

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 2
2023

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, доцент
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмаїлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, доцент
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., кандидат юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 12 від 27.06.2023 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Албул С. В.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасного стану правових засад контррозвідальної діяльності в Україні та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення. Досліджено сутність та організаційно-правові засади контррозвідальної діяльності в Україні. Проведено аналіз положень чинного законодавства, а також існуючих законопроектів у сфері контррозвідальної діяльності. З урахуванням зарубіжного досвіду, аналізу сучасних внутрішніх та зовнішніх загроз для національної безпеки держави зроблені висновки щодо необхідності удосконалення напрямів правового забезпечення контррозвідальної діяльності в Україні.

Наголошено, що комплексне поняття контррозвідальної діяльності, як спеціального виду діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України, з урахуванням викликів сьогодення, потребує наукового опрацювання.

Автор зазначає, що на сьогодні, характер безпечного середовища, унаслідок розширення спектру зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз, збройної агресії російської федерації висуває нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України й безсумнівно потребує її удосконалення. Одним з ключових інструментів забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного часу є організації дієвої контррозвідальної діяльності. Підґрунтям цьому слугуватимуть фахові доробки у сфері правових засад контррозвідальної діяльності в Україні, які мають орієнтуватися на сучасний досвід провідних держав світу, науковий аналіз та пропозиції практиків, що, у свою чергу, має стати базою правового забезпечення контррозвідальної діяльності в Україні.

Ключові слова: контррозвідка, контррозвідальна діяльність, контррозвідальні заходи, національна безпека, оборона, протидія тероризму, розвідально-підривна діяльність.

Albul S. V. Legal basis of counter-intelligence activities in Ukraine

The purpose of the article is a theoretical analysis of the current state of the legal foundations of counterintelligence activities in Ukraine and the development of proposals for its improvement. The essence and organizational and legal principles of counterintelligence activities in Ukraine have been studied. An analysis of the provisions of current legislation, as well as existing draft laws in the field of counterintelligence activities, was carried out. Taking into account foreign experience, analysis of modern internal and external threats to the national security of the state, conclusions were drawn regarding the need to improve the areas of legal support for counterintelligence activities in Ukraine.

It is emphasized that the complex concept of counterintelligence activity, as a special type of activity in the sphere of ensuring state security, which is carried out using a system of counterintelligence, search, regime, administrative and legal measures aimed at prevention, timely detection and prevention of external and internal threats to the security of Ukraine, intelligence, terrorist and other illegal encroachment of special services of foreign states, as well as organizations, individual groups and individuals on the interests of Ukraine, taking into account the challenges of today, needs scientific study.

The author notes that today, the nature of the security environment, as a result of the expansion of the range of external and internal challenges and threats, the armed aggression of the Russian Federation, puts new demands on the system of ensuring national security of Ukraine and undoubtedly needs its improvement. One of the key tools for ensuring Ukraine's national security in wartime conditions is the organization of effective counterintelligence activities. The basis for this will be professional developments in the field of legal foundations of counterintelligence activities in Ukraine, which should be based on the modern experience of the leading countries of the world, scientific analysis and suggestions of practitioners, which, in turn, should become the basis of legal support for counterintelligence activities in Ukraine.

Key words: counter-intelligence, counter-intelligence activities, counter-intelligence measures, national security, defense, counter-terrorism, intelligence-subversive activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення національної безпеки України, захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів держави від реальних та потенційних загроз [8] неможливі без організації контррозвідувальної діяльності. У свою чергу, реалізація основних завдань щодо попередження, своєчасного виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України безумовно залежить від належного правового забезпечення контррозвідувальної діяльності, що підтверджує актуальність наукового аналізу правових засад контррозвідувальної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різні часи теоретичні та практичні аспекти правових та організаційних засад контррозвідувальної діяльності досліджувалися вітчизняними науковцями: А. Ватралем, М. Грібовим, В. Горбом, В. Добровольським, А. Кузьменком, В. Леоновим, Д. Музиченком, Д. Никифорчуком, В. Паливудою, С. Пічкуреном, І. Проценком, М. Саакяном, В. Семіновим, О. Скрипником, В. Черниш, В. Шендриком та іншими. Ґрунтовні праці з теорії контррозвідки стали результатами наукових доробок зарубіжних вчених: Д. Макнамари, А. Даллеса, К. Мелтона, В. Плетта, М. Петерсона, М. Ронге, Р. Хілсмана. Разом із тим, враховуючи реалії воєнного стану, нові виклики, які пов'язані з повномасштабною військовою агресією з боку російської федерації, розроблені вітчизняним законодавцем пропозиції щодо змін у правовому регулюванні, теоретичні засади контррозвідувальної діяльності в Україні безумовно потребують подальших наукових розробок, що актуалізує обраний нами предмет дослідження. Виходячи з вищевикладеного, **метою** цієї статті є теоретичний аналіз сучасного стану правових засад контррозвідувальної діяльності в Україні та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні організаційні аспекти контррозвідувальної діяльності регламентуються Законом України «Про контррозвідувальну діяльність». Зокрема, вказаний Закон визначає поняття, мету і завдання контррозвідувальної діяльності; її правову основу та принципи на яких вона ґрунтується; перелік суб'єктів, яким надано право здійснювати контррозвідувальну діяльність; підстави

для проведення контррозвідувальної діяльності; закріплює функції і повноваження органів, підрозділів та співробітників Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідувальну діяльність; основні засади організації контррозвідувальної діяльності; регламентує питання захисту відомостей про контррозвідувальну діяльність; окреслює соціальні та правові гарантії співробітників органів і підрозділів Служби безпеки України, які здійснюють контррозвідувальну діяльність; встановлює гарантії дотримання законності під час здійснення контррозвідувальної діяльності, а також регулює питання контролю за контррозвідувальною діяльністю, нагляду за дотриманням законності органами та підрозділами, що її здійснюють [9].

Чинне законодавство надає комплексне поняття контррозвідувальної діяльності, як спеціального виду діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України [3, с. 67; 9]. Метою контррозвідувальної діяльності є попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення [5, с. 86; 9]. Щодо правових засад контррозвідувальної діяльності в Україні, Законом закріплено, що правову основу контррозвідувальної діяльності становлять Конституція України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» та інші закони України, а також прийняті відповідно до них нормативно-правові акти [1, с. 4; 9].

Основними завданнями контррозвідувальної діяльності є: добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України; протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих

груп та осіб на шкоду державній безпеці України; розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян [9].

Законом визначено, що спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності є Служба безпеки України. При цьому, організація та координація контррозвідувальної діяльності покладаються на Центральне управління Служби безпеки України. Разом із тим, контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, можуть проводити розвідувальні органи України, підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, яким законами України надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність. У свою чергу, розвідувальні органи України також можуть проводити контррозвідувальні заходи у випадках, зазначених у статті 17 Закону України «Про розвідку» [2, с. 8]. Здійснення контррозвідувальних заходів іншими суб'єктами забороняється.

В Україні контррозвідувальна діяльність здійснюється гласно і негласно. Гласні контррозвідувальні заходи передбачають використання відкритих (офіційних) форм і методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки. У свою чергу, негласні контррозвідувальні заходи здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють з контррозвідувальними органами і підрозділами, а також з використанням оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів [4, с. 259]. При цьому, відомості про організацію, плани, зміст, форми, методи, засоби, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, результати контррозвідувальної діяльності, наукових і науково-технічних розробок з питань забезпечення державної безпеки, а також про осіб, які співробітничать або раніше співробітничали на конфіденційній основі з органами та підрозділами Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, узагальнюючі відомості про особовий склад цих органів та підрозділів становлять державну таємницю і підлягають захисту в порядку, визначеному чинним законодавством [9].

Слід зазначити, що на сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресорки, Верховною радою України прийнято до розгляду два законопроекти щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про контррозвідувальну

діяльність». Мова йде про основний та альтернативний проекти - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України» (проект від 08.04.2022 р. № 7267; основний) [6] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових основ організації та здійснення контррозвідувальної діяльності в Україні» (проект від 25.04.2022 № 7267-1; альтернативний) [7]. Пропозиції, які містяться у вказаних проектах, стосуються понятійного апарату контррозвідувальної діяльності; визначення суб'єктів здійснення такої діяльності; підстав здійснення контррозвідувальної діяльності тощо.

Під поняттям «контррозвідувальна діяльність» в проектах розуміється система контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних заходів, які здійснюються спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання загрозам державній безпеці України, нейтралізацію або мінімізацію ризиків державної безпеки, протидію розвідувально-підривної діяльності, терористичним та іншим протиправним посяганням іноземних держав та їх структур, а також організацій, окремих груп та осіб на фундаментальні національні інтереси України [6]. У свою чергу, розвідувально-підривна діяльність - це здійснювані іноземними державами та їх структурами, а також організаціями, окремими групами та особами добування інформації, що може бути використана для створення чи реалізації загроз державній безпеці та/або підвищення ризиків державної безпеки, а також створення умов, необхідних для добування такої інформації, та/або вплив на суспільні відносини, що становить чи може становити загрозу державній безпеці та/або підвищує ризики державної безпеки [6].

З метою реалізації основних завдань контррозвідувальної діяльності її суб'єкти здійснюють контррозвідувальні заходи, під час яких можуть використовувати сили і засоби контррозвідки. Примітно, що, на відміну від тексту чинного Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» та, наприклад, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», проекти містять визначення «контррозвідувального заходу», під яким пропонується розуміти рішення та дії суб'єкта контррозвідувальної діяльності, спрямовані на вирішення

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

визначених законом завдань, що реалізується силами контррозвідки із застосуванням методів і засобів контррозвідки стосовно осіб і об'єктів, що становлять чи створюють загрози державній безпеці України або підвищують ризики державної безпеки, незалежно від правового статусу та місця знаходження (діяльності) таких осіб і об'єктів [6; 7]. При цьому, силами контррозвідки є співробітники суб'єкта контррозвідувальної діяльності та особи, залучені до конфіденційного співробітництва з таким суб'єктом [6]. Засоби контррозвідки - це засоби та структури прикриття, будівлі, приміщення, транспортні засоби, інформаційні системи та бази даних, спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації, озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, інше майно, кошти в національній та іноземних валютах, які використовуються для здійснення контррозвідувальної діяльності (проведення контррозвідувальних заходів) або для організації чи забезпечення її (їх) здійснення (проведення) [6].

Аналізуючи правові засади контррозвідувальної діяльності в Україні, необхідно наголосити, що в проєктах вперше пропонується на законодавчому рівні закріпити такі визначення, як «ризик державної безпеки», «управління ризиками державної безпеки», «контррозвідувальне забезпечення», «контррозвідувальна операція», «контррозвідувальний режим», «пошуковий захід» та «спеціальна інформаційна операція». На нашу думку, доповнення законодавчого тезаурусу цими поняттями сприятиме більш повному розумінню норм закону.

Так, під ризиком державної безпеки розуміється кількісна та/або якісна міра небезпеки, що враховує ймовірність реалізації загрози державній безпеці та настання внаслідок цього негативних наслідків. У свою чергу, управління ризиками державної безпеки - це процес прийняття та забезпечення виконання управлінських рішень з визначення, оцінки, моніторингу та контролю ризиків державної безпеки, спрямованих на їх нейтралізацію або мінімізацію [6].

Контррозвідувальне забезпечення - це складова контррозвідувальної діяльності, що становить систему контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на захист від загроз державній безпеці України, їх попередження, своєчасне виявлення і запобігання, нейтралізацію або мінімізацію ризиків державної

безпеки, що здійснюється на постійній основі спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності при виконанні ним своїх функцій. У свою чергу, пошуковий захід - це рішення та дії суб'єкта контррозвідувальної діяльності, спрямовані на отримання первинної інформації про ознаки загроз державній безпеці та ризики державної безпеки, ознаки або факти розвідувально-підричних, терористичних та інших протиправних посягань на інтереси України, причетних до неї осіб, перевірку таких відомостей [6].

Контррозвідувальна операція - це організаційна форма контррозвідувальної діяльності, що становить систему узгоджених та взаємопов'язаних за метою, часом та місцем контррозвідувальних заходів.

Контррозвідувальний режим - це система передбачених законодавством сукупних контррозвідувальних, розвідувальних, режимних та адміністративно-правових заходів, що спрямовані на забезпечення державної безпеки та захист національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз, та сприяють протидії розвідувально-підричній, диверсійній, терористичній та іншій діяльності іноземних держав та їх структур, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, усуненню передумов до її здійснення та локалізації можливих негативних наслідків.

Спеціальна інформаційна операція - це контррозвідувальний захід, який реалізується в інформаційній сфері або сфері кібербезпеки, спрямований на попередження або припинення загроз інформаційній безпеці України [6].

Проєкти закріплюють, що Служба безпеки України в рамках контррозвідувальної діяльності здійснює контррозвідувальне забезпечення: державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного, науково-технічного, економічного, інформаційного потенціалу, охорони державної таємниці, кібербезпеки, військово-технічного співробітництва, дотримання міжнародних режимів нерозповсюдження, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судової системи України, системи прокуратури України, державних правоохоронних органів, державних правоохоронних органів спеціального призначення, розвідувальних органів, оборонно-промислового і транспортного комплексів, національної системи зв'язку, об'єктів критичної інфраструктури, сфери міжнародних відносин; закордонних дипломатичних

установ України, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у державі перебування, відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю, а також охорони державної таємниці в цих установах; військових формувань, утворених відповідно до законів України, крім випадків, передбачених частиною четвертою цієї статті. У свою чергу, розвідувальний орган Міністерства оборони України здійснює контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України, а під час дії воєнного стану - також інших військових формувань, утворених відповідно до законів України. Управління державної охорони України може проводити окремі контррозвідувальні заходи виключно в інтересах забезпечення безпеки своїх сил і засобів, інформаційних систем та оперативних обліків. Підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України можуть проводити окремі контррозвідувальні заходи з метою забезпечення охорони державного кордону України, безпеки своїх сил і засобів, інформаційних систем та оперативних обліків [6; 7].

Слід зазначити, що положення та пропозиції, передбачені розглянутими законопроектами, за нашим переконанням, відповідають викликам сьогодення та сприятимуть вдосконаленню правового забезпечення контррозвідувальної діяльності в Україні.

Висновки. На сьогодні, характер безпекового середовища, унаслідок розширення спектру зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз, збройної агресії російської федерації висуває нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України й безсумнівно потребує її удосконалення [2, с. 9]. Одним з ключових інструментів забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного часу є організації дієвої контррозвідувальної діяльності. Підґрунтям цьому слугуватимуть фахові доробки у сфері правових засад контррозвідувальної діяльності в Україні, які мають орієнтуватися на сучасний досвід провідних держав світу, науковий аналіз та пропозиції практиків, що, у свою чергу, має стати базою правового забезпечення контррозвідувальної діяльності в Україні.

Література

1. Албул С. В. Нова парадигма оперативно-розшукової діяльності: проблемні питання правового забезпечення. *Актуальні питання правового забезпечення у сучасних умовах*: збірник тез доповідей

Всеукраїнського науково-практичного семінару (Харків, 26 листопада 2021 р., Національна академія Національної гвардії України). Харків: НА НГУ, 2021. С. 4-5.

2. Албул С. В. Організаційно-правові засади функціонування розвідки в Україні: теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 5-9.

3. Албул С. В. Основи оперативно-розшукової діяльності: термінологічний словник. Одеса: Астропринт, 2017. 132 с.

4. Ватраль А. В. Методологія контррозвідувального пізнання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 4. С. 258-262.

5. Паливода В. О. Діяльність спеціальних служб іноземних держав у мінливому світі: збірник статей та аналітичні матеріали. К.: НІСД, 2020. 336 с.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України: проект Закону України від 08.04.2022 р. № 7267. *Верховна Рада України*. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74070 (дата звернення 19.05.2023).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових основ організації та здійснення контррозвідувальної діяльності в Україні: проєкт Закону України від 25.04.2022 № 7267-1. *Верховна Рада України*. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74143 (дата звернення 19.05.2023).

8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України*. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print> (дата звернення 19.05.2023).

9. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 р. № 373-IV // *Верховна Рада України*. Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15/print> (дата звернення 19.05.2023).

*Албул С. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Джелілова М. А.

Стаття присвячена дослідженню причин та умов організованої злочинності на прикладі Причорноморського регіону в умовах воєнного стану. Проводиться визначення поняття організованої злочинності та притаманних ознак. Аналізуються статистичні дані вчинення особливо тяжких та тяжких кримінальних правопорушень на території України за період 2018 року по 2022 рік включно та на території Одеської та Миколаївської області за період 2021-2022 роки.

Причорноморський регіон характеризується специфічними та розгалуженими транспортними комунікаціями (на воді, в повітрі та суші), вигідним економічним сполученням різних торгових регіонів материка, розвинутою рекреаційною зоною, значний спектр агропромислового, переробного та іншого виробництва, в чому і є максимально привабливий для кримінального сектору, в тому числі поширення організованої злочинності.

Зазначаються соціально-економічні передумови детермінації організованої злочинності в прикордонному регіоні Півдня України в цілому, та в період дії воєнного стану зокрема. Відмічається першочерговий вплив історичних, географічних та культурологічних систем територіальних факторів злочинності на особливості розвитку регіональної злочинності Причорноморського регіону. До таких факторів автор пропонує відносити географічне розташування, особливості формування, специфіку транспортної та промислової інфраструктури, демографічні особливості, традиції та звичаї місцевого населення та ін. Аргументується, що організована злочинність Причорноморського регіону виступає у якості самостійного складного феномену, якому притаманні злочинні практики поширення зброї, трафік та розповсюдження широкого спектру наркотичних та психотропних речовин, контрабанда, економічні та корупційні кримінальні правопорушення.

Проводиться аналіз причин та умов організованої злочинності Причорноморського регіону в період воєнного стану, визначається їх специфіка та вплив на розвиток і видозміну злочинних організованих практик.

Ключові слова: організована злочинність, воєнний стан, причини та умови злочинності, криміногенні фактори.

Dzhelilova M. A. Causes and conditions of organized crime under martial law: regional aspect

The article is devoted to the study of the causes and conditions of organized crime on the example of the Black Sea region. The concept of organized crime and its inherent features are defined. Statistical data on the commission of especially serious and serious criminal offenses in the territory of Ukraine for the period from 2018 to 2022 inclusive and in the territory of Odesa and Mykolaiv regions for the period of 2021-2022 are analyzed.

The Black Sea region is characterized by specific and extensive transport communications (on water, in the air and on land), a profitable economic connection of various trade regions of the mainland, a developed recreational area, a significant range of agro-industrial, processing and other production, which is the most attractive for the criminal sector, in including the spread of organized crime.

Socio-economic prerequisites for the determination of organized crime in the border region of Southern Ukraine are indicated. The primary influence of historical, geographical and cultural systems of territorial factors of crime on the peculiarities of the development of regional crime in the Black Sea region is noted. The author suggests that geographical location, features of formation, specifics of transport and industrial infrastructure, demographic features, traditions and customs of the local population, etc. be attributed to such factors. It is argued that organized crime in the Black Sea region acts as an independent complex phenomenon, which is characterized by criminal practices of weapons distribution, traffic and distribution of a wide range of narcotic and psychotropic substances, smuggling, economic and corruption criminal offenses.

An analysis of the causes and conditions of organized crime in the Black Sea region during the period of martial law is carried out, their specificity and influence on the development and modification of criminal organized practices are determined.

Key words: organized crime, martial law, causes and conditions of crime, criminogenic factors.

Сучасній організованій злочинності притаманний активний процес зростання та поява нових напрямків та протиправних практик з особливо вираженим регіональним характером даного деструктивного явища. В умовах воєнного стану з урахуванням особливостей сучасних суспільних змін, динаміки політичних та економічних перетворень, різкості, а подекуди і непослідовності законотворчості, організована регіональна злочинність стає тим масштабним криміногенним феноменом, який набув домінуючого впливу на формування кримінального середовища та став невід'ємним негативним соціальним чинником суспільного життя.

Динамічність криміногенних процесів в умовах воєнного стану вимагають швидкої та ефективної реакції з боку держави у сфері політики боротьби та протидії організованій злочинності в Україні, чому мають передувати якісні наукові пошуки та дослідження, що й пояснює актуальність даної статті.

Стан дослідження. Питання організованої злочинності, в тому числі її регіональні особливості, формування заходів попередження та профілактики організованої злочинності в Україні в контексті забезпечення економічної безпеки та протидії правопорушенням у цій сфері виступали предметом дослідження багатьох науковців, серед яких В.С. Батиргарєєва, І.Г. Богатирьов, Р.С. Веприцький, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, С.А. Кузьмін, Г.В. Новицький, В.П. Філонов, Д.В. Федоренко, В.І. Шакун та ін.

Метою даної статті є аналіз та визначення причин та умов організованої регіональної злочинності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців немає одностайного рішення щодо визначення терміну «організована злочинність». Так, А. Закалюк визначає організовану злочинність як «багатозначний різнорівневий та складно структурований феномен суспільного життя, який виник і розвивається в результаті прагнення частини членів суспільства змінити кримінальними способами його цивілізовану, передусім правову впорядкованість в інтересах збагачення й отримання завдяки цьому фактичної влади» [1, с. 184]. З точки зору О. Джужи, організована злочинність - «системно пов'язаний комплекс злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують один одного, узгоджуючи діяльність; мета цих угруповань - отримати максимальний прибуток від злочинного бізнесу на

певній території або у певній сфері, що перебуває під їх контролем» [2, с. 165].

Німецький кримінолог Г. Шнайдер до ознак феномену організованої злочинності зарахував те, що: «1) організована злочинність задовольняє потреби населення у нелегальних товарах і послугах; 2) її діяльність раціональна і планомірна, у злочинних діях керуються міркуваннями низького ризику і великої виручки; 3) мафіозна група ґрунтується на суворому розподілі ролей; 4) всі представники організованої злочинності - професіонали; 5) будь-який злочинний синдикат підпорядкований невеликій групі людей, яка веде пошук можливостей для кримінальних дій, зважає на ризику, вартість і вигідність злочинних проєктів, контролює їх виконання; 6) злочинна організація має свої керівні принципи (безумовна лояльність всіх членів, заборона на будь-які злочинні дії без наказу керівництва); 7) організована злочинність ґрунтується на нейтралізації державного кримінального переслідування. Це досягається ізольованістю керівної групи від виконавців, а також за рахунок систематичного підкупу представників влади» [3, с. 49-50].

Український кримінолог Т. Турчин, у свою чергу, називає кримінологічні ознаки організованої злочинності: «1) високий рівень зв'язків із корумпованою частиною працівників органів державної влади та правоохоронних органів; 2) регіональний контроль; 3) наявність загальних правил поведінки; 4) вербування нових членів угруповань; 5) тісний зв'язок із верхівкою традиційної злочинності; 6) масштабний характер злочинної діяльності; 7) політизація державної діяльності; 8) встановлення контролю над банківсько-комерційною діяльністю; 9) легалізація капіталу, накопиченого злочинним шляхом; 10) установа контролю над засобами масової інформації» [4, с. 212-213].

Чинне кримінальне законодавство не містить такого поняття як організована злочинність, однак наука кримінального права визнає його узагальнюючим терміном для наявних її видів, що передбачені у КК України, до яких прийнято відносити злочинні утворення, форми яких передбачені ч. 3 ст. 28 КК України (організована група), ч. 4 ст. 28 КК України (злочинна організація), ч. 5 ст. 143 КК України (транснаціональна організація), ч. 1 ст. 181 КК України (група, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою), ст. 257 КК України

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

(озброєна банда), ст. 258-3 КК України (терористична група та терористична організація), ст. 260 КК України (не передбачене законом воєнізоване або збройне формування).

Аналіз емпіричних матеріалів свідчить про вражаючі масштаби організованої злочинності на території України, що мають тенденцію до збільшення. Так, переважно організованими злочинними угрупованнями вчиняються тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, такі як убивства на замовлення, захоплення заручників, тероризм, продаж зброї, наркоторгівля, незаконне заволодіння транспортними засобами та ін. Згідно офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора [5] правоохоронними органами за 2018 рік на території нашої держави було виявлено та зареєстровано діяльність 288 організованих злочинних груп, серед яких з яких 21 - з корумпованими зв'язками, 41 - з міжрегіональними зв'язками, 7 - з транснаціональними зв'язками. 2019 рік значиться кількістю виявлених правоохоронними органами у розмірі 293 організовані групи, з яких 29 - з корумпованими зв'язками, 23 - з міжрегіональними зв'язками, 6 - з транснаціональними зв'язками. У 2020 році було зафіксовано діяльність 377 злочинних організованих груп, з яких 33 - з корумпованими зв'язками, 51 - з міжрегіональними зв'язками, 11 - з транснаціональними зв'язками. За 2021 рік правоохоронними органами було виявлено діяльність 499 організованих злочинних груп, з яких 57 - з корумпованими зв'язками, 70 - з міжрегіональними зв'язками, 11 - з транснаціональними зв'язками. За період 2022 року на всій території України правоохоронними органами було виявлено діяльність 395 організованих злочинних груп, з яких 14 - з корумпованими зв'язками, 40 - з міжрегіональними зв'язками, 11 - з транснаціональними зв'язками. Однак, слід зауважити, що дані за 2022 рік не містять звітної інформації з досить значної території України, яка внаслідок збройної агресії проти нашої держави перебуває в умовах окупації, в зоні бойових дій, або характеризується відсутністю нормального процесу функціонування державних інституцій, що унеможлиблює відтворення адекватних статистичних показників щодо стану злочинності на таких територіях.

Аналіз регіональних особливостей організованої злочинності передбачає дослідження кримінологічних показників даного явища. Особливе стратегічне значення для економіки та національної безпеки України має регіон Причорномор'я (материкова частина Одеської, Миколаївської та

Херсонської областей). В силу того, що даний регіон володіє специфічними та розгалуженими транспортними комунікаціями (на воді, в повітрі та суші), вигідним економічним сполученням різних торгових регіонів материка, розвинутою рекреаційною зоною, значним спектром агропромислового, переробного та іншого виробництва, в чому і є максимально привабливий для кримінального сектору, в тому числі поширення організованої злочинності.

Наприклад, за звітний 2021 рік на території Миколаївської області було зареєстровано 1 083 випадки вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень, з яких 29 було вчинено в складі групи осіб, та 16 180 тяжких кримінальних правопорушень, з них групою осіб було вчинено 60 посягань. Тоді як за цей же період на території Одеської області було зареєстровано 872 особливо тяжких кримінальні правопорушення, з яких 124 вчинено в складі групи осіб, та 7 377 тяжких кримінальних правопорушень, з яких 231 випадки вчинення кримінально караних діянь в складі групи осіб. За 2022 рік, рік війни, на території Миколаївської області було зафіксовано 47 особливо тяжких кримінальних правопорушень (на підконтрольній Україні території) та 375 тяжких кримінальних правопорушень, з 2 посягання було вчинено в складі злочинної групи осіб. За цей же період на території Одеської області було зареєстровано 4 995 особливо тяжких кримінальних правопорушень, з яких 112 в складі групи осіб та 53 333 тяжких кримінальних правопорушень, з яких 62 кримінально караних діяння вчинено групою осіб.

Детермінація організованої злочинності у Причорноморському регіоні України становить сукупність регіональних явищ, процесів, станів та проявів, з якими вона взаємопов'язана та обумовлюється. Досліджуючи питання детермінації науковці використовують також поняття причини, умови, фактори злочинності. У свою чергу, причини злочинності трактують як «ті чинники, які породжують злочинність як свій наслідок» [6, с. 70-71]. Умови злочинності - «обставини, які безпосередньо не породжують це явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку» [7, с. 57]. У той же час, терміни «обставини», «фактори», «детермінанти» частіше використовуються як синоніми або як узагальнюючі поняття для причин та умов злочинності [8, с. 231].

Звертаючись до встановлення особливостей детермінації організованої регіональної

злочинності, В.І. Шакун велике значення відводить негативним наслідкам урбанізації, демографічних та міграційних процесів, наводить докази впливу на злочинність закономірностей організації соціальної інфраструктури населених пунктів і розкриває механізм впливу вказаних факторів [9, с. 42-174].

В.П. Філонов, Д.В. Федоренко вказують на «зв'язок з регіональною злочинністю цілої сукупності соціально-економічних, соціально-психологічних, соціально-демографічних та історичних факторів» [10, с. 118-179]. Р.С. Веприцький до причин та умов регіональної злочинності відносить: «низький рівень доходів та високий рівень безробіття; загальну політичну та економічну нестабільність у країні; економічні проблеми в регіоні, нестача фінансових ресурсів, нерозвиненість інфраструктури; психологічне відчуття незахищеності та відсутність впевненості в майбутньому; нездатність органів місцевої влади і місцевого самоврядування вирішувати соціально-економічні проблеми регіону; незадовільну економічну ситуацію в регіоні; низький професіоналізм управлінського персоналу в галузевих структурах виконавчої влади» [11, с. 98].

І.М. Чекмарьова зазначає, що «найрозповсюдженішими факторами географічної специфіки злочинності є рівень урбанізації населених пунктів, різниця соціально-економічних показників територій, відмінності у доходах населення, окремі демографічні індикатори, особливості розташування інфраструктурних об'єктів, особливості правоохоронної діяльності, звички та традиції місцевого населення» [12, с. 163].

Історично склалось, що Причорноморський регіон в різні часи залишався і залишається привабливим для криміногенних практик. Так, становлення даної території у якості центру торгівлі надзвичайно великої кількості самих різноманітних товарів, морських перевезень, контрабанди створило цілий комплекс причин та умов для розвитку організованої злочинності в цьому регіоні. Для регіону Причорномор'я притаманна діяльність національних та транснаціональних злочинних утворень різного рівня ієрархії, які спеціалізуються на нелегальному збуті та транспортуванні зброї, наркоторгівлі, торгівлі людьми та незаконної трансплантації тощо.

У той же час, режим безмитної торгівлі сприяв активному розвитку агропромислового комплексу, рибної та легкої промисловості, переробним виробництвам, посередницькій торговій діяльності, що, у свою чергу, дало передумови

для поширення різних проявів економічних та корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у складі злочинних груп.

Наступним кримінологічним важелем, як відмічається у науковій літературі, є той факт, що «Причорноморський регіон через специфічні риси в народногосподарській спеціалізації країни - є її житницею та «морськими воротами»» [13, с. 256; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23], що надає особливого статусу та значення в економіці країни в цілому.

У лютому 2022 року наша країна зазнала повномасштабного збройного нападу у зв'язку з чим було введено воєнний стан, що стало відправною точкою для тотальних змін у всіх сферах суспільного життя, що отримало свого відображення і в криміногенній обстановці. За введенням воєнного стану послідував ряд законодавчих змін, які мали значний вплив на податкову та митну сферу. Так, частина споживчих товарів, гуманітарна допомога, пальне, ряд товарів для військових отримали спеціальний режим звільнення від розмитнення, що, у свою чергу, спровокувало значну кількість кримінальних правопорушень, вчинених з порушенням порядку митного контролю та перетину кордону, розмитнення вантажів та сплати встановлених зборів. Поширеність караних діянь щодо гуманітарної допомоги набрало таких масштабів, в тому числі й на території аналізованого регіону, що законодавець був змушений швидко прийняти відповідні заходи кримінально-правового впливу, в тому числі встановлення кримінальної заборони діяння (ст. 202-2 КК України), яке становить незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

У той же час, швидкого оберту на території Причорноморського регіону набрала діяльність організованих злочинних груп, у складі яких обов'язково наявні службові особи митного контролю, військової адміністрації чи місцевого самоврядування, діяльність яких була пов'язана із закупівлею та транспортування товарів для військових, переселенців та людей, які втратили дохід, житло та інші необхідні для проживання умови.

Серед іншого активно ведуть свою кримінальну практику організовані злочинні групи, які створюють та провадять механізми незаконного перетину кордону військовозобов'язаними особами, які не мають на те законних підстав. Такі схеми містять елементи як корупційних схем, так і підробку документів. Водночас, на території Одеського регіону поширеною стала вкрай негативна

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

практика службових підробок, вчинених адміністративними працівниками установ військового командування регіону. Попередньо зазначені напрями злочинної діяльності організованої регіональної злочинності, в першу чергу, обумовлені тим попитом на такі «послуги» та своє територіальною близькістю до кордону.

Стрімкого розвитку отримала злочинна практика в складах організованих груп у сфері приватизації майна, відведення земельних ділянок, проведення відчуження майна державної та комунальної власності (особливо в рекреаційних зонах) поза встановленими процедурами публічних торгів тощо.

У період дії воєнного стану Причорноморський регіон став зоною активізації наркотрафіку та торгівлі зброєю, що обумовлено, серед іншого, вивільненням значної кількості зброї та боєприпасів з зони бойових дій та прифронтових територій. Діяльність організованих злочинних груп у цій сфері мають міжнародний та транснаціональний характер.

Збільшення рівня безробіття та наплив тимчасово переміщених осіб вистають одними із факторів, які обумовлюють збільшення рівня корисливої та корисливо-насиленої злочинності в Причорноморському регіоні, яка вчиняється у складі злочинних груп.

Припортова зона та її функціонування в умовах воєнного стану стало передумовою для збільшення випадків економічних кримінальних правопорушень, налагодження масштабних корупційних схем, відмивання коштів, одержаних незаконним шляхом, а вже «традиційні форми організованої злочинності», які мали місце у регіоні Причорномор'я пройшли шлях трансформації у більш стійкі, зорганізовані та розгалужені механізми діяльності.

Висновки. Організована злочинність регіону Причорномор'я представляє собою системне, відносно стійке та масове, самодетермінуюче, історично мінливе негативне соціально-правове явище інституційного характеру, що проявляє себе через сукупність кримінально-караних діянь та осіб, які їх вчинили у межах материкової частини Одеської, Миколаївської та Херсонської областей за певний проміжок часу. Даному виду злочинності характерні професіоналізація, озброєність, транскордонність зв'язків, наявність налагоджених корупційних схем взаємодії з представниками владного сектору тощо.

Феномен організованої злочинності має безліч причин, умов та криміногенних факторів. До них

можна віднести: рівень урбанізації, рівень безробіття та середнього майнового стану населення, демографічна ситуація, геополітичні події тощо. Причинами та умовами регіональної організованої злочинності можна назвати економіко-географічне положення, історичні передумови формування потужності економічного потенціалу, види промисловості та її об'єми, наявність рекреаційних ресурсів та об'єктів, розвиненість транспортного сполучення, специфіка кордонів та митних зон, особливості міграційних процесів, близькість економічних сполучень з торговими центрами материка.

В умовах воєнного стану додатковими криміногенними факторами виступили - ряд законодавчих змін та введення податкових пільг в частині розмитнення широкого спектру товарів (споживчих, акцизних, для військових потреб тощо), активність ввезення на території України тисяч тон гуманітарної допомоги. Непослідовність законодавця та розпорошення державного контролю в цій сфері сприяло значній активізації діяльності організованих злочинних утворень з втягненням у свою діяльність службових та посадових осіб, налагодженням цілих схем роботи та комунікації. Це саме спіткало і сферу державних закупівель, процедур відведення державного та комунального майна у приватну власність, тендерних аспектів тощо. Близькість зони бойових дій та прифронткової території сприяло активізації організованої злочинності у сфері торгівлі зброєю та наркоторгівлі. Збільшення рівня безробіття, кількості переселенців та складнощі соціально-побутового забезпечення сприяли, серед іншого, поширенню організованих злочинних практик в частині фінансових та корисливих правопорушень.

Література

1. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
2. Кримінологія: навч. посіб. / О. Джужа, В. Василевич, Ю. Іванов та ін.; за заг. ред. О. Джужі. Київ: Прецедент, 2006. 208 с.
3. Шнайдер Г. Кримінологія. М.: Прогресс-Универс, 1994. 502 с.
4. Турчин Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 211-215.
5. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями.

URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>

6. Кукарцев О. Регіональні аспекти територіальної цілісності сучасних держав: факторний аналіз. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2006. Вип. 17. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7909/1/14.pdf>

7. Криминологія: Загальна частина: альбом схем / авт.-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів: Десна, 2015. 658 с.

8. Криминологія: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с.

9. Шнайдер Г. Й. Криминология / пер. с нем. Ю. А. Неподаев; под ред. Л. О. Иванова. М.: Прогресс-Универс, 1994. 504 с.

10. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. Київ: АртЕк, 1997. 208 с.

11. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 324 с.

12. Чекмарьова І.М. Соціально-економічні передумови детермінації злочинності в прикордонному регіоні Півдня України. *Право і суспільство*. № 5. Ч. 2. 2016. С. 162-168.

13. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2007. 258 с.

14. Бабенко А.М. Запобігання організованим, озброєній та терористичній злочинності як складова безпеки в умовах Євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 54-58.

15. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.

16. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: <http://nauka.nlu.edu.ua/>

wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення 10.02.2023)

17. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 36. С. 42-60. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063> (дата звернення 10.02.2023)

18. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021 С. 14-22.

19. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: криминологічний і кримінально-процесуальний вимір/ *Юридичний бюлетень*, 2020. № 15. С. 104-112.

20. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М. Криминологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.

21. Батиргареєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криминогенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів криминології та судових наук*. № 1. 2020. С. 39-54.

22. Батиргареєва В.С., Бабенко А.М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криминогенну ситуацію в Україні. *Право України*. № 2. 2020. С. 164-183.

23. Andriy Babenko, Oleksandr Mazurenko, Anastasiia Mernyk. Chronic Alcoholism Treatment in Custodial Facilities: Ukraine's Experience During Independence. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 12. P.2451-2457.

*Джелілова М. А.,
начальник головного управління
з питань де окупації,
та реінтеграції Автономної Республіки Крим та
інших тимчасово окупованих територій України
Директорату стратегічного планування та
європейської інтеграції
Міністерства внутрішніх справ України*

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ ЯК СПОСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ЙОГО ВЧИНЕННЯ

Конопельський В. Я., Собко Г. М.

Стаття присвячена аналізу міжнародного досвіду запобігання політичному тероризму. Політичний тероризм виступає елементом геополітики де впливові міжнародні комерційні структури за державною підтримкою встановлення контролю за природними ресурсами чи іншими благами суверенних країн. Проведено аналогію з ситуацією, яка відбувається в нашій країні, яка знаходиться в стані війни понад рік. Визначені основні проблеми пов'язані з запобіганням тероризму, а саме: кримінально-правова кваліфікація, переслідування, видача злочинців, фінансування тероризму, недосконале будівництво міжнародного співробітництва у справах боротьби з тероризмом. Розглянуті міжнародні конвенції щодо боротьби з тероризмом, такі як: Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників та Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. На підставі яких вироблено сучасне визначення «терористичного акту» яке міститься у ст. 258 КК України. Основним засобом вчинення тероризму є психічний вплив задля залякування противника. Далі визначено поняття тероризму з точки зору політичного словника та міжнародне розуміння вказаного поняття. Досліджено розуміння французьких вчених щодо поняття «тероризму» та мети вчинення політичного тероризму. Розглянуті ставлення до вказаного феномену німецькими вченими. Звернуто увагу на закони США щодо боротьби з тероризмом загалом та політичним тероризмом зокрема. Проаналізовано ставлення наступних науковців: Е. Арегача, Г. Вордлоу, Б. Гросскап, М. Креншоу, Ч. Тауншенд, Томас С. Шеллінг. Запропоновані основні особливості тероризму, які слід враховувати при виробленні поняття та дієвих засобів боротьби з тероризмом як одним з найбільш небезпечних явищ у світі.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, запобігання, поняття, кваліфікація.

Konopelskyi V. Ya., Sobko G. M. International experience in understanding the concept of political terrorism as a way of preventing its commitment

The article is devoted to the analysis of the international experience of combating political terrorism. Political terrorism is an element of geopolitics where influential international commercial structures, with state support, establish control over natural resources or other benefits of sovereign countries. An analogy was made with the situation in our country, which has been in a state of war for over a year. The identified main problems are related to the fight against terrorism, namely: criminal-legal qualification, prosecution, extradition of criminals, financing of terrorism, imperfect construction of international cooperation in the fight against terrorism. Considered international conventions on combating terrorism, such as: of the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism, the International Convention on Combating the Financing of Terrorism, the International Convention on Combating Bomb Terrorism, the International Convention on Combating Hostage Taking and the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. On the basis of which, the modern definition of "terrorist act" was developed, which is contained in Art. 258 of the Criminal Code of Ukraine. The main means of committing terrorism is psychological influence in order to intimidate the enemy. Next, the concept of terrorism is defined from the point of view of the political dictionary and the international understanding of this concept. The understanding of French scientists regarding the concept of "terrorism" and the purpose of committing political terrorism was studied. Considered insertions to the specified phenomenon by German scientists. Attention is drawn to US laws on combating terrorism in general and political terrorism in particular. The attitude of the following scientists was analyzed: E. Aregacha, G. Wardlow, B. Grosscap, M. Crenshaw, C. Townshend, Thomas S. Schelling. The main features of terrorism are proposed, which should be taken into account when developing the concept and effective means of combating terrorism as one of the most dangerous phenomena in the world.

Key words: terrorism, terrorist act, prevention, concept, qualification.

Постановка проблеми та її актуальність.

Тероризм та кримінальні правопорушення терористичної спрямованості є однією з найбільш глобальних проблем сучасного світу. Незважаючи на те, що тероризм є досить старим (якоюсь мірою навіть традиційним) інструментом політичної боротьби, саме сьогодні тероризм за своєю небезпекою займає перші позиції серед усіх видів міжнародних кримінальних правопорушень, і саме сьогодні суспільна свідомість сприймає тероризм як фактор, що загрожує самому існуванню сучасної цивілізації.

Можливо, ця обставина пов'язана також і з тим, що дуже часто терористичні групи зберігають свій зв'язок з владою конкретної держави та можуть здійснювати свою діяльність у його інтересах, що не може не хвилювати країни, біля яких діють терористи. В даному випадку, тероризм виступає як елемент геополітики, а самі терористи можуть і не знати справжньої мети вчинених ними дій. Впливові міжнародні комерційні структури не без державної підтримки низки країн, прямо чи опосередковано, таємно чи явно використовують тероризм як засіб, що забезпечує отримання економічних переваг, ведення недобросовісної конкуренції та встановлення контролю за природними ресурсами суверенних країн. Це все зараз відбувається в нашій країні, де країна агресор вчиняє терористичні дії, які прикриваються нібито якоюсь високою ідеєю. Це є приклад найсучаснішого політичного тероризму стосовно сусідньої країни. При цьому міжнародні терористичні організації вміло користуються складним становищем, значно посилюють свої позиції.

Можна зазначити, що перед державою в даному випадку стоїть надзвичайно складне завдання (у сучасних умовах вона вже зачіпає все світове співтовариство). На даний момент вже зрозуміло, що тероризм неможливо перемогти тільки законодавчими та правоохоронними методами, оскільки в його основі лежать політичні, економічні, соціальні, ідеологічні проблеми, які у своєму заломленні виступають глибинними проблемами конкретного суспільства. До боротьби з цією проблемою повинні бути залучені психологи, соціологи і економісти, проте провідна роль має належати спеціалістам у галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У різні роки до проблем дослідження тероризму в своїх наукових працях зверталися такі зарубіжні вчені, як Р. Хантер, Р. Бейснер, С. Гук, М. Келдор, А. Конте, Г. Аллісон, Р. Фірі, П. Девіс, Б. Дженкінс, А. Шейлі, Дж. Белл, Ч. Добсон.

Серед вітчизняних вчених дану тему досліджували Д. Нікіфорчук, М. Руденко, Б. Канцелярук, В. Ємельянов, Ю. Іванов, С. Моханчук, О. Сушко, Г. Токаревський. Правову основу протидії тероризму в Україні складають Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року. Однак, на нашу думку, попри достатнє нормативно-правове регулювання, залишаються відкритими певні питання щодо поняття та запобігання тероризму.

Мета статті - дослідити правову проблематику поняття політичного тероризму як складового елемента тероризму та міжнародні правила розуміння та запобігання.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння стану дослідження даної проблематики необхідно дослідити наукові підходи різних науковців з цього питання, так В. Маллісон та С. Маллісон його визначають так: «Терор - це систематичне виконання крайнього насильства задля досягнення публічних чи політичних цілей» [7, с. 21].

Французькі вчені Я. Майад [8, с. 146] та А.М. Дурантон-Крабол [9, с. 221] зазначають, що поняття «тероризм» відноситься до кримінального правопорушення, яке загрожує людському спокою та безпеці, ображає загальне сумління і завдає шкоди людській гідності.

Німецький вчений Ю. Бейкес зазначає, що тероризм проявляється у безладному насильстві, спрямованому, як правило, проти людей; тероризм - це «систематичне насильство задля досягнення публічних чи політичних цілей» [10, с. 137].

Роблячи попереднє узагальнення, зауважимо, що зараз за кордоном існує кілька шкіл, які трактують поняття «тероризм», виходячи з тих чи інших наукових підходів, виділяючи філософські, політичні, психологічні аспекти цього явища. У результаті розроблено декілька напрямів вирішення цієї проблеми.

Прихильниками першого підходу - умовно назовемо його «нормативним» - стали Б. Дженкінс, директор Центру досліджень політичних наук «Ренд Корпорейшн» та У. Лакер, професор історії Джорджтаунського університету, відомий вчений-теолог. Б. Дженкінс запропонував визначення, яке почали використовувати органи безпеки: «Тероризм - це використання або загроза використання сили, спрямованої на досягнення політичних змін» [11, р. 78].

У. Лакер назвав тероризмом «незаконне використання сили проти невинних людей для досягнення політичних цілей», при цьому він додав, що спроби вийти за межі простого визначення марні, оскільки сам термін суперечливий [12, с. 32]. Інтерпретація У. Лакером і Б. Дженкінсом універсального визначення, яке б задовольняло всі зацікавлені сторони: урядовців, науковців, аналітиків та працівників правоохоронних органів, - не увінчалася успіхом.

Другий підхід до вивчення цієї проблеми полягає в акцентуванні уваги на правових аспектах визначення. Цей підхід притаманний низці урядів європейських держав. Наприклад, у Німеччині під тероризмом розуміється використання протиправних актів для досягнення політичних цілей або спосіб, що дозволяє створити політичне безладдя. Таким чином, уточнює Б. Гросскап, «тероризм визначається у Німеччині як порушення закону, та проти терористів, які порушують закон, можуть бути вжиті певні правові заходи» [13, р. 78].

Таким же шляхом пішов Конгрес США, видавши в 2001 р. новий закон по боротьбі з тероризмом, назва якого вже несе в собі ідеологізоване навантаження у дусі часу - Акт патріота США 2001 року.

Прихильники третього підходу до вирішення проблеми визначення тероризму - умовно назвемо його «аналітичним» - критикують нормативний підхід за моралістичні та емоційні визначення. Правовий підхід вони критикують за вузьку правову спрямованість, яка не вичерпує всі пов'язані з тероризмом аспекти, вважаючи, що цей підхід випинає правову сторону терористичної діяльності, ігноруючи необхідність спочатку всебічно охарактеризувати сучасний тероризм як складний соціальний феномен і потім на цій основі виділяти симптоми, які слід криміналізувати та нормативно оцінювати.

Г. Вордлоу визначив політичний тероризм як «використання чи загрозу використання насильства особою чи групою осіб, які діють на захист чи проти встановленої влади, коли такі дії націлені на створення особливої тривоги та/або страху, що впливають на намічену групу більше, ніж на безпосередніх жертв з метою примусу цієї групи до згоди з політичними вимогами злочинців» [14, с. 110].

Однак Ч. Таунсенд підкреслив, що Г. Вордлоу не вдалося подолати різницю між приватною концепцією тероризму та загальною концепцією війни: «Занадто багато дефініцій тероризму під впливом дефініцій війни, а отже, мають мале або взагалі не мають спеціального значення, якщо

тільки не визнати власного погляду держави на те, що «насильство» - це незаконна сила» [15, 89].

З точки зору М. Креншоу, представниці аналітичного підходу, сам терористичний акт, цілі та можливість політичного успіху є факторами, які мають бути проаналізовані перед використанням терміну «тероризм». А визначення тероризму аналітики дають таке: «Тероризм - це соціально та політично неприпустиме насильство, спрямоване на невинну символічну мету в ім'я досягнення психологічного ефекту» [17, с. 107].

Інший західний дослідник Е. Арегача визначав тероризм як акти, самі собою є традиційними формами загально-кримінальних правопорушень, але вчинені умисно з метою викликати паніку, безлад та терор в організованому суспільстві, зруйнувати громадський порядок, паралізувати протидію терору з боку громадських сил та інтенсифікувати біди та страждання суспільства [17, С. 72].

Томас С. Шеллінг, який вважається на заході великим фахівцем зі стратегії конфлікту, висловлює припущення, що тероризм - це форма насильницького примусу, процес укладання угоди, в основі якої можливість заподіяти шкоду та залякати замість відвертого використання воєнної сили [18, С. 21]. У цій якості терор подібний до інших стратегій, в основі яких «сила, що завдає шкоди», а не звичайна військова сила. Мета тероризму - викликати зміни політичної позиції уряду, а не зруйнувати військовий потенціал.

Для запобігання вчинення терористичних актів міжнародним товариством впроваджені міжнародні конвенції, які розкривають сутність та дають підстави для протидії тероризму вже на національному рівні.

Так, на наш погляд, досить вдале визначення тероризму міститься в Шанхайській конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом (укладена у м. Шанхаї 15.06.2001) [1, с. 547], яка під тероризмом розуміє «діяння, спрямоване на те, щоб викликати смерть будь-якої громадянської особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у військових діях у ситуації збройного конфлікту, або заподіяти йому тяжке тілесне ушкодження, а також завдати значної шкоди будь-якому матеріальному об'єкту, як і організація, планування такого діяння, допомога його вчиненню, підбурювання до нього, коли мета такого діяння в силу його характеру або контексту полягає в тому, щоб залякати населення, порушити громадську безпеку або змусити органи влади чи міжнародну організацію здійснити будь-яку дію чи утриматися від його вчинення».

Дещо інакше визначає тероризм Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (Прийнята резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 року) [2], яка вказує, що «будь-яка особа вчиняє злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та навмисне надає кошти або здійснює їх збір з наміром, щоб вони використовувалися, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю або частково, для здійснення дії, спрямованої на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не приймає активної участі у військових діях у ситуації збройного конфлікту, або завдати йому тяжкого тілесного ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає в тому, щоб залякати населення або змусити уряд або міжнародну організацію здійснити будь-яку дію або утриматися від його вчинення».

Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (прийнята резолюцією 52/164 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1997 року) [3] обмежується вказівкою на спосіб скоєння діяння, беручи до уваги мету злочинців: «Будь-яка особа вчиняє злочин за сенсу цієї Конвенції, якщо вона незаконно та навмисно доставляє, поміщає, приводить у дію або підриває вибухове чи інше смертоносне влаштування в межах місць громадського користування, державного або урядового об'єкта, об'єкта системи громадського транспорту або об'єкта інфраструктури або таким що це спрямовано проти них: а) з наміром заподіяти смерть або серйозне каліцтво; або б) з наміром робити значне руйнування таких місць, об'єкта чи системи, коли таке руйнування тягне чи може спричинити заподіяння великої економічної шкоди». З погляду вітчизняної юридичної думки, подібні дії потрібно розглядати як вбивство або знищення чужого майна суспільно небезпечним способом - трактування вибуху як терористичного діяння в даному випадку з одного боку виглядає не завжди виправданою, а з іншого - надзвичайно вузькою, оскільки акти терористів не завжди пов'язані з скоєнням вибухів та з вбивством людей взагалі.

Наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (прийнята резолюцією 34/146 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року) [4]. вважає, що терористичні дії здійснює будь-яка особа, яка «захоплює або утримує іншу особу та загрожує вбити, завдати пошкодження або продовжувати утримувати іншу особу, щоб змусити третю сторону, а саме: державу,

міжнародну міжурядову організацію, будь-яка фізична чи юридична особа або група осіб - зробити або утриматися від здійснення будь-якого акту в якості прямої чи непрямої умови для визволення заручника». Можна, можливо побачити, що і в даному, окремому випадку виділяються дві характерні ознаки терористичної дії:

1. Насильство (як насильницького позбавлення волі);

2. Його політичний характер.

Деякі міжнародні документи, присвячені проблемі тероризму, взагалі не дають визначення цього поняття, обмежуючись вказівкою на залякування населення та надання тиску на владні структури суспільства. Іноді ці цілі навіть розглядаються як альтернативні, що, на наш погляд, є грубою логічною помилкою. Так побудовано, наприклад, Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму (Варшава, 16 травня 2005 р.) [5]. В даному документі вказується лише на те, що «за своїм характером чи змістом акти тероризму мають на меті залякування населення чи протиправний примус того чи іншого уряду або тієї чи іншої міжнародної організації до вчинення або не вчинення будь-яких дій, або серйозну дестабілізацію, або руйнування основоположних політичних, конституційних, економічних чи соціальних структур тієї чи іншої країни чи міжнародної організації».

Вважаємо, що з подібним трактуванням тероризму не можна погодитися, оскільки воно допускає віднесення до даного явища надмірно широкого кола явищ. Під характеристику «акти насильства для створення ситуації страху» можуть підпадати, наприклад, дії серійного маніяка, який прагне налякати суспільство для отримання своєрідної відомості або злочинного угруповання, яка знищує частину представників конкуруючої банди для того, щоб налякати решту і спонукати їх уступити частину кримінального ринку.

До «протиправного примусу того чи іншого уряду чи тієї чи іншої міжнародної організації до вчинення чи недосконалої якихось дій» може бути віднесено шантаж урядовця з загрозою розкриття якихось несприятливих для його відомостей, що актом тероризму, звісно, не є.

Таким чином, цілі залякування населення та тиску на владні структури повинні розглядатися як взаємодоповнюючі для кваліфікації дій, як терористичних.

Саме те, що цілі терористів носять переважно політичний характер, що дозволяє відмежовувати теракти від вищезгаданих діянь. Це враховує

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

законодавець при розробці сучасного вітчизняного законодавства: так у статті 258 Кримінального кодексу України зазначається, що терористичний акт - це «застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [6].

Як вимоги до майбутнього міжнародного визначення тероризму виділяємо його максимальну стислість, доступність для правильного його розуміння людьми, які не мають спеціальної юридичної освіти, а також зміст у визначенні необхідних і достатніх ознак терористичних дій, щоб воно могло розглядатись як таке. Дана дефініція має носити закритий характер - тобто перераховувати всі наявні ознаки тероризму, але не допускати свого розширювального тлумачення.

Тероризм у цьому визначенні повинен бути нерозривно ув'язаний:

-перше, зі створенням обстановки страху у суспільстві;

-друге, його основним мотивом має вважатися не ненависть чи користь, а певна політична перевага, яку намагається придбати суб'єкт за допомогою свого протиправного діяння.

Першорядним завданням під час вирішення проблеми тероризму має стати розробка комплексного та універсального поняття, що характеризує це явище, оскільки відсутність подібної загальноживаної дефініції в нині викликає численні проблеми.

До основних проблем, що викликаються відсутністю подібного визначення, сьогодні відносяться:

1. кваліфікація загально-кримінальних правопорушень як терористичних, у зв'язку з чим суб'єкти, що їх здійснюють, можуть понести підвищену відповідальність;

2. переслідування своїх політичних опонентів як терористів, звинувачення в тероризмі цілих

націй, що борються за самовизначення, на що йдуть уряди деяких країн;

3. питання видачі злочинців, які вчинили кримінальні правопорушення терористичного характеру в одній державі та переховуються в іншій державі, в якій дані дії актом тероризму не вважаються;

4. боротьба з фінансуванням тероризму та його профілактика;

5. вибудовування міжнародного співробітництва у справі боротьби з тероризмом та ін.

Висновки. Враховуючи вищевикладене можна дійти висновку, що основні особливості тероризму, які слід прийняти до уваги при виробленні визначення цього феномена.

По-перше, тероризм спрямований не стільки на пошкодження, знищення предмета зазіхання, вбивство людей, скільки на організацію ситуації страху, паніки, створення відчуття небезпеки.

По-друге, місце вчинення терористичного акту передбачити важко, часом неможливо, але зловмисниками воно обирається з урахуванням досягнення граничного ефекту.

По-третє, особа терориста також завчасно більшою частиною невідома.

По-четверте, тероризм формується в міжнародному масштабі та тому, що цілями агресії терористів можуть бути люди, будівлі та споруди, що знаходяться не тільки на вітчизняній території, а й у інших країнах.

Література

1. Константинов В. Шанхайська організація співробітництва // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. 778 с. ISBN 978-966-611-818-2.

2. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму Статус Конвенції див. (995_c84) (Конвенцію ратифіковано із заявою Законом N 149-IV (149-15) від 12.09.2002) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text

3. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (Про приєднання із застереженням до Конвенції див. Закон N 2855-III (2855-14) від 29.11.2001) Статус Конвенції див. (995_c89) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text

4. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників Статус Конвенції див. (995_c85) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text

-
-
5. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму Статус Конвенції див. (994_838) {Конвенцію ратифіковано з заявами і застереженнями Законом N 54-V (54-16) від 31.07.2006, ВВР, 2006, N 39, ст.340} URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text
6. Кримінальний кодекс України (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) Документ 2341-III, чинний, поточна редакція від 28.04.2023, підстава - 2997-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. The terrorism Reader: A. Historical Antilogy. Td. By Walter Yiqner, Temple University Press. - Philadel - phia, 1983. P. 183.
8. Mayaud Y. Leterrorisme. Paris, 1997, p.187.
9. Duranton-Crabol A.M. L'Europe de l'extreme droitede 1945 a nos jours. Brusselles, 1991, p. 321.
10. Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten. 1989.,p. 385
11. Jenkins B. The Who, What, What, Where, How and Why of Terrorism // Paper presented at the Detroit Police Department Conference on «Urban Terrorism: Planning or Chaos?». 1984, p. 189.
12. Laqueur W. The Age of Terrorism. Boston, 1987., p. 97.
13. Grosscup B. The Explosion of Terrorism. Far Hills, NJ, 1987., p. 278.
14. Wardlaw G. Political Terrorism. Theory, Tactics and Countermeasures. Cambridge U.P., 1982. P. 378.

15. Townshend Ch. The Process of Terror in Irish Politics // Terrorism, Ideology and Revolution: The Origins of Modem political Violence / ed. by N. O'Sullivan. Boulder, Colorado, 1986., p. 341.
16. Crenshaw M. Terrorism, Legitimacy, and Power. Middletown, CT, 1983., p. 197.
17. The indien journal os International. Law. 1977. V. XVII. № 1, C. 70-78.
18. Thomas C. Schelling, Atms and Jugluence (New Haven CT: Vale University Press 1966) especially «The Diplomacy of Violence»., p. 1-34.

Конопельський В. Я.,

orcid.org/0000-0003-4068-3902

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Собко Г. М.,

orcid.org/0000-0002-5938-3400

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В РАЗІ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Маркелова В. М.

Досліджено сутність та процесуальний порядок застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна. Наголошено, що основними характеристиками, які виокремлюють арешт майна від інших заходів забезпечення провадження є його призначення, підстави застосування, завдання, мета, предмет арешту, засоби, завдяки яким він реалізується. Виокремлено та проаналізовано етапи накладення арешту на майно, що послідовно змінюють один одного, а саме: складення клопотання про арешт майна; розгляд та вирішення слідчим суддею, судом відповідного клопотання; безпосереднє накладення арешту на майно.

Акцентовано увагу на питанні допустимості обмеження права власності особи в разі застосування відповідного заходу. Визначено права та обов'язки власника (володільця) майна в разі накладення арешту на майно. Досліджено проблемні питання щодо арешту майна підозрюваного, які пов'язані з реалізацією засобів захисту його законних інтересів у випадках зупинення досудового розслідування. Зроблено висновок, що у випадку зупинення досудового розслідування право власності не повинно обмежуватися надмірно тривалим накладенням арешту на майно в рамках кримінального провадження, має зберігатися справедливий баланс між вимогами дотримання публічних інтересів та захисту права власності, обмеження якого не ставили б під загрозу саму сутність цього права.

Проаналізовано певні проблемні моменти, які відображаються на забезпеченні прав власника майна в разі передачі такого майна в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення норм національного законодавства щодо захисту права власності під час застосування арешту майна.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, арешт майна, обмеження права власності, власника майна, підозрюваний.

Markelova V. M. Restriction of property rights in case of arrest of property in criminal proceedings

The article examines the essence and procedural order of applying the measure to ensure criminal proceedings in the form of property seizure. The author emphasizes that the main characteristics which distinguish the seizure of property from other measures to ensure proceedings are its purpose, reasons for application, tasks, purpose, the subject matter of seizure, and the means by which it is implemented. The author distinguishes and analyses the stages of seizure of property which successively replace each other, namely: drawing up a petition for seizure of property; consideration and resolution of the relevant petition by an investigating judge or court; direct seizure of property.

Attention is focused on the issue of admissibility of restriction of a person's property right in case of application of the relevant measure. The rights and obligations of the owner (possessor) of property in case of seizure of property are defined. The author examines the problematic issues related to the seizure of a suspect's property which is related to the implementation of remedies to protect his/her legitimate interests in cases of suspension of pre-trial investigation. The author concludes that in case of suspension of the pre-trial investigation, the right to property should not be limited by excessively long seizure of property within criminal proceedings, and a fair balance should be maintained between the requirements of public interest and protection of property rights, the restrictions of which would not compromise the very essence of this right.

The author analyses certain problematic issues which affect the rights of property owners in the event of the transfer of such property to the management of the National Agency of Ukraine for finding, tracing, and management of assets derived from corruption and other crimes. The author formulates a number of theoretical provisions, conclusions, and practical recommendations aimed at improving the provisions of national legislation on the protection of property rights in the course of property seizure.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, seizure of property, restriction of property rights, property owner, suspect.

Постановка проблеми та її актуальність. Кримінальне провадження не може здійснюватися без впливу сторони обвинувачення чи суду на інших його учасників та їх зобов'язання дотримуватися певної поведінки, виконувати покладені на них обов'язки з метою досягнення дієвості провадження, подолання негативних явищ, що можуть йому перешкоджати або перешкоджають. Важелями впливу відповідно до розділу II КПК України є заходи забезпечення кримінального провадження.

Кожний з визначених у законі заходів має певну мету і достатньо специфічний характер примусу. Зазначене доводить, що в разі застосування заходів забезпечення кримінального провадження конституційні права особи, до якої вони застосовуються, звужуються. Заходом забезпечення кримінального провадження, який найбільше обмежує таке конституційне право, як право власності, вважається арешт майна. Вивчення сутності цього заходу, механізму застосування, процесуальних гарантій власника (володільця), у якого було вилучено майно, є необхідним не лише для забезпечення дієвості кримінального провадження, виконання його завдань, а й для охорони й захисту прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обмеження права власності в разі накладення арешту на майно висвітлено в наукових працях І. А. Воробйової, О. І. Галагана, П. Д. Денисюка, І. П. Зіньковського, М. В. Лепея, А. С. Котової, Г. М. Куцкіра, М. А. Макарова, Н. С. Моргун, Т. О. Музиченко, Т. В. Смалюка та ін. Водночас дослідження кримінального процесуального законодавства України, літературних джерел, статистичних матеріалів, судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що питання допустимості обмеження права власності в разі накладення арешту на майно вимагають якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Метою цієї статті є дослідження процесуального механізму накладення арешту на майно, допустимості обмеження права власності в результаті його застосування, правової захищеності власника (володільця) майна, щодо якого застосовано відповідний захід, а також у виявленні в законодавстві прогалин, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному провадженні правовідновлювальний механізм не буде повноцінно функціонувати без можливості застосування такого заходу забезпечення

кримінального провадження як арешт майна. Арешт майна напряму корелюється з такими процесуальними діями як огляд, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна. І. А. Воробйова та В. І. Медведєв з цього приводу слушно зауважили, що за своєю процесуальною природою арешт майна як захід процесуального примусу майнового характеру завжди має вторинний, похідний характер, оскільки йому передують одна чи кілька процесуальних дій [1, с. 10, 11; 2, с. 387].

Основними чинниками, що виокремлюють арешт майна від інших заходів забезпечення провадження, є його призначення, підстави застосування, завдання, мета, предмет арешту, засоби реалізації. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування в установленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Вивчення слідчої та судової практики дозволяє дійти висновку, що під час досудового розслідування арешт майна застосовується доволі часто, прикладом, у 2020 р. слідчими суддями було задоволено 71,2 тис. клопотань про арешт майна [3]. Загальновідомо, що в межах кримінального провадження може накладатися відповідно до законодавства арешт на майно і це є абсолютно нормальною практикою. Особливо нагальним це питання стало через військову агресію росії проти України. Прикладом, на сьогодні у фокусі посиленої уваги БЕБ України є підприємства, власниками яких є представники країни-агресора. Детективами БЕБ України виявлено доволі багато випадків ухилення зазначених осіб від сплати податків. У результаті відповідних кримінальних проваджень вартість арештованого майна росіян, яких підозрюють у цих правопорушеннях, становить понад 40 млрд. грн. [4].

Разом з тим такий захід призводить до найсуттєвішого обмеження права власності особи. Під час його застосування власник (володілець) майна може бути позбавлений права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Крім того, владні суб'єкти отримують контроль над

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

майном особи, але за таких обставин не відбувається переходу права власності від однієї особи до іншої.

З метою недопущення порушення права власності особи в кримінальному процесуальному законодавстві чітко визначено діяльність, яка має виконуватися стороною обвинувачення та судом у разі вирішення питання щодо застосування арешту майна, а також встановлено межі такої діяльності. Залежно від наявності певних підстав сторона обвинувачення має негайно вжити заходів щодо накладення арешту на майно певної особи. Це може бути пов'язано з тим, що підозрюваний чи інші зацікавлені особи, передбачаючи накладення арешту на їх майно, можуть ужити заходів щодо приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, прикладом його переміщення до знайомих та родичів, перереєстрації на цих осіб об'єктів рухомого чи нерухомого майна, зняття грошових сум з рахунків, розпродажу цінних паперів, товарів, переведення за кордон грошових коштів, нажитих злочинним шляхом, тощо.

Доречно звернути увагу, що накладення арешту на майно допускається незалежно від його місцезнаходження. Зважаючи на те, що даний захід передбачає передусім обмеження майнових інтересів осіб, законодавець у ч. 10 ст. 170 КПК України чітко визначив предмет такого правообмеження. Проте не завжди арешт майна супроводжується його фізичним вилученням. Це стосується, прикладом житлового приміщення, у якому на законних підставах проживають певні особи. У частині 5 ст. 170 КПК України закріплено норми щодо неприпустимості заборони використання таких житлових приміщень, тобто у власника може зберігатися право як проживати в ньому, так й здавати його в оренду.

Арешт комп'ютерних систем чи їх частин застосовується лише у випадках їх отримання внаслідок учинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або за умов збереження на собі слідів кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених п.п. 2, 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Таким чином, у разі арешту майна для його власника (володільця) настають несприятливі умови щодо реалізації власних майнових інтересів, відбувається правове стримування вчинення ним протизаконного діяння. Але з урахуванням того, що наслідком арешту майна є обмеження права власності, воно не може бути довільним. Законодавець чітко визначає процесуальний порядок застосування цього заходу з урахуванням забезпечення прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального провадження.

Вважаємо за доцільне виокремити такі етапи накладення арешту на майно, що послідовно змінюють один одного, а саме такі: складення клопотання про арешт майна; розгляд та вирішення слідчим суддею, судом відповідного клопотання; безпосереднє накладення арешту на майно.

Перший етап полягає в наданні слідчим після отримання інформації щодо майна, на яке може бути накладено арешт, клопотання про арешт майна слідчому судді. Таке клопотання обов'язково має бути попередньо погоджене прокурором, який у межах наданих йому повноважень перевіряє його законність та обґрунтованість (ч. 1 ст. 171 КПК України).

Клопотання про арешт майна складається за відповідною формою та має конкретний зміст. Обов'язково в клопотанні зазначаються: підстави і мета арешту майна; перелік і види майна, що належить арештувати; документи, що підтверджують право власності на майно, яке підлягає арешту. Водночас останній пункт викликає певні труднощі. Як зазначає О. Баганець, часто трапляються випадки, за яких потрібні документи ні в слідчого, ні в особи, у якої здійснюється вилучення майна, відсутні, оскільки таке майно було набуто злочинним шляхом і встановити його власника нереально за один чи два робочі дні. Ще гірша ситуація спостерігається у разі вилучення майна під час обшуку, за якої взагалі неможливо швидко встановити власника майна [5]. Вважаємо, що факт неможливості зазначення в клопотанні певних документів має бути чітко обґрунтовано і підтверджено належними та допустимими доказами. Отже, до клопотання обов'язково мають додаватися оригінали або копії документів або матеріалів, завдяки яким слідчий чи прокурор обґрунтовує свої доводи (копії протоколів слідчих (розшукових) дій, висновків експертиз та інших документів, що підтверджують необхідність й обґрунтованість застосування цього заходу).

З метою недопущення безпідставного обмеження права власності законодавець визначив

строк подання клопотання слідчого чи прокурора про арешт тимчасово вилученого майна не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно повинно негайно бути повернуто особі, у якої його вилучено. У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку чи огляду, що здійснювалися на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено (ч. 5 ст. 171 КПК України).

Разом з тим вивчення судової практики свідчить про дещо неоднозначне ставлення до цієї норми та існування досить різних підходів представників судової влади до вирішення даного питання. Так, Апеляційна палата ВАСУ у своїй постанові від 04.08.2022 р. № 991/2493/22 дійшла висновку, що недотримання слідчим строків звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, яке було вилучено під час обшуку, не є самостійною підставою для відмови в задоволенні такого клопотання; розгляд клопотання, поданого поза межами строку, визначеного ч. 5 ст. 171 КПК України, породжує обов'язок для сторони обвинувачення вчинити певні дії, однак не породжує обов'язку слідчого судді чи суду прийняти інше рішення по суті клопотання ніж визначене ст. 173 КПК України - задовольнити клопотання або відмовити в його задоволенні. Будь-яке інше судове рішення по суті клопотання про арешт майна, зокрема про зобов'язання повернути вилучене майно, буде виходити за межі повноважень, якими наділений слідчий суддя чинним процесуальним законодавством. Проте Сумський апеляційний суд своєю ухвалою від 23.08.2022 р. № 591/1654/22 скасував ухвалу слідчого судді про накладення арешту на вилучене в ході обшуку майно з тих підстав, що зазначене клопотання про накладення арешту на майно було подано в порушення встановлених ч. 5 ст. 171 КПК України строків [6].

Вважаємо, що в цих випадках слідчий суддя чи суд мають беззаперечно гарантувати дотримання права власності. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 3 ст. 172 КПК України доповнити реченням такого змісту: «Слідчий суддя, суд, установивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог, передбачених ч. 5 ст. 171 КПК України, мають відмовити в задоволенні клопотання про арешт майна із зазначенням вимоги негайного

повернення вилученого майна його власнику (володільцю).

Актуальним питанням також є вручення власнику (володільцю) майна копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування арешту майна. Нормативна конструкція ст.ст. 171, 172 КПК України цього не передбачає. Вважаємо, що ч. 5 ст. 171 КПК України має бути доповнена реченням: «У разі тимчасового вилучення майна копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування арешту майна, надається підозрюваному, обвинуваченому, іншому власнику майна або його захиснику, законному представнику, представнику не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання».

У частині 2 ст. 170 КПК України визначено мету забезпечення арешту майна. Зокрема, для забезпечення збереження речових доказів арешт може накладатися на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, визначеним у ст. 98 КПК України, тобто такими особами можуть бути як учасники кримінального провадження, так й особи, які не мають процесуального статусу, але володіють певними матеріальними об'єктами.

Важливою умовою накладення арешту на майно має бути винесення слідчим постанови про визнання такого майна речовим доказом. Після цього на підставі зазначеної постанови сторона обвинувачення може звертатися до суду з клопотанням про арешт майна. Водночас деякі науковці, прикладом, М. А. Макаров та М. В. Лепей, вважають, що немає потреби накладати арешт на майно з метою збереження речових доказів. На їх думку, таке майно з метою процесуальної економії має залишатися в слідчого на невизначений строк без вирішення питання щодо його арешту [7, с. 157; 8, с. 46]. Вважаємо цю позицію невірною, оскільки такі дії призведуть до безпідставного порушення права власності через брак судового контролю або можливі маніпуляції сторони обвинувачення. З цього приводу А. С. Котова слушно зауважила, що надання можливості представникам правоохоронних органів вилучати об'єкти права власності без подальшого контролю за законністю та обґрунтованістю будь-якого вилучення створює як загрозу помилкового невинного обмеження права власності, так й усвідомленого зловживання безконтрольними можливостями щодо обмеження майнових прав з метою реалізації корупційних схем [9, с. 164].

З метою забезпечення спеціальної конфіскації арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених ст. 96² КК України. У даному випадку головною ознакою майна, що підлягає арешту, є не його належність певній особі, а безпосередній зв'язок з учиненням кримінального правопорушення.

Для забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна. Отже, у даному випадку арешту підлягає майно, належне особі, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

Під час арешту майна для забезпечення його можливої конфіскації суттєво обмежується право власності, оскільки до опису потрапляє все майно підозрюваного чи інших зазначених осіб. До того ж як під час арешту майна з метою спеціальної конфіскації, так й з метою конфіскації майна обов'язково потрібно звертати увагу на наявність у матеріалах досудового розслідування будь-яких даних про повідомлення підозри особі, щодо майна якої порушується питання про накладення арешту. Відсутність таких даних свідчить про відсутність правових підстав для накладення арешту на відповідне майно.

У разі накладення арешту для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову в кримінальному провадженні або неправомірної вигоди. З метою недопущення необґрунтованого обмеження права власності вартість майна, яке належить арештувати, має

бути співмірна з розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної в цивільному позові, або розміром неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою.

У 2021 році кількість заявлених у кримінальному провадженні цивільних позовів становила 9,2 тис., що на 4,2 % більше ніж у 2020 р. [10]. Відповідні статистичні дані свідчать про непоодинокі випадки накладення арешту на майно із зазначеною метою. Проте недопустимо накладати арешт з метою забезпечення цивільного позову наперед, тобто, який буде подано в майбутньому. Такі дії призводять до унеможливлення з'ясування питання співмірності вартості майна, на яке слідчий просить накласти арешт та ціни позову, оскільки він ще не поданий зацікавленою особою.

Вважаємо неприпустимим накладати такий вид арешту на майно особи, яку ще не визнано підозрюваною. Навіть за умов наявності в слідчого судді достатніх підстав вважати, що певною особою вчинено кримінальне правопорушення слідчий суддя не має повноважень накладати арешт на майно особи, яку ще не визнано підозрюваною. Водночас судова практика не завжди однакова в цьому питанні. Прикладом, Апеляційним судом міста Києва 14.03.2018 р. у справі № 761/46476/17 скасовано ухвалу слідчого судді про відмову в накладанні арешту на транспортний засіб, оскільки жодній особі не повідомлялося про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Таким чином, порушення питання щодо арешту будь-якого майна з боку представника цивільного позивача є безпідставним. Судом апеляційної інстанції було зазначено, що в рамках вказаного кримінального провадження двох осіб було визнано потерпілими і вони заявили цивільні позови, тобто метою для застосування даного заходу кримінального провадження стало забезпечення відшкодування завданих збитків (цивільного позову). Зазначені умови на переконання суду стали достатніми підставами для накладення арешту на майно у відповідності до вимог ст. 170 КПК України [11]. Вважаємо, що таке тлумачення не зовсім відповідає нормам КПК України. На практиці це призводить до можливості накладати арешт теоретично на майно будь-якої особи, незалежно від того, чи є вона взагалі учасником кримінального провадження.

Другий етап накладення арешту на майно передбачає розгляд та вирішення слідчим суддею чи судом відповідного клопотання. Саме слідчий суддя чи суд приймають остаточне рішення

щодо накладення арешту на майно (статті 172, 173 КПК України). На цьому етапі здійснюється судовий контроль за законністю й обґрунтованістю дій слідчого, прокурора, відбувається перевірка достовірності отриманої ними інформації про майно, яке може стати предметом арешту. Слідчий суддя, суд самостійно обирають форми обмеження права власності, при цьому мають застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаться на інтересах інших осіб.

Розглядаючи клопотання, слідчий суддя чи суд зобов'язані перевірити наявність у матеріалах кримінального провадження або в матеріалах, наданих стороною, відомості про існування в особи коштів, цінностей та іншого майна, на які може бути накладено відповідний арешт, оцінити законність й обґрунтованість вимог слідчого, прокурора та доцільність арешту майна, розумність та співрозмірність обмеження права власності, наслідки арешту майна, ймовірність знищення, пошкодження майна в разі відмови в арешті, тобто забезпечити баланс інтересів зацікавлених сторін, запобігти порушенню при арешті майна як публічних, так й приватних інтересів [12, с. 146].

У законодавстві чітко визначено склад осіб, які беруть участь у судовому засіданні під час розгляду клопотання слідчого про арешт майна (ч. 1 ст. 172 КПК України). **Клопотання про арешт тимчасово вилученого майна повинно розглядатися з урахуванням обов'язкового інформування підозрюваного, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження**(ч. 1, 2 ст. 172 КПК України). На жаль, на практиці трапляються випадки неповідомлення відповідним учасникам кримінального провадження про майбутнє судове засідання з приводу вирішення питань щодо накладення арешту на майно, що призводить до необґрунтованого обмеження права власності (прикладом, ухвала Печерського районного суду міста Києва від 21.08.2019 р. у справі № 757/44462/19-к, № 428/8832/19, ухвала Печерського районного суду міста Києва від 12.06.2019 р. у справі № 757/30182/19-к) [13]. Такі дії слідчого судді, суду призводять також до неповного дослідження обставин кримінального провадження, позбавляють власника або володільця майна можливості навести аргументи та заперечення на користь своєї позиції. Крім того, слідчий суддя,

суд припускаються процесуального порушення, що перебуває в причинному зв'язку з протиправним обмеженням права власності на арештоване майно як основоположного права людини в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання постановляє ухвалу, у якій обов'язково зазначається: перелік майна особи, на яке накладено арешт; підстави застосування такого арешту майна; перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення; заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування особи. У разі, прикладом, арешту коштів, що знаходяться на банківських рахунках, межі такого арешту мають бути чітко зазначені в ухвалі. Арешт не може накладатися на банківські рахунки, на які підозрюваний отримує заробітну плату та пенсію (ухвала ВАКС від 30.09.2021 р. у справі № 991/6544/21) [14].

Доречно зауважити, що в разі задоволення клопотання слідчого, прокурора строк дії відповідного заходу законом не визначено. Свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі - ВССУ), аналізуючи дане питання постановив, що зазначення в ухвалі про арешт майна строку її дії, за аналогією з ухвалою про тимчасовий доступ до речей і документів, є необґрунтованим [15]. На жаль, слід констатувати, що дана позиція ВССУ призвела до безправності як фізичних, так й юридичних осіб, перед державою чи органами розслідування в разі застосування арешту майна, а тому потребує детального обговорення науковцями та практиками з метою визначення оптимальних строків арешту майна з урахуванням прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Останнім етапом застосування досліджуваного заходу є саме накладення арешту на майно. Процедура арешту майна не є складною. Ухвала про арешт скеровується державному реєстратору, який може арештувати об'єкти нерухомості за відповідними характеристиками пошуку. У Державному реєстрі забивається прізвище з обліковим номером платника податків і кодом. Витяг «підтягує» все майно, яке рахується за особою (квартири, земельні ділянки тощо). Усе таке майно автоматично арештовується. Далі ухвалу скеровують до сервісного центру Національної поліції України, де так само відшуковують транспортні засоби, які знаходяться у володінні особи.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Ухвалу також скеровують до державного реєстру юридичних і фізичних осіб, підприємців, установлюють усі корпоративні права, де особа є учасником чи засновником. Відповідно, на корпоративні права особи у цих підприємствах накладають арешти. Потім ухвалу направляють до Комісії цінних паперів та фондового ринку для встановлення переліку акцій. У разі наявності інформації про відкриті рахунки в іноземних банках у межах міжнародно-правової допомоги, переклад ухвали суду направляється, наприклад, у відповідну країну, у якій арештовуються рахунки. Таким чином, усе майно буде арештовано.

Вважаємо за доцільне розглянути також інші питання, що виникають під час арешту майна. Зокрема, обмеження права власності особи в разі зупинення досудового розслідування. На практиці кількість зупинених проваджень змінюється залежно від підстав зупинення. Прикладом, у 2021 р. у зв'язку з розшуком обвинуваченого (підсудного) місцеві загальні суди зупинили провадження у 11,1 тис. справах, що порівняно з 2020 р. на 14,5 % більше; їх частка від кількості справ, провадження в яких зупинено, становила 95,9 % [10].

Отже, постає питання щодо правомірності перебування майна під арештом у разі зупинення досудового розслідування. На нашу думку, збереження арешту на майно під час зупинення досудового розслідування за своїм змістом фактично можна порівняти з конфіскацією майна, оскільки на підозрюваного, третю особу покладаються обмеження, які можна порівняти за ступенем тяжкості з кримінально-правовими заходами примусу. Майно таким чином залишається арештованим на весь період кримінального провадження, яке може тривати роками. Власник майна обмежений у своїх правомочностях весь цей час і при цьому може нести серйозні матеріальні збитки через арешт майна.

Таким чином, вважаємо, що в разі зупинення досудового розслідування право власності не повинно обмежуватися надмірно тривалим накладенням арешту на майно в рамках кримінального провадження, має зберігатися справедливий баланс між вимогами дотримання публічних інтересів та захисту права власності, обмеження якого не ставили б під загрозу саму сутність цього права. У зв'язку з цим, а також з метою забезпечення ефективного захисту права власності, пропонуємо друге речення ч. 1 ст. 174 КПК України викласти в такій редакції: «Арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково

ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано чи в результаті зупинення досудового розслідування наслідком якого є необґрунтоване обмеження права власності».

Крім того, вважаємо, що в разі зупинення досудового розслідування про таке рішення мають обов'язково бути поінформовані не лише підозрюваний, а й третя особа, на майно якої накладено арешт. Отже, пропонуємо друге речення ч. 4 ст. 280 КПК України викласти в такій редакції: «Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третій особі, щодо майна якої вирішено питання про арешт, які мають право її оскаржити слідчому судді».

Загалом вважаємо, що власник (володільць) майна має чітко та своєчасно бути поінформований про свої права та обов'язки; знати сутність пред'явлених до нього матеріально-правових вимог, заперечувати проти них; давати показання; мати представника; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; бути присутнім при розгляді слідчим суддею клопотання про арешт майна, що належить такій особі; отримувати копію ухвали про арешт майна; брати участь у процесуальній дії - арешті майна; під час проведення процесуальної дії ставити питання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку проведення таких дій, що вносяться до протоколу; отримувати копії процесуальних документів та повідомлення; оскаржувати судові рішення щодо арешту майна; бути поінформований про продовження строків досудового розслідування чи про його зупинення; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування.

У разі накладення арешту на майно право власності може обмежуватися шляхом передачі такого майна в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі - АРМА). З метою забезпечення функціональної спроможності АРМА щодо зазначеної діяльності 30.01.2023 р. згідно з наказом АРМА_введено в експлуатацію

інформаційно-комунікаційну систему Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні [16]. Строк управління активами, що передаються АРМА, залежить від строку дії арешту в кримінальному провадженні. З припиненням арешту або закриттям кримінального провадження припиняється дія управління арештованим майном.

Зазначимо, що відповідно до абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК України передаються в управління АРМА чи для реалізації лише активи за сукупності умов: такі активи визнані речовими доказами в кримінальному провадженні; коштують більше 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; можуть бути передані АРМА без шкоди для кримінального провадження. Зазначені речові докази передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності за рішенням слідчого судді чи суду.

Зазначене дає можливість дійти висновків, що, з одного боку, це призводить до суттєвого обмеження права власності, оскільки особа втрачає доступ до майна. АРМА майно може реалізувати на торгах, якщо воно швидко псується або обрати суб'єкта, який буде здійснювати поточне операційне управління цим майном. З іншого боку, вищезазначені норми узгоджуються з критеріями легітимності обмеження права власності, відповідають загальносвітовим стандартам додержання прав людини і громадянина та забезпечують виконання завдань кримінального провадження, установлених у ст. 2 КПК України.

З цього приводу І. О. Хомічов зазначив, що після передачі АРМА активів для вжиття заходів з управління власник безповоротно не втрачає правомочностей щодо таких активів. Проте у випадку реалізації активу АРМА повертає одержані від цього кошти, а також проценти, нараховані як плату за користування банком такими коштами. За таких умов власник активу втрачає можливість реалізації правомочностей щодо певного майна. Водночас позбавлення права власності відбувається не лише з дотриманням принципів, висловлених ЄСПЛ, а й на компенсаційній основі - власник отримує справедливую компенсацію за відповідний актив (майно) [17]. На думку С. С. Захарчука, ужиття заходів з управління арештованим майном спрямоване не тільки на забезпечення дієвості такого інституту кримінального процесуального права, як арешт майна в кримінальному провадженні, а також і на захист інтересів власників майна, оскільки гарантує їм його збереження, збереження його вартості, а також

дає можливість збільшити цю вартість. Таким чином, компенсуються всі негативні наслідки застосування арешту майна в кримінальному провадженні [18].

Водночас є й певні проблемні моменти, які відображаються на забезпеченні прав власника майна. Так, відповідно до приписів ст. 100 КПК України АРМА уповноважена не лише на управління майном, а й на його відчуження. Виникає питання щодо того, які критерії є прийнятними й допустимими в разі прийняття рішення про відчуження майна. На практиці це призводить до того, що слідчі цими недоліками законодавства користуються та фактично примушують АРМА здійснювати відчуження активів, на які накладено арешт [19] або виникають ситуації, коли АРМА із запізненням або в непрозорий спосіб та ще й за заниженою ціною продає майно, у результаті чого завдається шкода як власнику майна, так і державі [20]. Є непоодинокі випадки, коли в управлінні АРМА передається майно, знаходження якого нікому не відоме. Зазначене свідчить про доцільність удосконалення взаємодії органів розслідування з АРМА. Наслідком такої взаємодії має бути чітка організація спільної роботи щодо планування часу перебування активів під арештом, доцільності застосування певних обмежень права користування, можливості реалізації активу на стадії управління, залучення фахівців на стадії управління, потреб у спеціальних умовах зберігання активу, відповідності активу критеріям для арешту майна та можливості його арешту, визначення кола осіб, права яких можуть бути обмежені, реєстраційних даних про актив, наявності застав чи інших обтяжень, попереднього оцінювання вартості активу, рентабельності управління ним тощо.

Висновки. Накладення арешту на майно під час кримінального провадження призводить до суттєвого обмеження права власності, можливостей реалізації власником (володільцем) майна своїх правомочностей, а тому його застосування має завжди відповідати вимогам закону. Сторона обвинувачення зобов'язана чітко усвідомлювати відмінність між обмеженням та порушенням права власності, а тому її дії мають відповідати певним критеріям щодо чинення мінімальної шкоди правам та законним інтересам власника (володільця) майна, урахування наслідків своїх дій та дотримання принципу розумної достатності використовуваних засобів у разі обмеження відповідного конституційного права.

Література

1. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 23 с.

2. Медведєв В. І. Окремі проблеми практики застосування арешту майна. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 384-387.

3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

4. Розборки в АРМА: хто заплатить державі 178 млн. грн. збитків через непрозорий продаж російського калію та аміаку. URL: <https://mind.ua/publications/20255725-rozboriki-v-arma-hto-zaplatit-derzhavi-178-mln-grn-zbitkiv-cherez-neprozorij-prodazh-rosijskogo-kaliyu>.

5. Баганець О. Концепція вдосконалення діяльності правоохоронних органів України. Розділ 2. URL: <http://baganets.com/blogs-baganets/koncept-javdoskonalennja-d-jalnost-prav-88.html>.

6. Проблемні питання, пов'язані з поверненням вилученого в ході обшуку (огляду) майна, накладенням арешту на майно та скасуванням такого арешту, які виникають у кримінальних провадженнях під час воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazonet.net/aktualno/12826_povernennja-viluchenogo-v-khod-obshuku-oglyadu-majna?fbclid=IwAR318BLE-O4DRjhWRpjwypB6_nbQAc5IAJQ09N12wUKReA3TuzF76lIX-Ec.

7. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 495 с.

8. Лепей М. В. Арешт майна у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 200 с.

9. Котова А. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 283 с.

10. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2021 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_gravos_2021.pdf.

11. Арештоване чи втрачене назавжди? Які шанси бізнесу повернути майно у кримінальному про-

вадженні? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/areshtovane-chi-vtrachene-nazavzhd-yaki-shansi-biznesu-povernuti-majno-u-kriminalnomu-provadhenni.html>.

12. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук. Луцьк, 2020. 227 с.

13. Залучення власників тимчасово вилученого майна до розгляду клопотання про арешт такого майна порушує їх право на подачу своїх аргументів і заперечень проти накладення арешту. URL: <https://vbparkers.ua/uk/aresht-sudom-timchasovo-viluchenogo-majna-bez-vikliku-vlasnika/>

14. Вийти за межі. URL: <https://pravo.ua/articles/vyity-za-mezhi/>

15. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

16. Реєстр активів, на які накладено арешт в кримінальному провадженні. URL: <https://arma.gov.ua/register-of-seized>.

17. Управління активами як функція АРМА: співвідношення норм права. URL: <https://ti-ukraine.org/research/upravlinnya-aktyvamy-yak-funktsiya-arma-spivvidnoshennja-norm-prava/>

18. Захарчук С. Щодо відповідності норм абз. 7 ч. 6 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України і ст. 41 Конституції України людини і ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Управління активами як функція АРМА: співвідношення норм права. URL: <https://ti-ukraine.org/research/upravlinnya-aktyvamy-yak-funktsiya-arma-spivvidnoshennja-norm-prava/>

19. Обмеження майнових прав в рамках кримінального провадження. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1064.html>.

20. Після нарад в ОП: Як АРМА непрозоро продавала російський аміак та білоруський калій. URL: https://mbiz.censor.net/resonance/3410227/pislya_narad_v_op_yak_arma_neprozero_prodavala_rosiyiskyyi_amiak_ta_biloruskyyi_kaliyi.

Маркелова В. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ВИМІРАХ

Матвієнко О. В.

Стаття присвячена дослідженню запобігання крадіжкам в історичній ретроспективі законодавчого закріплення. На предмет кримінальної заборони та визначення крадіжки проаналізовано окремі положення Руської Правди, Церковного Уставу князя Ярослава (XII ст.), Судебника Казимира IV, Статутів Великого Князівства Литовського, Соборного Уложення 1649 року, Прав, за якими судиться малоросійський народ, Артикула Військового Петра 1 1715 року, Угорського кримінального уложення про злочини і проступки 1879 року, Зводу законів Російської імперії 1832 року та Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, Кримінального уложення 1903 року, Закону Ради Міністрів УНР 1920 року «Про підвищення кари за недбайливу охорону, присвоєння, розтрату або знищення скарбового майна», КК УРСР 1922 року, КК УРСР 1927 року, Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік, КК УРСР 1960 року, КК України 2001 року та ряду інших законодавчих актів кримінально-правового напрямку регулювання.

Визначено, що кримінально-правова заборона крадіжки в близькому до сучасного розумінні існувала вже в XI-XV ст., коли лише зароджувався інститут кримінально-правової охорони власності, посиленою охороною князівської власності. Період XVI-XVIII ст. - час спроб систематизації кримінально-караних діянь, які посягають на власність та заходів відповідальності і покарання за такі вчинки. У XVIII ст.-початок ХХ ст. знаходимо відображення вже стійкого понятійного апарату, щоправда відсутнє розмежування крадіжки та ненасильницького грабежу, точніше відбувається отождолення даних явищ. Період соціалізму характеризується періодом активного розвитку законодавства, але під впливом політико-ідеологічних особливостей історичного періоду. З прийняттям КК України 2001 року відбувається становлення кримінально-правового змісту крадіжки в тому вигляді, який відомий сучасній доктрині кримінального права. Констатовано, що кримінально-правова норма щодо заборони крадіжки відображає останні тенденції та суспільні перетворення в розрізі кримінально-правової політики сучасного періоду становлення української державності.

Ключові слова: крадіжка, таємне викрадення чужого майна, власність, кримінальне законодав-

ство, генезис кримінально-правової заборони, запобігання.

Matviienko O. V. Theft prevention in historical and legal dimensions

The article is devoted to the study of the phenomenon of theft in the historical retrospect of legislative consolidation. On the subject of the criminal prohibition and definition of theft, separate provisions of the Russian Truth, the Church Statute of Prince Yaroslav (XII century), the Court Book of Casimir IV, the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the Council Statute of 1649, the Laws by which the Little Russian people are judged, the Military Article of Peter 1 1715 were analyzed of the Hungarian Criminal Code on Crimes and Misdemeanors of 1879, The Code of Laws of the Russian Empire of 1832 and the Provisions on Criminal and Correctional Punishments of 1845, the Criminal Provisions of 1903, the Law of the Council of Ministers of the Ukrainian People's Republic of Ukraine of 1920 "On Increasing the Penalty for Careless Protection, Appropriation, Waste or Destruction of Treasured Property", CC of the Ukrainian SSR of 1922, CC Ukrainian SSR of 1927, Fundamentals of Criminal Legislation of the Union of the USSR and the Union Republics, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960, the Criminal Code of Ukraine of 2001 and a number of other legislative acts in the field of criminal law regulation.

It was determined that the criminal law prohibition of theft in a close to modern sense existed already in the XI-XV centuries, when the institution of criminal law protection of property, enhanced by the protection of princely property, was just emerging. The period of the XVI-XVIII centuries. - the time of attempts to systematize criminally punishable acts that encroach on property and measures of responsibility and punishment for such acts. In the 18th century - the beginning of the 20th century. we find a reflection of an already stable conceptual apparatus, although there is no distinction between theft and non-violent robbery, more precisely, there is an identification of these phenomena. The period of socialism is characterized by a period of active development of legislation, but under the influence of political and ideological features of the historical

period. With the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, the criminal law content of theft in the form known to the modern doctrine of criminal law was established. It has been established that the criminal law norm on the prohibition of theft reflects the latest trends and social transformations in terms of the criminal law policy of the modern period of the formation of Ukrainian statehood.

Key words: *theft, secret theft of someone else's property, property, criminal legislation, genesis of the criminal law prohibition, prevention.*

За будь-яких часів існування різних форм державності посягання на чужі речі були найпоширенішими порушеннями встановлених правил співжиття в суспільстві. Не змінилося це й сьогодні - крадіжка є кримінальним правопорушенням, яке займає найбільшу частку в загальній структурі злочинності. Крадіжка в правовій доктрині розглядається як різновид кримінально караного посягання, яке пов'язане з таємним корисливим вилученням чужого майна за вчинення якого настає кримінальна відповідальність на підставі ст. 185 Кримінального кодексу України (далі - КК України).

Ретроспективний огляд кримінального законодавства, нормами якого в той чи інший період часу здійснювалася охорона власності, в тому числі і шляхом заборони крадіжки, дозволить проаналізувати як видозмінювалося нормативне визначення крадіжки та покарання за таке діяння. З метою правильної історичної перспективи необхідно вчитися на досвіді минулого, роблячи з нього ґрунтовні висновки для сьогодишньої правової практики. Тож в силу необхідності виявлення та розробки дієвих заходів боротьби з поширенням явища крадіжки в Україні, в тому числі і за допомогою кримінально-правових заходів, пропонується розглянути процес становлення та розвитку кримінальної заборони даного кримінального правопорушення.

Дослідженням різних аспектів кримінально-правової охорони власності, в тому числі й питаннями феномену крадіжки, займалися П.П. Андрушко, Н.О. Антонюк, А.М. Бабенко, Ю.А. Дорохіна, В.О. Глушков, О.О. Дудоров, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко та багато інших відомих вітчизняних науковців-правників.

Першою кримінально-правовою заборonoю викрадення чужого майна в Київській Русі була ст. 6 договору руських з греками при князі Олегові

911 року (за Іпатіївським списком) [1, с. 228]. Зазначається, що згідно з указаною нормою крадій повинен був повернути вкрадену річ та сплатити (штраф) суму вартості такої речі, а крім того «повинен бути покараний по закону грецькому і за статутом і законом руським, що передбачало тілесні покарання і навіть смертна кара (за повторне вчинення цього діяння)» [2, с. 11].

Руська правда як одна із найвидатніших правових пам'яток та основних законодавчих актів Київської Русі під крадіжкою визначала «протизаконне вилучення речі з чужого володіння з наміром привласнення». Примітно те, що даний правовий акт встановлював диференціацію крадіжки, так знаходимо визначення «крадіжки з приміщення, крадіжки худоби на полі, вівці, кози, свині, бобрів, крадіжки холопа, крадіжки бджіл і меду з бортних дерев, крадіжки морських і річкових суден, крадіжки сіна або дров тощо. За всі види крадіжок передбачалася одна ціна штрафу, а саме 3 гривні за крадіжку челяді, коня, зброї, сукні, сокола та ін. Однак, крадіжка княжого майна ставилася під більшу охорону» [3, с. 31].

Такий висновок можна пояснити на прикладі того, що розмір штрафу за викрадення княжого майна був значно вищим. Передбачалася відповідальність за крадіжку худоби, крадіжка не охоронюваного майна каралася суворіше крадіжки із закритого приміщення, а вбивство злодія на місці злочину не каралося (якщо воно вчинене вночі) і тлумачилося, по суті, як самооборона [4, с. 2]. Окрім того, корисливий мотив вже тоді вважався обов'язковою ознакою для кваліфікації викрадення, і крадіжка розглядалася тільки як умисне кримінальне правопорушення в сучасному його розумінні.

У науковій літературі пропонується теза стосовно того, що в часи Київської Русі серед посягань проти власності розрізняли лише крадіжку і розбій, привласнення загублених речей або втікача-невільника, протиправне користування чужими речами, зловмисне пошкодження чужої речі, підпал та деякі інші [5, с. 6]. Також, знаходимо висновок про те, що «центральне положення в цій системі кримінальних правопорушень проти власності за нормами Руської Правди займає поняття «татьба» як загальне поняття для позначення посягань на чуже майно» [6, с. 187].

За вартістю викраденого крадіжку поділяли на три види: «за найтяжчу крадіжку (наприклад, невольника, бобра) карали 12 гривнами, за середню (наприклад, худоби, коней, звірів із кліток) - 3 гривнами, за найменшу - 1 гривною

(60 кунами). Залежно від ступеня злої волі крадіжку поділяли на два види: тяжчу і легшу. За легшу крадіжку (худоби з поля) карали 60 кунами, а за крадіжку із закритого приміщення (хліва) – 3 гривнами і 30 кунами. За найважчу крадіжку за «Руською Правдою» (рецидив, конокрадство, розбій) призначали «потік і розграбування», коли у винного насильно забирали все майно, а його з сім'єю виганяли з громади» [7, с. 90].

Окремим підвидом можна визначити церковну крадіжку, відповідальність за яку передбачалася Церковними Статутами Великих князів, що відповідало тогочасному політичному устрою розподілу влади між князем та церквою. Також є свідчення того, що згідно Церковного Уставу князя Ярослава (XII ст.) церковній юрисдикції також підлягали й сімейні крадіжки, розмір штрафу за їх вчинення був у чотири рази менший від крадіжки зерна або врожаю [8, с. 242-247].

З наступними політичними та державоутворюючими процесами на територію тогочасної Української держави поширив свою дію Судебник Казимира IV, який запозичував ряд правових положень із Руської Правди, але передбачав значно суворіші покарання. Даний кодифікований акт розрізняв окремі види крадіжки, які охоплювалися терміном «пограбування» та самого визначення такого поняття не містив [9, с. 88].

Надалі значимими законодавчими актами, які та встановлювали кримінальне покарання за крадіжку є Статути Великого Князівства Литовського. Примітним є те, що хоч самого поняття «крадіжка» Статути не містили, однак пропонували ряд диференціюючих ознак посягань на власність, мова йде про предмет посягання, суб'єкт діяння, становість, ознака повторності, місце вчинення посягання тощо [10, с. 121].

Варто взяти до уваги також вплив на регулювання кримінальної відповідальності за посягання проти власності, в тому числі і за вчинення крадіжки, звичаєвого права за часів козацької доби, коли пропонувалася певна диференціація крадіжки залежно від того, кому належала вкрадена річ (чиясь особиста річ чи майно козацької громади) [11, с. 90], що, у свою чергу, впливало на рівень покарання.

На далі свого поширення набуло Соборне Уложення 1649 року, яке відрізняло крадіжку від інших посягань проти власності, як то грабежу, розбою тощо. Примітно, що даний документ пропонував чітку класифікацію злочинних діянь та кваліфікуючих ознак, наприклад, вилучення чужого майна з нападом на поселення, житла, із застосуванням

насильства, з використанням зброї, зі спаленням двору, хліба, з вбивством тощо [3, с. 32].

У наступні роки на окремих частинах українських земель діяло законодавство Австрії, Угорщини, основними джерелами в частині кримінального права були Кримінальний кодекс 1803 року («Францішкана»), Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 року [12, с. 437]; королівське законодавство «Урбаріум» (1711 року) та «Трипаріум» (трикнижжя) [13, с. 86].

Наступним нормативно-правовим актом варто згадати Артикул Військовий Петра 1 1715 року, за яким система кримінальних правопорушень проти власності серед іншого включала крадіжку. Також у XVIII одним із джерел права були «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року [14, с. 12], які передбачала кримінальну відповідальність за викрадення чужої речі (майна).

Варто відмітити, що в силу особливостей характеру взаємодії з сусідніми державами у XVIII-XIX століттях на території українських земель, джерелами кримінального права якого на той час можна вказати 15-й том Зводу законів Російської імперії 1832 року та Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, яке діяло (із змінами) до жовтневого перевороту 1917 року. Примітно, що вказані нормативні акти вже відображали градацію інтересів та цінностей, які підлягали кримінально-правовому захисту. Так, Звід законів Російської імперії 1832 року містив розділ «Про злочини і проступки проти власності приватної особи», в якому була запропонована класифікація посягань на власність: розбій, грабж, воровство-крадіжка і воровство-шахрайство [14, с. 12]. А вже Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року містило два окремі розділи, які передбачали відповідальність за протиправні посягання на власність: розділ 7 «Про злочини і проступки проти майна і доходів казни»; розділ 12 «Про злочини та проступки проти власності приватних осіб», де під крадіжкою розумілося «всякое, каким бы то ни было образом, но втайне, без насилия, угроз и вообще без принадлежащих к свойству разбоя или грабежа обстоятельств, похищение чужих вещей, денег или иного движимого имущества» [15, с. 194].

Початок XX століття знаменувався різними та масштабними політичними, економічними та демографічними перетвореннями у суспільстві, що сприяло й активному розвитку законодавчої справи, в тому числі і кримінального спектру. Так, 1903 року було прийнято Кримінальне уложення, яке на відміну від попередніх актів кримінального

законодавства містило 4 глави, присвячені питанням захисту майна як об'єкта посягання. Однак, даний документ не розрізняв крадіжку та насильницький грабіж, іменуючи дані діяння разом терміном «крадіжка», під яким пропонувалося розуміти таємне або відкрите викрадення чужого майна [16].

У контексті дослідження генезису кримінальної заборони крадіжки варто також згадати Закон Ради Міністрів УНР 1920 року «Про підвищення кари за недбайливу охорону, присвоєння, розтрату або знищення скарбового майна», Положенням про революційні військові трибунали, затвердженим Декретом ВЦВК від 20 листопада 1919 року, згідно якого спеціальним кримінальним правопорушенням з підвищеним рівнем суспільної небезпеки визнавалося викрадення предметів озброєння, амуніції, спорядження і всіх інших видів військового майна. Посилювали кримінальну відповідальність за крадіжку державного майна Декрет ВЦВК і РНК від 1 червня 1921 року «О мерах борьбы с хищением из государственных складов и должностными преступлениями, способствующими хищением» та Декрет ВЦВК і РНК від 1 вересня 1921 року «Об установлении усиленной ответственности для лиц, виновных в хищении грузов во время перевозки их» [17], які стали підосновою для окремих норм наступного Кримінального кодексу СРСР.

КК УРСР 1922 року передбачав ряд складів кримінальних правопорушень проти власності (180-199 глави VI КК УРСР), де серед іншого крадіжкою визнавалося «таємне викрадення майна, яке знаходиться у володінні, користуванні або розпорядженні іншої особи або установи». Кваліфікуючими ознаками крадіжки передбачено викрадення із застосуванням знарядь, інструментів, технічних прийомів, пристроїв; вчинення особою, яка професійно займається крадіжками; викрадення майна, що є засобом існування потерпілого; за попередньою змовою [18, с. 276]. Спостерігається підвищення рівня суспільної небезпеки крадіжки державної власності, порівняно з приватною, відповідно диференціювався й рівень покарання за посягання на державну чи приватну власність.

КК УРСР 1927 року серед іншого містив новий склад спеціальної крадіжки - крадіжку енергії (ст. 172 КК УРСР). Також крадіжка коней чи великої рогатої худоби у трудового землеробного населення (ст. 180 КК УРСР 1922 року) перетворилася на новий склад, який передбачав кримінальну відповідальність не лише за таємне посягання на

визначений предмет, а й за відкрите викрадення коней чи великої рогатої худоби [19].

У 1947 році на законодавчому рівні встановлюється диференційована відповідальність за посягання на так звану соціалістичну власність, що відтепер поділяється на державну та колективну (Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества»; Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Об усилении охраны личной собственности граждан» [20]). Варто відмітити, що у аналізованій період крадіжкою визнавалося таємне або відкрите викрадення майна громадян.

1958 року було прийнято Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік, нормами яких кримінально караним діянням, яке посягає на власність (пріоритетність державної форми власності), визнавалася крадіжка [21, с. 45].

У 1960 році було прийнято Кримінальний кодекс УРСР [22], який містив ст. 81 «Розкрадання державного або колективного майна шляхом крадіжки», диспозиція якої визначала дане діяння як таємне викрадення державного або колективного майна (крадіжка). Також передбачалися кваліфіковані склади такої крадіжки, як то вчинення повторно, за попереднім зговором групою осіб, з проникненням у приміщення чи інше сховище та вчинення у великих розмірах або особливо небезпечним рецидивістом. Далі Глава V КК УРСР 1960 року «Злочини проти індивідуальної власності громадян» в ст. 140 визнавала злочином таємне викрадення індивідуального майна громадян (крадіжка), де повторювалися такі ж кваліфікуючі ознаки та мали місце також: проникнення до житла та значна шкода, завдана потерпілому.

Незалежна України затвердила КК лише в 2001 році [23], норми якого ґрунтовані на прогресивних досягненнях як теорії кримінального права, так і кримінологічної науки та практики. Так, стаття 185 КК України містить кримінальну заборону таємного викрадення чужого майна, що полягає у «протиправному насильницькому таємному і безоплатному заволодінні чужим майном на користь винного або інших осіб, яке завдало матеріальну шкоду власнику чи іншому володільцю». Основними ознаками крадіжки як кримінального правопорушення, як зазначає Ю.А. Дорохіна, є наступні обставини: «а) винна особа не має юридичних повноважень відносно викраденого майна (заволодіваючи чужим майном, особа усвідомлює, що не має ні дійсного, ні передбачуваного права

на майно, вилучає його всупереч волі власника); б) винна особа використовує ненасильницький спосіб заволодіння чужим майном; в) винна особа прагне бути непомітною (або ж прихованими можуть залишатися її дії)» [14, с. 352, 354].

У науково-практичній літературі вказується, що «обов'язковими ознаками об'єктивної сторони крадіжки є: 1) дія (таємне, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна); 2) наслідок, що полягає у заволодінні винним чужим майном; 3) причинний зв'язок між дією та наслідком; 4) спосіб вчинення злочину, що характеризується таємністю» [24].

Як правило, таємним визнається таке викрадення, здійснюючи яке, винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілих чи інших осіб. Така правова позиція зазначена в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [25].

Із запровадженням категорії кримінального проступку простий склад крадіжки було віднесено до останніх, що відповідало тенденціям розвитку, динаміки та гуманізації кримінально-правової політики [26].

2022 рік - рік початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави - рік значних політичних, економічних, соціальних та правових перетворень, в тому числі й в частині кримінально-правової охорони держави, суспільних відносин, прав та інтересів громадян. Так, Законом України № 2117-IX від 07.03.2022 року [27] було значно посилено кримінальну відповідальність за вчинення ряду кримінальних правопорушень, в першу чергу, крадіжки, вчиненої в умовах воєнного стану, що з цього часу становить особливо кваліфікуючий склад кримінального правопорушення, що тягне за собою кардинально відмінні кримінально-правові наслідки для суб'єкта такого посягання.

Таким чином, крадіжка - як кримінально каране діяння пройшла свій довгий шлях нормативного розвитку, від найперших вітчизняних правових пам'яток до сьогодення. Аналіз історії кримінально-правової охорони власності в Україні від посягання у вигляді таємного викрадення чужого майна приводить до висновку, що даний вид правопорушення в усі історичні періоди свого існування, на будь-якому етапі державності, був найпоширенішим видом протиправної поведінки, що викликало відповідний рівень уваги з боку правників.

Можемо резюмувати, що кримінально-правова заборона крадіжки в близькому до сучасного

розумінні існувала вже в XI-XV ст., коли лише зароджувався інститут кримінально-правової охорони власності, посиленою охороною князівської власності. Період XVI-XVIII ст. можна визначити як час спроб систематизації кримінально-караних діянь, які посягають на власність та заходів відповідальності і покарання за такі вчинки. Однак, лише в XVIII ст.-початок XX ст. знаходимо відображення вже стійкого понятійного апарату, щоправда відсутнє розмежування крадіжки та ненасильницького грабежу, точніше відбувається ототожнення даних явищ. За часів активного соціалістичного будівництва сфера кримінального законодавства активно розвивається, однак під впливом специфіки періоду державотворення, суспільних відносин та ідеології історичного періоду. І лише від початку відходу від радянських (соціалістичних) конструкцій (КК України) відбувається становлення кримінально-правового змісту крадіжки в тому вигляді, який відомий сучасній доктрині кримінального права, яка постійно перебуває в процесі оновлення, відтворення міжнародних та європейських правових тенденцій та реалій політичних і економічних факторів, які мають місце на сучасному етапі розвитку України. Від ефективності та точності формулювання диспозиції кримінально-правової норми, адекватності покарання ступеню суспільної небезпеки правопорушення, багато в чому залежить і ефективність запобігання зазначеному негативному соціально-правовому явищу.

Література

1. Ларіна О.В. Історико-правовий аналіз законодавства, що встановлює відповідальність за грабіж. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 227-233.
2. Вознесенська О. В. Кримінально-правова характеристика грабежу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 212 с.
3. Самокиш І.В. Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 226 с.
4. *Pravda Ruska czyli wielkiego xiecia Jaroslawa Wladimirowicza / Przez. J. B. Rakowieckiego*. Warszawa, 1820-1822. Т. I. 1820. XVI, 278 s., Т. II. 1822.
5. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.
6. Демиденко Г.Г., Єрмолаєв В.М. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. Київ, 2017. 392 с.

7. Тищик Б. Й. Історія держави і права України: акад. курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. К.: Ін Юре, 2015. 808 с.
8. Сабат П.В. Церковні устави князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого рукописного Київського Требника (XV - початок XVI ст.) Апостольської Ватиканської бібліотеки з фонду Борджіо-Ілліріко № 15. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 26, 2011. С. 242-247.
9. Колос М.І. Судебник Казимира Ягайлвича: кримінально-правова охорона власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Випуск 40. Том 2. С. 86-90.
10. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
11. Захарченко П.П. Історія держави та права України: навч. посіб. для дист. навч. Київ: Університет «Україна», 2005.
12. Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. : у 2-х т. / укл. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; ред. В.Д. Гончаренко. Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку XX ст. Київ: Ін Юре, 2000. 543 с.
13. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. Київ: Вид-во Київськ. ун-ту, 1968. 222 с.
14. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
15. Ковтун А.О. Історія становлення законодавства щодо кримінальної відповідальності в Україні за вимагання (1845-2001 рр.). *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. 35. 2018. С. 192-207.
16. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України за 1927 р. Харків: Урядова друкарня ім. т. Фрунзе, 1927. 1404 с.
17. Кісілюк Е.М. Розвиток кримінального законодавства доби директорії. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/kisiliuk.htm
18. Берзін П.С. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. *Вісник асоціації кримінального права України*. Том 1 № 8 (2017). С. 276-278.
19. Михайленко П.П. Закони Кримінальний Кодекс УСРР: Затв. 8 червня 1927 р.: Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949р., з постат. матеріалами і дод. / Міністерство юстиції УСРР. К.: Держполітвидав УСРР, 1949. - 167 с.
20. Сборник документов по истории уголовного законодательства УССР и РСФСР 1917 - 1952 гг. / под ред. И.Т. Голякова. Київ: Госполитиздат, 1953.
21. Михайленко П.П. Закони Кримінальний кодекс Української РСР. К.: Держполітвидав УСРР, 1961. 132 с.
22. Кримінальний кодекс УСРР 1960 року, затверджений Законом від 28.12.60. ВВР. 1961. № 2. ст.14.
23. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131.
24. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.І. Мельник та ін.; За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.
25. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB?OpenDocument&Highlight=0,%E7%EB%EE%F7%E8%ED%E8](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB?OpenDocument&Highlight=0,%E7%EB%EE%F7%E8%ED%E8)
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 17. ст.71.
27. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 3 березня 2022 року № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
28. Бабенко А. М. Регіональна система злочинності: її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування/ *Форум права*. 2014. № 2. С. 29-36 URL:http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_2_7.pdf.
29. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
30. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення 01.10.2022)
31. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 36. С. 42-60. URL: http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063* (дата звернення 01.10.2022)

32. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021 С. 14-22.

33. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри/ *Юридичний бюлетень*, 2020. № 15. С. 104-112.

34. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.

35. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. № 1. 2020. С. 39-54.

Матвієнко О. В.,
капітан поліції,
слідчий

СВ Криворізького РВП КВП ГУНП у
Дніпропетровській області,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Матюшенко О. І., Лігун А. І.

Стаття присвячена встановленню проблемних питань колабораційної діяльності та пошуку актуальних шляхів їх вирішення. У статті констатовано підвищену небезпеку колабораційної діяльності, що становить загрозу основ національної безпеки України. Визначено сутність колабораційної діяльності як дій, що сприяли або продовжують сприяти у вчиненні агресії, розгортанні та загостренні повномасштабного збройного конфлікту.

Зазначено, що з початку російського широкомасштабного вторгнення Кримінальний кодекс України неодноразово зазнавав змін і доповнень, що стало результатом прийняття 12 законів, які стосувалися удосконалення його положень. Проаналізовано законодавчі зміни щодо встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність».

Вказано, що для приведення норм Кримінального кодексу України до фактичної реальності та завдань держави зі збереження контролю над окупованими територіями, а також забезпечення життєдіяльності їх мешканців таких територій, пропонувалося змінити зміст ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України задля уточнення факту добровільності провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, за винятком випадків, визначених законом та обґрунтовано недоцільність вказаних змін.

Констатовано необхідність узгодження об'єктивних та суб'єктивних ознак зазначених у ст. 111-1 Кримінального кодексу України кримінальних правопорушень, конструювання яких ускладнює чи унеможливає відмежування суміжних кримінальних правопорушень між собою.

Заявлено про необхідність доопрацювання норм щодо застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в частині його призначення в якості основного та додаткового покарання без обмежень в часі (довічно) та лише у випадках, якщо вчинення кримінального правопорушення було пов'язане з поса-

дою, яку обіймає винний, або з діяльністю, якою він займається.

Ключові слова: національна безпека; колабораційна діяльність; удосконалення; види покарань; санкції.

Matushenko O. I., Ligun A. I. Collaborative activity: problematic issues and prospects for their solution

The article is devoted to identifying problematic issues of collaborative activity and finding actual ways to solve them. The article shows the increased danger of collaborative activity, which poses a threat to the most important foundations of the national security of Ukraine. The essence of collaborative activity is defined as actions that contributed or continue to contribute to the perpetration of aggression, the deployment and exacerbation of a full-scale armed conflict.

It is noted that since the beginning of the Russian large-scale invasion, the Criminal Code of Ukraine has been repeatedly changed and added, which was the result of the adoption of 12 Laws of Ukraine, which were related to the improvement of its provisions. The legislative changes regarding the establishment and improvement of criminal liability for criminal offenses provided for by Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine "Collaborative activity".

It is indicated that in order to bring the norms of the Criminal Code of Ukraine to the actual reality and tasks of the state in maintaining control over the occupied territories, as well as ensuring the livelihood of their inhabitants of such territories, it was proposed to change the content of Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in order to clarify the fact of the voluntary conduct of economic activity in cooperation with the aggressor state, illegal authorities created on the temporarily occupied territory, including the occupation administration of the aggressor state, except for cases specified by law and the impracticality of the specified changes.

The necessity of harmonizing the objective and subjective signs specified in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine criminal offenses, the construction of which complicates or makes it impossible to distinguish between related criminal offenses.

It is stated that it is necessary to finalize the norms regarding the application of punishment in the form

of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities in terms of its appointment as the main and additional punishment without time limits (for life) and only in cases where the commission of a criminal offense was connected with the position held by the offender or the activity he is engaged in.

Key words: national security; collaborative activity; improvement; types of punishments; sanctions.

Постановка проблеми та її актуальність. Відкрита збройна агресія російської федерації проти України, що активізувалася 24.02.2022 р., поставила на порядок денний удосконалення кримінальної відповідальності за ряд суспільно небезпечних діянь, що загрожують найважливішим засадам основ національної безпеки держави. Одним з таких явищ є колабораціонізм, небезпекою якого є підривання національної безпеки України, безпосередня загроза державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність у Кримінальному кодексі України (далі - КК) встановлена 03.03.2022 р. після прийняття Верховною Радою України Закону України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [1]. Даний Закон був не першим, що мав на меті криміналізувати колабораційну діяльність: 24.02.2021 р. у Верховній Раді України був зареєстрований Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», реєстр. № 5144 від 24.02.2021 р., завданням якого було встановлення кримінальної відповідальності за сприяння Російській Федерації у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які кваліфікуються як колабораціонізм, але прийнятим він не став [2]. Закон України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р., відповідно до змісту супровідних документах до нього, мету законодавчих змін до положень чинного КК задекларував як встановлення справедливого покарання для осіб, які співпрацюють з державою-агресором, а також обмеження доступу таких осіб до посад,

пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування.

Загалом, термін «колабораційна діяльність», «колабораціонізм» для вітчизняного кримінального законодавства є новим, тому з'ясування його змісту вимагає розтлумачення і звернення до відповідних словників. Ситуація Другої світової війни внесла істотні корективи щодо негативного значення цього терміну, який отримав зневажливе забарвлення. Його почали визначати як: «допомога ворогу», «підтримка окупаційних сил», «робота, спрямована проти фундаментальних національних інтересів», «зрада», «державна зрада» [3, с. 82]. Так, колабораціонізм - це зрадницьке співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни [4]; співробітництво із загарбниками в окупованих ними країнах [5]; усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам [6]. Щодо кримінально-правової науки, поняття «колабораційна діяльність» слід пов'язувати з такою поведінкою, яка полягає у співпраці або взаємодії з ворогом (державою-агресором), що вчиняється на шкоду державним інтересам. Трактуючи такої діяльності як усвідомленого, добровільного й умисного співробітництва з ворогом у його інтересах і проти інтересів своєї держави є загальноприйнятим і з позиції міжнародного права [3, с. 82]. Отже, колабораційними є дії громадян України, які сприяли або продовжують сприяти агресору у вчиненні агресивних дій, розгортанні та загостренні повномасштабного збройного конфлікту проти України.

Зважаючи на вищевикладене, актуальність кримінальної відповідальності за колабораціонізм зумовлюється можливістю деяких осіб здійснювати вплив на формування державної політики та інформаційного простору України у разі зайняття ними посад в органах державної влади та виконання функцій службових осіб, що є неприпустимим в умовах ведення бойових дій.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки України та питання їх кваліфікації, а також проблемні питання законодавчих змін так званих «воєнних новел» здійснювали та вивчали такі вчені, як М.О. Акімов, А.В. Андрушко, П.С. Берзін, І.Г. Богатирьов, М.С. Бондаренко, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський, М.І. Хавронюк, С.В. Черкасов, С.С. Чернявський, В.І. Шакун, Д.С. Шиян, Н.М. Ярмиш.

Метою статті є визначення проблемних питань колабораційної діяльності та пошук шляхів їх вирішення, що неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, шляхом встановлення відповідного покарання.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у супровідних документах до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 року № 2108-IX, його завданням є: а) обмеження доступу до зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком до 15 років; б) встановлення інших покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями; в) можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

До положень КК у зв'язку із вступом в дію вищевказаного Закону внесено наступні зміни:

1. Розділ 1 «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК доповнено новою кримінально-правовою нормою, що передбачає кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

2. Розширено терміни позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного або додаткового покарання за колабораційну діяльність: за вчинення даного злочину позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

3. Розширено підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, якими тепер є і вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1 КК.

4. Удосконалено та розширено сферу застосування заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а саме: на сьогодні ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК [7, с. 111].

З початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України Верховна Рада України прийняла 12 законів України, які вносили зміни і доповнення до положень КК. Та на цьому робота з удосконалення

норм КК не зупинилася. Так, 08.08.2022 р. був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність», реєстр. № 7647, який було розроблено з метою приведення норм КК до фактичної реальності та завдань держави зі збереження контролю над фактично окупованими після 24.02.2022 р. територіями та забезпечення життєдіяльності мешканців таких територій. Для реалізації задекларованої мети пропонувалося внести зміни до ч. 4 ст. 111-1 КК задля уточнення факту добровільності провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі, окупаційною адміністрацією держави-агресора, за винятком випадків, визначених законом. Обґрунтування доцільності прийняття таких змін до КК полягає в тому, що цілком правомірна діяльність, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи, може бути ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 111-1 КК. Україна не має покладатись суто на обов'язки держави-окупанта за міжнародним гуманітарним правом щодо забезпечення окупованих територій, адже загальновідомим фактом є сумнівна цінність зобов'язань Російської Федерації та документів, на яких такі зобов'язання зафіксовані [8].

На перший погляд, пропозиція щодо доцільності уточнення у диспозиції ч. 4 ст. 111-1 КК факту добровільності провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, окупаційною адміністрацією держави-агресора є логічною. Це пояснюється тим, що такий законодавчий крок обумовлений необхідністю виведення з-під кримінально караної заборони тієї частини господарської діяльності, яка має провадитись для забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованих територій України.

Але, на думку фахівців Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, запропонований у проекті підхід не вирішує усіх проблемних питань, які виникли у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р., яким КК було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Адже у нині чинній редакції ст. 111-1 КК серед ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого

ч. 1, використовуються занадто оціночні мовні конструкції, як-от «публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України», використання яких може призвести до їх широкого тлумачення та застосування [8].

Вважаємо, що посилання на «добровільність провадження господарської діяльності» є зайвою деталізацією, адже, згідно ст. 3 Господарського кодексу України, господарська діяльність - це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [9]. Така діяльність за визначенням є добровільною, тому кримінально-правова оцінка будь-яких дій особи (у тому числі провадження господарської діяльності) поза її власним волевиявленням (зокрема, у зв'язку із застосуванням до неї фізичного або психічного примусу) повинна здійснюватись з урахуванням положень ст. 40 КК.

Законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність», реєстр. № 7647, від 08.08.2022 р. системно пов'язаний з іншим законопроектом «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України», реєстр. № 7646 від 08.08.2022 р. [10]. Останнім саме і пропонується доповнити Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» ст. 9-2, що визначає особливості діяльності суб'єктів господарювання на тимчасово окупованій території України. Серед іншого вона містить перелік видів господарської діяльності, дозволених (з урахуванням відповідних обмежень) на тимчасово окупованій території України. Оскільки жоден інший закон ці суспільні відносини не регулює, при внесенні змін до КК слід посилатись саме на згаданий вище закон. Така позиція може бути законодавчо закріплена у вигляді примітки до ст. 111-1 КК такого змісту: «Не є кримінальним правопорушенням,

передбаченим частиною четвертою цієї статті, господарська діяльність, що здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Вимагають узгодження об'єктивні та суб'єктивні ознаки зазначених у ст. 111-1 КК кримінальних правопорушень, які сконструйовані таким чином, що ускладнюють, а інколи й унеможливають відмежування між собою діянь, передбачених ст.ст. 111 «Державна зрада», 111-1 «Колабораційна діяльність», 111-2 «Пособництво державі-агресору» та 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» КК (наприклад, чинна ст. 111-2 КК так само, як і ст. 111-1 КК, передбачає відповідальність за колабораційну діяльність в її окремих формах, які вже передбачені у ст. 111-1 КК).

Особливу увагу слід звернути увагу на покарання, що передбачене у санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК. Вказані кримінально-правові санкції встановлюють таке безальтернативне основне покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк, що унеможливорює процес застосування його до осіб, для яких вчинення відповідних кримінальних правопорушень не було пов'язане з їх діяльністю або посадою та призначення вказаного виду покарання як основного неповнолітнім правопорушникам віком від 16 до 18 років [11, с. 164]. У законопроекті «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність», реєстр. № 7647, розмір штрафу за діяння, передбачене ч. 4 ст. 111-1 КК, належним чином не обґрунтований: до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Так, у кримінально-правових санкціях штраф у такому розмірі (до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), крім ч. 4 ст. 111-1 КК, передбачений лише у санкції ч. 2 ст. 400-1. Видається, що подібний розмір штрафу не тільки залишає надто багато простору для суддівського розсуду (включно - з корупційними зловживаннями), а і суперечить нормам ст. 65 КК щодо загальних засад призначення покарання.

Наступний пропонований (і існуючий в чинній редакції статті) вид покарання - позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, що поєднується з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості основного покарання передбачається у 2 санкціях: ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність». В науковій площині за недовгий час дії запроваджених змін щодо застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю неодноразово вказувалося на безпідставність поширення даного виду покарання [12, с. 33]. Натомість, як впливає з аналізу диспозиції діяння, передбаченого ст. 111-1 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 1, 2 ст. 111-1 КК) можуть призначатися особам, які ніколи раніше не обіймали певні посади або не займалися певною діяльністю. Так, у справі № 585/674/22, провадження 1-кп/585/226/22 Роменського міськрайонного суду Сумської області встановлено, що О. вчинив кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України за наступних обставин. О., діючи з прямим умислом та усвідомлюючи протиправний характер своїх діянь, передбачаючи його суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, всупереч врегульованим чинним законодавством України суспільним відносинам у сфері національної безпеки України публічно висловлював невизначеному колу осіб заклики із запереченням здійснення збройної агресії проти України, окрім цього закликав до підтримки рішення та дій держави агресора, при цьому супроводжував все висловами за підтримку рішень та дій держави-агресора. Дії О. були кваліфіковані за ч. 1 ст. 111-1 КК, а йому призначене покарання у виді позбавлення права обіймати посади в державних органах влади та органах місцевого самоврядування строком на десять років [13]. Тут виникає питання про підставу призначення О. даного виду покарання і його каральний вплив, адже О. на момент вчинення вказаного правопорушення був безробітним.

Викликає зауваження і безальтернативний характер санкцій у ч. 1-7 ст. 111-1 КК, що передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основний або додатковий вид покарання, що значно звужує коло осіб, яким може бути інкриміноване діяння у вказаних частинах 1-7 ст. 111-1 КК та призначене покарання, достатнє для реалізації мети покарання. До прикладу: відповідно до положень ст. 98 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не застосовується до неповнолітньої особи. Виникає питання: як бути з притягненням

до відповідальності неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 чи ч. 2 ст. 111-1 КК?

Задля хоча б часткового усунення вказаних недоліків пропонується встановити необмежені терміни призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням займаної посади чи із зайняттям певною діяльністю, якщо такі дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, протягом дії воєнного чи надзвичайного часу, якщо прояви колабораційної діяльності (у випадку вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК) спрямовані на школярів чи студентів [12, с. 33].

Інший додатковий вид покарання, що передбачається у санкціях ст. 111-1 КК - конфіскація майна. Відповідно до положень ч. 1 ст. 59 КК, покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна є додатковим покаранням (ч. 2 ст. 52 КК). 07.10.2014 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», положеннями якого конфіскація майна встановлювалася за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості (ч. 2 ст. 59 КК) [14]. Тому логіка по включенню конфіскації майна до ч. 1, 2 ст. 111, ч. 2, 4-8 ст. 111-1 КК зрозуміла.

Слід зазначити, що відсутність у нормах КК абсолютно визначених санкцій є цілком обґрунтованим явищем з огляду на те, що конструювання санкцій як абсолютно визначених суперечить та позбавляє суд можливості реалізовувати принцип диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Тому доцільним є передбачення законодавцем в КК альтернативних санкцій, які дають можливість суду при призначенні покарання в повній мірі реалізувати принцип індивідуалізації покарання, враховуючи всі обставини скоєного кримінального правопорушення.

Висновки.

Проаналізувавши положення Законів України та законопроектів, якими вносилися чи пропонуються до внесення зміни та доповнення до КК,

ми прийшли до висновку про частково позитивну законодавчу динаміку удосконалення положень чинного КК. Удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки та колабораційну діяльність має бути комплексним та таким, що передбачає встановлення як чітких ознак колаборації (умисел, добровільність співпраці з державою-агресором, здійснення колаборації в умовах окупації хоча б частини території України, наявність мети забезпечити підтримку державі-агресору та спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України), так і визначення випадків, коли відповідна співпраця з державою-агресором не вважається колабораційною діяльністю (якщо вона є вимушеною, спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованого населеного пункту чи інтересів громади, що відповідають законам України).

Подальшого врахування суб'єктом законодавчої ініціативи вимагають проблеми удосконалення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: необхідно передбачити даний вид покарання лише у санкціях тих норм, що вказують на спеціального суб'єкта - особу, яка вчинила кримінальне правопорушення з використанням певної посади або завдяки здійсненню певної діяльності та зняти обмеження щодо непритягнення до кримінальної відповідальності за проаналізоване кримінальне правопорушення неповнолітніх осіб. Окремо увагу слід зосередити на можливості призначення даного виду покарання довічно у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням займаної посади чи із зайняттям певною діяльністю, якщо такі дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків; вчинялися протягом дії воєнного чи надзвичайного часу або у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, спрямованого на школярів чи студентів.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України № 2108-IX від 03.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Проект

Закону України, реєстр. № 5144 від 24.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220

3. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

4. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/kolaboracionizm>

5. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4446

6. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=9805&action=show>

7. Матюшенко О.І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2022. № 17. Том 1. С. 110 - 119.

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність: Проект Закону України, реєстр. № 7647, 08.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>

9. Господарський кодекс України від 16.03.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

10. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України: Проект Закону України, реєстр. № 7646 від 08.08.2022 р.

11. Матюшенко О.І. Аналіз деяких видів покарання в контексті змін до Кримінального кодексу України. *Вісник Ужгородського університету*, 2022. № 72 (2). С. 162 - 166.

12. Матюшенко О.І., Мостепанюк Л.О. Про деякі види покарання в контексті змін до Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання). Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ - Львів - Дніпро, 20 квітня 2022 р., 2022. С. 31 - 33.

13. Справа № 585/674/22, провадження 1-кп/585/226/22 Роменського міськрайонного суду

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Сумської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104937197>

14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n7>.

*Матюшенко О. І.,
кандидат наук з державного управління,
завідувач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

*Лігун А. І.,
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Мельнікова О. О.

У статті розглядаються інформаційні технології, які набувають дедалі більшого значення у сучасному світі, і майже не залишається сфер, які б не були охоплені інформаційними технологіями. Активний розвиток інформаційних процесів, упровадження нових винаходів, досягнень і технологій у виробничі та управлінські процеси зумовили не лише можливість поступального розвитку нашої держави, але й стали фактором зростання кількості правопорушень та вдосконалення засобів і способів учинення злочинних посягань. Тому розвиток якісних параметрів інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності набуває дедалі більшого значення. Воно відкриває нові можливості для запобігання злочинності, а також сприяє ефективному й точному прийняттю рішень із метою розкриття злочинів.

Розвиток інформаційних систем в Україні на сучасному етапі, на жаль, поки що перебуває на низькому рівні, оскільки впроваджені інформаційні системи ще не здатні в повному обсязі реалізувати своє призначення у процесі діяльності правоохоронних органів.

У сьогоденних реаліях неможливо собі уявити ефективну роботу правоохоронних органів без використання сучасних інформаційних технологій. Величезна кількість статистичної, аналітичної та довідкової інформації використовується в діяльності судових органів, прокуратури, нотаріальних та адвокатських контор, юридичних офісів, і, звичайно ж, в оперативно-розшуковій, слідчій та експертній роботі органів і підрозділів Національної поліції. Для цього застосовують не лише універсальне, але й спеціальне програмне забезпечення. Ті темпи, з якими нові інформаційні технології зараз створюються та впроваджуються в практичну діяльність правоохоронних органів, настільки високі, що іноді навіть фахівці у галузі інформаційних технологій, а тим більше, інші категорії користувачів не встигають оцінити масштаби й глибину всього, що відбувається.

Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, яка направлена на протидію злочинності, можливо досягнути шляхом використання сучасних інформаційних технологій. Тому логічним є те, що інформаційні технології широко використовуються різними державними органами, в тому числі і Національною поліцією України.

Ключові слова: правоохоронні органи, аналітична діяльність, інформаційно-аналітична діяльність, протидія злочинності, інформаційні технології, інформаційні процеси.

Melnikova O. O. Organizational and legal foundations of informational and analytical support for the activities of law enforcement agencies

The article examines information technologies, which are gaining more and more importance in the modern world, and there are almost no areas that are not covered by information technologies. The active development of information processes, the introduction of new inventions, achievements and technologies into production and management processes determined not only the possibilities of progressive development of our state, but also became a factor in the increase in the number of offenses and the improvement of means and methods of committing criminal offenses. Therefore, the development of quality parameters of information provision of law enforcement activities is becoming more and more important. It opens up new opportunities for crime prevention, and also facilitates effective and accurate decision-making in order to solve crimes.

The development of information systems in Ukraine at the current stage, unfortunately, is still at a low level, since the implemented information systems are not yet able to fully carry out their purpose in the process of law enforcement activities.

In today's realities, it is impossible to imagine the effective work of law enforcement agencies without the use of modern information technologies. A huge amount of statistical, analytical and reference information is used in the activities of judicial bodies, prosecutor's offices, notaries and lawyers' offices, legal offices, and, of course, in operational-search, investigative and expert work of bodies and divisions of the National Police. For this, not only universal, but also special software is used. The pace at which new information technologies are currently being created and implemented in the practical activities of law enforcement agencies is so high that sometimes even experts in the field of information technologies, and even

more so, other categories of users, do not have time to assess the scale and depth of everything that is happening.

Increasing effectiveness of law enforcement agencies, which is aimed at combating crime, can be achieved through the use of modern information technologies. Therefore, it is logical that information technologies are widely used by various state bodies, including the National Police of Ukraine.

Key words: law enforcement agencies, analytical activity, information and analytical activity, countering crime, information technologies, information processes.

Постановка проблеми. Використання інформаційних технологій може стати головним чинником зміцнення законності, забезпечення обороноздатності країни, соціально-політичної стабільності та розвитку демократичних засад в управлінні державою.

Історико-правовий аналіз досліджуваної проблеми показує, що інформаційне забезпечення правоохоронних органів є важливим елементом їх функціонування. Правоохоронні органи започатковані з моменту створення офіційної правоохоронної діяльності й залежать від рівня розвитку правових норм та механізмів їх реалізації.

Розвиток інформатизації діяльності правоохоронної системи держави в Україні відбувалося відповідно до загальноєвропейських та світових тенденцій. Її початок припав на XVIII-XIX ст., а максимального рівня досягнув у XX - XXI ст.

Поняття «інформаційно-аналітична робота правоохоронних органів» розглядають: по-перше, як елемент організації правоохоронної діяльності, тобто пошук, збирання, оцінка, аналіз, узагальнення даних, необхідних для прийняття управлінського чи оперативного рішення; по-друге, як засіб отримання інформації під час протидії злочинності. Інформаційно-аналітична робота правоохоронних органів - це передбачена законодавством України й урегульована відомчими нормативними актами система заходів, спрямованих на збір, обробку, узагальнення, аналіз, зберігання та використання інформації, зокрема обмеженого доступу, що має значення для вирішення завдань ОРД і досудового розслідування, в інтересах кримінального судочинства, безпеки громадян, суспільства і держави.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Серед українських дослідників проблематики інформаційної складової функціонування правоохоронних виокремимо науковий доробок зарубіжних й вітчизняних науковців: І.В. Арістової, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна,

Р.С. Белкіна, В.В. Бірюкова, І.О. Воронова, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, І.В. Горошка, Е.О. Дідоренка, І.Б. Денисової, О.М. Джужи, М. П. Дубініна, В.Р. Женіла, В.Ю. Журавльова, В.А. Журавля, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, К.Ю. Ісмайлова, С. Я. Казанцева, Р.А. Калюжного, І.П. Катеринчука, Д.Й. Никифорчука, Н.С. Карпова, Ю.Ю. Орлова, Н.І. Клименка, В.П. Кувалдіна, В.С. Кузьмічова, О.І. Козаченка, В.О. Коновалової, В.С. Овчинського, І.М. Паршина, Н.С. Павлюченка, М.А. Погорецького, А. Л. Полежаєва, О. М. Різника, О.В. Рибальського, Б.Г. Розовського, Е.В. Рижкова, М.В. Салтевського, В.Г. Самойлова, В.П. Столбового, О.Г. Фролової, І.Ф. Хараберюша, О.М. Чистолінова, В.Ю. Шепітька, Г.О. Юхновець та ін.

Указаними науковцями досліджувались теоретичні і прикладні аспекти використання сучасних інформаційних технологій у правоохоронній діяльності щодо протидії окремим видам злочинів; проблемні питання підготовки фахівців у галузі інформаційних технологій для органів Національної поліції України; актуальні питання підвищення якості інформаційно-аналітичної підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та інше, але, мабуть, з деяких причин не все набуло практичного застосування.

Динаміка сучасного розвитку інформаційного суспільства загалом і системи правоохоронної діяльності зокрема, змушує поглиблювати дослідження вказаної проблеми, яка недостатньо проаналізована в науковому середовищі.

Мета дослідження: виходячи з вивчення історичних передумов, аналізу чинного законодавства та практичної діяльності правоохоронних органів взагалі і Національної поліції України зокрема, дослідити використання інформаційних технологій правоохоронними органами у своїй діяльності.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій охоплює майже всі сфери суспільного життя, і правова сфера, зокрема сфера правопорядку, не є виключенням. Даний процес є важливим явищем, оскільки значно спрощує життя людей, дозволяючи проводити операції, пов'язані з інформацією, не докладаючи суттєвих зусиль.

Сучасні гаджети дозволяють повністю перенести кабінетну роботу в будь-яке зручне місце та без проблем передавати інформацію у різних формах: від звичайних текстових повідомлень, документів до складних розрахунків, зображень і відеофайлів.

Водночас науковці [1] звертають увагу на те, що разом із широкими перспективами ці новації при застосуванні їх у правоохоронній діяльності створюють певні проблеми в дотриманні конфіденційності та таємності зберігання інформації, отриманої негласним шляхом під час використання цих гаджетів. При вирішенні питання «По яких каналах передавати таку інформацію?», треба пам'ятати, що система способів захисту інформаційного простору включає в себе правові прийоми, які полягають у створенні адміністративно-правових і кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за несанкціоноване використання даних.

Тобто, перш за все необхідно правове закріплення цього процесу, а також розроблення алгоритму дій оперативних працівників щодо збирання, накопичення, оброблення, узагальнення та збереження отриманої інформації. При цьому, знов таки, потрібно використовувати комп'ютерну техніку.

Застосування засобів комп'ютерної техніки навіть у найбільш складних формах, заснованих на використанні методів «штучного інтелекту» аж ніяк не означає, що слідчий або оперуповноважений стають бездумними виконавцями рішень, що приймаються комп'ютером.

Результативність діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю безпосередньо залежить від якісного, своєчасного і достатнього інформаційно-аналітичного забезпечення цієї діяльності. У нормативно-правових актах і науковій літературі поряд із терміном «інформаційно-аналітичне забезпечення» часто вживаються терміни «інформаційне забезпечення», «інформаційно-аналітична діяльність», «інформаційно-аналітична робота», «аналітична робота», «кримінальний аналіз», «модель поліцейської діяльності, керованої аналітикою» тощо [2; 3; 4.; 5; 6; 7].

Термін «аналітичний» означає «стосується аналізу», заснований на застосуванні аналізу, тому можна використовувати словосполучення «аналітична робота» і «аналітична діяльність» як тотожні слову «аналіз» [8, С. 17].

У науковій літературі інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів визначається як комплекс заходів, що здійснюються різними підрозділами правоохоронних органів, спрямованих на отримання з гласних і негласних джерел криміналістичної, оперативної та процесуальної інформації, її фіксацію, зберігання, обробку, аналіз, а також використання первинних і збагачених даних із метою виконання слідчими

та оперативними підрозділами покладених на них функцій [9].

Інформаційно-аналітична діяльність - це сукупність дій на основі концепцій, методів, засобів, нормативно-методичних матеріалів для збору, накопичення, обробки та аналізу даних з метою обґрунтування та прийняття рішень [10, с. 242]. Інформаційно-аналітичне забезпечення - це процес створення оптимальних умов задля задоволення інформаційних потреб та реалізації посадових обов'язків органів державної влади на основі формування та використання інформаційних ресурсів.

Метою інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів є створення умов для прийняття ефективних державних управлінських рішень [11, с. 8].

Інформаційно-аналітичне забезпечення підрозділів Національної поліції України має три взаємопов'язані компоненти:

1) інформаційні системи, у межах яких здійснюється збирання, накопичення, системне опрацювання, зберігання й надання споживачу необхідної інформації;

2) аналітична робота, що полягає у здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів та опрацюванні й синтезі наявної оперативної та іншої інформації;

3) управлінська діяльність, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії й тактики протидії злочинності [12].

Під інформаційно-аналітичним забезпеченням розуміється комплекс заходів щодо збирання, отримання, зберігання, користування, обробки та накопичення інформації з подальшим її аналізом з метою прогнозування або підведення підсумків діяльності і корегування залежно від цього подальших управлінських рішень.

Варто зауважити, що інформаційно-аналітична діяльність та її результати є ключовими не тільки для ефективного управління органами поліції, а й для розроблення та реалізації різних програм протидії злочинності, перспективного моделювання правоохоронної та правозастосовної діяльності у конкретних соціально-економічних і демографічних умовах та з урахуванням даних оперативної обстановки. Це сприяє управлінню органами поліції як складною правоохоронною системою в мінливому соціальному середовищі, оптимізації самої системи та своєчасному розподілу її ресурсів.

Усе це неможливе без розвитку інформаційно-технологічного забезпечення в управлінні,

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

яке має бути постійним, безперервним, у режимі моніторингу [13, с. 209]. Відсутність єдиних стандартів та класифікаторів для забезпечення функціонування інформаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем призводить до розрізненості форматів накопичення та зберігання інформації, неможливості реалізації принципу інтероперабельності інформаційних ресурсів.

Використовуються морально застарілі технології обробки і передачі інформації та ІТ-продукти, які побудовано на технологіях різних генерацій, що призводить до нескоординованих витрат матеріально-технічних і часових ресурсів, проблем при локальному пошуку даних, так і при обміні інформацією із зовнішніми ресурсами.

Утворено значну кількість різноформатних інформаційних баз (банків) даних і картотек та дрібних обчислювальних центрів, що значно ускладнює систематизацію, зберігання та аналітичну обробку інформації, як наслідок відсутність достовірних статистичних відомостей про ефективність реалізації підрозділами поліції завдань, віднесених до сфер їх відповідальності, що в свою чергу унеможлиблює як належне перспективне прогнозування, так і оперативне прийняття дієвих управлінських рішень.

ІТ-інфраструктура МВС (серверне обладнання, системи зберігання даних, телекомунікаційна інфраструктура) будувалась без додержання принципів уніфікації обладнання та програмних засобів, що ускладнює можливість оперативного конфігурування у випадку появи нових ресурсів. Існуюча архітектура унеможлиблює синхронізовані дії електронних інформаційних ресурсів, є технічно складною, і відповідно, негативно впливає на якість інформації та оперативність її отримання користувачами.

Збільшення кількості інформаційних процесів, які виникають під час діяльності Національної поліції істотно впливають на рівень їх адаптивності до нових умов, потребує удосконалення порядку контролю за управлінськими процесами, суттєво впливає на організацію систематизації та аналізу інформації. Вирішення цих викликів полягає у застосуванні широкої автоматизації управлінських процесів у сферах відповідальності органів системи МВС, у тому числі щодо ідентифікації та верифікації особи, екстреної допомоги населенню при надзвичайних ситуаціях, реагування на адміністративні та кримінальні правопорушення, інше.

До цього часу залишається неузгодженою архітектура взаємодії між інформаційними,

інформаційно-телекомунікаційними системами, бракує стандартизованих інтеграційних інтерфейсів для обміну даними. Такий стан справ унеможлиблює отримання оперативних даних з інших електронних реєстрів для виконання завдань, віднесених до компетенції органів Національної поліції. Подібні недосконалості створюють умови для потенційного нераціонального використання фінансових ресурсів.

Як визначалося вище, інформаційне забезпечення складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

1) інформаційних систем, у межах яких здійснюється збір, накопичення, системна обробка, зберігання й видача споживачу необхідної криміналістичної, оперативної, процесуальної та іншої інформації;

2) аналітичної роботи, що полягає у здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів з обробки та синтезу наявної криміналістичної, оперативної, процесуальної та іншої інформації;

3) управлінської діяльності, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії й тактики протидії злочинності [14].

Інформаційні системи - це організаційно-технічні системи, в яких реалізуються технології обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів [9, с. 352]. До складу інформаційних систем можуть входити інформаційні підсистеми, які містять банки даних, поєднані технологією обміну інформацією. Неабияке значення в аналітичній роботі мають аналітичні схеми. Формуються вони у складних багатоепізодних справах, пов'язаних із діяльністю організованих злочинних груп, за розслідування яких доводиться встановлювати способи вчинення злочинів, визначати складні зв'язки, які взаємно пересікаються між окремими учасниками злочину.

У багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні, інформаційні технології набувають значення у діяльності різних правових інститутів. Так, вже зараз можна скористатися таким сервісом як «Електронний суд», що забезпечує обмін процесуальними документами, або онлайн замовити в Міністерстві внутрішніх справ довідку про відсутність судимості, звернутися до органів державної влади та місцевого самоврядування через вебсайт чи електронну пошту тощо. Інформаційні технології також широко використовуються й у діяльності Національної поліції України, тому важливим є більш детальне вивчення цього питання.

Для того, щоб визначити способи використання інформаційних технологій правоохоронними органами взагалі та Національною поліцією України зокрема, необхідно визначити поняття «інформаційні технології». Так, ст. 1 Закону України «Про національну програму інформатизації» визначає інформаційну технологію як «цілеспрямовану організовану сукупність інформаційних процесів із використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування» [15]. Тобто дану категорію слід розуміти як сукупність засобів, способів управління, нагромадження, оброблення і передачі інформації.

Сучасні дослідники виділяють п'ять основних видів інформаційних технологій:

1) інформаційна технологія обробки даних, сутність якої полягає у вирішенні задач, алгоритми рішень яких відомі і для вирішення яких є всі необхідні дані. Основним завданням даної технології є підвищення ефективності роботи шляхом її автоматизації;

2) інформаційна технологія управління, яка слугує для інформаційного обслуговування осіб, пов'язаних із прийняттям управлінських рішень;

3) інформаційна технологія автоматизованого офісу, призначення якої - організація і підтримка комунікації як усередині організації, так і поза нею на базі комп'ютерних мереж та інших сучасних засобів передачі даних;

4) інформаційна технологія підтримки прийняття рішень, призначенням якої є допомога суб'єкту управління приймати рішення шляхом завдання вхідних даних про об'єкт управління;

5) інформаційна технологія експертних систем, яка заснована на використанні штучного інтелекту і яка надає можливість отримання консультацій з питань, про які в цих системах накопичені дані [14].

Поряд із терміном «інформаційне забезпечення» вживається дефініція «інформаційно-аналітичне забезпечення», під яким В. Г. Хахановський розуміє кількісне (консолідація масивів інформації у вигляді баз і банків даних, упорядкування, систематизація), а також якісно-змістовне перетворення криміналістичної, оперативної та процесуальної інформації (продукування нових знань, прийняття управлінських рішень) на базі інформаційної аналітики [17].

Головним завданням інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів є систематичне і своєчасне надходження

в підрозділи досудового розслідування достовірної криміналістичної, оперативної та процесуальної інформації.

У теорії та практиці правоохоронної діяльності вживається також термін «моніторинг» (від англ. *monitoring*, із лат. *monitor* - той, що наглядає і нагадує) - комплекс досліджень (спостереження, аналіз та інші методи пізнання) і контролю за станом чи процесами певного середовища прикладної системи, метою якого є попередження про появу шкідливих, небезпечних чи бажаних факторів (явищ) для існування цієї системи [9, с. 353]. На теренах вітчизняної науки дедалі частіше поряд з інформаційно-аналітичним забезпеченням говорять про кримінальний аналіз.

Кримінальний аналіз є специфічним видом інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів, який полягає у перевірці та оцінці інформації, її інтерпретації, установленні зв'язків між даними, що отримуються в процесі виявлення, припинення та розслідування злочинів і мають значення для ОРД й досудового розслідування, з метою їх використання правоохоронними органами і судом, подальшого проведення оперативного, тактичного і стратегічного аналізу.

Розглянемо тепер поняття «інформаційно-аналітична робота», яку в науковій літературі розглядають, по-перше, як елемент організації розслідування злочинів, тобто пошук, збирання, оцінка, аналіз, узагальнення даних, необхідних для прийняття управлінського чи оперативного рішення; по-друге, як засіб отримання інформації під час розслідування злочинів [18].

Інформаційно-аналітична робота правоохоронних органів - це передбачена законодавством України й урегульована відомчими нормативними актами система заходів, спрямованих на збір, обробку, узагальнення, аналіз, зберігання та використання інформації, зокрема обмеженого доступу, що має значення для вирішення завдань ОРД і досудового розслідування, в інтересах кримінального судочинства, безпеки громадян, суспільства і держави.

Вирізняються такі складові елементи поняття інформаційно-аналітичної роботи правоохоронних органів та їх особливості:

1. Інформаційно-аналітична робота правоохоронних органів - це система заходів (процесуальних, криміналістичних, оперативно-розшукових, пошукових, розвідувальних, контррозвідувальних, організаційно-управлінських, технічних, аналітичних тощо), що передбачені законами України та врегульовані відомчими нормативними актами

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

органів, уповноважених на здійснення досудового розслідування та ОРД, які визначають її порядок і умови.

2. Суб'єктами інформаційно-аналітичної роботи у розслідуванні злочинів є слідчі, експертно-криміналістичні, оперативні й інформаційно-аналітичні підрозділи та їх посадові особи і певною мірою інші працівники правоохоронних органів і негласні працівники.

3. Об'єктами інформаційно-аналітичної роботи за розслідування злочинів є фізичні та юридичні особи, корпоративні об'єкти, предмети, документи, речовини, тварини, трупи, приміщення, споруди, ділянки місцевості, мережа Інтернет, інформаційні ресурси, явища, процеси, події, навички, зовнішні дії людини, радіоэфір, трафіки зв'язків абонентів мобільного зв'язку тощо.

4. Механізм інформаційно-аналітичної роботи охоплює низку дій суб'єктів її здійснення (пошук, фіксацію, отримання, обробку, систематизацію, узагальнення, аналіз, прогнозування, зберігання та використання інформації).

5. Предметом інформаційно-аналітичної роботи у розслідуванні злочинів є характерні особливості чи ознаки об'єктів інформаційно-аналітичної роботи, зафіксовані на відповідних носіях або в пам'яті людей, або їх відображення.

6. Основними засобами інформаційно-аналітичної роботи при розслідуванні злочинів є:

- оперативна та криміналістична техніка і спеціальні технічні засоби, призначені для гласного та негласного отримання інформації;

- відповідні апаратно-програмні комплекси (автоматизовані інформаційно-пошукові, експертні та логіко-аналітичні системи тощо) і різні технічні пристрої, за допомогою яких здійснюється обробка, систематизація та аналіз оперативно-розшукових та інших відомостей фактографічного та криміналістичного характеру. Важливу роль у цьому виконують принципи інформаційно-аналітичної роботи.

До загальних принципів інформаційно-аналітичної роботи у розслідуванні злочинів входять принципи верховенства права, законності, гуманізму; дотримання прав і свобод людини; поєднання гласних і негласних методів і засобів; високої оперативності (наступальності); всебічності, повноти та об'єктивності; науковості; застосування досвіду і теоретичних знань інших суміжних наук. Спеціальні принципи інформаційно-аналітичної роботи під час розслідування злочинів пов'язані з закономірностями, що виникли із сутності її процесу. До них належать: безперервність

накопичення інформації, системність, узгодженість, варіантність, верифікованість, ефективність тощо.

Основними інформаційними ресурсами, що використовуються в процесі інформаційно-аналітичної роботи, є: - оперативні обліки, які складаються із оперативно-розшукових, оперативно-профілактичних та оперативно-довідкових обліків; - криміналістичні обліки, які складаються з оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій; - банки даних кримінологічної, адміністративної, статистичної інформації; - банки даних інших міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій, які не стосуються безпосередньо боротьби зі злочинністю; - банки даних міських і обласних органів влади; - об'єкти надання та отримання охоронних послуг; - оператори мобільного зв'язку; - звернення та заяви громадян, депутатські запити; - засоби масової інформації, зокрема Інтернет.

Заслуговує на увагу розроблення та використання у розслідуванні злочинів автоматизованих робочих місць слідчого (АРМ слідчого «Інсайт»), що містить 12 модулів («Законодавство», «Документ», «Слідчі дії», «Слідча практика», «Науково-технічні засоби», «Судові експертизи», «Криміналістичні методики», «Словник термінів», «Правоохоронні органи та експертні установи», «Навчання», «Бібліографія», «Довідкова корисна інформація»), які можуть використовуватись окремо або комплексно, а також АРМ судових експертів різних експертних спеціальностей (АРМ трасолога, АРМ баліста, АРМ економіста, АРМ фоноскопіста, АРМ дослідження об'єктів інтелектуальної власності тощо), АРМ судді, АРМ обробки та надсилання документів, АРМ секретаря судді, АРМ працівника підрозділу боротьби з наркозлочинністю, АРМ юриста, АРМ юриста-кримінолога, АРМ прокурора [19, с. 455-456].

Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України) та проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336 КПК України). Основними завданнями інформатизації досудового розслідування на сучасному етапі є:

- збирання, обробка й накопичення якісної та вірогідної інформації в базах даних за всіма напрямками діяльності слідчих, експертно-криміналістичних та оперативних підрозділів;

- забезпечення оперативного доступу користувачів (слідчих та оперативних працівників) до баз даних безпосередньо з робочих місць;

- використання сучасних аналітичних методів обробки криміналістичної, процесуальної та оперативно-розшукової інформації;

- використання ресурсів невідомчих інформаційних систем з метою забезпечення правоохоронної діяльності багатовидовою інформацією;

- визначення перспективних напрямів та тенденцій розвитку сучасної злочинності;

- адаптація наявних положень тактики і методики криміналістики, ОРД та досудового розслідування до умов сучасного інформаційного суспільства;

- розроблення, упровадження та використання спеціального програмного забезпечення.

У науковій літературі управлінську діяльність у системі Національної поліції поділяють на внутрішньосистемну, яка спрямована на упорядкування управлінських відносин, що виникають із питань організації системи та структури органів Національної поліції, та зовнішньосистемну управлінську діяльність, зміст якої зводиться до забезпечення поліцейськими функцій з охорони правовідносин [20, с. 44-45].

Національна поліція України у своїй діяльності по-різному користується інформаційними технологіями, що має відповідне нормативне закріплення. Так, відповідно до ч.1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію»: «Поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України» [21].

До складу єдиної інформаційної системи МВС України входить також автоматизована інформаційна система оперативного призначення, яка закріплена наказом МВС України «Про затвердження Положення про автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення єдиної інформаційної системи МВС» № 870 від 20.10.2017 [22]. Завданнями даної системи є підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції, забезпечення процесу підтримки управлінських рішень її керівництвом, об'єднання інформації, отриманої в процесі оперативно-розшукової діяльності в єдиній базі даних.

Стаття 27 Закону України «Про Національну поліцію» надає поліції право на безпосередній оперативний доступ до інформаційних ресурсів інших органів державної влади з обов'язковим дотриманням Закону України «Про захист персональних даних», для чого ведеться відповідний електронний архів, в якому фіксуються дії поліцейського з отримання інформації. Відповідно до ч. 2 ст. 214

Кримінального процесуального кодексу України [23], Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України № 139 від 06.04.2016 [22]

Національна поліція також використовує Єдиний реєстр досудових розслідувань для збирання, пошуку, зберігання, обліку і узагальнення даних щодо вчиненого кримінального правопорушення та його досудового розслідування. Відповідно до пп. 34 п. 4 Положення про Національну поліцію, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 877 від 28 жовтня 2015р. Національна поліція «використовує та надає іншим правоохоронним органам України доступ до інформаційно-телекомунікаційних систем і банків даних Інтерполу та Європолу, а також вносить до цих банків даних інформацію правоохоронних органів України» [24].

Окремо слід приділити увагу такій автоматизованій системі, як «ЦУНАМІ» (централізоване управління нарядами патрульної служби), мета якої вдосконалення організації діяльності з управління силами Національної поліції для ефективного реагування на відповідні повідомлення про правопорушення. Система працює таким чином: оператор служби «102» або черговий районного відділу Національної поліції отримує повідомлення про подію та направляє відомості про неї до чергового-диспетчера, який визначає відповідний патруль та координує його роботу шляхом спостереження за роботою патрулю на маршруті та керує його роботою в автоматизованому або голосовому режимі.

Основою системи «ЦУНАМІ» є інформаційна система автоматизованого робочого місця працівника підрозділу «102» (АРМ «Оператор «102»») за допомогою якої оператор або черговий отримує інформацію про абонента ще до відповіді на дзвінок, зокрема, щодо даних про власника номеру телефону, кількість дзвінків, що надходили з цього номеру, попередження про дзвінки осіб, які є психічно хворими, «телефонними терористами» тощо. Після прийняття виклику оператор складає картку події, в якій вказує місце та час події, особу заявника, попередньо кваліфікує правопорушення, вказує територіальний орган Національної поліції, до територіальної юрисдикції якого належить дане правопорушення та інші відомості. Після цього картка надходить до чергового відповідного відділку поліції [25].

З автоматизованою системою «ЦУНАМІ» нерозривно пов'язаною є програма «Логістична

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

інформаційна система - мобільна» («LIS-M»). Дана програма завантажується на планшетні комп'ютери, що використовуються патрульними поліцейськими. «LIS-M» дозволяє керувати викликами поліцейських, зокрема показує чергу викликів, сортує їх за критерієм важливості, показує контактні дані особи, що здійснила виклик тощо. Крім того, за допомогою даною програми забезпечується доступ до реєстру транспортних засобів, зброї, та інших.

Таким чином, Національна поліція України використовує у своїй діяльності, в основному, інформаційні технології обробки даних управління та інформаційні технології автоматизованого офісу. При чому перші функціонують для задоволення потреб Національної поліції, а другі - для задоволення потреб населення.

Отже, виходячи з цього, можна класифікувати інформаційні технології, які використовує Національна поліція, на дві групи:

- 1) інформаційні технології, що поліпшують діяльність Національної поліції України;
- 2) інформаційні технології, що забезпечують взаємодію населення з Національною поліцією України.

До перших належать: бази даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, автоматизована інформаційна система оперативного призначення, інформаційні ресурси інших органів державної влади, Єдиний реєстр досудових розслідувань, інформаційно-телекомунікаційні системи і банки даних Інтерполу та Європолу. До других належать: інтерактивні веб-ресурси, де населення може дізнатися інформацію про стан діяльності поліції, та електронні консультації.

Виходячи з вищезазначеного, можна побачити, що інформаційні технології, що поліпшують діяльність Національної поліції України, значно більші за своїм обсягом, ніж інформаційні технології, що забезпечують взаємодію населення з Національною поліцією України, мають достатнє нормативно-правове врегулювання та широко використовуються Національною поліцією у її діяльності.

Доцільним, на думку вчених, було б прийняття Міністерством внутрішніх справ інструкції з порядку створення і ведення Національною поліцією України веб-сайтів, що забезпечують інформування громадськості про стан злочинності в регіоні та реалізацію зв'язку поліції з населенням, що покладала б обов'язок ведення таких ресурсів на Головні управління Національної поліції в областях. **Висновки.** Інформаційні технології набувають дедалі більшого значення в сучасному

світі, і майже не залишається сфер, які б не були охоплені інформаційними технологіями. Тому логічним є те, що інформаційні технології широко використовуються різними державними органами, в тому числі і Національною поліцією України.

Інформаційні технології, що використовуються Національною поліцією України можуть бути поділені на дві категорії:

- 1) інформаційні технології, що поліпшують діяльність Національної поліції України;
- 2) інформаційні технології, що забезпечують взаємодію населення з Національною поліцією України.

Однак дані категорії мають різний стан нормативного врегулювання та обсяг використання. Тому в даному контексті важливим є посилення співпраці Національної поліції з населенням та доповнення нормативної бази положеннями, що поширювали б використання інформаційних технологій, що забезпечують взаємодію населення з Національною поліцією України. Важливим є також впровадження сучасних програм аналізу, які б змогли передбачити можливі вчинювані правопорушення.

Література

1. Бочковий О.В. Ігнорування інформаційно-технічного прогресу органами досудового розслідування в Україні: хронічна риса чи тимчасове явище? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 223-231.
2. Автоматизовані системи. Терміни та визначення: ДСТУ 2226-93. Чинний від 1994-07-01. Київ: Держстандарт України, 1993. 91 с.
3. Беляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення. Монографія. - К. : КВІЦ, 2008 - 576 с.;
4. Берназ П. В. Інновації - основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 49.;
5. Власюк О. В. Роль і місце кримінального аналізу у розкритті та розслідуванні злочинів на державному кордоні України. Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару. Харків: Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. Вип. 3. Ч. 1. С. 82-85.
6. Задорожний Ю.А. Проблемы информационно-аналитического обеспечения ОРД в современных условиях. Выявления, фиксация та використання доказів у процесі досудового слідства. *Вісник ЛАВД імені 10-річчя незалежності України*. Спеціальний випуск. Луганськ, 2005. С. 89-99.

7. Заєць О.М. Інститут аналітичного супроводження досудового розслідування кримінального провадження в Україні. Сучасний стан і перспективи розвитку. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 17-25.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ: Перун, 2001.\

9. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори В. В. Коваленко, Є. М. Моїсеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції).

10. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.

11. Коваль Р.А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управ.: 25.00.02. Запоріжжя, 2008.

12. Мовчан А.В. Теоретичні засади інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2.

13. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; [О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В.В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.

14. Галючек А., Журавльов В. Інформаційне та аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю ОВС: метод. рек. Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут ДДУВС, 2008. С. 7-8.

15. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27- 28. Ст. 181;

16. Андрощук О. В., Кондратенко Ю. В., Головченко О. В., Ворона Т. О., Петрушен М. В. Інформаційні технології та їх вплив на розвиток суспільства. Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. № 1 (50). С. 42-27.

17. Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД: основні поняття та нормативно-правова база. Шляхи вдосконалення оперативно-розшукової діяльності ОВС. *Вісник ЛІВС*. Львів, 2002. № 2(1). С. 191-195.

18. Шехавцов Р. М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. Криміналістика XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 166-170.

19. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX-XXI століттях: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 556 с.

20. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ: ГАН, 2005. С. 40-45.

21. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

22. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ ГПУ від 06.04.2016 № 139, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05 травня 2016 р. за № 680/28810.

23. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

24. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p>

25. Бараненко Р. В. Дослідження особливостей функціонування програмного забезпечення системи централізованого управління нарядами патрульної служби «ЦУНАМІ». *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2. С. 129-138.

Мельнікова О. О.,
викладач кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРОЦЕС ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВПІЗНАНИХ ТРУПІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Оржинська Е. І., Сеніна В. О.

Актуальність дослідження обумовлена сучасними вимогами правозастосовної практики належної фіксації та досудового розслідування воєнних злочинів вчинених службовими особами Російської Федерації на території України, зокрема пов'язаних із умисним вбивством, спричиненням тяжких тілесних ушкоджень що спричинили смерть, катуванням та іншими ушкодженнями.

Метою статті є визначення алгоритму дій щодо виявлення та огляду трупів, рештків тіл загиблих військових (одиночні випадки, а також масові) на лінії зіткнення в тому числі і на деокупованих територіях для подальшого встановлення особистості, а також надання рекомендацій щодо ідентифікації таких тіл рештків.

Проаналізовано вимоги кримінально - процесуального законодавства щодо здійснення слідчим огляду трупа з урахуванням обставин які ускладнюють слідчу дію в умовах воєнного стану. Наведено алгоритм взаємодії груп спеціального призначення для вилучення тіл, останків, речей та документів загиблих військових на деокупованих територіях або на лінії зіткнення.

Процес ідентифікації трупів та рештків військових розбито на два етапи. На першому етапі розглянуто методи та способи ідентифікації особистості такі, як знання про знаки форми одягу та знаки розрізнення військових, ідентифікація за зовнішнім виглядом, безпосереднє зіставлення інформації та дактилоскопії.

На другому етапі проаналізовано можливості виявлення анатомічних особливостей, розпізнання патологічних змін, вивчення особливих прикмет (протези, вроджені плями, татування тощо), дослідження будови вушної мушлі, дослідження зубів тощо, здійснення біологічних експертиз для ідентифікації. Зокрема зосереджено увагу на здійсненні ДНК експертизи та встановлення ДНК - профілю.

Ключові слова: ідентифікація невпізнаних трупів, воєнні злочини, огляд трупа, ДНК експертиза.

Orzhynska E. I., Senina V. O. The process of identification of unidentified corpses of military servants in combat conditions

The relevance of the study is due to the modern requirements of law-enforcement practice of proper recording and pre-trial investigation of war crimes committed by military troops of the Russian Federation on the territory of Ukraine, in particular, related to intentional murder, infliction of grievous bodily harm resulting in death, torture and other injuries.

The purpose of the article is to determine the algorithm of actions, regarding the identification and examination of corpses and remains of dead military personnel (individual cases, as well as mass ones), including in de-occupied territories or on the contact line for further identification, as well as providing recommendations for the identification of such bodies and remains

The requirements of the criminal-procedural legislation regarding the examination of the dead body by the investigator have been analyzed, taking into account the circumstances that complicate the investigative action in the conditions of martial law. The algorithm of interaction of special purpose groups for the recovery of bodies, remains, belongings and documents of fallen military personnel in the de-occupied territories or on the contact line is presented.

The process of identification of corpses and remains of soldiers is divided into two stages. At the first stage, the methods and methods of personal identification were considered, such as knowledge of uniforms and insignia of the military, identification by appearance, direct comparison of information and fingerprints.

At the second stage, the possibilities of identifying anatomical features, recognizing pathological changes, studying special signs (prostheses, birthmarks, tattoos, etc.), studying the structure of the auricle, studying teeth, etc., and carrying out biological examinations for identification were analyzed. In particular, attention is focused on carrying out a DNA examination and establishing a DNA profile.

Key words: identification of unidentified corpses, war crimes, corpse examination, DNA examination.

Постановка проблеми та її актуальність. 24 лютого 2022 року Збройні сили Російської Федерації вторглися на територію України, з метою

повалення конституційного ладу, зміну меж території та державного кордону.

Введення воєнного стану в Україні це не тільки початок нового періоду в історії нашої нації, а й момент для оновлення законодавства України, тактики проведення окремих слідчих дій та розробки методики досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Україна зазнала багато військових втрат за час воєнних дій на своїй території в тому числі і поєднаних з порушення міжнародних гуманітарних правил щодо цивільного населення та інфраструктури [1, с. 98].

Концептуально важливо для країни, яка перебуває в умовах активних бойових дій, окупації територій є швидка фіксація воєнних злочинів та подальше їх досудове розслідування.

Звісно одним із найстрашніших втрат які завдає війна це людські жертви цивільного населення серед яких жінки, діти та літні люди. Але понад усе ризикують не повернутися додому - військові, адже вони знаходяться у самому епіцентрі воєнних дій.

Під час війни життя військовослужбовців може обірватися за декілька хвилин/секунд від руки ворога. Поранені, понівечені, закатовані, розірвані або спалені до тла тіла зостаються на полі бою або у братських могилах до того моменту, доки їх не виявлять. Виявленням та пошуком тіл загиблих займаються органи Національної поліції України, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Об'єднання оперативного штабу Збройних Сил України та пошукові групи (гуманітарні місії), громадські об'єднання, а також фізичні особи.

Інколи ідентифікувати тіла та останки дуже складно. Для встановлення особистості загиблого застосовуються оперативно-розшукові, криміналістичні, науково-технічні засоби та методи, а також коло фахівців, таких як слідчі, судово-медичні експерти, оперативно-розшукові працівники та експерти криміналісти. Ідентифікація проходить декілька етапів і не можна одразу визначитись на якому етапі ідентифікація буде завершена.

Так, на першому етапі можна використати ідентифікацію за зображенням, знанням про військову форму одягу, знаки розрізнення, особисті речі, свідчення рідних, товаришів по службі щодо впізнання тіла чи за допомогою матеріально фіксованих відображень (фотографія, посмертна маска тощо). Якщо не вдалося ідентифікувати тіло, то проводяться інші спеціальні процедури та

дослідження для виконання завдань щодо виявлення інформації про померлого.

Для більш точного результату, потрібно проводити щонайменше два методи чи способи для встановлення людини померлого [2, с. 52], однак в умовах масових поховань, така процедура буде дуже ускладнена багатьма факторами.

Ідентифікація невідомих трупів військових є важливим процесом для забезпечення достойного поховання загиблих, а також для надання родинам військовослужбовців можливості знати про їх долю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як раніше, так і зараз тема ідентифікації невідомих трупів активно досліджується у двох напрямках: криміналістика та судова медицина тісно пов'язані між собою та несуть додаткову інформацію один для одного. У галузі криміналістики можна знайти праці вчених на цю тематику у наступних науковців: Бдайцієва Х.М., Припхан І.І., Степанюк Р. Л. та інші. Щодо судової медицини, то свій вклад у розвиток даної теми внесли Войченко В.В., Герасименко О., Герасименко К., Голубович Л.Л., Козлов С.В., Мішалов В. Д., Михайличенко Б. В. та інші.

Мета: визначити алгоритм дій щодо виявлення та огляду трупів, рештків тіл загиблих військових (одиничні випадки, а також масові) в тому числі і на деокупованих територіях або на лінії зіткнення для подальшого встановлення особистості, а також надати рекомендації щодо ідентифікації таких загиблих.

Виклад основного матеріалу. Процесу ідентифікації передую огляд трупа, порядок проведення якого регламентовано ст. 238 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України), а огляд трупа пов'язаний з ексгумацією - ст. 239 КПК України [3].

Під час огляду трупа слідчий повинен безпосередньо сприймати обстановку місця події, якою є місце виявлення трупа, виявити та проаналізувати джерела доказової інформації. Огляд трупа, як будь-яка слідча дія повинна проводитись із дотриманням певних принципів передбачених КПК України, а саме: єдиного керівництва, плановірності і цілеспрямованості, чіткої організації, застосування спеціальних знань (обов'язкове залучення судово-медичного експерта або лікаря), техніко - криміналістичних й інших засобів збирання інформації тощо.

Метою огляду трупа є виявлення та фіксація ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час обставини і причини смерті,

а також знайти ознаки які вказують на особу злочинця. Однак у місцях ведення бойових дій така фіксація трупів фактично не можлива, оскільки пов'язана з ризиком для життя слідчої групи. Окрім того, навіть у місцях наближених до лінії військового зіткнення така фіксація ускладнена, через не можливість залучити відповідних експертів, понятих тощо.

Наразі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) регламентовані постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698 «Про Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України». Так, зазначеною постановою визначено, що: «місцеві адміністрації мають створювати групи спеціального призначення для вилучення тіл, останків, речей та документів загиблих військових на деокупованих територіях або на лінії зіткнення. До спеціальних груп входять уповноважені суб'єкти на чолі з керівником. Центральне місце у визначенні діяльності спеціальних груп займає Міністерство охорони здоров'я України, адже зазначає, які заходи безпеки повинні дотримуватися під час вилучення тіл або останків, які мають бути захисне спорядження, обладнання для збору та фіксації, як повинно проходити вивезення та зберігання тіл або останків, порядок фіксування вилучення тіл або останків, а також присвоєння унікального номеру тілам чи останків».

Інформація про місцезнаходження тіл або останків надається уповноваженими суб'єктами, юридичними та фізичними особами до колцентрів, які формуються місцевими адміністраціями. Далі ці дані передаються до Національної поліції України. В подальшому Державна служба України з надзвичайних ситуацій має перевірити спочатку місце знайдення, а потім працівниками Національної поліції - саме тіло або останки на наявність підірваних засобів, боєприпасів та вибухонебезпечних предметів та у разі їх знайдення - знешкодити. Непізніше наступного дня місцева адміністрація має організувати виїзд спеціальних груп з метою вилучення тіл та останків, а також надати необхідне спорядження та обладнання, спеціалізовані транспортні засоби (якщо їх немає, тоді ті, що є у наявності) [4].

Прибувши на місце виявлення тіл та/або останків, спеціальна група має фіксувати вилучення тіл, останків, речей, документів, а також інших речей за допомогою фото- та/або відеокамери.

Процес вилучення тіл або останків має вчинюватися з додержання правил безпеки та особистої гігієни, з використанням необхідного одягу, рукавичок та взуття. Основними завданнями спеціальної групи на цьому етапі є вилучення усіх знайдених тіл та останків, речей, документів та інших предметів, що допоможуть визначити особу померлого та причину або обставини його смерті.

Як вже зазначалось вище огляд трупів та/або останків проводиться слідчим із залученням судово-медичного експерта чи лікаря. Якщо на місці виявлення тіл та/або останків неможливо провести огляд трупа, через бойові дії чи обстріли, то такі дії відбувається у бюро судово-медичної експертизи чи в іншому встановленому безпечному місці за участю слідчого.

Так, якщо було знайдено ознаки розривних та вогнепальних поранень в результаті бойових дій, то здійснюється тільки зовнішній огляд, за яким лікар або судово-медичний експерт видає лікарське свідоцтво про смерть [5, с. 115]. Судово-медичний експерт чи лікар має зафіксувати у протоколі такі дані (якщо це можливо): стать, приблизний вік, положення голови, тіла, рук та ніг, будова тіла, стан одягу та сліди на ньому, взуття, сліди крові, пошкодження на тілі. Також описується трупні явища зі зазначенням часу. У разі збереження пальців, то експерт-криміналіст дактилоскопіює тіло для подальшої ідентифікації з вже відомими відбитками, що зберігаються у картотеці центрального дактилоскопічного обліку [6, с. 208]. Відбирають матеріал для молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності), для подальшого вивчення у лабораторіях. Досліджуються предмети з кишень, документи, форму одягу (ступінь її зношення, відповідність сезону, фізичним даним військового, знаки розрізнення тощо), а також елементи, що могли бути причинами травмування чи смерті.

Судово-медичний експерт чи експерт-криміналіст здійснює запис словесного портеру тіл та останків загиблого. Спеціаліст має указати такі відомості, як: форма голови, форма обличчя, зверху донизу описуються частини обличчя (лоб, ніс, губи, підборіддя), колір та довгота волосся, при наявності, також описуються рубці, пошкодження шкіри, особливості зубів, протези, коронки, мости тощо. Зазначається колір та особливості шкіри, рубці, татування тощо.

Під час судово-експертного дослідження тіл та останків здійснюється фотографування усього тіла чи останків, якщо збережено обличчя (при необхідності реставрують чи роблять туалет голови),

то його мають сфотографувати у фас, лівий та правий профіль, фотографії будуть додані до картки.

Однак, всі зазначені дії також здійснюються і при огляді трупа у бюро судово-медичної експертизи чи в іншому встановленому безпечному місці за участю слідчого.

Бувають випадки, коли тіла або останки заховають товариші по службі, особи, що живуть неподалік від місця виявлення або на деокупованих територіях знаходять братські поховання, для таких випадків провадиться ексгумація тіл та останків. Процедура вилучення та перевезення однакова як для звичайного огляду трупа, так і для пов'язаного з ексгумацією [7].

Виявлені тіла та останки мають розсортувати за такою системою: тіла, які впізнані; тіла, які не впізнані, але всі частини збереглися; тіла, що не впізнані та не мають деякі частини тіл, але зі збереженням голови; останки та фрагменти біологічної тканини [8, с. 52], комбатанти та некомбатанти держави-агресора [9].

Знайдені тіла та/або останки складають у спеціальні мішки (пакет, контейнер), на яких вказується дата, номер спеціального мішка (пакета чи контейнера), назва спеціальної групи, а також унікальний код тіла або останків, який надається при вилученні невідомим тілам та/або останкам. Одяг, вилучені речі, документи та інші предмети поміщають до герметичного пакета (мішка чи контейнера), який одержує свій особистий номер та ідентичний номер спеціального мішка (пакета чи контейнера), у якому знаходиться тіло або останки померлого [10, с. 47].

У результаті вилучення тіл та/або останків, одягу, речей та документів складаються акти у двох примірниках, перший надається місцевій адміністрації, а інший - органам Національної поліції. Якщо було виявлено не одне тіло або останки, то акт складається окремо на кількість виявлених тіл або останків. А також до акта прикріплюється матеріали фото- та відеофіксації.

Інформація про тіла та останки заноситься до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Ті ж дані вносяться слідчим не пізніше 24 годин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також слідчий має обов'язково повідомити прокурору про знайдення тіл та/або останків [11].

На цьому етапі слідчий може вже почати застосовувати методи та способи ідентифікації особистості такі, як знання про знаки форми одягу та знаки розрізнення військових, ідентифікація за

зовнішнім виглядом, безпосереднє зіставлення інформації та дактилоскопії.

У разі збереження одягу та знаків розпізнавання загиблого воїна, можливо отримати наступну інформацію:

- нагрудні знаки мають містити відомості щодо прізвища військовослужбовця, групи крові, приналежність до Збройних сил України;

- погони інформують про звання, яке було у загиблого;

- ідентифікатори національної приналежності - приналежність до держави;

- колір форми одягу може допомогти визначити вид, окремий рід військ, до якого особа належала. Наприклад, для Сухопутних військ Збройних Сил України, Десантно-штурмових військ Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту форма одягу захисного кольору, для Повітряних Сил Збройних Сил України - сіро-блакитна, для Військово-Морських Сил Збройних Сил України - чорний (білий), для Сил спеціальних операцій Збройних Сил України - темно-сірий;

- наруканні знаки також можуть розповісти про військову частину, вид чи рід військ Збройних Сил України;

- беретний знак на беретах та знак на пілотках відповідає виду (роду) військ (сил) [12].

Ця інформація може допомогти встановити особу померлого або зменшити коло можливих варіантів. Також така процедура здійснюється під час розсортування тіл та останків, адже це може довести чи спростувати свою приналежність до можливих комбатантів чи некомбатантів держави-агресора.

Якщо є нагрудний знак з прізвищем особи, даними з документів, що знайшли біля тіла та/або збереглося обличчя, то ми можемо використати спосіб безпосереднього зіставлення інформації, також можливо перевірити цю інформацію з відомостями, що знаходяться в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів (далі - Реєстр). Так, згідно до Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» в Реєстрі міститься дані про всіх військовозобов'язаних, призовників, резервістів, які мають своєчасно обновлюватися для більш ефективного використання навіть під час особливого стану в Україні. У цьому реєстрі можна знайти такі дані, які допоможуть встановити особистість померлого, якщо проводити ідентифікацію безпосереднього зіставленням інформації та ідентифікацію за зовнішністю: ПІБ, дата народження, стать,

місце проживання та місце перебування, відомості про близьких (батьків, жінку/чоловіка, дітей, братів та/або сестер), відомості про громадянство, відомості про стан здоров'я, відцифрований образ обличчя особи [13].

На нашу думку, якщо за зовнішнім виглядом вдалося ідентифікувати особу загиблого, то потрібно ще вчинити таку слідчу (розшукову) дію, як пред'явлення тіла для впізнання. Основними суб'єктами впізнання можуть бути близькі члени родини. Оскільки така процедура є доволі болючою, то потрібно залучити обов'язково психолога, адже від шоку особа, що впізнає, може невірно оцінити знайденого воїна (відмовитися усвідомлювати смерть близької особи). На передодні впізнання слідчий або прокурор має опитати особу, яка впізнає, щодо зовнішнього вигляду, особливих предметів можливого військовослужбовця. Наслідком такої дії є складання протоколу. Впізнання може проводитися за фотознімками, матеріалами відеозапису або у пунктах збору та зберігання тіл та останків [14].

Перед вступом до військової служби, військовий має пройти процедуру збору дактилоскопічних даних. Такий спосіб допоможе при подальшому впізнанні, але за умови, що збереглися на пучках пальців рук трупів папілярні лінії. Експерт-криміналіст має направити заповнені дактилокарти, які склалися під час огляду трупів, до Експертної служби МВС та запит на проведення перевірки за допомогою центрального дактилоскопічного обліку [15, с. 208].

Якщо ідентифікувати особу не вдалося за допомогою методів та способів, що перераховані вище, то спеціальна група доставляє їх в установу судово-медичної експертизи для збору зразків біологічного матеріалу тіл або останків (якщо ідентифікувати інших способом неможливо), які надсилаються до державних спеціалізованих установ, спрямовані на проведення молекулярно-генетичних експертиз (досліджень) в рамках підготовки до цих експертиз (досліджень).

Спеціальна група має передати представникам державних спеціалізованих організації разом з тілами та останками герметичні пакетики (мішки, контейнери), у яких містяться знайдені речі, документи та інші предмети, один примірник акта та опису. Сам процес передачі тіл та останків має фіксуватися актом, який створюється у трьох примірниках (перший надається місцевій адміністрації, другий - для державної спеціалізованої організації, третій - Національній поліції) й підписується

керівником спеціальної групи та представником державної спеціалізованої установи.

Судово-медична експертиза проводиться на підставі документів, наданих уповноваженою особою військової адміністрації, Української Національної поліції, Служби безпеки України, прокуратури або інших компетентних органів.

Біологічні зразки знайдений тіл та останків збираються в установах судово-медичної експертизи, відповідно до Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи.

Слідчому або прокурору надсилається висновок експерта (така процедура здійснюється протягом трьох днів з дня його складання) [16] та його копія надається до центрального обліку генетичних ознак людини із запитом на поміщення отриманих ДНК-профілів.

Після молекулярно-генетичної експертизи, за її результатами можливе як встановлення, так і не встановлення ДНК-профілю. Для останнього випадку подальша перевірка неможлива.

Після отримання ДНК-профілів експертами НДЕКЦ МВС здійснюється перевірка їх за центральним обліком генетичних ознак людини.

Розшифровування ДНК-матеріалу проводиться тільки один раз та вносить до бази ДНК-профілів, за допомогою якої можливе порівняння зі зразками ДНК-профілів родичів, або порівняння вже раніше створених ДНК-профілів (якщо вони є). Так, відповідно до нового Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 року під час воєнного стану в обов'язковому порядку військовослужбовці мають пройти відбір біологічного матеріалу [17], адже ДНК-дані не стосуються персональних даних, що надаються до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів [18].

На нашу думку, для такого способу ідентифікації потрібно також залучити рідних військових, які мають сумніви щодо життя воїна або він довго не виходив на зв'язок. Близькі родичи мають звернутися до відділення поліції, після чого їх направлять на відбір біологічних зразків (епітелій, кров тощо) для проведення молекулярно-генетичної експертизи. Дані дія фіксується у протоколі. Після відбору біологічного матеріалу слідчий має скласти та відправити постанову про проведення судової молекулярно-генетичної експертизи НДЕКЦ МВС. У постанові має бути вказано відомості про дозвіл слідчого на часткове чи повне знищення об'єктів дослідження. До постанови додається зразки біологічного матеріалу близьких родичів, копія

протоколу про відбір зразків, дозвіл рідних на обробку їх персональних даних, запит на поміщення й перевірку ДНК-профілю за базою даних ДНК та дозвіл слідчого, прокурора на передачу розчину виділеної ДНК до ДНДЕКЦ МВС для зберігання. Далі реєстраційна картка з ДНК-профілями близьких осіб військового заноситься до ЦОГОЛ для автоматичної перевірки за допомогою автоматизованої системи. Якщо відбувся збіг спорідненості генетичних ознак, тоді працівники ДНДЕКЦ МВС оперативно повідомляють слідчому, який здійснював запит. У свою чергу слідчий інформує рідних воїна для подальшого проведення слідчих (розшукових) дій та поховання за відповідними традиціями [19, с. 50]. Але бувають такі випадки, коли всі близькі родичі залишилися на окупованій території, у цьому випадку даний варіант встановлення особи через ДНК рідних виключається, крім деяких випадків (можливість виїхати, визволення окупованої території).

Якщо перевірка не дала ніякого результату, то повинні заповнити реєстраційну картку, що ставиться на облік до центральної колекції [20]. Слідчий має внести відомості до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин про генетичні ознаки людини та їх поміщення до центрального обліку генетичних ознак людини.

У випадках коли не вдалося ідентифікувати особистість померлого за методами та способами, що вже були зазначені, то можуть бути досліджено такі способи та методи, як виявлення анатомічних особливостей, розпізнання патологічних змін, вивчення особливих прикмет (протези, вроджені плями, татуювання тощо), дослідження будови вушної мушлі, дослідження зубів, серологічні дослідження тощо [21, с. 77].

Після усіх процедур тіла та останки можуть зберігатися в пунктах збору та зберігання тіл та останків, але не більше ніж 12 місяців, але з умовою, що таке зберігання є можливим.

Місця збору та зберігання тіл та/або останків визначаються місцеві адміністрації на підставі (за попередньою домовленістю) державних спеціалізованих установ. Місцеві адміністрації надають таким пунктам збору та зберігання тіл та/або останків з причепами - авторефрижераторами та/або рефрижераторними на залізничній базі, забезпечуючи безпеку та обмежуючи доступ до них сторонніх осіб. Якщо у воєнний час немає можливості доставити тіла та/або останки в пункти збору і зберігання, а також після закінчення терміну зберігання, місцева влада здійснює поховання цих тіл та/або останків шляхом фіксації місця

поховання і вказівки унікальних кодів тіл та/або останків, дата поховання останків [22, с. 53]. Тіла (останки) можуть бути кремовані тільки в невідкладних гігієнічних цілях, з метою захисту населення від інфекційних захворювань, якщо це не може бути забезпечено іншими засобами [23].

Висновок.

Ідентифікація невідомих трупів військових є важливим процесом не лише для встановлення особистості загиблого за для забезпечення йому достойного поховання, а і для фіксації воєнних злочинів. Важкість даної процедури полягає в тому, що більшість із знайдених тіл мають значні пошкодження, понівечені повно чи частково ідентифікаційно значущі ознаки або перебувають у деформованому стані тощо.

Незважаючи на те, що послідовність дій огляду трупа чітко визначена в КПК України в умовах воєнного стану під час здійснення таких слідчих дій слідчі та інші спеціалісти стикаються з багатьма проблемами на шляху до ідентифікації тіла, рештків тощо.

Наразі встановлення особливостей можливо з використанням таких методів та способів, як: знання про знаки форми одягу та знаки розрізнення військових, ідентифікація за зовнішнім виглядом, безпосереднє зіставлення інформації, дактилоскопії, впізнання, дослідження ДНК, виявлення анатомічних особливостей, розпізнання патологічних змін, вивчення особливих прикмет (протези, вроджені плями, татуювання тощо), дослідження будови вушної мушлі, дослідження зубів тощо.

Література

1. Оржинська Е.І., Сеніна В.О. Пособництво державі-агресору: взаємозв'язок між способом вчинення та особою злочинця «*Південноукраїнський правничий часопис*» № 4/2022. С. 98-103.
2. Нерасуменко О.І., Нерасуменко К.О. Досвід судово-медичної служби з ідентифікації осіб в умовах надзвичайних ситуацій з масовою загибеллю людей. *Судово-медична експертиза*. 2018. № 1. С. 51-54.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 25.02.2023)
4. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Акт, Опис від

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

17.06.2022 № 698. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF> (дата звернення: 04.03.2023).

5. Особливості судово-медичної експертизи в умовах військового стану на території України. *Proceedings of the XXX International Scientific and Practical Conference «The newest problems of science and ways to solve them»* / Михайличенко Б.В., Біляков А.М., Личман Т.В., Николайчук С.П., Артеменко О.І. Helsinki, Finland: 2022. С. 114-116.

6. Припхан І.І., Бдайцієва Х.М. Окремі правові аспекти ідентифікації невпізнаних трупів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №. 3. С. 207-211.

7. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Акт, Опис від 17.06.2022 № 698. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF> (дата звернення: 04.03.2023).

8. Herasymenko O.I., Herasymenko K.O. Досвід судово-медичної служби з ідентифікації осіб в умовах надзвичайних ситуацій з масовою загибеллю людей. *Судово-медична експертиза*. 2018. №. 1. С. 51-54.

9. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Акт, Опис від 17.06.2022 № 698. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF> (дата звернення: 04.03.2023).

10. Комплексний підхід до ідентифікації загиблих осіб у випадках масових жертв. *Судово - медична експертиза* / Голубович Л. Л., Зубко М. Д., Голубович А. Л., Голубович П. Л., Куртєв А. В. 2018 С. 45-50

11. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : Наказ. МВС України від 09.03.2022 № 177/450/46. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0317-22> (дата звернення: 03.04.2023)

12. Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослуж-

бовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв : Наказ; Міноборони України від 20.11.2017 № 606. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1502-17> (дата звернення: 27.03.2023).

13. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16.03.2017 № 1951-VIII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1951-19> (дата звернення: 26.03.2023).

14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 25.02.2023).

15. Припхан І.І., Бдайцієва Х.М. Окремі правові аспекти ідентифікації невпізнаних трупів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №. 3. С. 207-211.

16. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : Наказ. МВС України від 09.03.2022 № 177/450/46. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0317-22> (дата звернення: 03.04.2023).

17. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2391-20> (дата звернення: 25.02.2023).

18. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16.03.2017 № 1951-VIII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1951-19> (дата звернення: 26.03.2023).

19. Криміналістичне дослідження ДНК : технології та можливості : навч. посіб. / М-во внутр. справ України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр [Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.]. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с.

20. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ; МВС України від 10.09.2009 № 390. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0963-09> (дата звернення: 26.03.2023).

21. Мішалов В.Д., Войченко В.В., Козлов С.В. Комплексний підхід проведення ідентифікації тіл загиблих осіб загиблих осіб в умовах збройного конфлікту. *MORPHOLOGIA*. Том 16. № 3. 2022. С. 76-82.

22. Herasymenko O.I., Herasymenko K.O. Досвід судово-медичної служби з ідентифікації осіб в умовах надзвичайних ситуацій з масовою загибеллю людей. *Судово-медична експертиза*. 2018. №. 1. С. 51-54.

23. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Акт, Опис від 17.06.2022 № 698. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF> (дата звернення: 04.03.2023).

Оржинська Е. І.,
orcid.org/0000-0001-6189-3103
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Сеніна В. О.,
студентка 4 курсу
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

Поштаренко І. В.

У статті здійснюється аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в історичній ретроспективі. Зазначено про розуміння жебрацтва як позитивного явища в період стародавнього етапу розвитку суспільства.

Визначено і детально досліджено етапи розвитку законодавства щодо відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Виявлено відсутність у Київській Русі норм, які б охороняли інтереси дітей. Не регулювали правове становище дітей ряд пізніших нормативно-правових актів: Двінська, Псковська, Новгородська судні грамоти, Статут Великого князівства Литовського, «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів». Зазначено, що до кінця XVIII ст. кримінально-правова охорона дітей не забезпечувалася взагалі. Вперше кримінально-правова охорона дітей проявилася у нормах Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.

Констатовано складність розвитку кримінально-правової охорони дітей у XX ст., у період творення Української незалежної держави, Української РСР та незалежної України, через особливості історичного часу, що характеризувався боротьбою українського народу за національну державність України.

Встановлено, що на момент прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р. (далі - КК) він теж не містив окремого розділу, що забезпечував би кримінально-правову охорону дітей. Натомість, до норм чинного КК було включено ряд кримінальних правопорушень, потерпілими від яких визнаються діти. Зважаючи на ряд зауважень та для врегулювання ситуації, яка вимагала додаткового посилення кримінально-правового захисту волі, честі та гідності дитини, у 2009 р. положення КК були вперше доповнені статтею 150-1, що передбачала відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Доведено, що регулювання використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом еволюціонувало протягом тривалого часу, результатом чого стала чинна норма в сьгоднішній редакції. Зроблено

висновок про необхідність подальшого удосконалення норм чинного КК.

Ключові слова: використання, малолітній, жебрацтво, випрошування, кримінальна відповідальність.

Poshtarenko I. V. Historical analysis of criminal responsibility for using a minor child for begging

The article analyzes the criminal responsibility for using a minor child for begging in historical retrospect. It is noted about the understanding of begging as a positive phenomenon during the ancient stage of the development of society.

The stages of the development of the legislation regarding responsibility for the use of a minor child for begging have been determined and studied in detail. The absence of norms that would protect the interests of children in Kyivan Rus was revealed. The legal status of children was not regulated by a number of later legal acts: Dvina, Pskov, Novgorod court documents, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania, "Magdeburg Law", "Mirror of the Saxons". It is noted that by the end of the XVIII century criminal protection of children was not provided at all. For the first time, the criminal law protection of children appeared in the provisions of the Regulations on Criminal and Correctional Punishments of 1845.

The complexity of the development of criminal-legal protection of children in the 20th century, during the creation of the Ukrainian independent state, the Ukrainian SSR and independent Ukraine, due to the peculiarities of the historical time, which was characterized by the struggle of the Ukrainian people for the national statehood of Ukraine, was noted.

It was established that at the time of the adoption of the current Criminal Code of Ukraine of 2001 (hereinafter - the Criminal Code), it also did not contain a separate section that would ensure the criminal protection of children. Instead, a number of criminal offenses of which children are recognized as victims were included in the norms of the current Criminal Code. Taking into account a number of comments and to resolve the situation that required additional strengthening of the criminal law protection of the will, honor and dignity of the child, in 2009 the provisions of the Criminal Code were first supplemented by Article 150-1, which provided for responsibility for using a minor child for begging.

It has been proven that the regulation of the use of a minor child for begging has evolved over a long time, resulting in the current rule in today's edition. A conclusion was made about the need for further improvement of the norms of the current Code of Criminal Procedure.

Key words: *use, minor, begging, begging, criminal liability.*

Постановка проблеми та її актуальність

Одним з пріоритетних напрямків діяльності держави є кримінально-правова охорона дітей в рамках реформування ювенальної юстиції. Конвенція про права дитини покладає на державу обов'язок захищати життя, здоров'я та особисту свободу дітей, що вимагає рішучої боротьби із кримінально протиправними посяганнями на ці блага. Кримінальне законодавство посідає одне з провідних місць у сфері охорони дитинства, оскільки повинно захищати дитину від посягань на її блага та від порушення гарантованих законом прав.

Для того, щоб дослідити особливості генезису кримінально-правової охорони дітей, простежити, як виникали, розвивалися та удосконалювалися норми права, які позитивні та які негативні риси законодавства були в минулому, необхідно використовувати знання про історію кримінального законодавства [13, с. 38-39].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані із забезпеченням прав і свобод дітей, вивчали С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, О.М. Балакірева, М.І. Блум, В.В. Вітвицька, Л.С. Волинець, І.М. Даньшин, В.О. Іващенко, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, Г.В. Лактіонова, А.В. Ландіна, В.А. Ломако, Г.М. Мінковський, В.О. Навроцький, В.К. Негоденко, А.П. Пермінова, О.П. Петрашук, Ю.Є. Пудовочкін; О.П. Рябчинська, Г.В. Ткаченко, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова та інші.

Мета дослідження. При дослідженні будь-якого питання не можна ігнорувати вітчизняний історичний досвід законотворчої діяльності, адже в практичній діяльності правоохоронних органів вже виявилися певні недоліки змістовного та структурного характеру, що були допущені у процесі розробки та прийняття змін до КК. І це обумовлює необхідність доктринального тлумачення і роз'яснення, вироблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення норми, що має ґрунтуватися на серйозне науково-теоретичне осмислення та певних напрацюваннях практики, які неможливо без ґрунтовного опрацювання історичного аспекту вказаного питання. Саме тому **метою статті**

є історичний аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Виклад основного матеріалу. Жебрацтво як явище чи як певний спосіб існування виникло із появою християнства і розглядалося певний проміжок часу як позитивне явище [5, с. 10]. Як показує історія, малолітні ніколи не викликали почуття зворушливого ставлення до них, ними нехтували, їх принижували й експлуатували подекуди як тваринну істоту, проявляючи виняткову жорстокість. Було розповсюджене право батьків розпоряджатися життям своїх дітей [6, с. 13], а смерть дитини покірно сприймалася в родині як «кара божа», в той час як смерть безпритульної дитини взагалі не викликала жодної реакції в суспільстві [1, с. 64].

У праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей. Свідченням цього, на думку Доляновської І.М., може бути «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (приблизно 1117 р. видання), в якому сформульовано основні вимоги до дітей, що зводилися до беззастережної покори, послухання та вшанування старших [6, с. 15]. Незважаючи на відсутність у праві Київської Русі норм, які б охороняли інтереси дітей, аналіз положень Руської правди свідчить, що вони були серйозним результатом розвитку юридичної думки державі.

Наступні нормативно-правові акти, які діяли на території України (Двінська, Псковська, Новгородська судні грамоти, Статут Великого князівства Литовського, «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів»), теж не згадували про правове становище дітей. Таким чином, можна констатувати, що кримінально-правова охорона інтересів малолітніх осіб до кінця XVIII ст. кримінальним правом не забезпечувалася взагалі.

Повне оформлення українського кримінального законодавства в його сучасному розумінні відбулося у 30-х р.р. XIX ст. [13, с. 45]. Прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. стало значним кроком у розвитку кримінального законодавства, що передбачало відповідальність за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх. Ґрунтуючись на попередніх досягненнях і недоліках кримінально-правової науки, законодавець у його структурі присвятив захисту неповнолітнім 11 розділ, який називався «Про злочини проти прав сімейних». До цього розділу входило чотири глави: «Про злочини проти союзу шлюбного», «Про зловживання батьківської влади та злочинах дітей проти батьків», «Про злочини

проти союзу родинного» та «Про зловживання влади опікунів та піклувальників» [2, с. 15].

Відповідно до положень вказаного розділу, кримінально караними діяннями щодо дітей вважалися: порушення дітьми влади батьківської, примушування дітей до вступу в шлюб або у чернецтво без їх згоди, втягнення неповнолітніх дітей у кримінально карані діяння, хоча батьки самі в ньому участі не брали, розбещення моральності дітей, присвоєння та розтрата батьками майна своїх дітей, позбавлення дітей волі, каліцтво, рани, побої та розлад здоров'я дітей, викрадення та підміна дитини, доведення батьками дітей шляхом зловживання владою до самогубства, вбивство законних та незаконнонароджених дітей, залишення незаконнонародженого напризволяще, вбивство новонароджених монстрів та виродків, звідництво дітей [2, с. 15-16].

Отже, Уложення про покарання кримінальні та виправні містило комплекс статей, які в сукупності забезпечували кримінально-правовий захист сімейних відносин, що ґрунтувались на додержанні християнських канонів щодо відносин між подружжям, батьками та дітьми. Крім того, Уложення у вітчизняному кримінальному законодавстві систему норм, спрямованих на захист неповнолітніх. Таким чином, кримінально-правова охорона дітей за часів дії Уложення про покарання кримінальні та виправні у системі державних пріоритетів і цінностей. Більшість кримінально-правових норм у відповідних законах почали зосереджуватися в окремі розділи, що свідчить про поступове віднесення їх до відносно-відокремленої групи кримінальних правопорушень.

Наступним етапом розвитку кримінального права стало прийняття Уголовного уложення, затвердженого 22.05.1903 р., яке містило більш досконалу, порівняно з попереднім Уложенням 1845 р., систему кримінально-правового захисту неповнолітніх. Посягання на неповнолітніх були об'єднані у главі 19 «Про злочини проти родинних прав», в якій переважна більшість складів кримінальних правопорушень проти неповнолітніх була збережена, але зазнала позитивних змін щодо законодавчого формулювання [2, с. 17].

Кримінально караними діяннями щодо малолітніх та неповнолітніх визнавалися жорстоке поводження з тим, хто не досяг сімнадцяти років, обернення його до жебрацтва або іншого аморального заняття або віддачу його для цієї мети, а також примушування того, хто не досяг двадцяти одного року через зловживання батьківською або опікунською владою до вступу в шлюб, якщо шлюб

мав місце, віддання малолітнього, що не досяг встановленого віку, на завод, фабрику, гірничий промисел або у ремісничий заклад [9, с. 599].

Можемо підсумувати, що в Уголовному уложенні 1903 р. містилася ціла система кримінально-правових норм, за допомогою яких держава здійснювала охорону неповнолітніх. Незважаючи на значну спрямованість захисту основних канонів церковного шлюбу та сімейних устоїв християнства, в Уголовному уложенні 1903 р. з'являються положення, за допомогою яких забезпечувався нормальний розвиток малолітніх і неповнолітніх.

У період творення Української незалежної держави, Української РСР та незалежної України (1917 - 2001 рр.) розвиток кримінально-правової охорони дітей відбувався в складних умовах жорстокої боротьби українського народу за національну державність України, національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний та повоєнний періоди, встановлення на території України радянської влади та утворення Української РСР. Тому суттєвої законодавчої активності щодо нормативної регламентації відповідальності за кримінально карані діяння проти малолітніх і неповнолітніх або щодо них у цей історичний період не спостерігалось.

Важливим етапом розвитку кримінально-правової охорони неповнолітніх став наступний період історії України. На підставі декрету Ради Народних Комісарів «Про справи неповнолітніх, яких звинувачують у суспільно небезпечних діяннях» (1920 р.) був нормативно закріплений обов'язок притягувати до відповідальності дорослих за втягнення ними неповнолітніх у протиправну діяльність та вчинення правопорушення у співучасті з ними, а також за звідництво, схилення до проституції та розпусти [12, с. 34].

У 20-х рр. ХХ ст. було прийнято ряд документів, які визначали заходи щодо боротьби з поширенням дитячої бездоглядності та безпритульності та містили норми стосовно покарання за залучення дітей до різних форм експлуатації. Наприклад, постанова Ради Народних Комісарів «Про заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю» від 11.06.1922 р. містила вказівку про те, що батьки або інші особи, які експлуатують неповнолітніх шляхом отримання прибутку, передаються народному судові [3, с. 271].

Отже, низка законодавчих актів того часу передбачала захист життя, здоров'я, честі та гідності дитини, охорону її прав.

За часів дії і КК УСРР 1922 р., і КК УРСР 1927 р. в них не передбачалися окремі розділи або глави,

де б були об'єднані кримінальні правопорушення проти неповнолітніх. Така ситуація знаходить своє можливе пояснення у тому факті, що радянська держава не надавала великого значення вихованню дітей, намагаючись замінити ці соціальні інститути на виховання у навчальних закладах, робітничих колективах, піонерських, комсомольських та партійних організаціях. Можливо, це пояснюється те, що сім'я не визнавалась самостійним об'єктом кримінально-правової охорони [2, с. 19].

КК УРСР 1927 р. [10] практично повністю включив до свого складу положення норм, які передбачали кримінальні правопорушення проти неповнолітніх у КК УРСР 1922 р. Незначних змін зазнали декілька статей: норма, що передбачала відповідальність за неплатіж аліментів і залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки була сформульована не як будь-який неплатіж аліментів, а як злісне ухилення від платежу присуджених судом коштів на утримання дітей (аліментів), а також вперше було криміналізоване примушування до зайняття жебрацтвом. Згодом, у зв'язку із прийняттям Закону СРСР від 27.06.1936 р., норма, що передбачала відповідальність за примушування до зайняття жебрацтвом, була змінена і була викладена у наступній редакції: «Злісний неплатіж коштів на утримання дітей, залишення батьками дітей до їх повноліття без усілякої підтримки» [2, с. 23].

Завершальним етапом законотворчої діяльності кримінального законодавства аналізованого нами періоду було затвердження Законом УРСР від 28 грудня 1960 р. КК УРСР, який набув чинності з 1.04.1961 р. [8, с. 700].

Але КК УРСР 1960 р., як і попередні КК, не визнавав відносини щодо забезпечення нормального розвитку неповнолітніх окремим, самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а тому і не містив самостійної глави, норми якої передбачали б відповідальність за ці кримінальні правопорушення [2, с. 25]. Окремі посягання на неповнолітніх, що визнавались кримінально протиправними, містилися в різних главах. Незважаючи на відсутність окремої глави щодо охорони неповнолітніх, КК 1960 р. заслуговує позитивної оцінки в цьому питанні, адже, порівняно з попередніми кримінальними кодексами, КК 1960 р. значно розширив межі кримінально-правової охорони неповнолітніх: за час його дії (з 1961 р. до 2001 р.) неодноразово вносилися зміни та доповнення, частина яких стосувалась і нових норм щодо відповідальності за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх

З початком перебудови, яка зачепила фактично всі сфери суспільно-політичного життя, відбувся істотний вплив на правову систему УРСР. Постала нагальна необхідність зміни законодавства, кримінального в тому числі. Тому головними сферами реформування законодавства стали: а) внесення змін і доповнень у існуючі закони та інші правові акти; б) розробка та прийняття нових законодавчих актів [8, с. 778]. Фактично реальне реформування законодавства розпочалося разом із розбудовою незалежної України. З прийняттям у 1996 р. Конституції України постала реальна можливість вироблення і запровадження гармонійно поєднаної збалансованої законодавчої системи. В українське право регулярно почали впроваджуватися європейські та міжнародні норми і стандарти і на сьогодні основними напрямками правової реформи є приведення чинного законодавства у повну відповідність до Основного Закону, а також адаптація законодавства України до норм європейського і міжнародного права [8, с. 820].

Логічним і послідовним етапом реформування законодавства стало прийняття 5.04.2001 р. і набрання чинності з 1.09.2001 р. нового КК України. В чинному КК також відсутній окремий розділ, що забезпечував би кримінально-правову охорону дітей. Разом з тим, КК передбачав відповідальність за ряд кримінальних правопорушень, потерпілими від яких визнаються діти. Але для врегулювання ситуації, яка вимагала додаткового посилення кримінально-правового захисту волі, честі та гідності дитини, КК 15.01.2009 р. на підставі Закону України № 894-VI був вперше доповнений статтею 150-1, що передбачала відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Але дискусії щодо необхідності криміналізації і робота над удосконаленням даної норми не втихала. Тому закономірною була поява у Верховній Раді України проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи)», реєстраційний № 7110 від 09.09.2010 р. Фахівці Головного юридичного управління Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України визначили, що встановлення спеціальної мети в диспозиції ч. 1 ст. 150-1 КК «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» не виправдано, адже експлуатація дітей та примушування їх до заняття жебрацтвом є суспільно небезпечними явищами незалежно від того, яку мету переслідують особи, що вчиняють кримінальне правопорушення,

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

такі дії у будь-якому випадку є протизаконними [7]. Спеціалісти Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України також визнали вказані пропозиції логічними та слушними, оскільки діяльність, пов'язана з експлуатацією дитини, яка не досягла певного віку, завжди є незаконною, незалежно від того, приносить така діяльність прибуток чи ні [4]. Тому 5.07.2011 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи)», яким скасовувалася спеціальна мета кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, історичний аналіз кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дав змогу виявити очевидні неузгодженості під час нормотворення, що свідчать про необхідність встановлення конституційної відповідальності органів державної влади за такі рішення, які знижують авторитет державних інституцій та стають на заваді розвитку України як правової держави [11, с. 198]. Кримінально-правове регулювання використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом еволюціонувало протягом тривалого часу, а результатом цього процесу стала чинна норма в сьогodнішній редакції. Та варто зазначити, що процес удосконалення норм КК ніколи не зупиняється і вже існує кілька законопроектів, які корінним чином можуть змінити структуру і сутність чинного закону про кримінальну відповідальність.

Література

1. Баймуратов М.А. Защита прав женщин и детей в период кризисных ситуаций и международное право. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. 219 с.
2. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 194 с.
3. Борьба с преступностью в Украинской ССР: В 2 т. Авт. очерка и сост. сб. док. проф. П.П. Михайленко. К., 1966. 831 с. Т. 1.
4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на про-

ект Закону України «Про внесення змін до Кримінального Кодексу України» (щодо злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи) (реєстр. № 7110 від 9.09.2010 р.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38496.

5. Дегтярьова І.В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.

6. Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 228 с.

7. Зауваження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» (реєстр. № 0981 від 24.10.2008 р.) URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38496)

8. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.

9. Історія держави і права України: Підручник: У 2 т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2000. 648 с. Т. 1.

10. Кримінальний кодекс УРСР / Міністерство юстиції УРСР: Офіційний текст із змін та доп. на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ, 1950. 168 с.

11. Кузнецов В.В. Експлуатація дитини у вигляді жебракування. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 6. С. 191 - 199.

12. Репецький С.П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 260 с.

13. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: Монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

*Поштаренко І. В.,
викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Філатов В. В.

Метою статті є комплексний аналіз викликів, перед якими постала Українська держава на етапі впровадження окремих принципів і напрямків перехідного правосуддя. Запропоновано під викликами реалізації перехідного правосуддя розуміти певні перепони і загрози, які не дають державі повноцінно реалізувати політику перехідного періоду, тобто здійснити суспільний перехід. Автор наголошує, що означені виклики мають складну правову природу, яка утворюється внутрішніми і зовнішніми чинниками. Встановлено, що наявність викликів притаманна усім країнам, які свого часу пройшли етап перехідного правосуддя і вийшли на шлях сталого розвитку. Автор звертає увагу на особливості національного контексту, які будуть корисні для удосконалення теорії перехідного правосуддя в цілому. З'ясовано, що наявні виклики напряму пов'язані між собою, що демонструє цілісність і комплексність моделі перехідного правосуддя. Обґрунтовано, що тотальний контроль державою-агресором тимчасово окупованих територій, негативно впливає на процес документування порушень прав місцевого населення. Аргументовано, що неадаптованість структури владних інституцій до потреб перехідного правосуддя призводить до недосконалості процедурних аспектів реалізації його напрямків і принципів. Автор вказує на взаємобумовленість та взаємозалежність компонентів перехідного правосуддя, які можуть бути ефективними тільки за умов комплексного застосування. Наголошено, що національна стратегія перехідного правосуддя повинна виходити з того, що трансформація суспільства держави-агресора є важливою передумовою ефективності постконфліктного розвитку України. Встановлено, що наявні виклики ускладнені тим, що держава-агресор не визнає докази того, що мова-ворожнечі призвела до конфлікту. При цьому акцентовано, що Україна не може впливати на законодавство держави-агресора, в якому закладене підґрунтя мови ворожнечі.

Ключові слова: виклики, історичний досвід, національний контекст, напрямки і принципи, постконфліктний розвиток, соціальні потрясіння, суспільний перехід, перехідне правосуддя.

Filatov V. V. Key challenges in the implementation of the model of transitional justice in Ukraine

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the challenges faced by the Ukrainian state at the stage of implementation of certain principles and directions of transitional justice. It is suggested that the challenges of the implementation of transitional justice should be understood as certain obstacles and threats that prevent the state from fully implementing the policy of the transitional period, that is, from carrying out social transition. The author emphasizes that these challenges have a complex legal nature, which is formed by internal and external factors. It has been established that the presence of challenges is characteristic of all countries that at one time passed the stage of transitional justice and entered the path of sustainable development. The author draws attention to the peculiarities of the national context, which will be useful for improving the theory of transitional justice as a whole. It was found that the existing challenges are directly related to each other, which demonstrates the integrity and complexity of the model of transitional justice. It is well-founded that the total control of the temporarily occupied territories by the aggressor state negatively affects the process of documenting violations of the rights of the local population. It is argued that the inadequacy of the structure of power institutions to the needs of transitional justice leads to the imperfection of the procedural aspects of the implementation of its directions and principles. The author points out the interdependence and interdependence of the components of transitional justice, which can be effective only under conditions of complex application. It is emphasized that the national strategy of transitional justice should be based on the fact that the transformation of the society of the aggressor state is an important prerequisite for the effectiveness of the post-conflict development of Ukraine. It is established that the existing challenges are complicated by the fact that the aggressor state does not recognize the evidence that the hate speech led to the conflict. At the same time, it is emphasized that Ukraine cannot influence the legislation of the aggressor state, which is the foundation of hate speech.

Key words: *challenges, historical experience, national context, directions and principles, post-conflict development, social upheavals, social transition, transitional justice.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реалізації принципів та напрямків перехідного правосуддя в Україні заважають певні виклики, які ускладнюють і гальмують означений процес. Ці виклики мають достатньо складну природу, яка поєднує внутрішні та зовнішні чинники. Слід припустити, що наявність викликів притаманна усім країнам, які свого часу пройшли етап перехідного правосуддя і вийшли на шлях сталого розвитку. Однак, враховуючи специфіку українського контексту, ті виклики, які будуть розглянуті нижче можуть бути корисні для удосконалення теорії перехідного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Практичні аспекти реалізації перехідного правосуддя досліджували переважно зарубіжні вчені. Однак спеціальних досліджень викликів застосування в Україні напрямків і принципів перехідного правосуддя у вітчизняній науці досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз викликів реалізації в Україні моделі перехідного правосуддя

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під викликами варто розуміти певні перепони і загрози, які не дають державі повноцінно реалізувати політику перехідного періоду. До числа таких викликів необхідно зарахувати наступні:

1. Тотальний контроль тимчасово окупованих територій державою-агресором. Цей виклик пов'язаний з неможливістю розбудови діалогу задля примирення між Україною та населенням тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Держава-агресор намагається політично та ідеологічно підтримувати конфлікт та налаштовувати місцеве населення проти України. Це стосується і новоокупованих територій Запорізької та Херсонської областей. Тотальний контроль призводить до ізоляваності, яка в свою чергу заважає Україні вивчати суспільну думку населення тимчасово окупованих територій. Тобто, впроваджуючи додаткові гарантії захисту прав, держава по

суті не володіє ситуацією щодо реальних потреб та проблем місцевого населення. Сьогодні нашій державі доводиться враховувати цей виклик при формуванні політики перехідного періоду. Втім Україна вже робить перші кроки для того, щоб подолати цей виклик. Прикладом є створення Кримської платформи, на основі якої планується дискутувати щодо деокупації півострова, захисту прав місцевого населення, попередження негативного впливу держави-агресора на екологію та економіку Криму [1]. За умов тотального контролю тимчасово окупованих територій складно реалізувати напрямки перехідного правосуддя та сприяти формуванню громадянського суспільства. Це може призвести до гальмування процесів формування національної пам'яті, адже населення цих територій не прийматиме участь в цьому процесі. Як наслідок, сформується думка соціальної відчуженості та дискримінації окремих соціальних груп, що звісно не сприяє примиренню. Цей виклик актуалізовано у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 жовтня 2022 року «Територіальна цілісність України: відстоювання принципів Статуту ООН». В документі наголошено, що будь-яка анексія території держави іншою державою в результаті загрози силою або її застосування є порушенням принципів міжнародного права. Також засуджено проведення незаконних референдумів у регіонах в межах міжнародно визнаних кордонів України та спробу незаконної анексії Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей України після організації вищезазначених референдуми [2].

2. Недосконалість (неможливість) реалізації окремих напрямків перехідного правосуддя. Припинення збройного конфлікту вимагає від України застосування спеціальних напрямків, які поєднує модель перехідного правосуддя. Деякі з цих напрямків були чітко підтримані суспільством, наприклад, визнання РФ державою-агресором. Однак в реалізації окремих напрямків Україна припустилася помилок, що може мінімізувати їхню результативність. Розглянемо цей виклик на прикладі такого напрямку перехідного правосуддя, як амністія. У попередніх розділах ми згадували Програму Служби безпеки України «На тебе чекають вдома», яка представляє собою систему заходів щодо повернення на підконтрольну Україні територію та звільнення від кримінальної відповідальності громадян, які добровільно відмовилися від участі у незаконних збройних формуваннях самопроголошених республік [3]. На теперішній час цією Програмою скористалися понад 400 осіб,

які повернулися до мирного життя та були звільнені від кримінальної відповідальності. Виходячи з міжнародної практики можна констатувати, що Україна в реалізації цього напрямку перехідного правосуддя допустилася декілька принципових помилок, а саме: не було закріплено обов'язок амністованих щодо розкриття правди та публічного вибачення; не передбачено компенсацій та репарацій, які виплачуються амністованими особами; відсутність конкретизації переліку злочинів, за вчинення яких амністія не застосовується; відсутність можливості проведення громадських консультацій щодо обговорення кандидатур осіб, які підлягають амністії; відсутність порядку перевірки свідчень амністованих осіб та встановлення об'єктивних обставин їхньої участі на стороні сепаратистів. Таким чином, у тому вигляді, як амністія регламентована в Україні, вона може буди неефективною. Приблизно така сама ситуація складається з реалізацією інших напрямків перехідного правосуддя. В рамках цього виклику також варто згадати і про неможливість реалізації окремих напрямків перехідного правосуддя. Так, у статті 124 Конституції України вказано, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Також в цій статті зазначено, що Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статуттом, який України не ратифікувала [4]. Це доволі значна перепона для окремих напрямків перехідного правосуддя. Олександра Чубінідзе вважає, що на сьогоднішній день положення вищезгаданої статті забороняють утворення спеціальних і надзвичайних судів, тому блокують запровадження деяких моделей правосуддя перехідного періоду, прийнятих у світовій практиці (зокрема, створення так званих «гібридних судів», запровадження міжнародних судів в Україні) [5, с. 9].

3. Неадаптованість структури владних інституцій до потреб перехідного правосуддя. Цей виклик пов'язаний з інституційними реформами, які на сьогодні залишаються незавершеними. Зокрема, від початку конфлікту не створено жодної спеціальної комісії, яка б займалася питаннями примирення, встановлення історичної правди, реалізації компенсаційних заходів. Єдиним організаційно-структурним утворенням є Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке займається окремими питаннями реалізації напрямків перехідного правосуддя. Однак варто відзначити, що реалізація моделі перехідного правосуддя вимагає комплексної участі різних галузевих органів виконавчої

влади, у тому числі і на регіональному рівні. Щодо останнього взагалі існує значна проблема, оскільки військові адміністрації не мають дієвих механізмів реалізації повноважень та належної структури. Прийняття ними рішень характеризується бюрократичними затримками тоді, як проблеми населення вимагають оперативності та наявності специфічних повноважень. Необхідно вказати і на певні недоліки в роботі правоохоронної системи. Зокрема, в Україні не відпрацьовано алгоритм розслідування воєнних злочинів. Наприклад, у багатьох випадках виникають складнощі при визначенні підслідності таких справ між органами військової прокуратури та національної поліції. Це призводить до того, що жертви збройного конфлікту не можуть отримати належний процесуальний статус, а, отже, позбавлені і відповідних компенсацій від держави. Така ситуація майже унеможлиблює їхнє звернення до ЄСПЛ, оскільки за законодавством України перед таким зверненням потрібно пройти усі національні судові інстанції. Напевно, це самий значний виклик, оскільки процес впровадження інституційних реформ в нашій державі триває дуже повільно, а деякі новації взагалі лишаються на проектному рівні. Наприклад, це стосується механізмів стягнення репарацій, робота над якими розпочалася лише на початку повномасштабного вторгнення. Хоча, від 2014 року мільйони українців зазнали шкоду від тимчасової окупації Криму та ОРДЛО. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 07 листопада 2022 року «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» наполягає, що держава-агресор повинна бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти неї, включаючи її агресію в порушення Статуту ООН, а також будь-які порушення міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини, і що воно повинно нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних дій, у тому числі відшкодування шкоди, включаючи будь-яку шкоду, спричинену такими діями. В документі наголошено на необхідності створення міжнародного механізму стягнення репарацій [6].

4. Відсутність дієвих механізмів документування воєнних злочинів. Цей виклик безпосередньо пов'язаний зі встановленням історичної правди, яка має ключове значення для примирення і недопущення конфлікту у майбутньому та має декілька складових. По-перше, в Україні донедавна не було напрацьовано механізмів роботи із жертвами, що ускладнює процес документування

порушень прав людини [7, с. 77]. Йдеться як про суто методологічні проблеми, так і про відсутність психологічних прийомів роботи із жертвами збройного конфлікту (полоненими, цивільними заручниками, ВПО). По-друге, виникає складність документального підтвердження окремих фактів внаслідок неможливості виїхати на тимчасово окуповану територію для отримання таких документів (переважно йдеться про документальне підтвердження обстрілів, отримання поранень, доведення фактів руйнування житла). По-третє, спостерігається латентність окремих видів злочинів, які вчиняються на тимчасово окупованих територіях за рахунок приховування і перекручування інформації державою-агресором та окупаційною владою. У сукупності це значно ускладнює процес констатації істини, яка необхідна для наступних поколінь [8, с. 161].

5. Відсутність в Україні достатньої кількості комплексних наукових праць у сфері перехідного правосуддя. На восьмому році збройного конфлікту це питання тільки починає потрапляти у поле зору українських вчених-правників. Однак, на сьогодні не має чіткого розуміння сутності моделі перехідного правосуддя та цілісного бачення механізму її реалізації. Більшість управлінських рішень реалізуються ситуативно, в умовах відсутності цілісної стратегії суспільного переходу. Слід припустити, що це може призвести до затягування перехідного періоду, що негативно впливає на розвиток держави в цілому [9, с. 70]. Також наявність цієї проблеми негативно впливає на відповідну сферу законодавства. Зокрема, спостерігаються низькі темпи імплементації міжнародних норм в національне законодавство, що стосується багатьох аспектів: статусу жертв конфлікту; надання їм відповідних гарантій; впровадження механізмів притягнення винних осіб до відповідальності та надання їм відповідних гарантій [10, с. 24; 11, с. 59]. До того ж, Україна має доволі низькі темпи законотворчості в сфері перехідного правосуддя, що ускладнює реалізацію окремих напрямків, наприклад, варто лише згадати амністію, про яку йшлося вище. Вона реалізується на підставі акта Служби безпеки України, але профільний закон відсутній. Це може призводити до корупції та зловживань повноваженнями з боку представників правоохоронних органів [12, с. 24].

6. Залежність національного контексту від трансформації суспільства держави-агресора. Цей виклик полягає у спільному радянському минулому, яке використовується державою-агресором для утвердження наративів конфлікту.

Тобто, на їхній основі відбувається формування мови ворожнечі, яка культивується владою держави-агресора та призводить до підтримки збройної агресії російським суспільством. Суспільна думка активно використовується для виправдання воєнних злочинів в Україні, що ускладнює процес пошуку правди та формування національної пам'яті. Подібна теорія залежності контекстів може бути застосована до випадків, які характеризуються набором спільних, взаємозалежних чинників. У нашому випадку - це спільне радянське минуле, яке впливає на соціально-політичні процеси та сприйняття громадянами існуючих реалій. У цьому сенсі, вагомим компонентом подолання цього минулого є декомунізація, яка триває в Україні [13, с. 167]. З правової точки зору важливо, що мова ворожнечі в нашому національному контексті виражає явний намір знищення української державності, що вказує на причинно-наслідковий зв'язок із фактичною шкодою, завданою жертвам конфлікту [14, с. 1037].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Аналізуючи вищевказані виклики можна зробити декілька важливих висновків. Усі вони напряму пов'язані між собою, що демонструє цілісність і комплексність моделі перехідного правосуддя. Наприклад, тотальний контроль державою-агресором тимчасово окупованих територій, негативно впливає на процес документування порушень прав місцевого населення. В свою чергу, неадаптованість структури владних інституцій до потреб перехідного правосуддя призводить до недосконалості процедурних аспектів реалізації його напрямків і принципів. Окреслені виклики демонструють взаємообумовленість та взаємозалежність компонентів перехідного правосуддя, які можуть бути ефективними тільки за умов комплексного застосування. Перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання розробки механізмів протидії означеним викликам, які дадуть змогу успішно реалізувати стратегію перехідного правосуддя в Україні.

Література

1. В МЗС обговорили державну політику деокупації Криму. URL: <https://mfa.gov.ua/news/v-mzsobgovorili-derzhavnu-politiku-deokupaciyi-krimu> (дата звернення: 24.04.2023).
2. Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: Resolution adopted by the General Assembly on 12 October 2022. ES-11/4.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 128.
4. Chubinidze Oleksandra Prospects for The Implementation of Transitional Justice in Ukraine. *Journal of Social Sciences: Transformations & Transitions*. 2021. Vol. 1(02). Pp. 1-10.
5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly on 07 November 2022. A/ES-11/L.6.
6. Філатов В. В. Формування державної політики у сфері захисту у сфері захисту постраждалих від збройного конфлікту на Сході України в умовах перехідного правосуддя. Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (8-9 березня 2019 р. м. Одеса). Одеса: Причорноморська фундація права. 2019. С. 76-78.
7. Філатов В. В. Яким буде Закон України «Про державну політику в умовах перехідного правосуддя»? Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у 21 столітті: Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (26-27 лютого 2021 р. м. Одеса). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2021. С. 158-163.
8. Філатов В. В. Проблеми реалізації моделі перехідного правосуддя в постконфліктних державах. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (30 вересня 2022 р. м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: ДонДУВС. 2022. С. 69-71.
9. Філатов В. В. До питання систематизації принципів перехідного правосуддя. Правові та безпекові аспекти життя в Україні. Матеріали міжнарод. юрид. наук.-практ. конф. (14 жовтня 2022 р. м. Київ). Київ: Legal activity. 2022. С. 22-25.
10. Філатов В. В. Перспективи законодавчого визначення статусу осіб, незаконно позбавлених волі на тимчасово окупованих територіях. Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (5-6 лютого 2021 р. м. Харків). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація. 2021. С. 58-60.
11. Філатов В. В. Проблемні питання реалізації амністії в умовах перехідного правосуддя в Україні. Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (24 вересня 2021 р. м. Маріуполь). Маріуполь: ДонДУВС. 2021. С. 284-286.
12. Joanna Piechowiak-Lamparska Dependence path in The process of achieving Transitional Justice on THE Post-Soviet area. Comparative studies on The Transition in Estonia, Georgia and Poland. *ATHENA*. 2014. Vol. 44. P. 164-176.
13. Richard Ashby Wilson, Molly K. Land Hate Speech on Social Media: Content Moderation in Context. *Connecticut Law Review*. 2021. Vol. 52. P. 1029-1242.
14. Chris Demaske Social Justice, Recognition Theory and the First Amendment: A New Approach to Hate Speech Restriction. *Comm. L. & Pol'y*. 2019. Vol. 24. P. 347-393.

Філатов В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОВИХ СПОРІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ НЕОБХІДНОСТІ ДОТРИМАННЯ ДЕРЖАВНИХ БУДІВЕЛЬНИХ НОРМ

Забзалюк Д. Є.

Стаття зосереджується на аналізі проблем правозастосування, що виникли після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості». Автори акцентують увагу на питаннях, які залишилися невирішеними та потребують урегулювання, зокрема стосовно правового статусу об'єктів нерухомості, що знаходяться на землях державної чи комунальної власності. Окреслюються проблеми формування та визначення меж земельних ділянок з дотриманням державних будівельних норм. Також висвітлюється неоднозначність правових позицій вищих судових інстанцій та відсутність чітких рекомендацій з подолання зазначених проблем. Вказується на неузгодженість судової практики щодо процедур передачі у приватну власність державних та комунальних земель, на яких розміщена нерухомість, що унеможливує судовий захист прав на несформовані ділянки. В одних судових рішеннях звертається увага на чіткість правових процедур, в інших використовується принцип «єдиної юридичної долі» при вирішенні таких спорів.

Автори звертають увагу на два основні питання: (1) правовий статус об'єктів нерухомості, які належать громадянам, але знаходяться на державних або комунальних землях, і (2) встановлення меж земельних ділянок із забезпеченням відповідності таких меж вимогам державних будівельних норм. Автори пропонують альтернативний метод судового захисту прав на такі земельні ділянки, а саме вимогу про визначення площі землі, яка повинна бути передана у приватну власність власникам житлових будинків та споруд, з урахуванням вимог державних будівельних норм. Такий підхід може допомогти вирішити зазначені проблеми та надати ясність у питаннях виконання норм законодавства щодо приватизації земельних ділянок із збудованими на них об'єктами нерухомості. Загалом, у статті розкрито актуальні питання, пов'язані з судовим встановленням право-

вого статусу неприватизованої землі та визначенням меж земельних ділянок із розміщеними на них об'єктами нерухомості в Україні, а також пропонується альтернативний підхід для забезпечення захисту прав та інтересів власників таких об'єктів.

Ключові слова: судовий захист, цивільний процес, право власності, приватизація, підстави та предмет спору.

Zabzaliuk D. Ye. Peculiarities of consideration of legal disputes regarding the definition of the boundaries of land plots in the conditions of the need to comply with state building regulations

The article focuses on the analysis of law enforcement problems that arose after the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Unified Legal Status of a Land Plot and Real Estate Located on It.» The author focus on issues that remain unresolved and need to be resolved, in particular, regarding the legal status of real estate objects located on state or communal land. The problems of forming and determining the boundaries of land plots in compliance with state building regulations are outlined. The ambiguity of the legal positions of the higher courts and the lack of clear recommendations to overcome the mentioned problems are also highlighted. It is pointed out the inconsistency of judicial practice regarding the procedures for the transfer into private ownership of state and communal lands on which real estate is located, which makes it impossible to legally protect the rights to unformed plots. In some court decisions, attention is drawn to the clarity of legal procedures, in others, the principle of «unified legal fate» is used in the resolution of such disputes.

The author draw attention to two main issues: (1) the legal status of real estate objects that belong to citizens but are located on state or communal lands, and (2) establishing the boundaries of land plots to ensure compliance of such boundaries with the requirements of state building regulations. The author propose an alternative method of judicial protection of rights to such land plots, namely the requirement to determine the area of land, which should be transferred to private ownership of the owners

of residential buildings and structures, taking into account the requirements of state building regulations. Such an approach can help solve the mentioned problems and provide clarity in the implementation of legislation regarding the privatization of land plots with real estate built on them. In general, the article reveals current issues related to the judicial establishment of the legal status of non-privatized land and the definition of the boundaries of land plots with real estate objects placed on them in Ukraine, and also offers an alternative approach to ensure the protection of the rights and interests of the owners of such objects.

Key words: *legal protection, civil process, ownership, privatization, grounds and subject of the claim.*

Постановка проблеми та її актуальність.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості» від 02.02.2021 № 1174-IX [1] перед науковою спільнотою, практиками-юристами та архітекторами постало ряд нагальних питань з реалізації положень названого акту, а також вирішення тих проблемних моментів, що так і не підпали під «важку руку» законодавця, як-от: а) урегулювання правового статусу об'єктів нерухомості, що оформлені на громадян, але розміщені на землях державної чи комунальної власності та б) формування (визначення меж) земельних ділянок таким чином, щоб забезпечити дотримання вимог державних будівельних норм (надалі також – ДБН). Однак найбільше навантаження понесли суди загальної юрисдикції, на які було покладено обов'язок надати оцінку кожному факту в складних земельних спорах без можливості посилання на усталену судову практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наглядними у цій сфері є напрацювання вітчизняних науковців. Важливі висновки щодо визначення меж земельної ділянки та оформлення права власності на неї у контексті реалій українського і радянського законодавства зроблені О. Петришином, О. Савчук та А. Любич [2]. Автори проводять аналіз окремих приватизаційних процедур як-от надання дозволу на розробку землеустрою; надання дозволу на земельну ділянку, межі якої перетинаються з сусідніми; надання переваги при передачі земельної ділянки особам певних категорій; можливість органів місцевого самоврядування приймати рішення щодо встановлення черги громадян, які бажають отримати земельну ділянку, а також можливість органу влади встановлювати строк дії дозволу. Важливим аспектом привнесеної новизни у дослідження є розгляд

процедури передання земельної ділянки у приватну власність з урахуванням особливостей законодавства у сфері соціального захисту населення.

О. Задорожній розглядає юридичні наслідки основних змін у процедурі приватизації, внесених Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 № 2269-VIII, а також відповідності окремих положень цього Закону Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Автор також розробляє висновки та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства в результаті всебічного вивчення закордонного та вітчизняного досвіду правового регулювання приватизації державного майна, із врахуванням європейських стандартів, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, усталеної практики ЄСПЛ тощо [3; 4].

Ю. Алданов провів дослідження проблематики приватизації державного майна як спеціального засобу набуття права власності. В його дисертації розглядаються теоретичні та практичні аспекти, пов'язані з правовими відносинами у сфері приватизації державного майна як особливого засобу набуття права власності. Він досліджує правові відносини у галузі приватизації, особливості відчуження державного майна на користь суб'єктів приватного права, основні види правовідносин у сфері приватизації та судову практику [4].

У статті Р. Цилюрик розглянуто особливості права приватної власності на землю, передану громадянам за процедурою приватизації, в контексті використання земельних ділянок для органічного землеробства. Ці особливості, за висновком дослідниці, включають зацікавленість власника в освоєнні цього права, встановлення меж щодо прав та обов'язків власника ділянки, а також існування механізму захисту права на землю [6].

Окремі висновки щодо захисту прав на неприватизовані земельні ділянки, а також щодо особливостей окремих приватизаційних процедур розглядаються у розвідках за авторством Л. Горбунової, С. Богачова, І. Іванчука та Н. Кубара [7], Д. Бусуйка [8], М. Глотова, М. Примака, В. Горбенка [9] тощо. Тим не менш, питання дотримання вимог державних будівельних норм при узгодженні та визначенні меж земельних ділянок детально не розглядалися.

Не вносять ясності у ситуацію, що склалася, і правові позиції вищих судових інстанцій. Так, наприклад, у висновку Великої Палати Верховного Суду у справі від 22 червня 2021 року № 200/606/18 [10] присутнє наступне формулювання: «... існує

значна кількість об'єктів нерухомості, які знаходяться у власності приватних осіб, розташованих на землях державної та комунальної власності, причому земельні ділянки під цими об'єктами можуть бути несформованими. Водночас намір законодавця подолати такий штучний правовий відрив об'єктів нерухомості від землі не викликає сумніву». Тим не менш, ні законодавець, ні Суд у даній постанові не називають можливих шляхів подолання згаданого «штучного правового відриву». Щодо наступної судової практики, то вона також неоднозначна: у одних судових рішеннях звертається увага як на «наявність чітких правових процедур передання у право приватної власності державних та комунальних земель» [11-13], що унеможливають судовий захист прав на несформовану ділянку, то у інших, порівняно малочисельних, застосовується принцип «єдиної юридичної долі...» при вирішенні таких спорів [14].

Мета дослідження. Пропонованою розвідкою автори вважають за можливе розглянути альтернативний метод правового захисту прав та законних інтересів на несформовані земельні ділянки, на яких розміщено об'єкти нерухомості, що перебувають у фізичних осіб на достатніх правових підставах. Цей метод - визначення, виходячи з положень ДБН, площі земельної ділянки, яка має бути передана у приватну власність особі-власнику житлових будинків та споруд, які розташовані на такій земельній ділянці.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто звернути увагу на те, що при формуванні земельної ділянки здійснюється встановлення меж такої земельної ділянки в натурі (на місцевості). Разом з тим, процедура виконання вказаних робіт на даний час не визначена. До серпня 2021 такі роботи регулювались Інструкцією про встановлення (відновлення) меж земельних ділянок в натурі (на місцевості) та їх закріплення межовими знаками, затвердженою наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 18.05.2010 № 376 (надалі також – Інструкція № 376). 13 серпня 2021 року Міністерством аграрної політики та продовольства України наказом № 127 згадану Інструкцію скасовано [15]. Однак на даний час залишаються чинними положення ДБН, які визначають вимоги як щодо обов'язкових відступів від меж сусідніх земельних ділянок при будівництві будівель і споруд, так і щодо аналогічних відступів для існуючої (сформованої) забудови [16-18].

Частина 4 ст. 106 Земельного кодексу України від 25.10.2001 № 2768-III (надалі також – ЗК України) передбачає, що у разі якщо межі земельних

ділянок у натурі (на місцевості) збігаються з природними чи штучними лінійними спорудами, рубежами та раніше встановленими межами сформованих земельних ділянок, межові знаки можуть не встановлюватися (подібна норма міститься у п. 3.8. Інструкції № 376) [19]. Негативним наслідком цієї норми є випадки, коли природні чи штучні об'єкти, які раніше слугували межею між ділянками, умисно або випадково знищувалися, що призводило до численних межових спорів.

Відновлення існуючих та встановлення нових меж між ділянками здійснюється відповідно до технічної документації на землю. Однак розроблення такої пов'язане з отриманням згоди від суміжних землекористувачів. Отримання такої згоди в умовах триваючого земельного спору не є можливим. У таких випадках суди чи органи-розпорядники землі, що передається у власність, зобов'язані розглянути земельний спір та прийняти рішення. В основу такого рішення в першу чергу мають бути покладені вимоги ДБН. Будівельні норми встановлюють мінімальні необхідні відступи від нерухомих об'єктів, які розміщені на земельній ділянці, до межі сусідньої ділянки. Названі відступи вимірюються від «найбільш виступаючої конструкції стіни». Однак законодавче визначення цього поняття відсутнє.

Відповідно до п. 3.3.56 ДСТУ-Н Б А.1.1-81:2008 фасад / зовнішня стіна - це вертикальний будівельний елемент, що відділяє внутрішній простір будівлі від зовнішнього. Фасад включає прозорі і непрозорі частини та їх кріплення до будівельної конструкції [20]. Більш детальне визначення терміну «фасад» надано Листом Мінрегіонбуду від 22.02.2008 № 24/4-396, де фасад визначено як зовнішню частину будинку, споруди з усіма елементами від покрівлі до вимощення (відмостки). Елемент фасаду – конструктивний, декоративний, технологічний елемент на фасаді будинку, споруди, розміщений згідно з проектними рішеннями (карнизи, піддашки, балкони, лоджії, вікна, елементи зовнішнього водовідведення, стики стінових панелей зовнішніх стін, цоколі, приямки, огорожа на даху тощо) [21].

Згідно пп.14.1.129.1 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI житловий будинок – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. Житлові будинки поділяються на житлові будинки садибного типу та житлові будинки квартирної типу різної поверховості [22].

Відповідно до п. 3.25 ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення», затверджених Наказом Мінрегіону від 26.03.2019 (надалі - ДБН В.2.2-15:2019) під одноквартирним житловим будинком необхідно розуміти індивідуальний житловий будинок, що має прибудинкову ділянку [16]. Пунктом 6.1.41 ДБН В.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» передбачено, що при розміщенні будинків у кварталах зі сформованою забудовою для догляду за будівлями і здійснення їх поточного ремонту відстань до межі сусідньої ділянки від найбільш виступаючої конструкції стіни треба приймати не менше 1 метру. При цьому повинно бути забезпечене влаштування необхідних інженерно-технічних заходів, що запобігатимуть стіканню атмосферних опадів з покрівель та карнизів на територію суміжних ділянок. З огляду на зазначене, під поняттям «найбільш виступаючої конструкції стіни» можна вважати той її елемент, який передбачений із законодавчого поняття фасаду. Хоча, як видається, необхідно враховувати відмінності між поняттями фасаду та стіни. Таке врахування чи неврахування може бути здійснене судом через застосування аналогії.

Відповідно до правової позиції Верховного Суду, висловленої у справі № 445/490/15-ц від 14.11.2018 року, законним є рішення суддів про встановлення межі для догляду за будівлями і здійснення їх поточного ремонту відстань до межі сусідньої ділянки від найбільш виступаючої конструкції стіни саме на відстані не менше 1,0 м. Аналогічна правова позиція висловлена у постанові у справі № 490/14322/14-ц від 10.10.2018 року [23; 24]. Відповідно до таблиці 10.6 ДБН В.2.2-12:2019 відстані гаражів і відкритих автостоянок при кількості легкових автомобілів до 10 включно мають мати відстані від сусідніх житлових будинків не менше 10 метрів. Відповідно до абз. 3 п. 15.2.2 ДБН В.2.2-12:2019 в умовах забудови, що склалася, протипожежні відстані між житловими будинками та від житлових будинків до будівель і споруд іншого призначення слід визначати згідно з протипожежними вимогами, наведеними у таблиці 15.2. Відповідно до положень цієї таблиці, відступ між житловими будинками 1 та 2 ступенів вогнестійкості має бути не меншим 6 та 9 метрів відповідно [17].

Житловий будинок, будівля або споруда не можуть бути відокремлені від земельної ділянки без їх пошкодження або істотного знецінення. Такі об'єкти є фактично складовою частиною земельної ділянки. Складовою частиною речі

є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню (ст. 187 ЦК України) [25]. Фізично земельна ділянка і будинок (будівля, споруда) ідентифікуються як окремі речі, які в сукупності є складовими частинами речі. Адже будинок (будівлю, споруду) неможливо використовувати без земельної ділянки, і навпаки □ земельна ділянка втрачає своє функціональне призначення при зміні (знищенні) того чи іншого об'єкта нерухомості, розміщеного на ній.

Верховним Судом у постанові від 16 березня 2020 року зроблено висновок, що оскільки земельна ділянка призначена саме для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель, до спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування всією земельною ділянкою, яка була виділена спадкодавцю для будівництва та обслуговування житлового будинку, інших будівель та споруд [26; 27]. Земельна ділянка є складовою частиною будівель і споруд, їх правовий статус не може бути роздільним (не допускаються відмінні правомочності чи суб'єкти, що ними наділені). Окрім цього, правомочності володільця нерухомого майна, що знаходиться на земельній ділянці, яка виділена для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) може бути поширена на всю земельну ділянку, а не лише на ту частину, що згідно з ДБН є мінімально необхідною для обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Висновки. Чинним приватизаційним законодавством встановлено обов'язкову вимогу щодо наявності під житловим будинком та господарськими спорудами земельної ділянки межах, необхідних та достатніх для будівництва / розміщення та обслуговування таких будинків та споруд. Під поняттями необхідної і достатньої варто розуміти таку земельну ділянку, на якій дотримано відстані не менше 1 метра до межі суміжної земельної ділянки від найбільш виступаючої конструкції стіни розміщеної на ділянці нерухомості. Тому громадяни можуть правомірно вимагати (через суд) встановлення меж земельної ділянки з урахуванням мінімального відступу в один метр від найбільш виступаючої конструкції стіни (фундаменту, даху, скапу тощо) житлового будинку. У той же час, чинною залишається будівельна норма, яка зобов'язує забезпечувати протипожежні відступи мінімум у шість метрів до межі

сусідньої земельної ділянки, а також інші норми ДБН, що визначають мінімальні відступи (наприклад, відступи від надвірних вбиралень, від джерел питної води, господарських споруд, вольєрів, загороджень, зелених насаджень тощо). Зазначимо, що такі вимоги поширюються не лише на нове будівництво, але мають буди дотримані при уже сформованій забудові.

Варто також зазначити, що недотримання вимог державних будівельних норм при приватизації земельної ділянки, на якій знаходиться нерухомість, може бути (1) підставою для відмови у завершенні процесу приватизації земельної ділянки (на етапі виготовлення технічної документації із землеустрою), а також (2) призвести до судового «скасування» приватизації, визнання державного акту на право приватної власності на земельну ділянку недійсним (якщо такий видався) або (3) скасування рішення уповноваженого органу про передачу земельної ділянки у приватну власність. У випадку порушення вимог ДБН у приватну власність може бути передано частину земельної ділянки, що знаходиться безпосередньо під житловим будинком чи господарськими спорудами, що ускладнить вчинення правочинів щодо такого нерухомого майна.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості: Закон України від 02.02.2021 № 1174-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 43. Ст. 347.

2. Петришин О. В., Савчук О. О., Любчик А.М. Деякі проблемні питання процедур, які стосуються земельних спорів. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. за матеріалами II Круглого столу (м. Харків, 17 травня 2019 року) / редкол. С. В. Глібко, А. М. Любчик, О. Ю. Палант: Харків, НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 6-17.

3. Задорожний О. В. Цивільно-правове регулювання відносин приватизації державного майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франк., 2020. 234 с.

4. Задорожний О. В. Деякі проблемні аспекти новел Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С 30-35.

5. Алданов Ю.В. Приватизація державного майна як спеціальна підстава набуття права власності: дис. ... канд. юридич. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 219 с.

6. Цилюрик Р. Право приватної власності на земельні ділянки для ведення органічного землеробства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 95-99. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.16>

7. Право власності на землю. Захист права власності / Л. М. Горбунова, С. В. Богачов, І. Ф. Іванчук, Н. А. Кубар; М-во юстиції України. К.: ТОВ «ПоліграфЕкспрес», 2006. 60 с.

8. Бусуйок Д. В. Обмеження прав на землю за законодавством України. К.: Юрид. думка, 2006. 143 с.

9. Глотов М., Примак В., Горбенко В. Право власності на землю: набуття, користування, відчуження. «Правова обізнаність - ключ до ефективної реалізації права власності на землю». Рівненська обласна громадська. Рівне, 2012. 92 с.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 червня 2021 року у справі № 200/606/18.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 496/2866/16-ц.

12. Постанова Верховного Суду від 13 листопада 2020 року у справі № 446/1841/18.

13. Постанова Верховного Суду від 13 травня 2021 року у справі № 607/26935/19.

14. Постанова Верховного Суду від 11 листопада 2020 року у справі № 264/6464/17.

15. Інструкція про встановлення (відновлення) меж земельних ділянок в натурі (на місцевості) їх закріплення межовими знаками, затверджена Наказом Держкомзему від 18.05.2010 № 376.

16. ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення», затверджені Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26.03.2019 № 87.

17. ДБН Б.2.2. -12:2019 «Планування і забудова територій», затверджені Наказом Мінрегіонбуду від 26.04.2019 № 104.

18. Про будівельні норми: Закон України від 05.11.2009 № 1704-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 5. Ст. 41.

19. Земельний кодекс України: Кодекс від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

20. ДСТУ-Н Б А.1.1-81:2008. Система стандартизації та нормування в будівництві. Основні вимоги до будівель і споруд. Настанова із застосування термінів основних вимог до будівель і споруд згідно з тлумачними документами директиви ради 89/106/СЕС / Basic requirements for buildings an (60136).

21. Щодо отримання дозволу на будівництво тимчасових споруд та розміщення реклами: Лист Дер-

жархбудінспекції та Мінрегіонбуду від 22.02.2008 № 24/4-396.

22. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст.112.

23. Постанова Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 445/490/15-ц.

24. Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2018 року № 490/14322/14-ц.

25. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

26. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2020 року у справі № 675/2372/16-ц.

27. Постанова Верховного Суду від 11 липня 2018 року у справі № 263/11779/16-ц.

*Забзалюк Д. Є.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ АГРОХОЛДИНГІВ ДО ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Коваленко Т. О.

Метою статті є проведення аналізу юридичних аспектів доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення в Україні з врахуванням необхідності забезпечення продовольчої безпеки України та гарантування конституційного права кожного на достатній життєвий рівень як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний період. В результаті проведеного аналізу нормативно-правових актів, спрямованих на обмеження доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення в Україні, а також доктринальних підходів до вирішення цього питання обґрунтовано, що з урахуванням необхідності залучення інвестицій для відновлення аграрного сектору України, а також для розмінування та очищення від вибухонебезпечних предметів земель сільськогосподарського призначення обмежувати в повоєнний час у доступі до земель сільськогосподарського призначення саме учасників агрохолдингів не доцільно, але за умови, що земельні ділянки, як основне національне багатство, використовуються раціонально та з дотриманням усіх природоохоронних обмежень.

Автор прийшла до висновку, що особливі риси регулювання земельних відносин в аграрних холдингах полягають у наступному: а) учасники агрохолдингу можуть набувати права на земельні ділянки як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення; б) всі земельні права набувають саме учасники агрохолдингу як юридичні особи, а не агрохолдинг; в) в даний час домінуючим правом, на якому учасники агрохолдингу використовують землі сільськогосподарського призначення, є право оренди, водночас вказані суб'єкти можуть мати земельні ділянки також на праві емфітевзису, праві постійного користування, праві оренди земельної частки (паю); г) учасники агрохолдингу будуть мати можливість набути у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 1 січня 2024 року за визначених в ЗК України умов, водночас можливим є перенесення строку відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб через два роки з дня припинення або скасування воєнного стану на території України.

Ключові слова: аграрний ринок; аграрний холдинг; воєнний стан; землі сільськогосподарського

призначення; сільськогосподарський товаровиробник; товарне сільськогосподарське виробництво; ринок земель.

Kovalenko T. O. Legal issues of access of agricultural holdings to agricultural lands in Ukraine

The aim of this article is to conduct an analysis of the legal aspects of agricultural holdings' access to agricultural land in Ukraine, taking into account the need to ensure Ukraine's food security and guarantee the constitutional right of everyone to a sufficient standard of living both under martial law and in the post-war period. As a result of the analysis of legal acts aimed at limiting the access of agricultural holdings to agricultural lands in Ukraine, as well as doctrinal approaches to solving this issue, it is substantiated that, taking into account the need to attract investments for the restoration of the agricultural sector of Ukraine, as well as for demining and clearing of explosive objects on agricultural land in the post-war period, it is not advisable to restrict access to agricultural land to the participants of agricultural holdings, but on the condition that land plots, as the main national wealth, are used rationally and in compliance with all environmental restrictions.

The author came to the conclusion that the special features of the regulation of land relations in agricultural holdings are as follows: a) participants of an agricultural holding can acquire rights to land plots for both agricultural and non-agricultural purposes; b) all land rights are acquired by the participants of the agricultural holding as legal entities, not the agricultural holding; c) currently, the dominant right under which the participants of the agricultural holding use agricultural land is the right of lease, at the same time, the specified subjects can also have land plots with the right of emphyteusis, the right of permanent use, the right of leasing a land share (share); d) participants of the agricultural holding will have the opportunity to acquire agricultural land plots from January 1, 2024 under the conditions specified in the Law of Ukraine, at the same time it is possible to postpone the opening of the agricultural land market for legal entities after two years from the date of termination or cancellation of martial law to territory of Ukraine.

Key words: agricultural holding; agricultural land; agricultural market; agricultural producer; commodity agricultural production; land market; martial law.

Постановка проблеми та її актуальність.

Аграрні холдинги є відносно новою формою ведення агробізнесу в Україні, яка виникла в результаті проведення реформування аграрних відносин в кінці 90-х років ХХ ст. - початку 2000-х років ХХІ ст. В економічній науці називають кілька причин виникнення агрохолдингів, серед яких: відновлення порушених в результаті аграрної реформи міжгалузевих зв'язків, забезпечення власного виробництва сировиною, закріплення на ринку землі, диверсифікація фінансових ризиків, контроль за процесами виробництва, розширення та опанування нових ринків збуту продукції власного виробництва та сфери господарської діяльності, пільгове оподаткування, невисока ціна входження до ринку та недооцінка вартості землі, що різко підвищило віддачу від інвестицій тощо [1; 2].

У структурі аграрних правовідносин агрохолдингом є об'єднання підприємств у аграрній сфері з метою забезпечення замкнутого циклу виробництва, переробки, зберігання та/або реалізації сільськогосподарської продукції з використанням значних за розмірами земельних ділянок переважно на правах оренди, яке здійснюється за принципом підпорядкування корпоративних (дочірніх) підприємств холдинговій (материнській) компанії, налічує як мінімум два учасника (холдингову (материнську) компанію та корпоративне (дочірнє) підприємство), та в якому холдингова (материнська) компанія володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств, за умови, що зазначений пакет акцій перевищує 50 % чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного (дочірнього) підприємства.

Одним із найбільш дискусійних питань як серед економістів, так і серед юристів були і залишають питання щодо доцільності обмеження доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення, адже існують загрози так званого «приватного та орендного латифундизму», «орендозакріпачення», розвитку монополізму на продовольчому ринку, втрати прозорості бізнесу та здійснення інтенсивної експансії іноземного капіталу до агробізнесу [3]. Зважаючи на необхідність скасування заборони на набуття земель сільськогосподарського призначення у власність юридичних осіб, а також істотне зменшення площ земель сільськогосподарського призначення, придатних для ведення агробізнесу, внаслідок забруднення

вибухонебезпечними предметами, затоплення, руйнування важкою воєнною технікою, питання доступу учасників аграрних холдингів до земель сільськогосподарського призначення не втраять своєї актуальності також в повоєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці аграрного права України правові аспекти створення та діяльності агрохолдингів в Україні досліджували О. Д. Бургер (Костур), І. О. Костяшкін, Г. С. Корнієнко, П. Ф. Кулинич, Ю. М. Павлюченко, Я. О. Самсонова, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич та інші вчені. У 2019 році В. В. Дударенко захистив дисертацію, присвячену дослідженню специфіки правового статусу аграрних холдингів в Україні та за кордоном [4]. Разом з тим, зміни чинного законодавства, обумовлені введенням воєнного стану, а також необхідність обґрунтування оптимальних моделей аграрних правовідносин в повоєнний період зумовлюють актуальність дослідження правових аспектів доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення в Україні як основного національного багатства Українського народу.

Метою цієї статті є проведення аналізу юридичних аспектів доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення в Україні з врахуванням необхідності забезпечення продовольчої безпеки України та гарантування конституційного права кожного на достатній життєвий рівень як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Виробництво сільськогосподарської продукції учасниками агрохолдингу обов'язково ведеться з використанням значних за розмірами земельних ділянок, в даний час переважно на правах оренди. Наприклад, агрохолдинг «Кернел», що входить до ТОП-3 найбільших компаній України, станом на 2021 рік мав у користуванні 524 тис. га землі, тобто площа його угідь була в 6 разів більше, ніж площа Києва [5]. П'ять найбільших агрохолдингів світу сукупно володіють 34,5 млн. гектарів земель (S. Kidman & Co (Австралія) - 10,7 млн. га, AACo (Australian Agricultural Company, Австралія) - 7 млн. га, NAPCO (The North Australian Pastoral, Австралія) - 5.8 млн. га, CPC (Consolidated Pastoral Company - дочірня компанія британської інвестиційної Terra Firma, Австралія і Індонезія) - 5,6 млн. га, Beidahuang Group (Китай) - 5.4 млн. га) [6].

В аграрно-правовій та земельно-правовій науці України відсутній єдиний підхід щодо необхідності встановлення законодавчих обмежень розмірів земельних ділянок сільськогосподарського

призначення, які можуть набуватися в даний час на правах оренди, а згодом - у приватну власність, учасники агрохолдингів. До основних негативних рис агрохолдингів вчені-правники відносять загрозу акумуляції значних масивів земель сільськогосподарського призначення у власності юридичних осіб, що входять до структури того чи іншого агрохолдингу. Так, аналізуючи тенденції організації структури сільського виробництва в сучасних умовах, А. М. Статівка зазначає, що виникають сумніви щодо функціонування гігантських агрохолдингів - латифундій, які мають від ста і більше тисяч гектарів землі. При цьому в умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні агрохолдинги будуть розширятися за рахунок входження до їх складу неплатоспроможних сільськогосподарських товаровиробників, а також оренди, внесення в статутний капітал майна сільськогосподарських підприємств, продажу земельних часток фізичними особами» [7, с. 101-102]. На ряд негативних аспектів діяльності агрохолдингів у сільському господарстві України звертає увагу П. Ф. Кулинич, на думку якого зазначені інтеграційні об'єднання агровиробників витісняють із сфери аграрного господарювання фермерські господарства та інших дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників, зменшують сферу зайнятості у сільському господарстві, не створюючи альтернативних видів зайнятості та сприяючи деградації сільської місцевості, диктують розмір орендної плати, утримуючи її на найнижчому в Європі рівні [8, с. 305].

Водночас в науці аграрного права є й протилежні до зазначених вище позицій. Так, В. В. Дударенко, на основі проведеного порівняльно-правового дослідження правового статусу аграрних холдингів в Україні та за кордоном, приходять до висновку, що будь-які обмеження як приватно-правового, так і публічно-правового характеру щодо можливості агрохолдингу володіти на тому чи іншому речовому праві земельною ділянкою для виробництва сільськогосподарської продукції є перешкодою для забезпечення ефективності агробізнесу, оскільки саме зазначені інтеграційні об'єднання суб'єктів агробізнесу здатні акумулювати значні матеріальні та інші ресурси, впроваджувати інноваційні технології виробництва, в кінцевому підсумку знижуючи одиницю вартості сільськогосподарської продукції для кінцевого споживача [4, с. 201-202].

В земельному законодавстві було передбачено ряд обмежень щодо набуття права власності на

землі сільськогосподарського призначення, які поширювалися й на учасників агрохолдингів. Так, відповідно до п. 13 Розділу Х «Перехідні положення» на період до 1 січня 2015 року громадяни і юридичні особи могли набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа могла бути збільшена лише у разі успадкування земельних ділянок за законом. Це обмеження мало темпоральний характер, його дія завершилася 1 січня 2015 року.

В подальшому в Україні було зроблено кілька законодавчих спроб обмежити розміри земельних ділянок, якими можуть користуватися учасники агрохолдингу. Зокрема, проєктами Законів України «Про внесення змін до Закону України "Про оренду землі" (щодо деяких обмежень оренди земель сільськогосподарського призначення)» (реєстр. № 10273 від 27.03.2012) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права оренди земельними ділянками сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва» (реєстр. № 4109 від 06.02.2014) було передбачено обмеження граничних площ земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в оренді однієї особи з урахуванням осіб, пов'язаних з нею відносинами контролю, не більше 10 % площ сільськогосподарських угідь на території одного району та не більше 50 тис. га. сільськогосподарських угідь на території України. Тобто, ці законопроекти були спрямовані на запобігання акумулюванню земель одним агрохолдингом на території одного району, при цьому встановивши максимальний розмір земель, які можуть оброблятися агрохолдингом у розмірі 50 тис. га.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо особливостей обігу земель сільськогосподарського призначення після спливу терміну дії мораторію» (реєстр. № 4285 від 26.02.2014) пропонувалося внести зміни до пунктів 14 та 15 Розділу Х «Перехідні положення» ЗК України, обмеживши загальну площу земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка може перебувати у власності та користуванні однієї особи, з урахуванням осіб, пов'язаних з нею відносинами контролю, 10 тис. га.

У 2016 році проєктом Закону «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» (реєстр. № 5535 від 13.12.2016) пропонувалося обмежити

загальну площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може перебувати у власності юридичної особи, незалежно від форми власності, з урахуванням площі земельних ділянок осіб, пов'язаних з нею відносинами контролю, на рівні 33 % площі сільськогосподарських угідь території об'єднаної територіальної громади та/або району.

Аналіз наведених вище проєктів законів щодо обмеження права користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення показує, що передбачалось запровадити кілька моделей такого обмеження, які в першу чергу стосувалися б учасників агрохолдингів, зокрема: а) обмеження розміру земель, які можуть оброблятися агрохолдингом на праві оренди, - 10 % площі сільськогосподарських угідь на території одного району та не більше 50 тис. га сільськогосподарських угідь на території України; б) обмеження розміру земель, які можуть оброблятися агрохолдингом як на праві оренди, так і на праві власності, - 10 тис. га; в) обмеження розміру земель, які можуть оброблятися агрохолдингом на праві власності, - на рівні 33 % площі сільськогосподарських угідь території об'єднаної територіальної громади та/або району. Проте жодна із зазначених правових моделей обмеження прав на землю агрохолдингів не отримала законодавчого закріплення. Як зазначає П. Ф. Кулинич, така ситуація спостерігалася тому, що держава ще не сформувала власної позиції щодо доцільності та перспектив функціонування агрохолдингів у сільськогосподарському виробництві. Створення агрохолдингів продиктоване виключно об'єктивними економічними факторами і не є наслідком цілеспрямованої законодавчої діяльності держави у сфері сільськогосподарського землекористування [9, с. 379].

В даний час обмеження розмірів земельних ділянок сільськогосподарського призначення встановлені лише у випадку набуття права власності на них та стосуються усіх юридичних осіб України, а не виключно учасників агрохолдингів. Так, відповідно до ст. 130 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (далі - ЗК України) загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності юридичної особи (крім банків) не може перевищувати загальної площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності всіх її учасників (членів, акціонерів), але не більше 10 тис. га. Порушення цієї вимоги має своїм наслідком визнання правочину, за яким набувається

право власності на земельну ділянку, недійсним, а також конфіскацію земельної ділянки.

В аграрно-правовій та земельно-правовій науці України обґрунтовується доцільність обмеження доступу учасників агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення, проте пропонуються інші, ніж законодавча, моделі такого обмеження. Так, на думку В. Ю. Уркевича, до законодавства України слід включити низку спеціальних правових приписів щодо функціонування агрохолдингів, зокрема, законодавчо обмежити площі земельних ділянок, що можуть перебувати в оренді агрохолдингів чи його учасників (аграрних господарств), а також обмежити території функціонування агрохолдингу певним адміністративним районом [10, с. 124]. Досліджуючи особливості правового регулювання внутрішніх аграрних земельних правовідносин в агрохолдингах, В. В. Дударенко пропонує запровадити ефективні механізми контролю за придбанням агрохолдингом (корпоративними (дочірніми) підприємствами агрохолдингу) земельних ділянок для ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема законодавчо передбачити необхідність отримання дозволу на придбання корпоративними (дочірніми) підприємствами агрохолдингу земельних ділянок площею більше ніж 300 га на території одного району [4, с. 170].

За статистичними даними українські агрохолдинги мають у користуванні земельні ділянки в розмірах 500 тис. га і більше, які розташовані по всій території України, переважно в певних регіонах, наближених географічно. Тому законодавчо встановлені обмеження розміру земельних площ, які можуть набуватися агрохолдингами, не дадуть жодного правового ефекту, оскільки аграрний ринок уже *de facto* врегулював ці положення. Крім цього, до війни аграрні холдинги в Україні контролювали менше 15 % (близько 6,5 млн га) сільгоспземель, часто мали посередні показники EBITDA і перебували під підвищеним контролем з боку регуляторів [11]. Після війни необхідним буде залучення інвестицій для відновлення аграрного сектору України, а також для розмінування та очищення від вибухонебезпечних предметів земель сільськогосподарського призначення. Тому, на нашу думку, в даний час відсутні підстави обмежувати у доступі до земель сільськогосподарського призначення саме учасників агрохолдингів, але за умови, що земельні ділянки як основне національне багатство використовуються раціонально та з дотриманням усіх природоохоронних обмежень.

Аналіз приписів земельного законодавства дає можливість сформулювати також інші специфічні риси регулювання земельних відносин в аграрних холдингах. Так, учасники агрохолдингу можуть набувати права на земельні ділянки як несільськогосподарського призначення (наприклад, земельні ділянки житлової та громадської забудови під офісом корпоративного (дочірнього) підприємства, логістичного центру тощо), так і на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та/або реалізації сільськогосподарської продукції. При цьому всі права на земельні ділянки сільськогосподарського призначення набувають учасники агрохолдингу як юридичні особи, при цьому сам агрохолдинг, як об'єднання підприємств, ніяких окремих прав на землю набувати не може.

В даний час домінуючим правом, на якому учасники агрохолдингу використовують землі сільськогосподарського призначення, є право оренди. Так, відповідно до приписів ст. 93 ЗК України земельні ділянки можуть передаватися в юридичним особам України та іноземним юридичним особам. При цьому строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва учасниками агрохолдингу не може бути меншим як 7 років. Необхідно враховувати, що не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом.

Крім права орендного землекористування, учасники агрохолдингу можуть мати земельні ділянки також на праві емфітевзису (праві користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб), праві постійного користування (праві користування землями державної чи комунальної власності без заздалегідь встановленого строку, яке набувалося до 1 січня 2002 року), праві оренди земельної частки (паю) (набувається та реалізується до моменту виділення земельної частки (паю) в натурі). Варто відмітити, що емфітевзис, який поряд з орендою є обмеженим речовим правом на земельну ділянку, має порівняно з останньою суттєві переваги, оскільки: а) не має мінімального строку, проте не може бути більшим за 50 років, б) договором емфітевзису може передбачатися одноразова виплата усієї суми за

договором за увесь строк користування землею (відповідно до чинного законодавства до 50 років), що суттєво приваблює суб'єктів агробізнесу до укладання саме такого роду договорів, а не договорів оренди, які в кінцевому підсумку обійдуться дорожче для господарства.

Необхідно звернути увагу, що в земельному законодавстві передбачено механізм трансформації права постійного землекористування, що може бути використаний учасниками агрохолдингу. Так, відповідно до п. 6-1 Розділу X «Перехідні положення» ЗК України юридичні особи, яким на момент набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 р. належало право постійного користування земельними ділянками державної чи комунальної власності, та які не можуть набувати земельні ділянки на праві постійного користування, матимуть право на купівлю таких земельних ділянок без проведення земельних торгів з 1 січня 2024 року. При цьому купівля таких земельних ділянок повинна здійснюватись за ціною, що дорівнює: нормативній грошовій оцінці земельної ділянки - для земель сільськогосподарського призначення; експертній грошовій оцінці земельної ділянки - для земель несільськогосподарського призначення.

Відповідно до приписів земельного законодавства юридичні особи, до яких відноситься як холдингова (материнська) компанія, так і корпоративні (дочірні) підприємства агрохолдингу, можуть набувати також у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі: а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного капіталу; в) прийняття спадщини; г) виникнення інших підстав, передбачених законом. Необхідно враховувати, що такий спосіб набуття будь-якою юридичною особою права власності на землю, як внесення земельних ділянок засновниками до статутного фонду, був законодавчо обмеженим. Згідно положень п. 14 Перехідних положень ЗК України до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2020 року, заборонялося внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств. Згідно приписів чинного законодавства земельні ділянки

сільськогосподарського призначення приватної власності можуть бути внесені до статутного (складеного) капіталу юридичної особи після 1 січня 2024 року, за умови згоди суб'єкта переважного права купівлі земельної ділянки у порядку, визначеному ст. 130-1 ЗК України.

Учасники агрохолдингу будуть мати можливість набути у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 1 січня 2024 року за таких умов: а) учасник агрохолдингу повинен бути юридичною особою України, створеною і зареєстрованою за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) якого є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади; б) такі земельні ділянки можуть бути придбані лише із складу земель приватної власності, так як приписами ст. 130 ЗК України продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності забороняється; в) до 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку; г) розрахунки, пов'язані із сплатою ціни земельних ділянок сільськогосподарського призначення за цивільно-правовими угодами, провадяться в безготівковій формі; д) продаж допускається за умови, що загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності учасника агрохолдингу не може перевищувати загальної площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності всіх її учасників (членів, акціонерів), але не більше десяти тисяч гектарів, що перевіряється відповідно до Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 637.

Необхідно також враховувати, що зважаючи на воєнний стан можливим є перенесення строку відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб. В даний час на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проєкт Закону України «Про внесення змін до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо відтермінування набуття юридичними особами права на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення» (реєстр. № 9341 від 29.05.2023), згідно якого юридичні

особи зможуть набувати право на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення через два роки з дня припинення або скасування воєнного стану на території України.

Внаслідок ведення воєнного стану, обмеження експорту сільськогосподарських культур, пошкодження чи знищення основних фондів агровиробників, аграрний сектор України зазнав колосальних збитків. Землі сільськогосподарського призначення в результаті ведення бойових дій, детонації мін тощо забруднені важкими металами. На території дев'яти областей України (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська та Черкаська) близько 470 тисяч гектарів земель потребують обстеження та, за необхідності, розмінування. За таких виключних обставин пролонгація дії обмеження на набуття у власність юридичними особами земель сільськогосподарського призначення видається обґрунтованою.

Висновки. З урахуванням необхідності залучення інвестицій для відновлення аграрного сектору України, а також для розмінування та очищення від вибухонебезпечних предметів земель сільськогосподарського призначення обмежувати в повоєнний час у доступі до земель сільськогосподарського призначення саме учасників агрохолдингів не доцільно, але за умови, що земельні ділянки як основне національне багатство використовуються раціонально та з дотриманням усіх природоохоронних обмежень.

Особливі риси регулювання земельних відносин в аграрних холдингах полягають у наступному: а) учасники агрохолдингу можуть набувати права на земельні ділянки як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення; б) всі земельні права набувають саме учасники агрохолдингу як юридичні особи, а не агрохолдинг; в) в даний час домінуючим правом, на якому учасники агрохолдингу використовують землі сільськогосподарського призначення, є право оренди, водночас вказані суб'єкти можуть мати земельні ділянки також на праві емфітевзису, праві постійного користування, праві оренди земельної частки (паю); г) учасники агрохолдингу будуть мати можливість набути у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 1 січня 2024 року за визначених в ЗК України умов, водночас можливим є перенесення строку відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб через два роки з дня припинення або скасування воєнного стану на території України.

Література

1. Данкевич А. Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 139-147.
2. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / за ред. М.Ф. Кропивка. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 38 с.
3. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 3-9.
4. Дударенко В. В. Правовий статус аграрних холдингів в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2019. 249 с.
5. Топ-10 найбільших агрохолдингів України в одній інфографіці. URL: <https://bakertilly.ua/top-10-найбільших-агрохолдингів-україн/> (дата звернення 02.06.2023).
6. Крупнейшие в мире аграрные холдинги контролируют от 1 млн до 10 млн га земли. Украинцам есть куда расти. URL: <http://landlord.ua/krupneyshie-v-mire-agrarnye-holdingi-kontroliruyut-ot-1-mln-do-10-mln-ga-zemli-ukraintsam-est-kuda-rasti/> (дата звернення: 18.11.2021).
7. Статівка А. М. Про деякі тенденції організації структури сільського виробництва в сучасних умовах. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10-13 чер. 2021 р.). Одеса: Гельветика, 2021. С. 100-102.
8. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми : монографія. К.: Норма права, 2021. 308 с.
9. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. К.: Логос, 2011. 688 с.
10. Уркевич В. Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 115-125.
11. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silске-gospodarstvo-ukrayini> (дата звернення 02.06.2023).

Коваленко Т. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка*

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Оскілко О. О.

Стаття присвячена розгляду підстав припинення договірних зобов'язань, участь у яких беруть військовослужбовці, за законодавством України.

Проаналізовано теоретико-практичні основи законодавства України про договір та зобов'язання. Підстави та наслідки невиконання договірних зобов'язань.

У статті зазначається, що більшість цивільно-правових зобов'язань виникають на основі договорів. Звідси виконання і припинення цих зобов'язань має здійснюватися до умов договору, які складають його зміст. Однак, цивільно-правові зобов'язання можуть виникати не лише на основі договорів, а на основі нормативних приписів.

Що стосується звичайних умов, то договір припиняється шляхом його виконання. Проте можливі й інші підстави припинення договірних зобов'язань, зокрема розірвання договору.

Визначено, що припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовця мають різні підстави, такі як: закінчення терміну договору, за взаємною згодою сторін, форс мажорні, передбачені законом або договором, невиконання однією зі сторін договірних зобов'язань та інші випадки.

В статті акцентовано увагу на тому, що припинення зобов'язань належним їх виконанням повинно бути однією з основних підстав у відносинах між учасниками цивільного обороту. Припинення зобов'язань є правовим наслідком дії юридичних фактів, спрямованих на припинення цивільних прав та обов'язків конкретних суб'єктів. Після настання такого юридичного факту відносини між цими суб'єктами припиняються.

Законодавство України передбачає права і обов'язки як для військовослужбовців, так і для військових органів, щоб забезпечити відповідність процедур припинення договірних зобов'язань закону та захист прав усіх сторін.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язальні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, припинення зобов'язань, військовослужбовці

Oskilko O. O. Termination of contractual obligations involving military personnel under the legislation of Ukraine

The article considers grounds for terminating contractual obligations involving military personnel under the legislation of Ukraine.

Theoretical and practical fundamentals of Ukrainian laws on contracts and obligations and the grounds and consequences of violating contractual obligations are analyzed.

The article notes that most civil obligations arise under contracts. Thus, the fulfillment and termination of such obligations shall be carried out according to the contract terms, which make up its content. However, civil obligations can arise not only based on contracts but also on regulatory prescriptions.

As for the usual conditions, the contract is terminated by its fulfillment. At the same time, there are other grounds for terminating contractual obligations, incl. contract break.

The author marks that termination of contractual obligations involving military personnel have different grounds, namely: expiration of the contract, by mutual agreement of the parties, force majeure provided by law or contract, non-fulfillment of contractual obligations by one of the parties, and other cases.

The article highlights that termination of obligations by their proper fulfillment should be one of the main grounds in relations between participants in civil transactions. Termination of obligations is a legal consequence of the action of legal facts aimed at terminating the civil rights and obligations of specific subjects. After the occurrence of such a legal fact, the relations between such subjects are terminated.

The legislation of Ukraine provides rights and obligations for both military personnel and military authorities to ensure compliance of procedures for terminating contractual obligations with the law and protection of the rights of all parties.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, binding legal relations, obligations, contractual obligations, termination of obligations, military personnel.

Вступ. Порядок, підстави та умови припинення договірних зобов'язань, мають для цивільного обігу актуальне, а також практичне значення, так-як вони стосуються майнових прав сторін договору, а у багатьох випадках можуть спричинити для останніх негативні правові наслідки. Звичайно ж зрозуміло, що у більшості випадків сторони договорів належно виконують договірні зобов'язання. Хоча це і веде до припинення зобов'язання, проте можна назвати позитивним даний факт, оскільки за даних обставин сторони все ж таки можуть досягнути бажаного для них правового результату.

Стосовно суб'єктивних права та обов'язків учасників договірних зобов'язань, відповідно до чинного законодавства України вони діють, допоки не будуть припиненими. Строк є ключовою характеристикою та складовою змісту зобов'язання, адже будь-яке зобов'язальне відношення має свою тривалість. Дане твердження відноситься і до регулятивних відносин, і до охоронних. Щодо тривалості договірних відносин, то вона визначається сторонами у договорі, отже упродовж дії договору право кредитора та обов'язок боржника мають бути здійснені. Після спливу визначеного терміну, бо строк є суттєвою обов'язковою умовою договірного зобов'язання, договірні правовідношення припиняються. Проте слід наголосити, що сучасне законодавство збіг строку не рахує як остаточну підставу для припинення зобов'язання.

Практично всі способи припинення зобов'язань, які закріплені у главі 50 ЦК України, застосовуються для ліквідації не тільки регулятивних зобов'язальних взаємин, а й тих, що почалися від факту порушення останніх і мають охоронний зобов'язальний характер. Зокрема, охоронні правовідносини припиняються виконанням в натурі.

Найбільш прийнятним та бажаним наслідком припинення зобов'язань є результат їх належного виконання, тобто виконання взаємних прав та обов'язків, що дозволяє враховувати інтереси учасників цивільно-правових відносин. Зміст зобов'язання становить його виконання та полягає у здійсненні боржником певних дій, таких як: передачу майна, виконання робіт, сплату грошей або утримання від дій, яких кредитор має право вимагати.

Серед науковців, які приділяли увагу саме питанням припинення зобов'язальних правовідносин провідне місце належить таким як: С. М. Бервено, Т. В. Бондар, С. О. Бородовський, Н. Ю. Голубєва, О. В. Дзера, О. І. Міхно, Т. С. Ківалова, В. В. Луць, М. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, та інші.

Попри значну кількість вітчизняних наукових праць, спрямованих на дослідження припинення договору у цивільному праві України, проведений нами аналіз новітньої судової практики окреслює нові завдання для юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з розуміння зобов'язання як правовідношення, у якому стороні договору належить юридичний обов'язок вчинити певну дію на користь іншої сторони договору (або ж утриматися від її вчинення), а також і право однієї сторони договору - отримувача послуги вимагати від іншої сторони договору - виконавця договірних зобов'язань, виконання таких обов'язків. Відсутність кореспондуючого праву обов'язку призводить до припинення існування між сторонами договору (наприклад кредитором та боржником) цього зобов'язання в цілому, тобто до припинення зобов'язання з підстав, визначених законом [1].

Цивільно-правові зобов'язання, у більшості своїй, виникають на підставі договорів. Як наслідок виконання таких зобов'язань здійснюється відповідно до умов договору, що складають його зміст. Отже, належне виконання зобов'язання в таких випадках зводиться до дотримання умов договору.

Водночас, цивільно-правові зобов'язання виникають й на підставі нормативних приписів (в якості прикладу можна навести ситуацію, в якій уповноважений державний орган ухвалює рішення щодо здійснення закупівлі певних товарів для державних потреб). Вказаний акт, для суб'єктів господарювання (для постачальників, що засновані на державній власності, (тобто у їх статутному фонді домінує державна власність), або для тих, які є монополістами на відповідному ринку товарів), є обов'язковим, Отже, скасування, такого акту тягне за собою припинення і цивільно-правових зобов'язань.

За звичайних умов договір припиняється шляхом його виконання. Проте можливі й інші підстави припинення договірних зобов'язань, зокрема розірвання договору. Наприклад, припинення договору найму та його окремих видів регулюються загальними положеннями про припинення зобов'язання (глава 50 ЦК України), про розірвання договорів (глава 53 ЦК України), про припинення договору найму (глава 58 ЦК України). Окремо у цьому дослідженні ми зупинимось на підставах припинення саме договору найму (оренди).

Найчастіше виникають питання, пов'язані із припиненням договірних зобов'язань при

розірванні договору. У главах 58, 59 ЦК України законодавець оперує термінами «вимагати розірвання договору» та «відмовитися від договору» [1]. Отже, питання розмежування чи тотожності цих понять залишається дискусійним.

Окремі науковці вважають, що «розірвання договору за ініціативою однієї із сторін договору та відмова від договору не тотожні». На їх думку, «різницею між відмовою від виконання договору та розірванням договору за ініціативою однієї із сторін договору є: по-перше, розірвання договору можливе лише у судовому порядку, в той час як відмова може відбутись у позасудовому порядку; по-друге, при відмові від виконання договору він припиняється з моменту отримання іншою стороною договору повідомлення про намір контрагента розірвати або змінити договір; по-третє, відповідно розірванням договір може вважатись з моменту набрання законної сили рішення суду» [2, с. 26].

Інші вчені зазначають, що «дані поняття не можна назвати тотожними, так-як конструкція відмови від договору використовується для того, щоб повернути сторони у переддоговірний стан. Окрім того, відмовитися від договору можна повністю або частково, а розірвати договір частково не можна» [3, с. 152-154].

Військова служба є особливою сферою діяльності, яка передбачає покладання на військовослужбовців великої відповідальності і обов'язків перед державою. Проте іноді виникають ситуації, коли військовослужбовець змушений припинити свої договірні зобов'язання, виходячи з різних обставин. Законодавство України містить положення, що регулюють такі випадки і встановлюють процедуру припинення договірних зобов'язань військовослужбовцями.

Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовця може мати різні підстави, такі як: «закінчення терміну договору, за взаємною згодою сторін, форс мажорні, передбачені законом або договором, невиконання однією зі сторін договірних зобов'язань та інші випадки».

Військовослужбовці укладають контракти на певний термін. Після закінчення цього терміну, військовослужбовець має право вийти з військової служби і припинити свої «договірні зобов'язання». Законодавство передбачає «обов'язкове повідомлення про намір припинити службу у встановленому порядку відповідно до військового законодавства. Однак слід зауважити, що на час дії воєнного стану підстави щодо припинення

зобов'язань за контрактом мають свої особливості, що прямо передбачено законодавцем» [4].

Що ж стосується цивільного та господарського законодавства, то на практиці досить часто зустрічається коли після закінчення строку дії договору контрагент відмовляється виконувати свої зобов'язання, посилаючись на те, що вони припинилися.

Господарським кодексом України дійсно передбачено, що «строк дії господарського договору становить час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору». Однак виникає питання, чи зобов'язання сторін договору, що виникли на підставі договору, на цьому припиняють свою дію в момент закінчення строку і за будь-яких умов? Відповідь є однозначна, адже законодавчо передбачено, що «закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору» [5].

Аналізуючи наведені правові норми доходимо висновку про те, що строк, впродовж якого діє договір не є терміном дії зобов'язання. Звідси й закінчення строку дії договору не виступає підставою для припинення визначених договором зобов'язань. Відповідно цивільного та господарського законодавства України, умовою договору є його виконання, яке проведено належним чином [1, 5]. Отже, по суті маємо, що строк має своє логічне закінчення дії, що й зазначено у договорі, проте це не припиняє зобов'язання, що виконується належним чином однією зі сторін.

У постанові Верховного Суду України від 21 грудня 2016 року у справі № 904/9212/15 суд прийшов до висновку, що «сам факт закінчення строку дії двостороннього правочину, виконання якого здійснено тільки однією стороною, не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін та не звільняє другу сторону такого правочину від відповідальності за невиконання нею свого обов'язку» [6].

У разі виникнення серйозних медичних проблем, що перешкоджають виконанню зобов'язань, військовослужбовець може подати заяву про припинення договірних зобов'язань на підставі медичних висновків та довідок.

Припинення зобов'язання можливе і за угодою сторін договору. Варіант односторонньої відмови від виконання договірних зобов'язань не допускається. Проте сторони договорів можуть припинити зобов'язання на власний розсуд і за власним бажанням (за винятком випадків, коли в основу цивільно-правових зобов'язань покладено

нормативний припис обов'язковий для сторін договору). Водночас мотиви, щодо угоди про припинення зобов'язань значення не мають і можуть мати різноманітний характер: «втрата інтересу обох сторін договору до виконання договірних зобов'язань, звідси і до досягнення мети, що ставилася; досягнення цілей, що ставилися іншим способом; зміна економічної ситуації тощо». За взаємною згодою учасники вступають у приватні відносини і так само мають право їх припинити. Висловлюючись простими словами, ініціативи щодо припинення договірних зобов'язань повинні бути з боку обох учасників договору, а якщо їх більше, то і всіх учасників договору.

Законодавство також передбачає інші обставини, коли військовослужбовець може припинити свої договірні зобов'язання, наприклад, у разі порушення його прав, за обставин непереборної сили.

Торгово-промислова палата України «визначила «форс-мажорними» обставинами військову агресію російської федерації проти України, у зв'язку з чим по всій території України було запровадження воєнний стан, а також затвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору» [7].

За загально визнаним принципом відповідно до норм, що містяться у ЦК України (частина перша статті 617), то дія воєнного стану стосується лише питання звільнення від відповідальності у разі невиконання договірних зобов'язань, але не звільняє повністю від виконання самого зобов'язання.

Тобто, форс-мажорні обставини не відмінюють для сторони договору обов'язок з виконання договірних зобов'язань, а лише звільняє від відповідальності за порушення строків з його виконання.

Натомість, «форс-мажорні обставини можуть бути лише певною відстрочкою у виконанні договірних зобов'язань до моменту закінчення форс-мажорних обставин, в даний період до моменту припинення/скасування воєнного стану, оскільки укладений між сторонами договір є обов'язковим для них до виконання» [1,5].

У разі бажання припинити або захиститись від неналежного виконання договірних зобов'язань, військовослужбовець має право звернутися до суду і подати позовну заяву про свої наміри.

До інших підстав припинення зобов'язання можна віднести «поєднання в одній особі таких

контрагентів договору як боржника і кредитора, а у відносинах за участю фізичних осіб це може бути перехід майнових прав до спадкоємця, який був, наприклад, позикодавцем за договором позики». Зазначене вище об'єднання кредитора і боржника можливо й у відносинах за участю підприємств, організацій, установ, які перебували у договірних відносинах, та розпочали процес реорганізації шляхом приєднання або злиття.

Зарахування зустрічних вимог при припиненні зобов'язання також має місце на існування в практичному застосуванні. Наприклад, може бути ситуація, коли у відносинах між двома учасниками цивільного обороту можуть виникнути зустрічні взаємні зобов'язання. Щодо підстав їх виникнення, то вони можуть бути різноманітні. Проте фактор виникнення має важливе значення, оскільки деякі види зустрічних вимог не підлягають зарахуванню. До зарахування, як правило, належать вимоги, що виникають на основі тих же договорів. Правовим наслідком зарахування вимог є припинення правовідносин між їх учасниками. І практично рахується, що боржник виконав свої обов'язки перед кредитором. Так-як обов'язки у наведеному прикладі мають взаємний характер, то зарахування вимог пов'язується з припиненням зобов'язань з боку обох сторін. Візьмемо, для прикладу, договір поставки, відповідно якого одна із сторін повинна оплатити певну суму іншій, а остання за договором підряду виконує для першої певні роботи на цю ж суму, як наслідок вони можуть припинити взаємні зобов'язання шляхом їх зарахування. Однак припинення зобов'язань зараховуванням має певні вимоги. Необхідними умовами, щоб вимоги, які підлягають зарахуванню, були зустрічними, це коли кредитор одного зобов'язання виступив би боржником іншого зобов'язання, та навпаки - боржник першого зобов'язання став кредитором другого. Щодо вимог, то вони мають бути однорідними, тобто предметом обох зобов'язань повинні бути речі одного й того самого роду. Вимогою, яка ставиться в обов'язковому порядку, щоб термін виконання обох зобов'язань настав або визначався моментом його витребування.

Важливо зазначити, що припинення договірних зобов'язань військовослужбовцем повинно відбуватися відповідно до вимог законодавства, щоб уникнути можливих правових наслідків. Військовослужбовці повинні дотримуватися процедури, визначеної відповідними правилами і постановами для вирішення їхніх справ. В разі припинення договірних зобов'язань, військовослужбовці

можуть мати певні правові наслідки, які слід враховувати.

Договірні зобов'язання повинні бути виконані, за загальним правилом, самим боржником, якщо законом або договором не передбачено інше. Проте допускається виконання договірних зобов'язань іншими особами, у випадках і порядку, визначених законодавством. Звідси, окремі права та обов'язки, що складають зміст договірних зобов'язань, можуть переходити в порядку правонаступництва. Водночас певні договірні зобов'язання припиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи або припиненням юридичної особи, які були учасниками договірних відносин. Смерть, є юридичним фактом, що припиняє обов'язки контрагента договору виконати договірні зобов'язання. Однак існує проблема звернення сторін договору, таких як кредитори (тобто потерпілі), з майновими вимогами щодо відшкодування шкоди у вигляді помісячних платежів до правонаступників (спадкоємців) боржника. У зазначеному випадку проблема припинення договірних зобов'язань внаслідок смерті сторони договору - боржника (фізичної особи), має практичний характер, адже, визнавши договірні зобов'язання припиненими внаслідок смерті боржника, втрачається можливість відшкодування шкоди з вартості майна її заподіювача.

Законодавство України передбачає права і обов'язки як для військовослужбовців, так і для військових органів, щоб забезпечити відповідність процедур припинення договірних зобов'язань закону та захист прав усіх сторін. У будь-якому випадку, припинення договірних зобов'язань військовослужбовцем повинно відбуватися відповідно до закону та встановлених процедур.

У разі припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців, важливо забезпечити правовий захист та дотримання їхніх прав. Військовослужбовці мають право на консультацію з юристами, які спеціалізуються на військовому праві, та на захист своїх інтересів у судах або адміністративних органах.

У сучасній цивілістиці немає єдності думок з приводу співвідношення результативності окремих правових механізмів, спрямованих на припинення дії того чи іншого правовідношення. Вочевидь рівнозначними є використовувані законодавцем поняття «відмова від договору» та «відмова від виконання договору», адже важко знайти інший зміст поняття «відмова від договору», ніж як «відмова від виконання договору». Також окремі дослідники «не вбачають різниці і між використовуваними у чинному законодавстві визначеннями

«відмова від договору», «розірвання договору», «відмова від правочину», «відмова від зобов'язання», оскільки вони мають однаковий правовий результат: особа, відмовляючись від договору як правочину одночасно відмовляється і від прийнятих на себе зобов'язань, своїх прав та обов'язків за договором» [8, с. 51].

Висновки. Припинення договірних зобов'язань слід вважати правовими наслідками дії юридичних фактів, спрямованих на припинення цивільних прав та обов'язків конкретних суб'єктів договірних зобов'язань. Після настання такого юридичного факту відносини між суб'єктами договірних зобов'язань припиняються.

Кожен вид договору або кожна група договорів наділені певними винятковими особливостями, які визначають порядок та умови, а також можливість застосування того чи іншого способу припинення зобов'язань.

Водночас, договірні зобов'язання припиняються шляхом їх виконанням, якщо це виконання здійснено належним чином на засадах добросовісності, розумності та справедливості. У випадках порушення договірних зобов'язань, коли одна сторона договору не виконує, або не належним чином виконує взяті на себе зобов'язання, інша сторона договору має право захистити свої цивільні права та інтереси за допомогою способів, закріплених в законі.

Військовослужбовці як фізичні особи можуть бути як боржником так і кредитором у договірних відносинах і можуть бути залучені в якості третіх осіб. На них розповсюджується дія як цивільного так і господарського права, а також діють загальні правила щодо участі осіб у правовідносинах.

Таким чином, припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців є загальним процесом, з урахуванням специфіки проходження військової служби, який потребує уважного вивчення відповідних правил і вимог законодавства. Військовослужбовці повинні бути ознайомлені зі своїми правами і обов'язками, а також процедурами припинення договірних зобов'язань.

Враховуючи всі ці аспекти, припинення договірних зобов'язань військовослужбовцями за законодавством України є регульованим і контрольованим процесом.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

2. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. Наук. 12.00.03. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. 2007. 26 с.

3. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2005. 211с.

4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст.385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

5. Господарський Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

6. Про визнання грошових вимог: Ухвала від 05.08.2021р. № 904/1907/15 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98789013>

7. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин: Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccci.org.ua/press-center/uccci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavyn-z-28-02-2022>.

8. Бабич І.Г. Розірвання договору та принцип справедливості. *Римське право і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса: Фенікс. 2014. С. 50-56.

*Оскілко О. О.,
orcid.org/0009-0002-3699-3246
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

Бабенко К. П.

Актуальність теми детермінована конфліктною природою відносин оподаткування, що призводить до виникнення податкових спорів. У контексті цього було досліджено особливості та принципове становище суду в процесі вирішення податкових спорів, адже саме він виступає незалежним арбітром при розв'язанні конфлікту між антагоністично налаштованими по відношенню один до одного учасниками, а саме між суб'єктом владних повноважень і платником податків та зборів. Автором наголошено, що виникнення спору щодо виконання податкового обов'язку не означає автоматично залучення суду до цих відносин. Тільки найбільш напружена форма конфліктності зумовлює появу третьої сторони (суду), що в свою чергу призводить до зміни суб'єктного складу процедури вирішення податкового спору.

Також приділено увагу реформі судочинства, що призвела до появи адміністративних судів, які зі свого боку сприяють захисту як держави, так і законних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Констатовано, що поява адміністративних судів не тільки змінювала природу правовідносин, якими впорядковувалося розв'язання конфлікту, а й викликала триваючу дискусію стосовно недоцільності їх існування або принципової ревізії юрисдикцій, тому в статті окреслено співвідношення господарського та адміністративного судочинства. Наголошено на тому, що лише в режимі адміністративного судочинства суб'єкт владних повноважень набув безапеляційний обов'язок доведення правомірності свого рішення, тоді як у режимі господарського судочинства обов'язок доведення правомірності рішення покладался на зобов'язану особу.

Автором визначено, що створення адміністративної юстиції - це новий якісний поштовх, що наблизив Україну до стандартів Європейського Союзу. Саме адміністративна юстиція забезпечує належний баланс у відносинах між державою та її громадянами. Стимулюючи контролюючі органи до відповідального та добросовісного ставлення до своїх владних повноважень, вона тим самим надає відчуття впевненості та захищеності людині.

Ключові слова: суд, податковий спір, предмет спору, податковий обов'язок, адміністративна юстиція, господарське судочинство.

Babenko K. P. The place and role of the court in the process of resolving tax disputes

The relevance of the topic is determined by the conflicting nature of tax relations, which leads to the emergence of tax disputes. Within this context, the article examines the peculiarities and crucial position of the court in the process of resolving tax disputes, as it serves as an independent arbiter in resolving conflicts between antagonistic participants, namely between the authority and the taxpayer. The author emphasizes that the occurrence of a dispute regarding the fulfillment of tax obligations does not automatically involve the court in these relations. Only the most intense form of conflict triggers the involvement of a third party (the court), which, in turn, leads to a change in the subjective composition of the tax dispute resolution procedure.

Attention is also given to the judicial reform that resulted in the establishment of administrative courts, which contribute to the protection of both the state and the legitimate rights, freedoms, and interests of individuals, as well as the rights and interests of legal entities against violations by the authorities. It is noted that the emergence of administrative courts not only altered the nature of legal relations that governed conflict resolution but also sparked an ongoing discussion regarding the expediency of their existence or a fundamental revision of jurisdictions. Thus, the article outlines the relationship between economic and administrative justice. It emphasizes that only within the framework of administrative justice does the authority acquire an irrefutable obligation to prove the legality of its decision, while within the framework of economic justice, the burden of proof lies with the obligated party.

The author identifies the creation of administrative justice as a qualitative push that brings Ukraine closer to the standards of the European Union. Administrative justice ensures a proper balance in relations between the state and its citizens. By stimulating controlling bodies to adopt responsible and conscientious attitudes towards their authorities, it provides individuals with a sense of confidence and protection.

Key words: court, tax dispute, subject of dispute, tax liability, administrative justice, administrative proceedings, economic proceedings.

Постановка проблеми. Виникнення конфліктів несуть у собі потенційну небезпеку у відносинах між громадянами та владою. Майже завжди громадянин у таких відносинах є зобов'язаною особою, а суб'єкт владних повноважень займає зверхнє становище над ним. Така ситуація ускладнює захист інтересів останнього у разі, коли відносини стають конфліктними. Громадянина можна вважати беззахисним, бо він позбавлений важелів впливу на владу, які вона може застосувати до нього.

Демократична, соціальна, правова держава має створювати сприятливі умови для забезпечення прав особистості. Саме тому велике значення для гарантування прав і свобод людини у відносинах із суб'єктом владних повноважень надається незалежному й авторитетному органу - суду. Судовий механізм захисту прав людини забезпечує належний баланс у відносинах між державою та її громадянами, усуваючи свавілля з боку влади. Цей механізм має назву «адміністративна юстиція».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на аналізі законодавства України, матеріалах науково-практичних конференцій та наукових працях учених. Різні аспекти проблематики адміністративного судочинства та податкових спорів знайшли відображення в працях М.П. Кучерявенка, Ю.П. Битяка, І.Є. Криницького, Р.Г. Андрєєва, Д.П. Дорошенка, К.В. Мінаєвої, А.В. Сліденка, В.О. Курило, О.Й. Бучинського та інших.

Хоча за цією темою є багато наукових робіт, але проблематика суду як суб'єкта процедур вирішення податкових спорів потребує більш глибокого вивчення.

Метою статті є розкриття принципів моментів, що дають можливість говорити про особливе становище суду в процедурах вирішення податкових спорів. Для вирішення цієї мети вважається потрібним розглянути суд в ретроспективі, адже реформування системи судових органів заклало засади, які мали відповідати сучасному стану розвитку суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. З'ясування місця та ролі суду як учасника податкових процедур потребує виваженого підходу. Захищаючи інтереси держави (в тому числі) він не реалізує безапеляційно інтереси держави, а виступає арбітром у розв'язанні спору стосовно державних інтересів. Це зумовлює як незалежність суду при вирішенні конфлікту між суб'єктом владних повноважень і платником, так і гарантує ефективну та раціональну реалізацію конструкції стримувань і противаг у суспільному управлінні.

Особливість участі суду в податкових процедурах зумовлена його принциповим становищем. Якщо будь-який суб'єкт податкових процедур, який представляє зобов'язану або владну особу, в тій чи іншій формі присутній на будь-якій стадії податкових процедур із самого початку виникнення підстав процедурного регулювання, то з участю суду ситуація інакша. Участь суду зумовлена виникненням спору як різновиду юридичного конфлікту. Не зупиняючись детально на характеристиці конфліктності в податкових відносинах хотілося б зробити акцент на тому, що неузгодження інтересів та позицій осіб, які протистоять одне одному, в цій ситуації породжує підстави виникнення конфлікту та зумовлює необхідність пошуку найоптимальнішої форми розв'язання спору.

Показово, що навіть виникнення спору щодо виконання податкового обов'язку не означає автоматично залучення суду до таких відносин і врегулювання порядку його присутності при цьому. Якщо йдеться про розв'язання податкового спору, то абсолютно логічно постає наявність можливості врегулювання суперечностей засобами адміністративного узгодження, використання тих чи інших форм медіації. Тобто суд як учасник податкових процедур з'являється лише тоді, коли узгодження інтересів у режимі адміністративного вирішення податкових спорів стає неможливим. Конфліктність набуває найбільш напруженої форми. Саме тому всі податкові процедури до участі суду передбачають в якості суб'єктів відносин платника та суб'єкта владних повноважень і лише на цьому етапі до них додається третій учасник - суд. Це й обумовлює специфічний характер (насамперед за рахунок зміни суб'єктного складу) процедури вирішення податкових спорів із участю суду.

Роль суду в охоронних податкових процедурах пов'язується з безпосереднім зв'язком його з органами виконавчої влади. Останні здійснюють владні повноваження на підставі вільної реалізації делегованих їм можливостей. Необхідно враховувати, що закон лише передбачає загальні положення, встановлює відомі межі надання адміністративній владі свободи дій, але він не може передбачити всіх випадків та регламентувати всі дії адміністративної влади. Існування дискреції в реалізації повноважень на розсуд суб'єктів владних повноважень обумовлює декілька моментів: а) суб'єктивне тлумачення суб'єктом владних повноважень характеру реалізації розсуду в конкретній ситуації; б) наявність законодавчо

визначених варіантів поведінки при реалізації розсуду; в) існування певної функції контролю у суду щодо чіткості та відповідності реалізації дискреційних можливостей суб'єктом владних повноважень.

Отже, ефективність управлінського процесу пов'язується як і з позитивними, так і з негативними наслідками щодо оцінки судом варіантів реалізації дискреційних повноважень. Рішення суду можуть містити як висновки, що сприяють виконанню певних обов'язків і стимулюють розвиток відносин, так і рішення, які перешкоджають динаміці тих же відносин або взагалі їх припиняють. Якщо незаконне розпорядження адміністрації або припис виконати обов'язки, що встановлені законом, скасовується, то це не можна розглядати як перешкоду адміністрації, як втручання в її дії. Це лише виражене примусово, на підставі закону судове встановлення правовідносин між позивачем і відповідачем. Тому необхідно мати на увазі, що адміністративна юстиція визнає незаконними дії адміністрації, що виходять за встановлені законом межі та відновлює порушене право, але в нормальну закономірну діяльність адміністрації вона не втручається.

Реформа судочинства в середині 90-х років ХХ сторіччя мала об'єктивно відреагувати на розвиток суспільних відносин. Стан їх, на той час, вимагав принципово нових підходів до законодавчого врегулювання прогалин у сфері забезпечення судового захисту громадян та вирішення певного типу спорів. Принципово важливим це було ще й тому, що судового розв'язання вимагали спори в тих сферах, яких до цього практично не було. Якщо виходити з того, що лише в 1990 році з'явилися податкові інспекції як спеціалізовані податкові органи щодо контролю за виконання податкового обов'язку, то зрозуміло, що це не могло не відбитися на коригуванні, трансформації юрисдикцій. Наступним кроком можна вважати прийняття Конституції України в 1996 році [2]. На цьому етапі було закладено засади реформи системи судових органів, які мали відповідати сучасному стану розвитку суспільних відносин.

Саме реалізація таких конституційних положень і була втілена в ідеї запровадження та розвитку адміністративного судочинства. «Тільки поява спеціалізованого суду, де в процесі особи забезпечувалися певні процесуальні гарантії захисту в спорі з суб'єктом владних повноважень - це був дійсно революційний крок на шляху розбудови демократії. Закладався новий прогресивний підхід до можливості особи захистити свої права»

[3]. Подібні настанови відбилися в потужних системоутворюючих процесах розбудови адміністративних судів із другої половини 90-х років ХХ сторіччя [4].

Зрозуміло, що всі спори, які були пов'язані з розв'язанням конфлікту між платниками та податковими органами, увійшли до сфери адміністративної юрисдикції. Водночас у процедурному регулюванні цього аспекту податкових відносин подібні судові процедури характеризувалися змістовною особливістю. Всі податкові процедури до цього етапу передбачали регулювання відносин між платниками та податковими органами, що здійснювалося переважно в режимі матеріальних, регулятивних правовідносин, які відображали правосуб'єктність учасників. Поява суду як суб'єкта процедурного регулювання надавала не лише специфічності в реалізації таких процедур, але й принципово змінювала природу правовідносин, якими впорядковувалося розв'язання конфлікту. Це обумовлювалось тим, що суд був присутній в такому розв'язанні як фігура процесуальна. «Поява адміністративних судів - це не просто похідна реорганізація системи судової влади, це унікальна можливість захисту права особи у спорах з державою. Унікальність її полягає в тому, що лише в межах адміністративної юстиції існує презумпція винуватості влади, коли суб'єкт владних повноважень повинен доводити, що він прийняв обґрунтоване рішення на підставі відповідної законодавчої норми» [5, с. 87].

Поява адміністративних судів буквально з перших днів їх існування, призвела до триваючої дискусії стосовно співвідношення господарського та адміністративного судочинства. Неодноразово ставилося питання щодо недоцільності існування адміністративних судів або принципової ревізії юрисдикцій, в умовах якої значна кількість справ (насамперед податкових) мала розглядатися в режимі господарського судочинства. Потрібно зауважити, що така дискусія має штучний характер і відображає «сміливість» суспільства. Узагальнено адміністративні суди можна розглядати як суди, які позбавлені впливу державної тоталітарності, які в основу судового рішення не покладають імперативність держави як головний чинник. Принципові розбіжності закладено в засоби «...вирішення спорів з участю органу, який представляє державу, владного суб'єкта в режимі господарського та адміністративного судочинства. Якщо в першому випадку в спорі протистояють дві, фактично рівні за процесуальним статусом сторони, які мають схожі процесуальні права та

обов'язки, то в другому випадку процесуальний статус суб'єкта владних повноважень об'єктивно, логічно обмежений. Лише в рамках адміністративного судочинства особа може протистояти державній машині» [6, с. 12].

В режимі господарського судочинства обов'язок доведення правомірності рішення покладался на зобов'язану особу. За такої умови в суб'єкта владних повноважень, правосуб'єктність якого формувалася переважно за рахунок прав, яким протистояли імперативні обов'язки платника, залишалася можливість блокувати платникові набуття доказів і перешкоджати доказуванню власної позиції. Лише в режимі адміністративного судочинства суб'єкт владних повноважень набув безапеляційний обов'язок доведення правомірності свого рішення. Отже, було утворено дієвий механізм захисту адміністративними судами прав, свобод та інтересів платників податків у сфері публічно-правових відносин.

До того ж у режимі адміністративного судочинства суд набуває принципової властивості, що дозволяє йому виступати в якості активного суб'єкта. Це пов'язується з тим, що адміністративний суд не лише аналізує та досліджує матеріали та докази які надані сторонами, але й витребує, оцінює їх із власної ініціативи. Подібна можливість суду кореспондується з обов'язком суб'єкта владних повноважень надавати всі наявні в нього документи. Невиконання цього обов'язку суб'єктом владних повноважень гарантує можливість витребування судом необхідних матеріалів. Це дозволяє сприяти активному, справедливому та неупередженому вирішенню спору.

Важливо зауважити, що подібний акцент з'явився в процедурному впорядкуванні судового вирішення податкових спорів саме з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України [1, с. 436-438]. Дійсно, певним чином це можна вважати революційним кроком, який принципово змінив судове процедурне регулювання щодо податкових відносин. Справа в тому, що за господарським судочинством суд мав виходити лише з того, що вважав за доцільне надати суб'єкт владних повноважень [7]. Зрозуміло, що контролюючий суб'єкт перебуваючи в ролі суб'єкта спору реалізовував це за власним бажанням, що відбувалося і в блокуванні можливостей зобов'язаних осіб отримати докази для доведення своєї позиції (наприклад, вилучення первісної документації). Саме тому подібна трансформація ролі учасника спору призвела до появи більш збалансованої форми вирішення податкового спору судами.

Необхідно наголосити на тому, що процедури вирішення податкових спорів зазнають вплив усієї системи законодавства. До протиріч при прийнятті відповідних рішень призводить поверховий погляд на предметну орієнтованість закону. У свій час при розгляді податкових спорів склалася не зовсім послідовна судова практика. При вирішенні спору деякі суди першої та апеляційної інстанції будували аргументацію та висновки своїх рішень, посилаючись на норми Бюджетного кодексу України. Так, дійсно, бюджетні та податкові законодавчі акти характеризуються певною однорідністю, щорічні бюджетні закони можуть включати норми, які стосуються справляння податків та зборів і таким чином вони стають умовно бюджетними. Саме тому не можна виключати відповідного втручання в регулювання податкових відносин неподаткових законів, які містять норми, що безпосередньо стосуються оподаткування. Але «принциповим при цьому є момент виконання податкового обов'язку, бо до даної миті - це предмет регулювання податковим законодавством, і, безумовно, аргументація доказів, визначення позиції повинні будуватися на податковому законодавстві» [8, с. 59].

Досить важливим є те, що при розв'язанні податкових спорів у режимі судових процедур потрібно враховувати, що предметом спору є відносини щодо виконання податкового обов'язку по сплаті податку чи збору, які законодавець відніс до загальнодержавних або місцевих [9]. До того моменту поки йдеться про виконання податкового обов'язку всі відносини мають регулюватися саме Податковим кодексом України. Коли податок сплачений (в повній мірі та своєчасно) - податковий обов'язок виконано. Все що відбувається з рухом коштів у подальшому - не є предметом податкового регулювання та не може бути предметом податкового спору. На моменті передачі коштів платником у рахунок податкового обов'язку закінчується податкове регулювання. Перерахування банком коштів від податків та зборів на відповідний казначейський рахунок уже виражає інший характер відносин, інший суб'єктний склад і, відповідно, регулюється іншим законодавством. Тому цей етап стосується впорядкування поведінки нормами Бюджетного кодексу України та виходить за межі податкового регулювання.

Отже, посилення на норми, які визначають природу бюджету, підстави та характер його формування й витрачання нічого не містять для розв'язання податкового спору. Те, що податки входять до дохідної частини бюджетів зовсім не означає,

що бюджетне законодавство містить норми, які регулюють оподаткування та посилання на які можуть бути аргументом при вирішенні податкового спору.

Висновки. У ході дослідження було з'ясовано місце та роль суду як учасника податкових процедур. На основі вищенаведеного можна виокремити декілька принципів моментів. По-перше, суд як учасник податкових процедур з'являється лише тоді, коли узгодження інтересів у режимі адміністративного вирішення податкових спорів стає об'єктивно неможливим без участі третьої сторони. По-друге, спори з розв'язання конфлікту між платниками та податковими органами увійшли до сфери адміністративної юстиції, яка повинна забезпечити належний баланс у відносинах між державою та її громадянами. По-третє, принциповим є те, що саме в режимі адміністративного судочинства суд виступає в якості активного суб'єкта, який не лише досліджує матеріали надані сторонами, але й витребує та оцінює докази з власної ініціативи. Саме ця активність та ініціативність діяльності суду сприяє з'ясуванню істини у справі. По-четверте, при розв'язанні податкових спорів у режимі судових процедур потрібно враховувати, що предметом спору є відносини щодо виконання податкового обов'язку зі сплати податку чи збору. По-п'яте, можливість оскарження рішень контролюючих органів у судовому порядку є гарантією того що права та свободи платників податків будуть захищені. По-шосте, адміністративна юстиція в нормальну законодавчу діяльність адміністрації не втручається, вона лише визнає незаконними дії останньої та відновлює порушене право.

Отже, адміністративна юстиція є тим «атрибутом», що наближає Україну до стандартів Європейського Союзу. Саме вона забезпечує ефективне функціонування правової держави шляхом захисту законних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Література

1. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: монографія. Київ: Алерта, 2009. 460 с.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.07.2023).

3. Кучерявенко М.П. Конституційні засади компетенції адміністративних судів: чи доцільна ревізія?... *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 1. С. 42.

4. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. С. 32. Ст. 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 07.07.2023).

5. Кучерявенко М. До питання щодо юрисдикційності податкових спорів. *Роль і вплив практики адміністративного судочинства на розвиток публічного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю утворення Вищого адміністративного суду України (Київ, 29-30 листопада 2012 р.). Київ: Істина, 2012. С. 86-94.

6. Кучерявенко М.П., Смичок Є.М. Чи є новим масованим наступ на адміністративні суди? *Юридичний вісник України*. 2018. № 47 (1220). С. 12-13.

7. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 03.07.2023).

8. Кучерявенко М. Проблеми колізійності фінансового законодавства у рішеннях Вищого адміністративного суду України (деякі аспекти методології). *Право України*. 2008. № 9. С. 57-62.

9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1321> (дата звернення: 02.07.2023).

Бабенко К. П.

*аспірантка кафедри податкового права
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого*

РЕАЛІЗАЦІЯ ФОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Братель С. Г.

У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України. Встановлено ознаки та визначено основні напрями адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України.

Проаналізовано нормативно-правові акти у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції. Визначено, що адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції - це врегульована нормами адміністративного права спеціальний різновид адміністративної діяльності, яка полягає у виявленні протиправних діянь, у зборі та оцінці матеріалів, кваліфікації адміністративних правопорушень, а також здійсненні адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

Доведено, що адміністративно-юрисдикційною діяльністю Національної поліції України є регламентований чинним законодавством комплекс прав, повноважень і обов'язків поліцейських щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, винесення у них відповідних рішень. Зазначено, що ознаками адміністративно-юрисдикційної діяльності є: державно-владний характер її діяльності; юрисдикція Національної поліції завжди є адміністративною, тобто здійснюється тільки уповноваженими підрозділами та їх посадовими особами; головним у здійсненні юрисдикційних повноважень Національної поліції є забезпечення ними в особі повноважних органів та посадових осіб правоохоронної діяльності; здійснення правової кваліфікації посадовими особами Національної поліції тих чи інших протиправних діянь, юридична оцінка інформації, аналіз конкретних юридичних фактів; відповідно до чинного адміністративного законодавства Національна поліція є суб'єктом юрисдикційних повноважень у справах, які перебувають у їх підвідомчості. Доведено, що вказані ознаки характеризують сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності та є взаємообумовленими і взаємозалежними. Аргументовано позицію сучасних науковців щодо форм адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративно-юрисдикційна діяльність, правопорушення, поліція, форма, провадження.

Bratel S. H. Features of the forms of administrative-jurisdiction activity of the National Police

The article provides a general theoretical analysis of the concept of administrative and jurisdictional activity of the National Police of Ukraine. The signs of administrative-jurisdictional activity have been established and the main areas of administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine have been determined.

Normative and legal acts in the field of administrative and jurisdictional activities of the National Police were analyzed. It was determined that the administrative-jurisdictional activity of the National Police is a special type of administrative activity regulated by the norms of administrative law, which consists in the detection of illegal acts, the collection and assessment of materials, the qualification of administrative offenses, as well as the implementation of administrative proceedings in cases of administrative offenses and the prosecution of the guilty to responsibility.

It has been proven that the administrative-jurisdictional activity of the National Police of Ukraine is a set of rights, powers and duties of police officers regulated by the current legislation regarding the consideration of cases of administrative offenses and the rendering of relevant decisions in them. It is noted that the signs of administrative-jurisdictional activity are: state-authority nature of its activity; the jurisdiction of the National Police is always administrative, i.e. exercised only by authorized units and their officials; the main thing in the exercise of the jurisdictional powers of the National Police is to ensure them in the person of authorized bodies and officials of law enforcement activities; implementation of legal qualifications by officials of the National Police of certain illegal acts, legal assessment of information, analysis of specific legal facts; in accordance with the current administrative legislation, the National Police is the subject of jurisdictional powers in cases under their jurisdiction. It has been proven that the indicated features characterize the essence of administrative-jurisdictional activity and are mutually conditioned and interdependent. The position of modern scientists regarding the forms of administrative and jurisdictional activity is argued.

Key words: administrative jurisdiction, administrative-jurisdictional activity, offense, police, form, proceedings.

Постановка проблеми та її актуальність. Національна поліція України, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію», є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямована на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави та протидії злочинності [3].

Дотримання та реалізація основних засад діяльності Національної поліції України забезпечують процес формування та ефективного функціонування інституту поліції в Україні відповідно до міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод у різних сферах життєдіяльності людини.

Національна поліція здійснюючи свої повноваження відповідно до чинного законодавства України має широке коло обов'язків у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності. Особливо актуальним постає питання встановлення змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України, її форм та особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України досліджувались багатьма вченими. Загальні питання адміністративної юрисдикції у своїх наукових працях розглядали такі вчені-правознавці, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, О.В. Джафарова, Т.Є. Кагановська, О.М. Ключев, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.І. Миколенко, О.М. Музичук, О.Ю. Салманова, О.Ю. Синявська, В.К. Шкарупа та інші провідні науковців. Серед наукових праць, у яких розглядалися питання адміністративної юрисдикції Національної поліції України необхідно виокремити наступні: «Адміністративно-юрисдикційна діяльність правоохоронних органів в Україні» (С.С. Шоптенко, 2018), «Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції в Україні» (Л.В. Іщенко, 2020), «Адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничних офіцерів поліції» (В.В. Пінчук, 2022).

Метою статті є загальна характеристика та визначення особливостей форм адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Визначення особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції неможливе без з'ясування її сутності. Звернемося до етимології слова «юрисдикція» (з латинської мови означає

jurisdictio; jus - право; dictio - говорю) [17, с. 35]. Термін «юрисдикція» включає коло повноважень суду або адміністративного органу з правовою оцінкою конкретних фактів, у тому числі з розв'язання спорів та застосуванню санкцій відповідно до чинного законодавства (юримічний енциклопедичний словник) [19, с. 47]. З іншого боку, юрисдикція - це встановлена законом або нормативним актом, сукупність повноважень відповідних органів та посадових осіб щодо вирішення правових спорів, вирішення справи про правопорушення, таким чином оцінювати дії особи чи іншого суб'єкта з точки зору їх відповідності закону, застосовувати юридичні санкції до правопорушників (за винятком звернення до суду) [11, с. 152].

На думку В.В. Пінчука, адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції, включає в себе не лише термін «унормованість», тобто закріплення у конкретних нормах права відповідно до регламентованої процедури, а й превентивну функцію поліції, тобто діяльність щодо припинення злочинів та інших правопорушень і запобігання їм [15, с. 192]. Науковець М.М. Тищенко вважає, що адміністративна юрисдикція полягає у розгляді адміністративно-правових спорів, справ про адміністративні правопорушення у встановлений законом адміністративно-правовій формі спеціально уповноваженими на те органами, які наділені правом розглядати спори та накладати адміністративні стягнення [10, с. 196].

В свою чергу, адміністративна юрисдикція - правоохоронна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, уповноважених законодавством здійснювати підготовку матеріалів, розглядати та виносити рішення по справам про адміністративні правопорушення. Адміністративно-юрисдикційні повноваження вказаних органів та їх посадових осіб визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення, іншими законами та нормативними актами [19, с. 47]. Тому, обов'язковими умовами здійснення юрисдикції є наявність події правопорушення, процесуального оформлення матеріалів та вирішення справи, прийняття юрисдикційного акту у встановлений законом формі та порядку.

Національна поліція в основу змісту юрисдикційної діяльності включає: збирання, дослідження та оцінку обставин вчиненого правопорушення та прийняття рішення по справі.

Розглянемо характерні риси адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції: по-перше, державно-владний характер її

діяльності; по-друге, юрисдикція Національної поліції завжди є адміністративною, тобто здійснюється тільки уповноваженими підрозділами та їх посадовими особами; по-третє, головним у здійсненні юрисдикційних повноважень Національної поліції є забезпечення ними в особі повноважних органів та посадових осіб правоохоронної діяльності; по-четверте, здійснення правової кваліфікації посадовими особами Національної поліції тих чи інших протиправних діянь, тобто юридична оцінка інформації, аналіз конкретних юридичних фактів; по-п'яте, відповідно до чинного адміністративного законодавства Національна поліція є суб'єктом юрисдикційних повноважень у справах, які перебувають у їх підвідомчості. Вказані ознаки характеризують сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності, є взаємообумовленими та взаємозалежними.

Однак, необхідно вказати, що адміністративна та адміністративно-юрисдикційна діяльність в науці співвідносяться як загальне та частина, оскільки адміністративно-юрисдикційна діяльність передбачає позасудовий розгляд справи про адміністративні правопорушення та винесення відповідних постанов і накладення санкцій [15, с. 192-193].

Таким чином, адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції - це врегульована нормами адміністративного права спеціальний різновид адміністративної діяльності, яка полягає у виявленні протиправних діянь, у зборі та оцінці матеріалів, кваліфікації адміністративних правопорушень, а також здійсненні адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

Нормативно-правовими актами у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції є: Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про звернення громадян», «Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції», затверджена наказом МВС України від 06 листопада 2015 р. № 1376, «Інструкція з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі», затверджена наказом МВС України від 13 січня 2020р. № 13, «Інструкція з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не

в автоматичному режимі», затверджена наказом МВС України від 07 листопада 2015 р. № 1395 та ін.

В науці адміністративного права існує досить багато визначень форм адміністративно-юрисдикційної діяльності. Найбільш поширеним є їх поділ на правові та неправові. На думку С.С. Шоптенко, правовими формами адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів є передбачені для них законодавством юридично-значущі дії, спрямовані на забезпечення законності та правопорядку, а також розгляд та вирішення адміністративних спорів [18, с. 92]. В свою чергу, неправові форми не спричиняють виникнення адміністративно-правових спорів, до них відносяться: наради, інструктажі і т.д.

У свою чергу, Т.О. Коломоєць наголошує, що в науці адміністративного права всі провадження класифікують на юрисдикційні та неюрисдикційні. Юрисдикційні провадження - це провадження, для яких характерним є наявність наступних ознак: наявність спору; належне процесуальне оформлення; змагальність сторін у провадженні; обов'язкове прийняття рішення у вигляді юридичного акту; розмаїття органів, уповноважених розглядати адміністративні справи. До таких проваджень віднесено: провадження у справах про адміністративні правопорушення; дисциплінарне провадження; провадження по скаргах осіб. Неюрисдикційні провадження - це провадження, для яких наявність ознак юрисдикційного характеру не притаманна [7, с. 253].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення є найбільш регламентованим і дослідженим видом адміністративного провадження. Провадження в справах про адміністративні правопорушення є формою здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції. Тільки в межах такого провадження і з його допомогою уповноважені посадові особи органів і підрозділів поліції можуть реалізовувати свої юрисдикційні повноваження, застосовувати до правопорушників заходи адміністративного примусу, зокрема, адміністративні стягнення [9, с. 152].

У Законі України «Про Національну поліцію» вказано, що у випадках, визначених законом, поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання [3].

Чинний КУпАП серед органів, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення надає таке право органам і підрозділам

Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень. Вичерпний перелік справ, які підвідомчі органам Національної поліції вказано у статті (далі - ст.) 222 КУпАП [3].

На думку науковця Комісарова С.А. провадження у справах про адміністративні правопорушення і застосування заходів адміністративного попередження та адміністративного припинення мають спільні складові: підставами для застосування цих заходів, а також адміністративних стягнень є адміністративне правопорушення; повноваженнями щодо застосування відповідних заходів наділені ті ж самі суб'єкти, які мають повноваження щодо застосування адміністративних стягнень; правові норми, які регламентують застосування заходів адміністративного попередження та заходів припинення, містяться, як правило в тих самих нормативно-правових актах, які регламентують застосування адміністративних стягнень, наприклад, у Кодексі України про адміністративні правопорушення [12, с. 74].

В Кодексі України про адміністративні правопорушення, а саме в розділах IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» та V «Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень» закріплено основні вичерпні положення провадження у справах про адміністративні правопорушення: завдання провадження (ст. 245); обставини, що виключають провадження (ст. 247); види доказів (ст. 251); вимоги до процесуальних документів, зокрема до протоколу (ст. 254-257), постанови за справою (ст. 283-286) тощо; заходи забезпечення провадження (ст. 260); права учасників провадження (ст. 268-275); строки і порядок розгляду справ (ст. 277-280); оскарження постанови за справою (статті 287-296); виконання постанови (глави 25-33, ст. 298-330) [1].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення становить собою сукупність послідовних, взаємопов'язаних, поетапно здійснюваних процесуальних дій, які іменуються стадіями провадження. У чинному законодавстві такі стадії спеціально не виокремлюються, але більшість науковців визначає наступні стадії провадження: 1) порушення справи про адміністративне правопорушення; 2) розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення за справою постанови; 3) оскарження постанови за справою про адміністративне правопорушення (факультативна стадія); 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення.

Аналіз законодавства України дозволяє виокремити два види провадження у справах про адміністративні правопорушення - звичайне та спрощене. Звичайне провадження здійснюється у більшості справ і детально регламентується чинним законодавством. Воно передбачає складання протоколу; визначає зміст, види запобіжних заходів і порядок їх застосування, права й обов'язки учасників провадження; порядок розгляду справ; факти, обставини, що є доказами, тощо.

Спрощене провадження застосовується щодо невеликої кількості правопорушень, прямо передбачених ст. 258 КУпАП. Таке провадження характеризується мінімумом процесуальних дій та їх оперативністю. Протокол про правопорушення не складається, посадова особа, що виявила правопорушення, одночасно ухвалює і виконує рішення про накладення стягнення (штрафу або попередження). Зокрема, протокол не складається у разі вчинення адміністративних правопорушень, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції, та адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. Протоколи не складаються і в інших випадках, коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження оформлюється на місці вчинення правопорушення.

Звернення громадян є однією з форм адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції. Звернення до поліції регламентоване Законом України «Про звернення громадян» та наказом МВС України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України» від 15 листопада 2017 року № 930 [2].

Звернення громадян вважається одним із найпоширеніших правових засобів захисту прав та інтересів громадян. В Конституції України вказано, що всі громадяни мають право надавати індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Закон України «Про звернення громадян» закріплює усну та письмову форму провадження за скаргами громадян. Національна поліція під час перевірки скарг повинна: об'єктивно, всебічно і вчасно здійснювати перевірку; на прохання громадянина запрошувати його на засідання відповідного органу, що розглядає скаргу; забезпечувати поновлення порушених прав, реальне

виконання ухвалених у зв'язку зі скаргою рішень; письмово повідомляти громадянина про результати перевірки скарги і суть ухваленого рішення; вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті порушення його прав чи законних інтересів.

Слід зазначити, що коло суспільних відносин, які перебувають під охороною поліції, обумовила значно більший, порівняно з іншими галузевими органами, обсяг її юрисдикційних повноважень. Хоч поліція і вирішує значну кількість справ про адміністративні правопорушення, все ж важливою особливістю її адміністративно-юрисдикційної діяльності є те, що домінуючим напрямком цієї діяльності є забезпечення публічної безпеки і порядку. Адміністративно-правова їх охорона здійснюється поряд з поліцією й іншими державними органами, але поліція виконує цю діяльність спеціально та функціонально.

Висновки. Аналізуючи підходи до розуміння форм адміністративно-юрисдикційної діяльності, виокремлення сутності, ставлення особливостей, як суттєвих елементів що формують основні напрямки адміністративно-юрисдикційної діяльності дали можливість сформулювати висновки про те, що особливостями форм адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції є: реалізація поліцією повноважень у межах наданих їй законодавством, наявність правопорушення або правового спору та здійснення у встановленому законом порядку розгляду та прийняття рішень по справі, притягнення винних осіб до відповідальності. Основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності закріплюються в нормативно-правових актах, які регулюють діяльність того чи іншого правоохоронного органу. Таким чином, реалізація форм адміністративно-юрисдикційної діяльності Національною поліцією здійснюється за напрямками: реагування на заяви та повідомлення про адміністративні правопорушення; провадження (процесуальне оформлення) в справах про адміністративні правопорушення; застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання; формування баз даних в інформаційній системі МВС України.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.06.2023).
2. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовт. 1996 р. № 393/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липн. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 30.06.2023).

4. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 06 листопада 2015 р. № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15?find=1&tex#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

5. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07 лист. 2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15?find=1&tex#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

6. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі : наказ МВС України від 13 січн. 2020 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20?find=1&text#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

7. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць Київ : «Істина», 2010. 480 с.

8. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с.

9. Адміністративний процес України : підручник / за ред. Д.І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.

10. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. В.А. Глуховері. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 264 с.

11. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес : підручник. Київ : Літера, 2002. 288 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ Перун, 2007. 1736 с.

13. Комісаров С.А. Особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Сер. юрид. науки*. 2018. № 2. Том 29 (68). С. 73-77.

14. Комісаров С.М. Сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 100-107.

15. Кузьменко О.В. Курс адміністративного процесу : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 208 с.
16. Курс адміністративного права : підручник / Колпаков В.К. та ін.; за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
17. Остапенко О. І., Хитра О. Л. Юрисдикційна діяльність органів, що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення : навч. посіб. Львів : Растр - 7, 2017. 220 с.
18. Пінчук В.В. Поняття, ознаки та основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 191-195. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.30>.
19. Поліцейська діяльність : підручник / за заг. ред. О. С. Юніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с.
20. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Вид. 3-тє, перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.
21. Шоптенко С.С. Форми адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 91-95.
22. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.

Братель С. Г.
кандидат юридичних наук, професор,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

Мацелюх І. А., Мусієнко М. А.

Стаття присвячена аналізу застосування допоміжних репродуктивних технологій, як способу реалізації права на батьківство, гарантоване кожній людині. Проаналізовано вітчизняне законодавство, що регулює сурогатне материнство, розглянуто основні категоріальні поняття, а саме: репродуктивне право, допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство. Запропоновано авторське визначення репродуктивного права, під яким слід розуміти право вільно розпоряджатися власним тілом, застосовувати допоміжні репродуктивні технології, право на охорону здоров'я, а також соціальну, медичну, інформаційну допомогу.

Простежено за поняттям допоміжних репродуктивних технологій, під яким ВООЗ розуміє усі методи лікування або процедури, які включають в себе: маніпуляції «in vitro» з людськими ооцитами, спермою і ембріонами з метою настання вагітності. Вони включають запліднення «in vitro», перенесення ембріонів, перенесення гамет, зиготи, ембріонів в фаллопієві труби, кріоконсервацію гамет та ембріонів, донорство ооцитів, ембріонів, а також штучну інсемінацію спермою реципієнта.

З'ясовано, що в Україні порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій не закріплений на рівні закону. Більшість питань регулюються «Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», затвердженим Наказом МОЗ від 9 вересня 2013 р. № 787. Саме він визначає допоміжні репродуктивні технології як методику лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах «in vitro».

Наголошено на доцільності розробки спеціального закону, який би забезпечував реалізацію права та батьківство, безпечне застосування допоміжних репродуктивних технологій, гарантував дотримання права та законних інтересів усіх учасників процесу, в тому числі новонародженої дитини. Окреслені випадки неналежного забезпечення прав дітей, народжених від застосування методів допоміжних

репродуктивних технологій, та порушення репродуктивних прав чоловіків і жінок, які хочуть бути батьками. Висвітлені різні підходи до означеної проблеми в різних країнах світу.

Ключові слова: медичне право, репродуктивне право, допоміжні репродуктивні технології (ДРТ), сурогатне материнство, договір сурогатного материнства.

Matseliukh I. A., Musiienko M. A. To the problem of defining the content of assisted reproductive technologies in the scientific literature and legislation

The article is devoted to the analysis of the use of assisted reproductive technologies as a way of realizing the right to parenthood, which is guaranteed to every person. The domestic legislation regulating surrogate motherhood is analyzed, the main categorical concepts are considered, namely: reproductive right, assisted reproductive technologies, surrogate motherhood. The author's definition of reproductive right is proposed, which should be understood as the right to freely dispose of one's own body, to use assisted reproductive technologies, the right to health care, as well as social, medical and informational assistance.

Followed by the concept of assisted reproductive technologies, under which the WHO understands all methods of treatment or procedures that include: "in vitro" manipulation of human oocytes, sperm and embryos with the aim of pregnancy. They include in vitro fertilization, embryo transfer, transfer of gametes, zygotes, embryos into the fallopian tubes, cryopreservation of gametes and embryos, donation of oocytes, embryos, as well as artificial insemination with the recipient's sperm.

It was found that in Ukraine, the procedure for the use of assisted reproductive technologies is not fixed at the level of law. Most issues are regulated by the "Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine", approved by Order of the Ministry of Health of September 9, 2013 No. 787. It defines assisted reproductive technologies as methods of infertility treatment, which involve manipulation of reproductive cells, individual or all stages of preparation of reproductive cells, the processes of fertilization and development of embryos before transferring them to the patient's uterus are carried out in "in vitro" conditions.

The expediency of developing a special law that would ensure the implementation of the right and parenthood, the safe use of assisted reproductive technologies and guarantee compliance with the rights and legitimate interests of all participants in the process, including the newborn child, was emphasized. Cases of improper protection of the rights of children born from the use of assisted reproductive technologies and violations of the reproductive rights of men and women who want to be parents are outlined. Different approaches to the given problem in different countries of the world are highlighted.

Key words: *medical law, reproductive law, assisted reproductive technologies (ART), surrogacy, surrogacy agreement.*

Сучасні темпи розвитку викиду шкідливих речовин, стрімке погіршення екології, наростаюча інтенсивність темпу життя - це все сприяє погіршенню дітородних можливостей жінок, а синдром виснаження яєчників все частіше зустрічається з-поміж інших захворювань репродуктивної системи. Окрім впливу навколишнього середовища, генетики, їжі низької якості, хімії, шкідливих звичок, найнебезпечнішим фактором, який негативно позначається на здатності зачати, виносити та народити - є стрес. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року стало нічим іншим як каталізатором демографічної кризи в нашій країні, воно спричинило людські втрати серед військового та цивільного населення, покликало міграцію українців, а також зумовило зниження рівня загального стану здоров'я людей.

Означену проблему могли би вирішити чи бодай наблизити до вирішення сучасні технології в сфері медицини, генетики, біотехнології, які здатні підвищити популяцію населення, однак їх застосування має неналежний рівень нормативно-правового забезпечення, яке містить значну кількість прогалин, питань, що потребують наукового осмислення.

Відтак, маємо на меті проаналізувати теоретико-правовий зміст категорії «допоміжні репродуктивні технології», а також приписи вітчизняного та міжнародного законодавства, яке регламентує порядок і можливість застосування репродуктивних технологій. Означена проблематика не була чужорідною для плеяди сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Над нею працювали Литвин Н.А., Кокошко М.В., Москаленко К. В., Гревцова Р.Ю., Бабич Я.С. Однак питання визначення змісту допоміжних репродуктивних технологій в науковій літературі та законодавстві до нині потребує наукового осмислення.

Перед тим як перейти до самої проблеми дослідження, пропонуємо простежити за поняттям «репродуктивне право», яке до нині не визначено і не закріплено у вітчизняному законодавстві. Репродуктивні права лише зараховуються цивільним кодексом України до особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їхнє природне існування.

У наукових колах існує дискусія щодо визначення репродуктивного права. Так, сучасна дослідниця медичного права Длугопольська Т. в його зміст вкладає особисті немайнові права фізичної особи на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне ухвалення рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері [1]. Інша вчена Т. Курило, звертаючись до міжнародної практики, зазначає, що в правозастосовній практиці на теренах ЄС під репродуктивним правом розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично рідну дитину. При чому для жінки зміст репродуктивних прав буде ширшим, адже включатиме право самостійно виносити дитину та право на фізіологічні пологи [2]. Однак сама ж авторка погоджується, що наведене поняття є занадто звуженим. Широку концепцію змісту репродуктивних прав пропонує вітчизняна дослідниця А. Дутко. На її думку, до них варто віднести: вільний репродуктивний вибір, що охоплює право на створення та планування сім'ї; отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї; отримання достовірної та повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я; охорону здоров'я в період вагітності, під час пологів і після пологів; лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій; донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію); використання і вільний вибір методів контрацепції; хірургічну стерилізацію; штучне переривання вагітності; прийняття рішення у разі медичних втручань, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю та вимагають термінового втручання, і інших передбачених законом випадках; захист своїх репродуктивних прав, зокрема від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, абортів, стерилізації та інших порушень репродуктивних прав; право на таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав [3].

Враховуючи складний зміст самої категорії та її необхідність врахувати здобутки

науково-технічного прогресу у галузі біології та медицини, вважаємо за доцільне запропонувати універсальний підхід до визначення репродуктивного права як права вільно розпоряджатися власним тілом, застосовувати допоміжні репродуктивні технології, право на охорону здоров'я, а також соціальну, медичну, інформаційну допомогу.

Проаналізувавши поняття репродуктивного права, окресливши позицію щодо його розуміння, пропонуємо перейти до розгляду змісту допоміжних репродуктивних технологій. Так, Всесвітня організація охорони здоров'я (далі - ВООЗ) та Міжнародний комітет з моніторингу допоміжних репродуктивних технологій (ICMART) надають поняття допоміжних репродуктивних технологій. У словнику «Термінів допоміжних репродуктивних технологій» їх визначають як усі методи лікування або процедури, які включають в себе: маніпуляції «in vitro» з людськими ооцитами, спермою і ембріонами з метою настання вагітності. Вони включають запліднення «in vitro», перенесення ембріонів, перенесення гамет, зиготи, ембріонів в фаллопієві труби, кріоконсервацію гамет та ембріонів, донорство ооцитів, ембріонів, а також штучну інсемінацію спермою реципієнта [4]. Аналізуючи означене визначення, можна зробити висновок, що ВООЗ вкладає в зміст ДРТ усі наявні методики лікування безпліддя.

В Україні порядок застосування ДРТ не закріплено на рівні закону, в чому багато юристів на сьогодні вбачають одну із основних проблем врегулювання відносин, пов'язаних із застосуванням методів лікування безпліддя. Більшість питань регулюються «Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», затвердженим Наказом МОЗ від 9 вересня 2013 р. № 787. Саме він визначає допоміжні репродуктивні технології (далі - ДРТ) як «методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах in vitro» [5]. У даному випадку ДРТ визначається не через перелік методів лікування безпліддя, а просто через вказання на те, що це і є методика лікування безпліддя, яка не обмежує можливість залучення новостворених методик.

На відміну від інших країн світу, в Україні дозволено застосування майже усіх методик ДРТ. Їхнє застосування регулюються нормами Цивільного та Сімейного кодексів, Закону України «Основи законодавства України про охорону

здоров'я» № 2801-XII від 19 листопада 1992 року, Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09 вересня 2013 р. та низкою підзаконних нормативно-правових актів. Так, ч. 7 статті 281 ЦК України закріплює право на проведення ДРТ, відповідно до якого повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій, згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством [6]. Аналізуючи приписи ч. 7 ст. 281 ЦК України, можна визначити, що ДРТ можуть застосовуватись в Україні як лікувальні програми за медичними показаннями, а отже застосування репродуктивних технологій за соціальними показаннями не передбачено у чинному законодавстві. Також ЦК України встановлює нижню вікову межу - повноліття для застосування ДРТ і не визначає верхню вікову межу. Інших умов або обмежень для застосування ДРТ ЦК України також не встановлює.

У ст. 123 Сімейного кодексу України закріплюється норма, яка регламентує визначення походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ [7]. Вона також регулює питання батьківства в разі використання методу сурогатного материнства, чітко вказуючи, що батьками признається подружжя, а не сурогатна мати. Аналізуючи положення СК України відзначимо, що визначення походження дитини, народженої із застосуванням ДРТ, не врегульовано для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, або для незаміжної жінки чи неодруженого чоловіка. Тобто батьками дитини, народженої із застосуванням ДРТ, відповідно до українського законодавства, може бути лише подружжя. Таке положення чинного законодавства обмежує права осіб у реалізації їх репродуктивних прав за ознакою сімейного стану і змушує шукати можливості для обходу законодавства задля реалізації свого права на відтворення, наприклад за допомогою фіктивного шлюбу.

У ст. 48 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплюється лише питання застосування штучного запліднення та імплантації ембріона. Питання сурогатного материнства та інших методів ДРТ в межах даного закону не розглядаються. Таким чином, в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би вичерпно врегулював питання застосування ДРТ, в тому числі його виду як сурогатне материнство. Єдиним документом, який визначає

основні засади застосування сурогатного материнства є Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09 вересня 2013 р., № 787. У нормативному акті закріплені умови, показання до застосування методу сурогатного материнства, вимоги до сурогатних матерів, процедура здійснення сурогатного материнства. При цьому Наказ не містить самого визначення поняття «сурогатне материнство».

Подібна ситуація простежується і на міжнародному рівні. Лише ВООЗ та ICMART у словнику «Термінів допоміжних репродуктивних технологій» визначають сурогатну матір як «жінку, яка виношує вагітність за умовами договору, де гамети походять від встановлених угодою батьків або третіх осіб, при чому вона немає батьківських прав на новонароджене немовля». Варто зауважити, що документ не використовує термін «мати» для особи, яка за договором виношує дитину, адже генетичних та соціальних зв'язків з народженою дитиною вона не матиме, а називає її терміном «гестаційний кур'єр» [8].

У зв'язку з великою кількістю етичних та правових питань сурогатне материнство заборонене або обмежене у застосуванні в багатьох країнах світу. У справі «Labassee v. France» ЄСПЛ зазначив, що кожна держава самостійно вирішує питання дозволу чи заборони сурогатного материнства в межах власної території [9]. Відтак, питання сурогатного материнства в різних державах врегульовано по-різному. Саме через це виникає проблема, коли громадяни країн, в яких сурогатне материнство заборонено, застосовують метод замінного материнства в інших країнах і згодом намагаються легалізувати правовий статус народженої сурогатною матір'ю дитини у власній державі. На практиці такий шлях є доволі складним і не завжди має позитивні результати, де в кінцевому випадку можуть порушуватися права новонародженої дитини.

Таким чином, питання якісного, безпечного застосування допоміжних репродуктивних технологій ще далеке від свого вирішення. Це, насамперед, пов'язано із відсутністю єдиного підходу, щодо визначення змісту допоміжних репродуктивних технологій та слабкістю нормативного забезпечення, яке б враховувало і захищало б права та законні інтереси усіх учасників процесу, в тому числі новонародженої дитини. Ситуацію погіршує різноплановий підхід до означеної проблеми в різних країнах світу, що своєю чергою, породжує

колізії, правовий вакуум тощо. У зв'язку з цим, доволі часто трапляються випадки неналежного забезпечення прав дітей, народжених від застосування методів допоміжних репродуктивних технологій, та порушення репродуктивних прав чоловіків і жінок, які хочуть бути батьками.

Література

1. Длугопольська Т. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 103-107.
2. Курило Т. В. Особливості правового регулювання репродуктивних прав фізичної особи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 66-68.
3. Дутко А. О. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 257-262.
4. "International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology, 2009". *Fertility and Sterility*. 92 URL: https://www.who.int/reproductivehealth/publications/infertility/art_terminology2.pdf?ua=1
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>
6. Цивільний кодекс України (2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Сімейний кодекс України (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
8. "International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology, 2009". *Fertility And Sterility*. 92 URL: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/infertility/artterminology2.pdf?ua=1>
9. Labassee v. France URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-149046%22%5D%7D>

Мацелюх І. А.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

Мусієнко М. А.,
магістр права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Моргунов О. А., Музичук О. М.

Спираючись на аналіз наукових поглядів учених та дослідження діяльності органів державної влади в Україні, виокремлено особливості діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, а саме адаптивний підхід до формування штатів певного органу державної влади, у тому числі із застосуванням вахтових методів, можливості роботи в дистанційному режимі; розширення компетенції органів державної влади за рахунок виконання раніше не властивих їм завдань та функцій, особливо в регіонах проведення активних бойових дій; переосмислення території дії органів виконавчої влади з можливістю передислокації на інші території при фактичному виконанні покладених на них повноважень; зростання ролі взаємодії різних органів державної влади у межах державного апарату для взаємного перекриття тих або інших функцій в умовах воєнного стану.

На основі наведених особливостей сформовано новітні принципи діяльності органів державної влади, характерні саме для режиму воєнного стану, до яких віднесено принципи компліментарності та адаптивності.

На основі сформованих положень і підходів виділено шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, зокрема впровадження у діяльність органів державної влади на рівні нормотворчості та управлінських рішень принципу адаптивності; розширення переліку віртуальних ресурсів, сайтів, сторінок у соціальних мережах, платформ, каналів, які можна застосовувати при дистанційній комунікації з населенням; організаційне та нормативне врегулювання якнайширшого кола процесів в рамках взаємодії різних органів державної влади в межах державного апарату задля забезпечення їх компліментарності; ретельне планування діяльності органів державної влади; підвищення соціального статусу державної служби, зарплат державних службовців низової та середньої ланки в умовах зростання рівня довіри населення до державних інституцій з метою недопущення корупційних проявів.

Ключові слова: органи державної влади, державний апарат, воєнний стан, взаємодія, публічне адміністрування, ефективність, вдосконалення.

Morhunov O. A., Muzychuk O. M. Ways of improving the activity of state authorities in the conditions of martial law

Based on the analysis of the scientific views of scientists and the study of the activities of state authorities in Ukraine, the peculiarities of the activities of state authorities in conditions of martial law are highlighted, namely, an adaptive approach to the formation of the staff of a certain state authority, including the use of shift methods, the possibility of remote work regime; expansion of the competence of state authorities due to the performance of tasks and functions that were not previously inherent to them, especially in the regions of active hostilities; rethinking the territory of action of executive authorities with the possibility of redeployment to other territories in the actual execution of the powers entrusted to them; the growth of the role of interaction of various state authorities within the state apparatus for the mutual overlap of certain functions in the conditions of martial law.

On the basis of the above features, the latest principles of the activity of state authorities were formed, which are characteristic of the martial law regime, including the principles of complementarity and adaptability.

On the basis of the established provisions and approaches, the ways of improving the activities of state authorities in the conditions of martial law are identified, in particular, the implementation of the principle of adaptability in the activities of state authorities at the level of rule-making and management decisions; expansion of the list of virtual resources, sites, pages in social networks, platforms, channels that can be used for remote communication with the population; organizational and regulatory regulation of the widest possible range of processes within the framework of the interaction of various state authorities within the state apparatus to ensure their complementarity; careful planning of the activities of state authorities; increasing the social status of the civil service, the salaries of civil servants of the lower and middle ranks in the conditions of increasing the level of trust of the population in state institutions in order to prevent corruption.

Key words: ways of improvement, state authorities, state apparatus, martial law.

Постановка проблеми. Воєнний стан позначився на цілому комплексі сфер суспільного життя, трансформував звичний режим роботи органів державної влади, підлаштовуючи останні під нові безпекові реалії. При цьому процес управління органами державної влади вимагає від керівників різних ланок принципово нових підходів до організації діяльності працівників. Перед органами державної влади постали і новітні завдання, вирішення яких в умовах воєнного стану потребує акумулювання людських ресурсів, ефективного використання бюджетних коштів та управлінських рішень принципово нового змісту.

Постійна небезпека ворожих обстрілів, відсутність стабільного електро-, водопостачання, переїзд в інші області України та за кордон близьких родичів державних службовців, перехід на дистанційний формат роботи закладають у воєнний час принципово нове розуміння сутності органів державної влади, а також окреслюють новий вектор для наукових пошуків, науково обґрунтованих рекомендацій щодо функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану

Стан дослідження теми. Окремі питання діяльності органів державної влади в Україні були предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, О. М. Музичука, В. Т. Білоуса, І. В. Бондаренка, В. М. Гаращука, С. Ф. Денисюка, А. Т. Козюка, А. М. Куліша та багатьох інших авторів. Проте, незважаючи на ґрунтовний аналіз сутності, особливостей, принципів діяльності органів державної влади, наразі в науковому середовищі виникає потреба в комплексному, міждисциплінарному осмисленні сутності органів державної влади в умовах воєнного стану і виокремлення перспективних напрямів для їх вдосконалення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити перспективні шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в Україні через призму їх сутнісного аналізу в умовах воєнного стану. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути позиції науковців стосовно вказаної проблематики; сформулювати сутнісне розуміння категорії «органи державної влади» в умовах воєнного стану та визначити їх особливості, характерні принципи діяльності у досліджуваній період; сформулювати на основі проведеного аналізу шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому враховані актуальні особливості

воєнного стану в Україні в контексті діяльності органів державної влади, сформоване їх авторське визначення, характерні особливості саме в умовах воєнного стану, виокремлено характерні для досліджуваного періоду принципи їх діяльності, а також визначено основні шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу

У ході євроінтеграційних процесів, переосмислення концепції державної служби в Україні почала закладатися сервісна модель держави, за якої головне покликання органів державної влади зводиться до надання послуг населенню. Проте, як зазначають окремі дослідники, сервісна діяльність органів державної влади ще є недостатньо ефективною, якість цієї діяльності не відповідає інтересам і прагненням населення. Основні проблеми отримання споживачами публічних послуг залишаються аналогічними: складність процедур надання таких послуг, тривалість їх виконання, відсутність інформації про послуги та порядок їх отримання, обмеженість та незручність для суб'єктів «годин для відвідування», великі черги, відсутність комфорту в зонах очікування, неввічливість під час обслуговування уповноваженими особами, непрозорі та часто необґрунтовані платежі тощо [1, с. 45].

Зауважимо, що проблеми, які влучно підмітили дослідники, мали місце до введення в Україні режиму воєнного стану. Наразі ж перед органами державної влади України, особливо в регіонах ведення активних бойових дій, постали принципово нові виклики. Це і необхідність адаптації до нестабільного електропостачання, кадровий голод в окремих підрозділах, незадоволеність базової потреби у безпечному оточуючому середовищі як для самого державного службовця, так і для членів його родини. Адже задоволеність потреб членів мікросоціального оточення конкретного працівника суттєво впливає на виконання останнім покладених на нього завдань та функцій.

Для виокремлення шляхів вдосконалення діяльності органів державної влади необхідно спершу з'ясувати сутність останніх на семантичному рівні та в контексті особливостей режиму воєнного стану в Україні.

Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано таке визначення терміна «орган» - це установа, що виконує певні функції в галузі державного управління, контролю, нагляду тощо [2, с. 852].

У контексті нашого дослідження з урахуванням реалій режиму воєнного стану в Україні можна

сформулювати авторське визначення органу державної влади, під яким нами розуміється певна організація (колектив людей), яка є невід'ємною частиною державного апарату України, функціонує на території та в інтересах України в умовах воєнного стану, має відповідну структуру, наділена визначеною компетенцією на здійснення функцій у визначеній сфері державного управління та штатом службовців.

Питання компетенції органів державної влади у період воєнного стану потребує окремого міждисциплінарного дослідження, адже в умовах, коли населення України стикнулося з непередбачуваними ризиками для життя і здоров'я, окремі органи передислокувалися в інші регіони України, питання надання послуг населенню стало одним із базових для органів державної влади, причому коло цих послуг в умовах воєнного стану суттєво розширилося. Так, підрозділи Національної поліції України з початком бойових дій в окремих регіонах перебрали на себе окремі повноваження соціальних служб, а також виконували комплекс дій, спрямованих на забезпечення населення харчуванням, технічною та питною водою. Раніше ж дані питання належали до компетенції комунальних служб, а також населення мало змогу задовольнити їх за рахунок сфери торгівлі та оплатних послуг.

Питання штату службовців органу державної влади є досить проблемним в умовах воєнного стану, адже пов'язане по суті з адаптивним підходом до формування штату окремого підрозділу, який зводиться до впровадження елементів дистанційної роботи окремих службовців, переходом у разі необхідності на вахтовий метод роботи, розширенням компетенції окремих підрозділів, у тому числі за рахунок виконання раніше невласливих завдань та функцій.

Доречним вважаємо також в контексті розгляду питання штатів акцентувати увагу на особливостях правового статусу державних службовців в умовах воєнного стану. Як зазначається в окремих дослідженнях, правовий статус державних службовців вимагає чіткості, абсолютної визначеності та однозначності їх структури та формулювання [3, с. 11]. В умовах воєнного стану ключовим питанням при розгляді статусу державного службовця є виконання покладених обов'язків та функцій в інтересах України, недопущення будь-яких проявів колабораційної діяльності. Саме для регулювання цих вкрай важливих аспектів діяльності державних службовців має бути сформована відповідна

нормативно-правова база з метою визначення чітких алгоритмів їх дій у ситуаціях можливої необхідності передислокації на інші території, переходу на дистанційний формат роботи, а також з метою підтримання інформаційної гігієни, недопущення неналежного виконання службових обов'язків.

Окремим проблемним аспектом діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану стала також територія їх діяльності, зокрема те, що регулюючий вплив окремих органів виконавчої влади не поширювався на тимчасово окуповані території. Окремі органи державної влади вимушені були тимчасово передислокуватися в інші регіони задля ефективного виконання покладених на них обов'язків, при цьому зберігаючи регулюючий вплив на території своєї діяльності. Так, окремі підрозділи поліції, які функціонували на території, що найбільше потерпала від ворожих обстрілів, з початку воєнного стану були тимчасово передислоковані у більш безпечні підрозділи з дотриманням «кущового» принципу поділу місцевих органів поліції.

Крім того, безспірною є думка що важливою ознакою будь-якої держави є державний апарат, тобто система органів державної влади (державних органів), через діяльність яких здійснюється державна влада, реалізуються функції держави та забезпечується захист її інтересів [4, с. 238].

Розуміння сутності державного апарату є принципово важливим з огляду на те, що в основі цієї дефініції лежить саме система окремих органів державної влади. Трансформація, перебудовування взаємозв'язків на рівні цієї системи в умовах воєнного стану є тим базисом, від якого необхідно починати подальші наукові розвідки окресленої проблематики.

Саме стійкість цих взаємозв'язків між окремими органами державної влади є основою для ефективного виконання останніми покладених на них повноважень. Значний гносеологічний інтерес та велике практичне значення в умовах воєнного стану має розгляд системи органів виконавчої влади в межах державного апарату, їх взаємодія у тих або інших ситуаціях. При цьому з введенням режиму воєнного стану в Україні ці взаємозв'язки почали перебудовуватися, закладалися нові напрямки взаємодії, коли один з органів державної влади повністю чи частково перебирав на себе окремі функції іншого. У таких умовах зростає важливість міжвідомчих наказів, які б регулювали широке коло питань, які виникають або потенційно можуть виникнути при

взаємодії різних органів державної влади в умовах воєнного стану.

Так, аналізуючи сутність органів державної влади, ми можемо виокремити їх особливості в умовах воєнного стану, від яких ми будемо відштовхуватися у подальшому дослідженні та кожна з яких потребує майбутнього окремого аналізу задля підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади:

1) адаптивний підхід до формування штатів певного органу державної влади, у тому числі із застосуванням вахтових методів, можливості роботи в дистанційному режимі;

2) розширення компетенції органів державної влади за рахунок виконання раніше не властивих їм завдань та функцій, особливо в регіонах проведення активних бойових дій;

3) переосмислення території дії органів виконавчої влади з можливістю передислокації на інші території при фактичному виконанні покладених на них повноважень;

4) зростання ролі взаємодії різних органів державної влади у межах державного апарату для взаємного перекриття тих або інших функцій в умовах воєнного стану.

На основі наведених особливостей можна стверджувати про формування нових принципів діяльності органів державної влади, характерних саме для режиму воєнного стану, до яких ми відносимо принципи компліментарності та адаптивності.

Під принципом компліментарності в контексті нашого дослідження можна розуміти таку основу діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, за якої при організації роботи підрозділу, визначенні обсягу його компетенції, формуванні штату мають бути враховані конкретні напрямки та характер взаємодії з іншими органами державної влади та громадськістю в тих або інших ситуаціях, що можуть виникнути в умовах воєнного стану.

Принцип адаптивності передбачає гнучкість функціонування органів виконавчої влади, швидкість зміни формату роботи останніх залежно від безпекової ситуації в регіоні. При цьому важливо на законодавчому рівні або шляхом розробки окремих підзаконних нормативно-правових актів: інструкцій, положень, відомчих наказів унормувати такий адаптивний підхід до роботи органів виконавчої влади задля їх ефективного функціонування в умовах воєнного стану.

Окремі науковці при осмисленні новітніх принципів діяльності органів виконавчої влади також

акцентують увагу на цифровізації, яка може виступати як окремий принцип, тісно пов'язаний із адаптивністю. Розгляд даного принципу є особливо доречним в умовах активного процесу поширення цифровізації практично в усіх сферах суспільних відносин, а також посилення впливу технологічного рівня конкретного суб'єкта діяльності на рівень ефективності діяльності, що реалізується у сфері суспільних відносин [5, с. 421].

Отже, на основі виокремлених нами особливостей та принципів діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану можемо сформулювати конкретні шляхи - організаційні основи їх вдосконалення.

1. Впровадження у діяльність органів державної влади на рівні нормотворчості та управлінських рішень окресленого нами принципу адаптивності, корегування на рівні відомчих наказів, інструкцій робочого дня державних службовців, порядку надання адміністративних послуг, зокрема передбачення можливості надання окремих послуг в дистанційному режимі.

2. Розширення переліку віртуальних ресурсів, сайтів, сторінок у соціальних мережах, платформ, каналів, які можна застосовувати при дистанційній комунікації з населенням задля забезпечення максимального рівня безпеки.

3. Організаційне та нормативне врегулювання якнайширшого кола процесів в рамках взаємодії різних органів державної влади в межах державного апарату задля забезпечення їх компліментарності.

4. Ретельне планування діяльності органів державної влади на різні часові проміжки, складання державними службовцями чітких планів роботи на день з їх подальшою перевіркою і затвердженням керівником, навіть в ситуаціях тривалої відсутності електропостачання, ймовірності артобстрілів для стабільної результативності їх роботи.

5. Підвищення соціального статусу державної служби, зарплат державних службовців низової та середньої ланки в умовах зростання рівня довіри населення до державних інституцій з метою недопущення корупційних проявів. Так, ефективне запобігання та успішна протидія корупції на державній службі має й надалі залишатися пріоритетом як для керівництва держави, так і для представників академічних кіл громади [6, с. 126].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що питання напрямків удосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим, адже охоплює значну

кількість проблемних аспектів, які в умовах воєнного стану суттєво трансформувалися, набули нових рис та особливостей, а також реформування яких матиме значний вплив на суспільство на рівні різноманітних сфер управління. У ході дослідження було сформоване авторське розуміння особливостей діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, виокремлено її новітні принципи. Також була зроблена спроба сформувати уявлення про новітнє розуміння компетенції, штатів та території діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. Було сформовано авторський підхід до державного апарату в умовах воєнного стану в контексті формування ефективної взаємодії між різними органами державної влади в умовах воєнного стану. На основі сформованих положень і підходів були виділені шляхи вдосконалення органів державної влади в умовах воєнного стану.

Враховуючи принципову важливість наукового осмислення шляхів вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, виникає необхідність у проведенні нових досліджень у цій сфері, спрямованих на систематизацію практик функціонування тих або інших органів державної влади в умовах воєнного стану, особливостей, виокремлення як позитивного, так і негативного досвіду, надання широкого кола рекомендацій та алгоритмів дій на рівні законодавчих актів, відомчих інструкцій, внутрішніх наказів, а також на доктринальному рівні. Наголошуємо на необхідності проведення тематичних круглих столів, конференцій, симпозіумів з метою обговорення державними службовцями різного рівня наявних проблем у сфері діяльності органів державної влади та спільного пошуку нових шляхів їх вирішення.

Література

1. Klymenko, I.V., Shvets, D.V., Tsyhanov, O., Mohilevska, L.H. Services provided by public authorities: features of legal regulation in Ukraine

and the European Union (2020) *Amazonia investiga*, 9 (31), pp. 44-51. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.31.07.4>.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Aristova, I. V., Tsybulnyk, N. Y., Horbonos, V. V. Melnyk, S. M. An outlook on current legal status of the employees as the representatives of public authorities (2021) *DIXI*, 23 (2) DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.03>.

4. Сухорукова А. Трансформація сучасного поняття «державні органи влади». Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Вип. 13. 302 с. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/29.pdf> (дата звернення 10.05.2023).

5. Salmanova, O., Popovich, E., Nikitin, A., Tesliuk, I. Administrative and Legal Principles of the Digitization of Public relations. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Núm. 25. P. 418-422.

6. Kaganovska, T.E., Kharchenko, V.B., Zakomorna, K.O., Izbash, K.S. Establishing the essence of preventing corruption in public service (2022) *Revista do curso de direito do unifor*, 13 (1), pp. 114-128 (Web of Science) Q4.

Моргунов О. А.,

orcid.org/0000-0003-2259-3620

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

Харківського національного університету

внутрішніх справ

Музичук О. М.,

orcid.org/0000-0001-8367-2504

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

проректор

Харківського національного університету

внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Пацеля Г. А., Поліщук Д. О.

Метою статті є аналіз законодавчих впроваджень у нормативно-правові акти на яких базується діяльність органів Національної поліції в Україні в умовах воєнного стану, а також визначення нових повноважень та особливостей компетенцій внутрішньо та зовнішньоорганізаційної діяльності цих органів. Дослідження проводилося із застосуванням загальнонаукових методів: аналізу та синтезу, та спеціальних методів, а саме обробки та проведення аналітичної роботи. За результатами проведеного аналізу досліджена система змін та доповнень у нормативно-правове регулювання організації роботи органів Національної поліції, розглянуто питання спрощеного порядку кадрового забезпечення, органів Національної поліції під час дії режиму воєнного стану. Визначено порядок на правові підстави спрощеного порядку атестування поліцейських з урахуванням інтересів служби під час дії воєнного стану. Окрема увага приділена впровадженні новелі до Дисциплінарного статуту Національної поліції України, а саме розділ п'ятий який регулює питання щодо специфіки підстави проведення службового розслідування у разі порушення поліцейським службової дисципліни в період воєнного стану. Також, зауважено на особливостях носіння спеціального жетона на однострої під час виконання поліцейським службових обов'язків. Проаналізована система притягнення суб'єктів, що входять до поліцейських підрозділів особливого призначення, до кримінальної та адміністративної відповідальності у разі вчинення ними військового кримінального або адміністративного правопорушення. У зв'язку із запровадженням дії режиму воєнного стану законодавець вніс велику кількість новацій у нормативно-правову основу регулювання механізму діяльності органів Національної поліції в Україні. На основі комплексного аналізу нововведень у нормативні основи на яких базується діяльність органів Національної поліції, сформувані висновки щодо кореляції законодавчих новацій та їх практичної реалізації.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, Національна поліція, Дисциплінарний статут, поліцейський, правоохоронні органи, кадрове забезпечення, компетенції.

Patsela G. A., Polishchuk D. O. Legal regulation of the activities of bodies and units of the National police of Ukraine during the period of the legal regime of martial state

The purpose of the article is the analysis of the legislative introductions into the normative legal acts on which the activities of the National Police in Ukraine are based in the conditions of martial law, as well as the definition of new powers and specific competences of the internal and external organizational activities of these bodies. The research was conducted using general scientific methods: analysis and synthesis, and special methods, namely processing and conducting analytical work. According to the results of the analysis, the system of changes and additions to the regulatory and legal regulation of the organization of the work of the National Police bodies was investigated, the issue of the simplified procedure for personnel support of the National Police bodies during the martial law regime was considered. The legal basis for the simplified procedure for attestation of police officers, taking into account the interests of the service during martial law, has been determined. Particular attention is paid to the introduced amendment to the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine, namely the fifth section, which regulates the specifics of the grounds for conducting an official investigation in the event of a violation of official discipline by a police officer during martial law. Also, the peculiarities of wearing a special token on the uniform during the performance of official duties by police officers were noted. The system of bringing subjects belonging to special purpose police units to criminal and administrative responsibility in the event of their committing a military criminal or administrative offense was analyzed. In connection with the implementation of the martial law regime, the legislator made a large number of innovations in the legal framework for regulating the mechanism of the National Police in Ukraine. On the basis of a comprehensive analysis of innovations in the normative foundations on which the activities of the National Police are based, conclusions were formed regarding the correlation of legislative innovations and their practical implementation.

Key words: legal regime of martial law, National Police, Disciplinary Statute, police officer, law enforcement agencies, human resources, competences.

Постановка проблеми та її актуальність. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» дається чітке визначення поняття «воєнний стан». Воєнний стан являє собою специфічний правовий режим, який запроваджується суб'єктом владних повноважень по всій території України, або в її окремих областях, у зв'язку із збройним вторгненням або загрозою нападу [1]. Особливість зазначеного правового режиму накладає свій відбиток на організацію діяльності правоохоронних органів країни. Так, наприклад, Національна поліція серед правоохоронних органів відіграє роль ланцюга, поєднуючи правоохоронний сектор та громадськість, в той же час забезпечуючи права і свободи людини і громадянина, протидіючи злочинності та підтримуючи публічну безпеку та порядок. Саме тому, аналіз нормативно-правових актів де зазначені прямі вказівки щодо особливості діяльності органів та підрозділів Національної поліції під час правового режиму воєнного часу дозволить визначити конкретний алгоритм дії зазначеного органу виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження нормативно-правових змін та доповнень у діяльності правоохоронних органів в період дії правового режиму воєнного стану у своїх публікаціях приділили увагу як закордонні так і вітчизняні вчені, зокрема: М.І. Ануфрієв, Ю.Г. Барабаш, Д.В. Голобородько, О.Ю. Дрозд, Ю.Б. Кирилюк, М.В. Ковалів, І.М. Копотун, І.М. Коропатнік, О.В. Кривенко, М.М. Медвідь, М.А. Микитюк, С.В. Петков, В.П. Петков та інші.

Метою статті є аналіз основних законодавчих змін у сфері правоохоронної діяльності, впроваджених у зв'язку із введенням воєнного стану, які регулюють роботу органів Національної поліції, зокрема, виокремлення окремих положень щодо порядку атестування та присвоєння спеціального звання, а також проходження поліцейської служби в правоохоронних органах на період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку із збройною агресією РФ був запроваджений режим воєнного стану по всій території України [2]. Правовий режим воєнного стану став спонукаючим фактор для законодавчих

змін та доповнень, що регулюють сферу функціонування органів внутрішніх справ в Україні. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, основними завданнями, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», є «забезпечення громадської безпеки та порядку; охорона та захист прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; запобігання та протидія злочинності; надання в межах, визначених законодавством, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [3].

Аналізуючи адміністративно-правову природу діяльності органів Національної поліції, варто наголосити на тому, що механізм роботи органів внутрішніх справ за своїм галузевим спрямуванням поділяється на два аспекти: внутрішньоорганізаційна система, яка безпосередньо включає в себе елементи, що утворюють та регулюють структуру правоохоронних органів із середини; зовнішньоорганізаційна система - пов'язана із реалізацією основних службових завдань та повноважень поліцейських, визначених законодавством.

Під час дії правового режиму воєнного стану нормативно-правова основа, на підставі якої базується діяльність правоохоронних органів, через призму принципу законності доповнюється Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Тимчасово, а саме на період дії воєнного стану, та 60 днів після, з метою стримування та протидії збройній агресії РФ, заради забезпечення цілісності суверенітету, національної безпеки та обороноздатності України - 15 березня 2022 року Законом України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» вносяться перші зміни до головних Законів України, що регулюють діяльність органів Національної поліції [4]. З урахуванням вищезазначеного, слід вказати, які основні повноваження та завдання внутрішньої організації діяльності органів Національної поліції змінені та доповнені цим Законом: носіння (мати при собі спеціальний жетон) в особливих випадках однострою при виконанні службових обов'язків та проведенню оперативно-розшукових заходів та загалом повноважень поліції в умовах воєнного стану; зокрема, окремо наголошено на припиненню порядку атестування поліцейських під час дії режиму воєнного стану, переміщення поліцейського на вищу посаду та присвоєння спеціального

звання поліції без проведення атестування буде здійснюватися за рішенням відповідних керівників з урахуванням інтересів служби; задля кадрового забезпечення ланок правоохоронних органів - поліцейським призовного віку надається на весь період служби в поліції відстрочка від призову на строкову військову службу; в період режиму воєнного стану офіційною підставою припинення проходження служби в поліції є визнання судом особи безвісти відсутнім, або оголошення померлим тощо.

Варто зауважити, що новаційна норма щодо припинення атестування поліцейських на період режиму воєнного стану (ч. 6 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію») є доволі спірною. Адже, здійснення поліцейськими завдань та обов'язків в межах своїх повноважень в період дії воєнного стану мають новітній та ситуаційний характер (кооперація із Уповноваженим з питань зниклих безвісти поліцейських про хід досудового розслідування; розширення компетенцій у разі застосування спеціальних засобів примусу та вогнепальної зброї та інші). З урахуванням усіх особливостей діяльності правоохоронних органів в під час воєнного стану, можна зробити висновок, що нівелювання етапів атестування у процесі становлення правового статусу поліцейського як суб'єкта владних повноважень, в результаті можуть призвести до професійної деформації та поповнення рядів правоохоронних органів не компетентними особами.

У своїй праці В.Д. Поливонюк та К.С. Король звертають увагу на законодавчу недосконалість викладення норми у сфері запоруки гарантій при наданні поліцейським безоплатної медичної допомоги на період дії військового стану, незалежно від форми власності медичного закладу [5, с. 445]. Слід погодитися із думкою науковців щодо загального впровадження (незалежно від обставин та режиму у державі) медичного страхування на період всього терміну служби у правоохоронних органах.

Однак, також хотілось би виокремити зовнішньоорганізаційні особливості діяльності органів Національної поліції у зв'язку із вказаними змінами до Закону України «Про Національну поліцію», а саме: впровадження безоплатного отримання в установленому Законом порядку, необхідної інформації від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності, для виконання завдань та повноважень поліції, у тому числі стосовно військовополонених; припиняється громадський

контроль поліції, що вбачається у звуженні таких повноважень як звітування про поліцейську діяльність, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, що є підставами для звільнення його із займаної посади, а також тимчасове припинення взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, та, в свою чергу, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських; держава під час дії режиму воєнного стану на законодавчому рівні гарантує поліцейським безкоштовне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я як приватної, так і державної форм власності. Крім того, зміни та доповнення стосувалися і порядку носіння правоохоронцями однострою. Відповідно до абзацу 2 ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Національну поліцію»: «поліцейському заборонено знімати з однострою чи приховувати спеціальний жетон, а також будь-яким іншим чином перешкоджати прочитанню інформації на ньому або фіксуванню її за допомогою технічних засобів». Однак, абзацу 3 ч. 3 ст. 20 вказаного Закону, поліцейський при виконанні службових обов'язків в цивільному одязі, має право мати при собі спеціальний жетон, «окрім випадків, коли його перебування на однострої перешкоджає проведенню оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, а також виконанню завдань в умовах режиму секретності, або здійсненню заходів із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також спеціальних заходів із забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів, або під час здійснення повноважень поліції під час дії воєнного стану».

Варто наголосити на тому, що зміни також стосувалися дисциплінарної відповідальності поліцейських у разі порушення ними службової дисципліни в період дії режиму воєнного стану, згідно із Дисциплінарним статутом Національної поліції України. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» був доповнений розділом V, відповідно до якого визначаються особливості проведення службового розслідування в період дії воєнного стану [6]. Окремо акцентувати увагу слід на особливості застосування дисциплінарних стягнень з поліцейських, у разі вчинення ними дисциплінарного проступку. При встановленні за результатами службового розслідування факту вчинення службовою особою (поліцейського) дисциплінарного проступку вищим керівництвом видається письмовий наказ

щодо застосування до суб'єкта одного із видів дисциплінарного стягнення, а саме застосування в ієрархічному порядку зростання від менш суворого, у формі зауваження, до більш суворого у формі звільнення зі служби в лавах поліції.

В окремих випадках, визначених у доповненому Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану», закріплений спрощений порядок присвоєння спеціальних звань поліцейських, без встановлення термінів (відповідно до ст. 84 Закону України «Про Національну поліцію»), а саме передчасно, на один ступінь вище від вже займаної штатної посади звання, включаючи звання «підполковника поліції», присвоюється керівником Національної поліції України; щодо спеціального звання «полковник поліції», безпосередньо, керівником Національної поліції України за погодженням з Міністром внутрішніх справ України [7]. Дострокове присвоєння чергового спеціального звання поліцейського, також, може виступати у вигляді заохочення (п. 8 ст. 6, абзац 2 ч. 6 ст. 10 Статуту), зокрема, без дотримання спеціальних строків, передбачених у ч. 5 ст. 10 - стаж служби в поліції повинен передбачати не менше п'яти років, та абзац 1 ч. 6 ст. 10 - повторний вид заохочення може бути застосований не раніше ніж через три роки, відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України.

До апарату структури центрального органу управління поліції входять функціонально поєднані підрозділи, які забезпечують діяльність керівника поліції в межах його компетенцій, а також виконання покладених на поліцію повноважень та завдань. Одним із особливих підрозділів апарату управління поліції є поліція особливого призначення (п. 6 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»). Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану» вносяться доповнення до ст. 19 - щодо видів відповідальності поліцейських у разі вчинення ними протиправних діянь [8]. Відповідно до ч. 4 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», у разі вчинення поліцейськими особливого призначення під час дії воєнного стану та, безпосередньо, у бойовій обстановці, військового кримінального або адміністративного правопорушення, то суб'єкти несуть відповідальність на загальних підставах,

у відповідності до норм кримінального або адміністративного законодавства. Таким чином окрім вищезазначених розширених прав та повноважень Законом надається право на притягнення до одного із виду відповідальності в залежності від вчиненого правопорушення. Варто зазначити, що виходячи із положення норми ч. 4 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», якою зазначається перелік видів відповідальностей поліцейських, законодавець прирівнює службову особу, тобто поліцейського що входить до підрозділу особливого призначення, до суб'єктів яким може бути інкриміноване військове кримінальне правопорушення. Зокрема, слід зазначити, що суб'єктом при вчиненні військового кримінального правопорушення, або злочину проти встановленого порядку несення військової служби може бути виключно військовослужбовець.

Висновки. Дослідивши тенденцію змін та доповнень, пов'язаних із введенням правового режиму воєнного стану, у нормативно-правових актах які регулюють діяльність та забезпечують відповідними компетенціями органи Національної поліції в Україні, необхідно зауважити на недосконалоості відповідних положень, що стосуються внутрішньої, зокрема, і, зовнішньої функціональності системи правоохоронних органів. В період режиму воєнного стану діяльність поліції повинна сприяти та підтримувати обороноздатність держави, однак, через фактичні обмеження щодо співробітництва із громадськістю, спрощеної системи звітності, ліквідації атестації та деформалізації етапів присвоєння спеціального звання поліції (у формі заохочення) підвищують та сприяють ризику розшарування дисципліни та порядку у загальній системі правоохоронних органів.

Порядок несення служби в органах Національної поліції вимагає відповідного адаптування до специфічних умов воєнного стану. Впровадження системи комплексних радикальних та запобіжних заходів спрямованих на врегулювання і набуття спеціального практичного досвіду під час несення служби в період воєнного стану, шляхом підвищення кваліфікації кадрового забезпечення поліції, що надасть можливість цілісно пристосуватися до проходження служби поліцейськими не тільки в особливих умовах воєнного стану. В першу чергу, для більш оперативного реагування та діяльності органів та підрозділів Національної поліції в умовах правового режиму воєнного стану, слід вдосконалити механізм атестації поліцейських шляхом здобуття навичок в оперативно-розшуковій діяльності у воєнний стан та бойовій обстановці.

Зокрема, варто налагодити комунікативну складову із громадськістю, таким чином піднімаючи рівень довіри та заохочення до співпраці органів поліції із суспільством.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Про затвердження Указу Президента України Про введення воєнного стану в Україні: Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
4. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6>
5. Поливанюк В.Д., Король К.С. Особливості діяльності підрозділів Національної поліції під час запровадження воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 444-446.

6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#n11>

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2151-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2151-20#n6>

8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану: Закон України від 21 березня 2023 р. № 3000-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3000-20#n27>

*Пацеля Г. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного авіаційного університету*

*Поліщук Д. О.,
orcid.org/0009-0007-2940-6978
здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Національного авіаційного університету*

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

Сашуріна О. Ю.

У статті зазначено, що професійна деформація співробітників Національної поліції України є вкрай болючою проблемою, позаяк існуюча потреба щодо вироблення сучасного дієвого механізму превенції цього негативного феномену має значуще значення не лише у теоретичному, а власне у практичному аспекті. Професіоналізація співробітника Національної поліції України у процесі здійснення ним службових завдань є пропорційній взаємозалежності власне із розвитком властивостей, які чинять негативний вплив на службову діяльність правоохоронців. Професійна деформація правоохоронців є вкрай складною як соціальною так психологічною проблемою, для наукової розвідки котрої необхідно використовувати увесь науковий арсенал наукового пізнання.

Ключові слова: співробітники Національної поліції України, професійна деформація, детермінанти професійної деформації, професійний ризик, професійний стрес.

Sashurina O. Yu. Professional deformation of employees of the National Police of Ukraine: a practice-oriented approach

The article states that the professional deformation of the employees of the National Police of Ukraine is an extremely painful problem, since the existing need for the development of a modern effective mechanism for the prevention of this negative phenomenon is of significant importance not only in the theoretical, but actually in the practical aspect. Professionalization of the employee of the National Police of Ukraine in the process of carrying out their official tasks is proportionally interdependent with the development of properties that have a negative impact on the official activity of law enforcement officers. The professional deformation of law enforcement officers is an extremely complex both social and psychological problem, for the scientific investigation of which it is necessary to use the entire scientific arsenal of scientific knowledge.

Key words: employees of the National Police of Ukraine, professional deformation; determinants of professional deformation; professional risk, professional stress.

Постановка проблеми та її актуальність.

У Конституції України задекларовано, що «Україна є соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність» [1]. Вирішення зазначених питань значною мірою покладено на правоохоронні органи. Так, у статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» окреслено основні «...завдання поліції з надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [2].

Співробітникам Національної поліції України суспільство засвідчує високий рівень довіри та сподівань, прагнуть бачити у них не лише правоохоронців - висококваліфікованих фахівців, але й співвітчизників, котрим є притаманним високе почуття громадянської відповідальності виконання професійних завдань.

Вагомість доручених правоохоронцям завдань ставлять високі вимоги до їхніх особистих якостей, ступеню їхнього професіоналізму. Удосконалення особистих, моральних та професійних квінтесенцій працівників Національної поліції України є ключовим завданням, яке ставить перед правоохоронцями керівництво МВС України, продукує інтерес наукового товариства стосовно наукової розвідки однієї з негативних властивостей службової діяльності, власне професійної деформації.

Наукова розвідка явища професійної деформації співробітників Національної поліції України є дуже наболілою проблемою, адже наявна

потреба щодо напрацювання дієвого алгоритму превенції йому має значущий інтерес не тільки у теоретичному, а власне у практичному аспекті. Професіоналізація співробітника Національної поліції України у процесі здійснення ним службових завдань є у пропорційній взаємозалежності власне із розвитком властивостей, які чинять негативний вплив на службову діяльність правоохоронців. Професійна деформація правоохоронців є вкрай складною як соціальною так психологічною проблемою, для наукової розвідки котрої необхідно використовувати увесь науковий арсенал наукового пізнання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на значну наукову та практичну зацікавленість до зазначеної проблематики, котра є зумовлена, перш-за-все прагматичним запитом щодо покращення діяльності співробітників Національної поліції України, нажаль їй наразі не присвячено належну увагу. Розкриттю сутності феномену професійної деформації присвячено низку наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: О. Бандурки, О. Бандури, В. Барко, Б. Бюнка, Т. Гарасиміва, І. Голосніченка, Д. фон Дірендонк О. Джужи, Р. Калюжного, З. Кісіль, В. Коваленка, М. Костицького, І. Клименко, В. Кудрі, К. Маслача, Н. Мітюріної, В. Н. Матюхіної, В. Медведєва, Н. Милорадової, Г. Дж. Сіксма, С. Сливки, В. Сирих, В. Шауфелі, С. Шалгунової, Д. Швеця, У. Харрісона, Дж. Р. Хейбеслібена, О. Цільмак та ін.

Мета статті - розкрити й схарактеризувати причини виникнення феномену професійної деформації у співробітників Національної поліції України.

Завдання:

1. З'ясувати основні чинники, які спричиняють виникнення феномену професійної деформації у співробітників Національної поліції України.

2. Виокремити домінуючі чинники, котрі призводять до виникнення феномену професійної деформації у співробітників Національної поліції України.

3. Розкрити взаємозв'язок поміж характерними властивостями службової діяльності співробітників Національної поліції України та кшталтом їх професійної деформації.

З метою розв'язання поставлених завдань наукової розвідки автором використано наступні валідні методики: 1) методику «Ціннісні орієнтації» (М. Рокиче), 2) опитувальник Басса-Даркі, 3) діагностику рівня емоційного вигорання

(В. Бойка), 4) методику «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком) 5) прогресивні матриці Равена, 6) методику багатобічного дослідження особистості (МБДО).

Для реалізації завдань дослідження нами було відібрано чотири підгрупи співробітників Національної поліції України. Так, до першої підгрупи - «а» увійшли співробітники Національної поліції України, котрих було звільнено за негативними мотивами (n=34); до другої підгрупи - «б» увійшли співробітники Національної поліції України, котрі успішні в кар'єрному зростанні (n=31); до третьої підгрупи - «в» залучено співробітників власне адміністративних підрозділів (n=55); у четвертій підгрупі - «г» прийняли участь практичні працівники (кримінальна поліція та патрульна поліція) (n=63). Разом у дослідженні прийняло участь 183 респонденти.

1. Основні результати дослідження. Нині, є значна низка наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних учених, котрі присвячені дослідженню феномену професійної діяльності співробітників правоохоронних органів. Аналіз наукових розвідок надає ним право висувати про наявність різноманітних підходів стосовно дослідження феномену професійної деформації.

Домінуючою першопричиною виникнення феномену професійної деформації є: вагомий вплив власне специфіки виконуваної службової діяльності впродовж довготривалого професійного стажу [3; 4; 5]; наявна невідповідність індивідуальних та психологічних властивостей особи встановленому ступеню вимог, котрі позиціонує до неї службова діяльність [6; 7].

Низка учених вважає, що професійна деформація є: результатом взаємовпливу професійної діяльності та наявних індивідуальних властивостей особи [8; 9; 10]; організація, наявні умови та персональний досвід у зазначеній професійній діяльності [11; 12; 13; 14]; опанування та сприйняття професійних ролей та дій, котрі безпосередньо є пов'язаними з реалізацією службових обов'язків [15; 16]; недостатньо високий ступінь розвитку професійних нахилів та відсутність креативного моменту в професійній діяльності, властивостей плину як професійної так і вікової кризи [17; 18]; хибне тлумачення соціальної значущості власних соціальних функцій [19]; хибне трактування сутності професійних ролей та розбіжностей поміж її суб'єктивним тлумаченням та існуючим соціальним очікуванням оточуючих [20; 21], наявність негативного досвіду або викривлене усвідомлення власного професійного

досвіду співробітником [22]; об'єктивний феномен, негативні характеристики котрого можуть бути виділено лишень із врахуванням як професійних так і не професійних чинників [23]; системний комплекс специфічних, взаємозалежних змін певних властивостей та особи у цілому, котрі з'являються внаслідок здійснення функцій правоохорони [24; 25].

Проведений ґрунтовний аналіз наукових досліджень та отримані нами результати емпіричної розвідки сприяли виокремленню низки чинників, котрі чинять вплив на процес формування та подальшого розвитку феномену професійної деформації правоохоронців. Так, у цілісній детермінації процесу розвитку особистості правоохоронця позиціонуються наступні аспекти, зокрема: індивідуальні властивості особи, які є передумовою розвитку особи; соціально-історично зумовлений кшталт особистого життя, який є підґрунтям розвитку особи; професійна (службова) діяльність, яка є основою життєдіяльності особи в контексті системи суспільних взаємовідносин. Імплементуючи зазначений підхід в частині дослідження детермінант професійної деформації, автором виділено широкий спектр чинників, які чинять вплив на феномен професійної деформації, зокрема, об'єктивні передумови розвію професійної деформації правоохоронців, які безпосередньо впливають на процеси їхнього професійного становлення.

2. Результати проведеного експериментального дослідження.

Розвідка феномену професійної деформації співробітників Національної поліції України здійснювалося у два етапи. Так, в контексті першого етапу нами було здійснено теоретико-методологічний дослідження зазначеної проблеми, під час другого етапу проведено емпіричне дослідження, котре сприяло виявленню чинників, котрі спричиняють утворенню явища професійної деформації.

Експериментальне дослідження професійної деформації реалізовувалося з 4-ма підгрупами. Підгрупа «а» і «б» були сформовані за критерієм особистісного відношення поліцейських щодо ставлення до нормативних вимог стосовно дотримання нормативно-правових актів, котрі регламентують діяльність поліцейського.

Так, у підгрупу «а» включено 34 особи (вік від 25 до 35 років), котрих було звільнено із служби в поліції через службову невідповідність, з них: 16 осіб - до двох років вислуги; 18 осіб - до п'яти років вислуги. В дану підгрупу увійшли

респонденти, у котрих явно відстежувалися ознаки професійної деформації, які позиціонувалися в частині неадекватних уявлень стосовно психологічного та морального змісту здійснюваних ними службових завдань, цілковитого нівелювання важливості функцій поліцейського, формального здійснення службових завдань, використання службових повноважень у власних корисливих цілях.

У підгрупу «б» включено 31 особа (вік від 25 до 35 років), з них, 14 осіб - до двох років вислуги; 17 осіб - до п'яти років вислуги. Дана підгрупа сформована з поліцейських, котрим притаманне сумлінне виконання службових обов'язків, їхні дії не містили ознак негативних поведінкових реакцій, котрі б свідчили про наявні прояви професійної деформації

Підгрупа «в» і «г» утворено із співробітників адміністративних підрозділів та практичних працівників, що сприяло здійсненню порівняльного аналізу їх професійної діяльності.

У підгрупу «в» було включено 55 осіб, котрі обіймають посади працівників відділів кадрового забезпечення та відділів документального забезпечення; підгрупа «г» складалася з 63 осіб, котрі обіймають посади співробітників кримінальної та патрульної поліції.

Аналіз наукових розвідок стосовно дослідження професійної деформації засвідчує про те, що серед наукової спільноти має місце дискусія щодо особистісних, мікросистемних та макросистемних (загально-соціальних) детермінант виникнення даного феномену та специфіки його перебігу. Враховуючи зазначену обставину, науковці застосовують різноманітні методи та методики для дослідження даного явища. Тому, більшість учених застосовує комплекс багатоманітних методик для його дослідження.

Нами було використано методику «Прогресивні матриці Равена» та отримано такі результати.

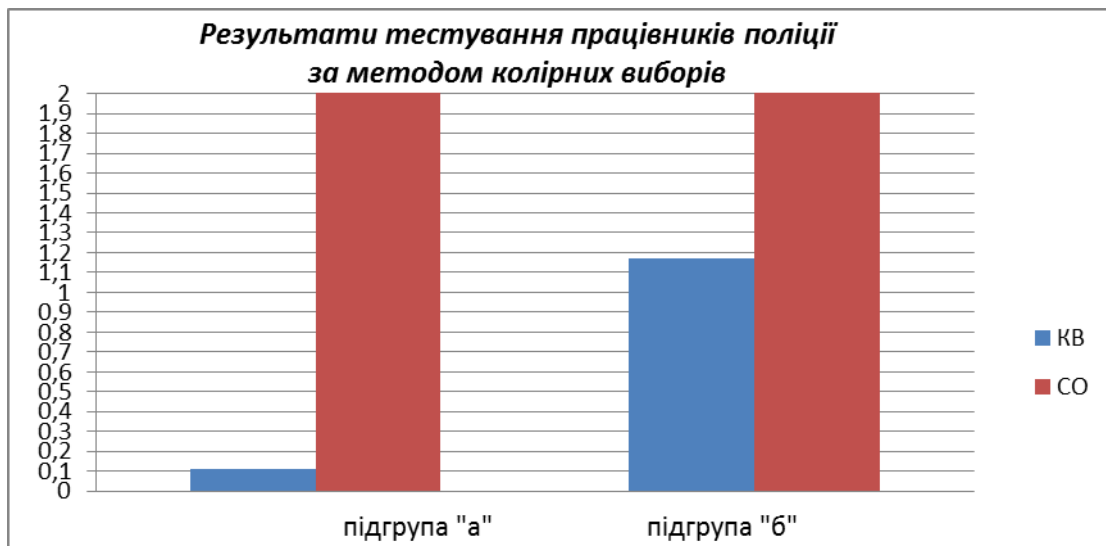
	показник М	показник Σ
підгрупа «а»	43,96	5,06
підгрупа «б»	44,45	5,37
показник t	- 0,69	

Отримані нами результати проведеного емпіричного дослідження надають можливість висувати, що наявна відмінність за двобічним критерієм є незначною, разом з тим число ступеню свободи становить 65 (див. діагр.1).

Тестування за методикою колірних виборів показало наступні результати.

Діаграма 1. Результати емпіричного дослідження за методикою «Прогресивні матриці Равена»

Діаграма 2 Результати емпіричного дослідження за методикою «Колірних виборів»

Показник вегетативного коефіцієнта (KB)		
	показник M	показник Σ
підгрупа «а»	0,11	4,93
підгрупа «б»	1,17	0,97
показник t	-0,07	

Показник аутогенної норми (CO)			
	показник M	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	13,06	4,84	1,07
підгрупа «б»	12,42	3,44	0,66
показник t	1.13		

Отримані нами результати проведеного емпіричного дослідження, із застосуванням двобічного

критерію відмінності, надають можливість висувати про незначний рівень розрізнення. (див. діагр.2).

У результаті використання методики «Прогресивні матриці Равена» та методики «Колірних виборів» великих розрізень між підгрупою «а» та «б» не встановлено.

В процесі застосування методики «Багатобічного дослідження особистості» (МБДО) отримано деякі відмінності у респондентів підгрупи «а» та «б».

	шкала L	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	50	10,86	1,86
підгрупа «б»	49	8,20	1,64
показник t	1		

	шкала F	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	49	10,10	1,92
підгрупа «б»	48	8,20	1,29
показник t		0,41	

	шкала K	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	55	9,82	1,72
підгрупа «б»	56	9,47	1,05
показник t		-0,41	

	шкала 1	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	46	5,68	0,98
підгрупа «б»	46	5,67	0,78
показник t		-0,40	

	шкала 2	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	45	9,02	1,64
підгрупа «б»	45	7,89	1,14
показник t		1,56	
рівень значущості (p)		0,01	

	шкала 3	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	45	8,84	1,40
підгрупа «б»	48	7,61	1,08
показник t		-1,06	

	шкала 4	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	46	8,06	1,52
підгрупа «б»	51	8,76	1,64
показник t		-3,28	
рівень значущості (p)		-0,01	

	шкала 5	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	49,1	10,06	1,64
підгрупа «б»	46	12,26	2,87
показник t		0,60	

	шкала 6	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	48	11,29	1,86
підгрупа «б»	45	11,18	1,86
показник t		1,06	

	шкала 7	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	51	8,87	1,48
підгрупа «б»	48	7,84	1,44
показник t		1,82	
рівень значущості (p)		0,1	

	шкала 8	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	48	9,04	1,58
підгрупа «б»	49	9,06	1,60
показник t		-0,04	

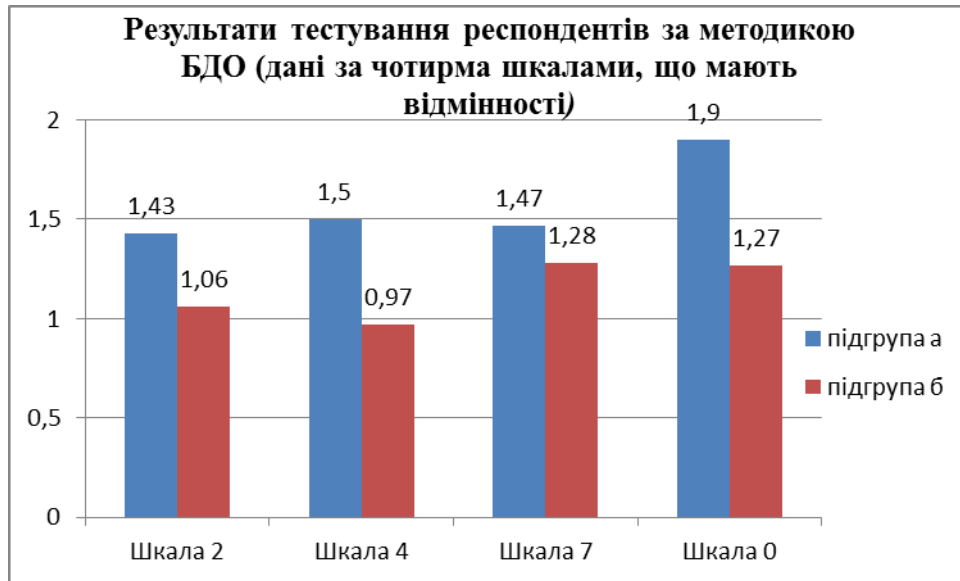
	шкала 9	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	59	8,86	1,42
підгрупа «б»	56	8,27	1,37
показник t		0,47	

	шкала 0	показник Σ	показник t
підгрупа «а»	59	8,86	1,42
підгрупа «б»	56	8,27	1,11
показник t		0,01	

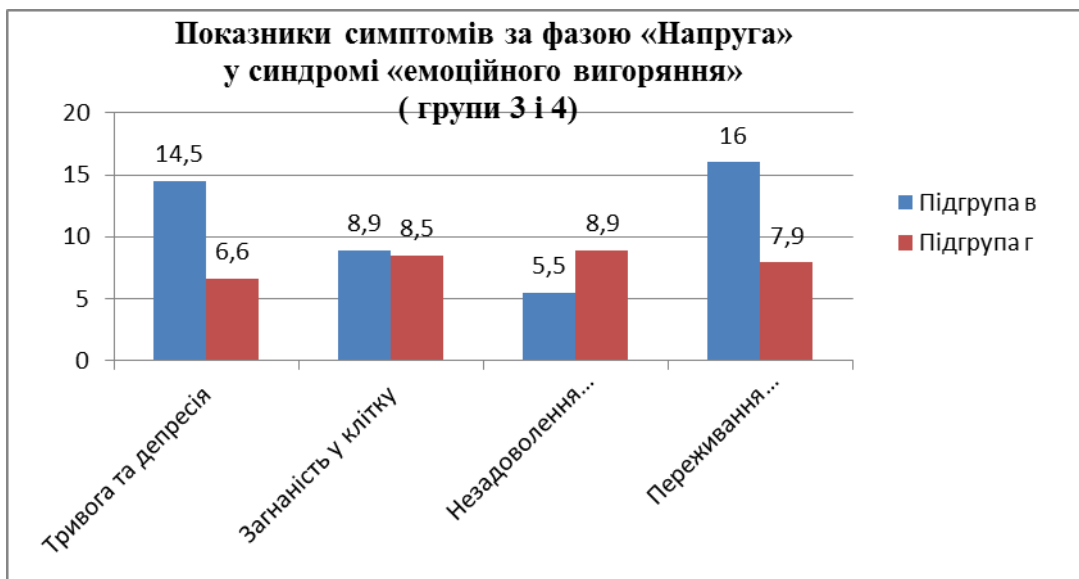
У результаті проведеного тестування поліцейських з використанням методики «Багатобічного дослідження особистості» встановлено значні відхилення поміж шкалами 2, 4, 7. Відхилення між середніми показниками підгруп «а» і «б» за 2 і 7 шкалами вірогідні на рівні 0,1. Встановлено високий рівень значущості -0,01 за 4 та 0 шкалою МБДО. Водночас, встановлено різницю між усередненими даними підгруп «а» та «б» досліджуваних: 1) за шкалою - 4 методики БДО становить 7 Т-балів, 2) за шкалою - 0 методики БДО становить 6 Т-балів, 3) за шкалою - 2 і 7 методики БДО становить 3 Т-бали.

Водночас, нами в контексті тестування з використанням методики «Багатобічного дослідження особистості» (МБДО), нами встановлено, що дані шкал 2, 7, 0 підгрупи «а» перевищують показники за тими ж шкалами у підгрупі «б». Дані шкали 4 у підгрупі «б» є значно вищим, ніж у підгрупі «а». (див. діагр.3)

У результаті статистичного оброблення даних маємо можливість висувати, що у досліджуваних респондентів підгрупи «а» встановлено риси досліджуваних респондентів підгрупи «б» й навпаки, що засвідчує про те, що у респондентів підгруп

Діаграма 3. Результати емпіричного дослідження за методикою «Багатобічного дослідження особистості»

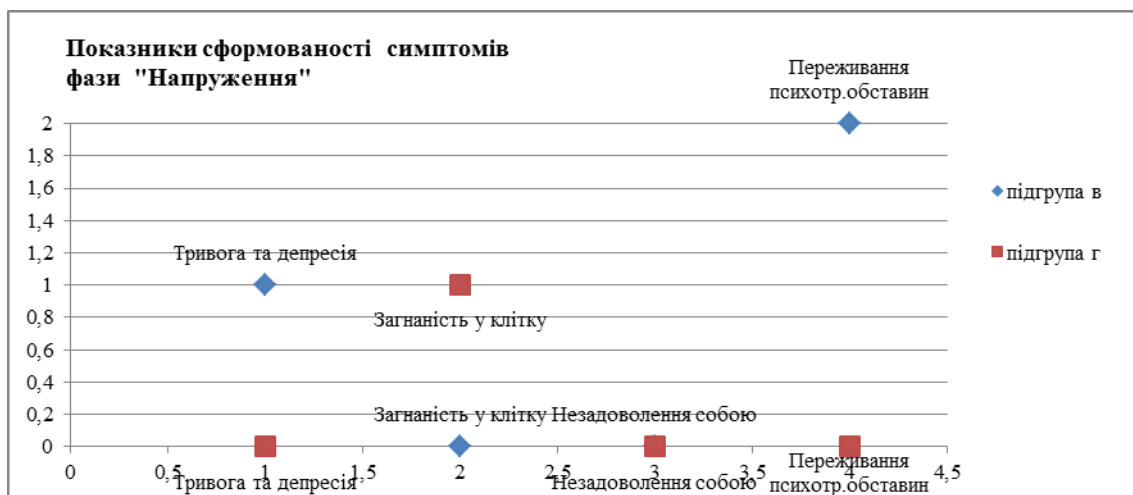
Діаграма 4. Показники симптомів за фазою «Напруга» у синдромі «емоційного вигорання» (групи 3 і 4)

«а» і «б» є відсутньою різниця між особистісними властивостями й засвідчує думку стосовно того, що розвиток професійної деформації залежить не тільки власне від особистісних чинників.

Другий етап емпіричного дослідження полягав у дослідженні ступеня емоційного вигорання. Метою зазначеного дослідження було у встановленні стереотипів професійної поведінки, адже власне зазначена методика сприяє можливості дослідити наявність негативних наслідків емоційного вигорання власне на професійну діяльність правоохоронців та на виникнення

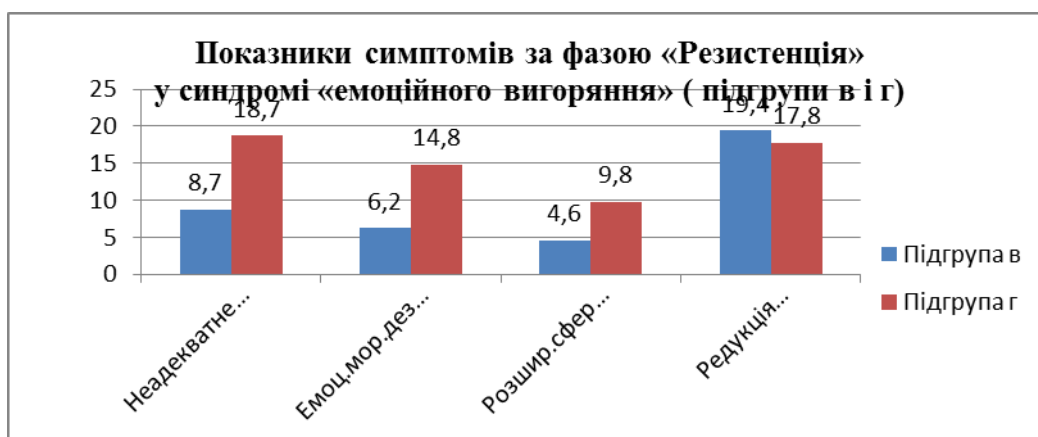
феномену професійної деформації. У діаграмах 4-9 позиціоновано дані за фазами «Напруга», «Резистенція» і «Виснаження» в контексті синдрому «емоційного вигорання» у респондентів підгруп «в» та «г».

Одержані результати емпіричного дослідження надають підстави висувати про те, що найвищий ступінь напруги в контексті реалізації професійних функцій проявляються в симптомах «обставини, котрі травмують психіку», «тривога» й «депресія». Враховуючи специфіку служб, встановлено, що у співробітників кримінальної

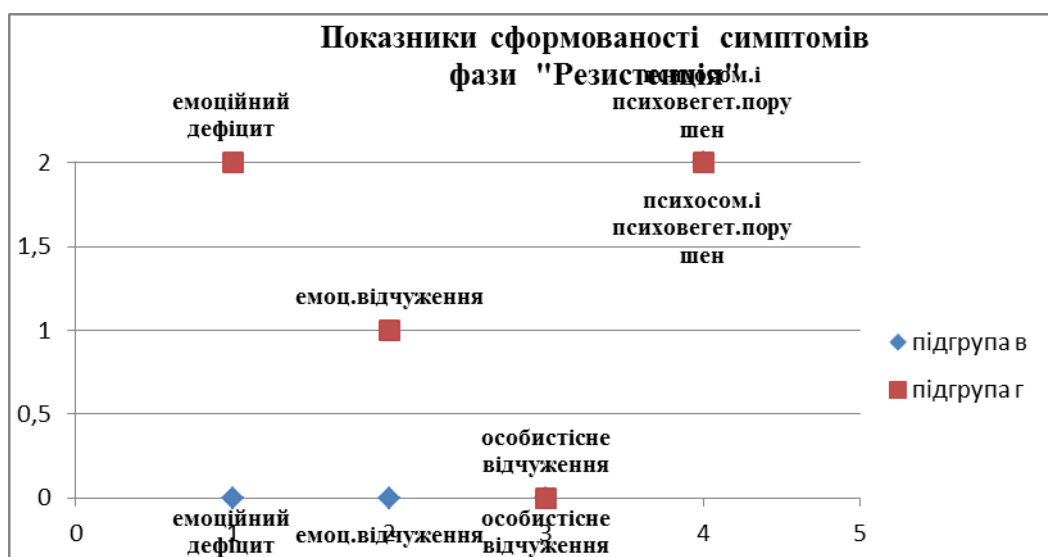

Діаграма 5. Показники сформованості симптомів фази «Напруження»

Примітка: 0- симптом є ще несформованим; 1- симптом лише формується, 2 - симптом уже сформований.

Діаграма 6. Показники симптомів за фазою «Резистенція» у синдромі «емоційного вигорання» (підгрупи в і г)

Діаграма 7. Показники сформованості симптомів фази «Резистенція»

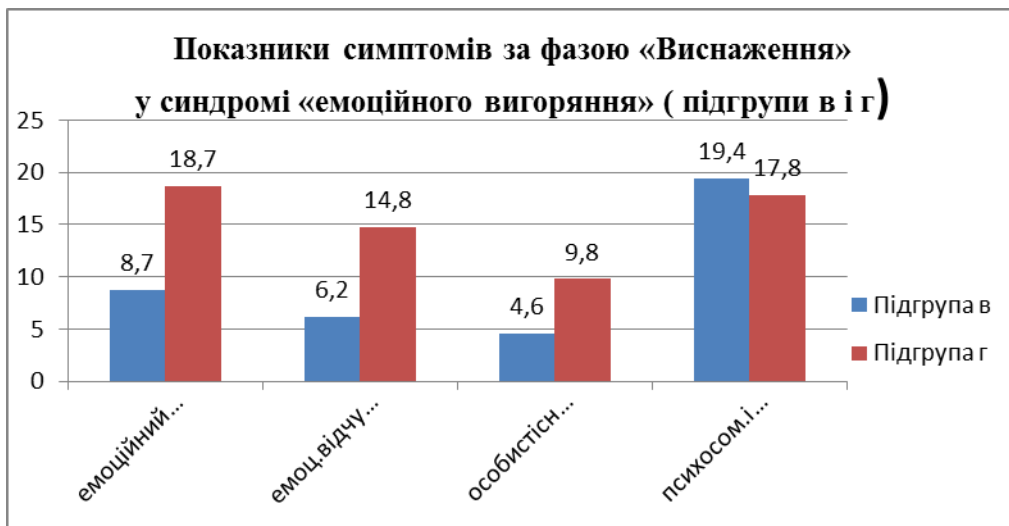
і патрульної поліції рівень зазначених показників є значно більшим, аніж у співробітників адміністративних підрозділів, тому «Фаза напруження» співробітників кримінальної і патрульної поліції перебуває в стадії формування, а у працівників відділі кадрового та документального забезпечення є несформованою.

В контексті аналізу даних «Фази резистентності» встановлено високий ступінь резистентності у поліцейських підгрупи «в» - 61,1 бал й невисокий ступінь у поліцейських підгрупи «г» - 38,9 бала, що є свідченням сформованості фази «Резистентності» у підгрупі «в» та утворення в підгрупі «г».

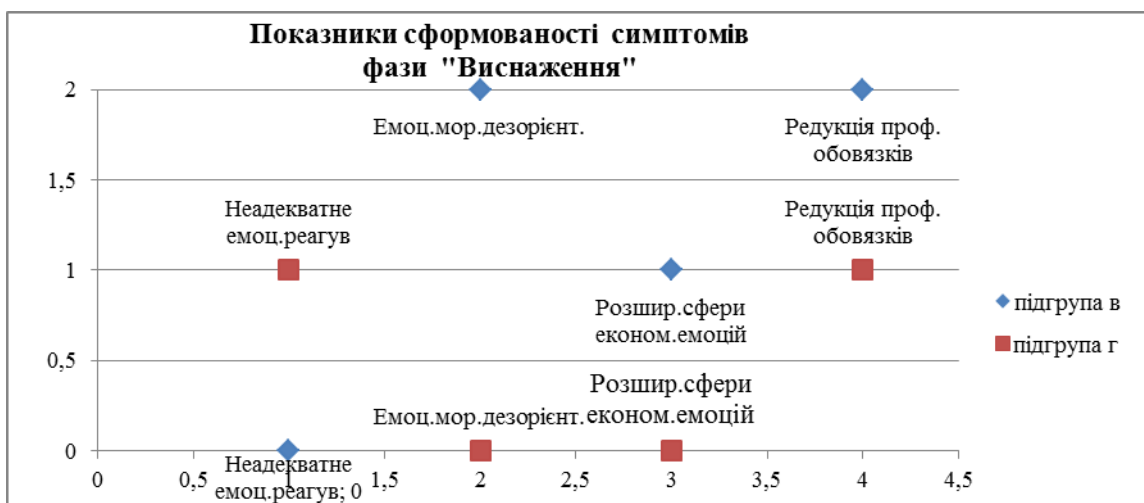
Найбільш характерним наслідком впливу реалізовуваних професійно-службових завдань співробітниками поліції є фаза «Виснаження», адже

симптом «Психосоматичні й психовегетативні порушення» позиціонує власне інтенсивність вияв зазначеної фази.

Здійснюючи аналіз фази «Виснаження» слушно зазначити, що зазначений симптом у поліцейських підгрупи «г» у трічі перевищує ступінь, ніж у поліцейських підгрупи «в». Враховуючи вище викладене, слушно висувати про те, що наявні дисфункціональні переміни у співробітників кримінальної й патрульної поліції є детермінованими власне своєрідністю їхньої професійної діяльності, про що засвідчує цілковита сформованість фази «Виснаження» - 64,4 бали. Високий рівень зазначеного показника є безпосередньо пов'язаним із професійною деформацією особистості правоохоронця.

Діаграма 8. Показники симптомів за фазою «Виснаження» у синдромі «емоційного вигорання» (підгрупи в і г)

Діаграма 9. Показники сформованості симптомів фази «Виснаження»

Висновки.

1. Аналіз наукових розвідок стосовно дослідження професійної деформації засвідчує про те, що серед наукової спільноти має місце дискусія щодо особистісних, мікросистемних та макросистемних (загально-соціальних) детермінант виникнення даного феномену та специфіки його перебігу.

2. Виникнення феномену професійної деформації у співробітників Національної поліції є детерміновано різноманітними чинниками - економічними, організаційно-правовими, психологічними тощо, одним із домінуючих чинників є специфіка їхньої професійної діяльності.

3. Під поняттям «професійної деформації особистості поліцейського» слушно вважати об'єктивний феномен, негативні ознаки котрого можуть бути виділені лишень із врахуванням професійних (котрі безпосередньо є пов'язаними із службовою діяльністю) та непрофесійних (виховання, самовиховання, соціалізація) чинників.

4. Професійна деформація з власними іманентними якостями зворотно чинить вплив на професійну діяльність поліцейських. В окресленому сенсі цей феномен є непереборним, а його превенція є можливою лишень в частині формування у поліцейських прийнятної межі, поза котрою розпочинається моральна деградація особи поліцейського, виявляється деліквентний характер поведінки.

5. Механізм запобігання професійній деформації поліцейських повинен

ґрунтуватися на неухильному урахуванні як особистісних, так і мікро- та макросистемних детермінант, котрі її зумовлюють. За умов, коли професійна деформація поліцейських є досить поширеним явищем, діяльність щодо її запобігання та протидії повинна мати власну стратегію, в якій необхідно реалізовувати низку заходів в частині удосконалення: професійної та психологічної підготовки поліцейського, яка включатиме наочіння правоохоронців методами психологічного забезпечення власної безпеки в екстремальних та ризиконебезпечних та обставинах; навичкам психологічної готовності запобігання деліквентним діям; практики фасилітації.

Перспектива подальших досліджень полягатиме у розробленні сучасної концепції превенції професійної деформації поліцейських.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII/ URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

3. Профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ: навч.-метод посіб. /Криволапчук В.О., Кушнар'єв С.В., Словінський В.Р. Медведєв В.С./ за заг. ред. Доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України М.Г. Вербенського. К.: Нац.акад.внутр.справ України, 2014. 68 с.

4. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Ніка-Центр, 2006. 532 с.

5. Бех І.Д. Психологічна природа та типологія поведінки особистості // Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості. К.: Либідь, 2008. 848 с.

6. Harold D. Legal Education and Public Policy: Professional Training against professional deformation in the Public Interest. Yale LawJournal, 2007. No. 2. P. 203-248.

7. Jane Green. The Deformation of Professional Formation: Managerial Targets and the Undermining of Professional Judgement. Ethics and Social Welfare. Great Britain, 2009. No. 1. P. 115-130.

8. Серєда В. В., Кісіль З. Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 848 с.

9. Denys Aleksandrov, Ivan Okhrimenko, Volodymyr Medvediev, Olena Moiseieva, Kostiantyn Prontenko Psychoprophylactic Correction of the Individual Psychological Factors of Narcotism. Psychoprophylactic Correction of the Individual Psychological Factors of Narcotism. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, [S.l.], v. 11, n. 2, p. 01-17, oct. 2020. ISSN 2067-3957.

10. Стрес та стресостійкість в діяльності працівників правоохоронних органів»: Бардин Н., Жидецький Ю., Когут Я., Пряхіна Н., Ясінський В. Стрес та 11 стресостійкість в діяльності працівників правоохоронних органів: Навчально-методичний посібник. Львів. Кварт, 2020. 120 с.

11. Барко В. І. Концептуальні засади професійно-психологічного тренінгу «збереження психологічного здоров'я поліцейських Національної поліції України». Право і Безпека. 2016. № 4 (63). С. 104-109.

12. Синявська О.Ю. Професійна етика як чинник протидії професійній деформації працівників органів внутрішніх справ. Право і безпека. 2005. № 4`1. С. 96-99.

13. Пол Клейнман. Психологія 101. Факти, теорія, статистика, тести й таке інше. Харків : КСД, 2021. 240 с.

14. Медведєв В.С. Деякі концептуальні основи програми профілактики професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. № 8. С. 26-28.

15. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посібн. / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець та інш.; за заг. ред. В.В. Сокурєнка; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

16. Москалець В.П. Психологія особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 320 с.

17. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. 2ге вид., перероб. і допов. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 158 с.

18. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія. Чернівці: Технодрук, 2010. 486 с.

19. Кісіль З.Р., Швець Д.В. Психологія управління: Навчальний посібник. Харків: видавництво «Університетська книга». 2022. 648 с.

20. Погрібна В.Л. Соціологія професіоналізму: монографія. К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2008. 336 с.

21. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий ана-

ліз. Харків: вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, Харківська правозахисна група, 2005. 212 с.

22. Савчин М.В. Професійна особистісна деформація співробітників органів внутрішніх справ та деякі шляхи її профілактики. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2005. № 2. С. 145-152.

23. Gellarty I., Paunonen S., Meyer J., Jackson D., Goffin R. Personality, vocational interest, and cognitive predictors of managerial job performance and satisfaction. // *Personality and Individual Differences*. 1991. 12. P. 221-231.

24. Кісіль З.Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 848 с.

25. Юридична психологія: особистісно-діяльнісний підхід. К.: Слово, 2017. 405 с.

*Сашуріна О. Ю.,
доктор філософії,
заступник декана факультету № 2
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

ВОЛОНТЕРСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ

Сірко В. С.

Стаття присвячена вивченню правового статусу волонтерів, які займаються допомогою та підтримкою в умовах війни. Робота розглядає законодавчі акти та міжнародні норми, які визначають права та обов'язки волонтерів, а також аналізує зміни та проблеми в правовому регулюванні волонтерської діяльності. Дослідження розкриває важливі аспекти правового захисту волонтерів під час війни. Аналізуються права волонтерів на безпеку, недоторканість та соціальний захист, а також гарантії їхньої діяльності, включаючи свободу вибору та організації волонтерських проектів. Досліджується взаємодія волонтерів з органами влади та військовими структурами, а також механізми надання юридичної та медичної допомоги волонтерам.

Автор приділяє увагу змінам та проблемам в правовому регулюванні волонтерської діяльності під час війни. Аналізуються законодавчі недоліки та прогалини, які можуть обмежувати права та можливості волонтерів, а також перешкоджати їхній ефективній діяльності. Дослідження спрямоване на визначення пропозицій щодо поліпшення законодавчої бази та забезпечення більшої правової захищеності волонтерів під час війни. Це дослідження має важливе значення для розуміння та покращення правового статусу волонтерів під час війни в Україні. Враховуючи постійну динаміку ситуації в бойовій зоні, аналізується актуальність і потреба у вдосконаленні законодавства для забезпечення ефективної діяльності волонтерів.

Дослідження висвітлює ключові проблеми, з якими стикаються волонтери під час війни. Це включає в себе недостатню координацію та співпрацю між органами влади та волонтерськими організаціями, недостатню фінансову підтримку, а також недостатність правових механізмів для захисту волонтерів в разі порушення їхніх прав та безпеки.

Автор зауважує необхідність вдосконалення правового регулювання волонтерської діяльності під час війни. Пропонуються рекомендації щодо розробки та прийняття нових законів, які б забезпечували більшу правову захищеність волонтерів та сприяли більш ефективній організації їхньої діяльності. Також розглядаються важливі аспекти співпраці між волонтерами, владою та військовими структурами з метою покращення координації та спільної дії.

Ключові слова: *правове регулювання, волонтерство, правовий механізм, війна, законодавство, волонтерська діяльність, правові принципи.*

Sirko V. S. Volunteering during war in Ukraine: rights and guarantees

The article is dedicated to studying the legal status of volunteers engaged in assistance and support during armed conflict. The work examines legislative acts and international norms that define the rights and obligations of volunteers, as well as analyzes changes and problems in the legal regulation of volunteer activities. The research reveals important aspects of legal protection for volunteers during war. The rights of volunteers to safety, inviolability, and social protection are examined, as well as guarantees for their activities, including freedom of choice and organization of volunteer projects. The interaction of volunteers with authorities and military structures is explored, along with mechanisms for providing legal and medical assistance to volunteers.

The author pays attention to the changes and problems in the legal regulation of volunteer activities during war. Legislative shortcomings and gaps that may limit the rights and opportunities of volunteers, as well as hinder their effective activities, are analyzed. The research aims to identify proposals for improving the legislative framework and ensuring greater legal protection for volunteers during war. This study is of great importance for understanding and improving the legal status of volunteers during war in Ukraine. Considering the ongoing dynamics of the situation in the conflict zone, the relevance and need for legislation improvement to facilitate effective volunteer activities are examined. The research highlights key issues faced by volunteers during war. This includes insufficient coordination and cooperation between authorities and volunteer organizations, inadequate financial support, as well as a lack of legal mechanisms for protecting volunteers in case of rights and safety violations.

The author emphasizes the need for improving the legal regulation of volunteer activities during war. Recommendations are proposed for the development and adoption of new laws that would ensure greater legal protection for volunteers and facilitate more effective organization of their activities. Important aspects of collaboration between volunteers, authorities, and military structures are also discussed to enhance coordination and joint action.

Key words: *legal regulation, volunteering, legal mechanism, war, legislation, volunteer activities, legal principles.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблематика полягає в аналізі прав та гарантій для волонтерів під час війни в Україні. У контексті війни, волонтери відіграють важливу роль у наданні допомоги та підтримки. Однак, існує потреба у дослідженні їхнього правового статусу та забезпеченні адекватних гарантій для їхньої діяльності. Актуальність теми полягає в необхідності розуміння та захисту прав волонтерів під час війни. Волонтерський рух в Україні має велике значення для підтримки армії, евакуйованих громадян та учасників бойових дій. Проте, існують виклики та проблеми, пов'язані з правовим статусом волонтерів, їхньою безпекою, координацією з органами влади та отриманням достатньої фінансової підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему волонтерства в Україні під час війни досліджували та вивчали такі науковці: Олексій Гарань, Микола Павліковський, Олександр Лихоманов, Юлія Мірошниченко.

Аналізуючи останні дослідження та публікації щодо волонтерства під час війни в Україні, виявлено ряд ключових тенденцій та викликів, які стосуються прав та гарантій волонтерів. Зміни в правовому регулюванні волонтерської діяльності під час війни призвели до розширення правового захисту волонтерів, але також виявили низку проблем.

Однією з основних проблем є недостатня координація та співпраця між органами влади та волонтерськими організаціями. Це може призвести до дублювання зусиль та непродуктивності волонтерської діяльності. Також відсутня єдина система фінансової підтримки волонтерських проектів, що ускладнює їхню діяльність та зменшує масштаб їхнього впливу.

Крім того, правові механізми захисту волонтерів в разі порушення їхніх прав та безпеки є недостатньо розвинутими. Необхідно вдосконалити процедури надання юридичної допомоги та забезпечення безпеки волонтерів, а також забезпечити ефективний механізм врегулювання конфліктних ситуацій, що можуть виникнути під час волонтерської діяльності.

Метою цієї статті є вивчення та аналіз правового статусу волонтерів, які займаються допомогою та підтримкою в умовах війни. Метою статті є розкриття прав та гарантій волонтерів під час

війни, виявлення проблем у правовому регулюванні та надання пропозицій щодо його поліпшення, забезпечення більшої правової захищеності та ефективності діяльності волонтерів.

Виклад основного матеріалу. Волонтерство - це форма добровільної діяльності, коли люди добровільно віддають свій час, знання та навички для надання допомоги та підтримки іншим людям або громаді без фінансової винагороди. Волонтери працюють на безоплатній основі і віддають свої зусилля для покращення ситуації у суспільстві, розвитку спільноти, надання допомоги потребуючим та реалізації різних проектів.

Волонтерська діяльність - добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [1].

Війна в Україні спричинила збільшення кількості волонтерів, основними стимулами стали громадянська свідомість і патріотизм. Війна викликала в українському населенні глибокий патріотичний рух та бажання допомагати своїй країні. Багато людей відчують моральну обов'язковість підтримувати військових та постраждалих.

Наступною причиною стала ескалація гуманітарної кризи, внаслідок чого тисячі людей опинилися в складних життєвих обставинах.

Також війна стала спонуканням до мобілізації громадськості. Суспільство об'єднується навколо спільної мети - захисту країни та допомоги потерпілим. Волонтерство є одним з проявів активної громадської позиції та громадського діалогу, де наступною причиною стають виклики системи соціального захисту. Війна призводить до збільшення потреб у соціальному захисті для воїнів, ветеранів та постраждалих. Волонтери допомагають забезпечити додаткову соціальну підтримку тим, хто цього потребує.

Війна спонукає багатьох людей відчувати солідарність та співпереживання, а також дає можливість впливу на ситуацію. Волонтери допомагають в забезпеченні безпеки, гуманітарної допомоги, медичної підтримки та інших аспектів, що сприяють поліпшенню ситуації в умовах війни.

Таким чином, у рік повномасштабного вторгнення у Реєстрі волонтерів в Податковій зареєструвалися 2383 українця (рис. 1). Це у 8,4 рази більше, ніж за весь час існування переліку [2].

Загалом Державна податкова служба нарахувала 2 699 волонтерів на початок 2023 року. Реєстр волонтерів антитерористичної операції створено ще у 2014 році, й до повномасштабного вторгнення у ньому було лише 320 осіб [2].

Кількість реєстрацій волонтерів

— Кількість реєстрацій волонтерів

© 2023 Опендатабот — відкриті дані

Рис. 1. Статистика реєстрації волонтерів

Рис. 2. Напрями благодійності і волонтерства в Україні [3]

Від початку російського вторгнення на територію України у 2014 році в країні спостерігається зростання кількості волонтерських організацій. За даними Асоціації Благодійників України, з 2014 року в Україні близько 10% українського суспільства регулярно та системно займається благодійною діяльністю. А після лютого 2022 року цей показник зріс до 30% (рис. 2) [3].

Волонтерство в Україні під час війни виконує багато функцій, які спрямовані на підтримку воїнів, постраждалих та вразливих груп населення

Нормативна база волонтерства в Україні під час війни включає ряд законодавчих актів та нормативних документів, які регулюють організацію та діяльність волонтерського руху:

- Конституція України;
- Закон України "Про добровільну допомогу";
- Закон України "Про волонтерство" [4];
- Закон України "Про захист прав та свобод громадян під час проведення антитерористичної операції" (зі змінами та доповненнями) [5];
- Наказ Міністерства оборони України "Про взаємодію Міністерства оборони України

Функції волонтерства в Україні під час війни

Функція	Характеристика
Медична допомога	Надання медичної допомоги на передовій, в лікарнях та медичних закладах. Вони допомагають у лікуванні поранених воїнів, надають першу медичну допомогу та організують медичні заходи.
Гуманітарна допомога	Збір та розподіл гуманітарної допомоги (продукти харчування, одяг, засоби гігієни та інші необхідні речі) до постраждалих районів та зони бойових дій.
Психологічна підтримка	Надання психологічної підтримки воїнам та постраждалим особам, які пережили емоційні травми під час війни.
Соціальна допомога	Допомога в отриманні соціальної підтримки, зокрема доступ до житла, освіти, працевлаштування та інших соціальних послуг. Вони допомагають у вирішенні соціальних проблем та забезпечують необхідну інформаційну підтримку.
Інформаційна підтримка	Поширення інформації про ситуацію на передовій, потреби воїнів та постраждалих, актуальні новини та події. Волонтери виконують роль інформаційних посередників між військовими, громадськістю та засобами масової інформації, щоб забезпечити широке розповсюдження актуальної інформації та підвищити громадську свідомість про події війни.
Логістична підтримка	Транспортування матеріальних цінностей, координацію постачання та розподілу допомоги, організацію тимчасових житлових умов та інші питання, пов'язані з ефективним функціонуванням волонтерських проєктів.
Підтримка учасників війни	Допомога учасникам війни у підготовці до повернення до цивільного життя після перебування на передовій. Вони організують проєкти професійного навчання, підтримують у пошуку роботи та створюють умови для адаптації у мирному житті.

з громадськими організаціями та волонтерами у сфері оборонної діяльності»;

- Інструкція щодо організації волонтерської діяльності в Міністерстві охорони здоров'я України.

Нормативно-правова база повністю вирішує всі проблеми, пов'язані з волонтерством під час війни в Україні.

Удосконалення нормативно-правової бази розвитку волонтерської діяльності. Цей напрям державної підтримки волонтерства в цілому майже досягнутий з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» від 15.08.2022 р. № 2519-IX1. Зміст внесених до Закону змін характеризувався у підрозділі 2.2 монографії [7, с. 144].

Законодавство щодо волонтерства, на відміну від нормативно-правової бази, все ще потребує вдосконалення та доповнень, щоб врахувати специфічні вимоги та виклики, з якими стикаються волонтери в умовах війни.

Деякі з проблем, пов'язаних з правовим регулюванням волонтерства під час війни, включають:

- Відсутність повного охоплення волонтерської діяльності в законодавстві.

Деякі аспекти волонтерства, зокрема фінансове регулювання та податкові питання, можуть залишатися неохопленими чинним законодавством.

- Недостатня координація та співпраця.

Волонтерський рух в Україні часто характеризується фрагментарністю та відсутністю системної координації між різними волонтерськими організаціями та державними структурами.

- Недостатність підтримки та захисту волонтерів.

Волонтери, особливо під час війни, можуть стикатися з ризиками та викликами, які потребують адекватної підтримки та захисту з боку держави.

- Прозорість та відповідальність.

Необхідно розвивати механізми контролю та відповідальності для забезпечення прозорості та ефективності волонтерських ініціатив, а також виключення випадків зловживання чи корупції.

Для подолання цих проблем важливо доопрацювати законодавство, сприяти співпраці та координації між волонтерськими організаціями та державними структурами, а також забезпечити підтримку та захист прав волонтерів. Деякі зі способів подолання зазначених проблем можуть включати:

Удосконалення законодавства. Потрібно провести аналіз і внести зміни до законодавства, щоб воно відповідало потребам та специфіці волонтерської діяльності під час війни. Це може включати врегулювання фінансових питань, створення механізмів контролю та нагляду, а також забезпечення податкових пільг для волонтерських організацій.

До Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» вже внесено зміни щодо «зобов'язання неприбуткової організації, у тому числі благодійної організації (крім політичних партій і кредитних спілок), або територіальної громади оприлюднювати на своєму веб-сайті звіти про використання коштів та документи (або їх засвідчені копії), що підтверджують їх використання [9].

Необхідно розширити законодавство України, а саме Кодекс України про адміністративні правопорушення, шляхом введення нових правових норм, що передбачають адміністративну відповідальність за порушення встановленого законом процедури збору публічних благодійних пожертв, а також за недоступ до публічної інформації, структури та розміру доходів і витрат благодійної організації згідно з установленим законом порядком.

Також розглядається можливість внесення нової статті до Кримінального кодексу України, яка передбачатиме кримінальну відповідальність за зловживання або привласнення благодійних пожертв, які були призначені для отримувача.

Варто погодитись із науковцями в тому, що «нормативне закріплення адміністративної та кримінальної відповідальності у цій сфері дозволить належним чином переслідувати недобросовісних осіб, залучених до шахрайських схем» [8, с. 102].

Зміцнення координації та співпраці. Важливо створити механізми для забезпечення співпраці та координації між різними волонтерськими організаціями, державними структурами та іншими зацікавленими сторонами. Держава має забезпечити створення платформи для обміну інформацією, спільного планування та ресурсного забезпечення.

Забезпечення підтримки та захисту волонтерів. Держава повинна забезпечити належну підтримку та захист прав волонтерів. Необхідно розробити механізми подання скарг та надання юридичної допомоги волонтерам, які постраждали або були об'єктом переслідування. Пропонується створити механізми соціального захисту, надання психологічної та юридичної допомоги.

Розвиток механізмів відповідальності та прозорості. Необхідно забезпечити механізми контролю та відповідальності, які дозволять відстежувати використання ресурсів, забезпечити прозорість та ефективність волонтерських ініціатив.

Зокрема, важливим є питання удосконалення методів боротьби з псевдоволонтерством.

Численні публікації та випадки з практики свідчать про поширення зловживань у сфері волонтерської роботи, активізацію шахрайських структур, що під виглядом благодійної діяльності здійснюють публічні збори коштів на власні потреби. На думку дослідників, «багато в чому така шахрайська діяльність в Україні стала можливою у зв'язку з відсутністю реальних способів контролю та звітності при здійсненні благодійної діяльності» [8, с. 102].

Інформаційна підтримка. Для ефективного функціонування волонтерського руху під час війни важлива інформаційна підтримка. Держава може забезпечити доступ до актуальної інформації про потреби та пріоритети, а також сприяти розповсюдженню інформації про волонтерські можливості та успіхи, що входить до компетенції Міністерства культури та інформаційної політики України, а також Державного комітету телебачення і радіомовлення України. Основними завданнями цих організацій будуть:

- створення інформаційних матеріалів, що розкривають найкращі практики волонтерської діяльності, у форматі соціальної реклами, журналістських розслідувань та окремих тематичних програм;
 - популяризація прикладів успішної співпраці між бізнесом, волонтерськими організаціями та органами влади;
 - проведення інформаційних кампаній, спрямованих на залучення широкого кола громадян України, включаючи внутрішньо переміщених осіб, до соціалізації за допомогою волонтерів, благодійних організацій та приватних донорів.
- Міжнародне співробітництво.* Україна може залучити досвід та підтримку міжнародних партнерів у розвитку волонтерського руху під час війни. Це може включати обмін досвідом або участь у міжнародних програмах.

Студенти-волонтери, беручи участь у міжнародних програмах, мають змогу набути фахових знань з обраної спеціальності в процесі спілкування з професіоналами, спостереження за їхньою роботою, ознайомлення з певними методиками, технологіями й їхнім застосуванням на практиці, вони знайомляться з діяльністю громадських організацій різних країн, набувають досвіду спілкування та співпраці з іноземними студентами. Працюючи в міжнародних групах, «студенти не тільки розширюють своє бачення волонтерського руху, отримують навички організації міжнародних програм, а й удосконалюють свої комунікативні вміння, толерантність

і емпатичні здібності, спілкуючись з учасниками з інших країн»

Загальною метою подолання проблем у правовому регулюванні волонтерства під час війни є створення сприятливих умов для волонтерів, що дозволить їм ефективно допомагати та підтримувати воїнів та постраждале населення. Це сприятиме підтримці військових операцій, соціальній реабілітації та реконструкції територій, а також зміцненню духу солідарності та громадянської активності.

Висновки. Волонтерство під час війни є надзвичайно важливим фактором підтримки військових операцій та допомоги потерпілим. Волонтери вносять вагомий внесок у захист національної безпеки, гуманітарну допомогу та розвиток громад. Тому права та гарантії волонтерів повинні бути належним чином захищені та забезпечені.

Для цього необхідно продовжувати працювати над вдосконаленням правового регулювання волонтерства під час війни. Зміни повинні стосуватися не лише самого законодавства, але й практичних механізмів його реалізації. Розробка і впровадження нових положень та процедур сприятимуть покращенню координації, співпраці та ефективності волонтерської діяльності. Держава, волонтерські організації та громадськість повинні спільно працювати над розвитком волонтерства під час війни. Необхідна ефективна комунікація та партнерство між різними сторонами, щоб забезпечити взаємодію та використання ресурсів волонтерського руху на максимально можливному рівні.

Крім того, важливо підтримувати постійний моніторинг та оцінку ефективності волонтерської діяльності під час війни. Це дозволить вчасно виявляти проблеми, адаптувати правове регулювання та вдосконалювати практичні аспекти роботи волонтерів.

Література

1. Закон України «Про волонтерську діяльність». Стаття 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
2. Кількість зареєстрованих волонтерів. Інтернет-джерело. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/volunteers-registry>.
3. Історії волонтерів. Інтернет-джерело. URL: <https://ain.ua/2022/08/09/istoriyi-volonteriv-yak-zakryvaty-zbory-de-braty-perelik-neobhidnogo-yak-organizuvaty-robotu/>.
4. Закон України "Про волонтерство". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
5. Закон України "Про захист прав та свобод громадян під час проведення антитерористичної операції". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>.
6. Наказ Міністерства оборони України "Про взаємодію Міністерства оборони України з громадськими організаціями та волонтерами у сфері оборонної діяльності". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0454322-22#Text>.
7. Горінов П., Драпушко Р. «Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження». Київ. 2022 рік. С. 144-150.
8. Вашкович В. В. «Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави» Ужгород. 2019 рік. С. 102.
9. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI (у ред. від 16.04.2022р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17/sp:max50:nav7:font2/>

*Сірко В. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОПЛАТНОСТІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИ В РАМКАХ СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО ЇЇ ДІЄЗДАТНІСТЬ

Соцька А. М.

У статті авторкою здійснено аналіз норм та положень українського законодавства і практики вирішення питання про фінансування судово-психіатричної експертизи, що проводиться в рамках судових процесів із розгляду справ окремого провадження, пов'язаних із визначенням обсягу дієздатності повнолітньої особи. Передусім зазначено про закріплені у спеціальному законі про судову експертизу засади фінансування судово-психіатричних експертиз, зміст яких зводиться до його здійснення за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету та в порядку, передбаченому чинним законодавством. Зауважено на законодавчо визначеній обов'язковості призначення судом експертизи у випадку, коли потребує встановлення психічний стан особи, зокрема і з метою подальшого вирішення питання про її недієздатність чи обмежену дієздатність. Акцентовано, що поновлення дієздатності особи також здійснюється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Наведено норми законодавства, які вказують на безоплатність проведення судово-психіатричної експертизи для сторін судових справ окремого провадження, пов'язаних із визначенням обсягу дієздатності повнолітніх осіб. Резюмовано, що судово-психіатрична експертиза в рамках розгляду справ окремого провадження стосовно дієздатності повнолітніх осіб повинна проводитися за державні кошти. На підтвердження сформульованих висновків наведено приклад судової практики про призначення судової експертизи у цивільній справі, а також процитовано офіційну позицію Верховного Суду України з означеного приводу. Зауважено на проблемах покладання витрат за проведення судово-психіатричної експертизи на заявників та високої вартості такої експертизи з урахуванням фінансового потенціалу сімей, у складі яких є особи із психічними порушеннями. Насамкінець сформульовано пропозицію про потребу у здійсненні на державному та місцевих рівнях заходів із підвищення рівня обізнаності населення та працівників судової системи з досліджуваних у статті питань.

Ключові слова: судові витрати, судово-психіатрична експертиза, окреме провадження, недієздатність, обмежена дієздатність, психічний стан.

Sotska A. M., Problematic aspects of the payment of a forensic psychiatric examination of a person within the framework of judicial resolution of cases about his legal capacity

In the article, the author analyzes the norms and provisions of Ukrainian legislation and the practice of solving the issue of financing forensic psychiatric examination, which is carried out within the framework of court processes for the consideration of cases of separate proceedings related to the determination of the scope of legal capacity of an adult. First of all, it is mentioned about the principles of financing of forensic psychiatric examinations laid down in the special law on forensic examination, the content of which is reduced to its implementation at the expense of the state or local budget and in the manner prescribed by the current legislation. It is noted that the legally determined obligation to appoint an expert examination by the court in the event that the mental state of a person needs to be established, in particular, for the purpose of further solving the issue of his incapacity or limited legal capacity. It is emphasized that the renewal of legal capacity of a person is also carried out on the basis of the conclusion of a forensic psychiatric examination. Legislation norms are given, which indicate that forensic psychiatric examination is free of charge for parties to court cases in separate proceedings related to the determination of the scope of legal capacity of adults. It is summarized that the forensic psychiatric examination within the framework of consideration of cases of separate proceedings regarding legal capacity of adults should be carried out at the expense of the state. In support of the formulated conclusions, an example of judicial practice on the appointment of a forensic examination in a civil case is given, and the official position of the Supreme Court of Ukraine on the said occasion is also cited. The problems of placing the costs of forensic psychiatric examination on the applicants and the high cost of such examination taking into account the financial potential of families, which include persons with mental disorders, were noted. At the end, a proposal was formulated about the need to implement measures at the state and local levels to increase the level of awareness of the population and employees of the judicial system on the issues studied in the article.

Key words: court costs, forensic psychiatric examination, separate proceedings, incapacity, limited legal capacity, mental state.

Постановка проблеми. Висновок судово-психіатричної експертизи за цивільним процесуальним законодавством є підставою для визначення судом із рішенням щодо обсягу дієздатності повнолітньої особи. Принагідно як стверджує генеральний директор державної установи «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України» С.С. Шум висновок судово-психіатричного експерта є поширеним процесуальним джерелом доказів [9, с. 12].

На практиці зазначена експертиза може бути досить дороговартісною (для прикладу, вартість може сягати майже 30 тис. грн [7]), а відповідно - непосильною для сімей, у складі яких є особи із психічними порушеннями здоров'я, адже такі порушення - переважаюча причина інвалідності, а інвалідність - один із чинників, які призводять до зубожіння людей із психічними порушеннями зокрема, та їхніх сімей загалом.

Проведений, окрім іншого з огляду на зазначене, аналіз національного законодавства, передусім норм Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПКУ), та огляд наукової літератури засвідчує актуальність теми оплатності судово-психіатричної експертизи особи в рамках судового вирішення справи про її дієздатність, неоднозначність практичних і наукових підходів до вирішення існуючих проблемних та спірних питань, пов'язаних із нею.

Також значимість задекларованого у статті питання підтверджується визначенням підпунктом 3 пункту 1 розділу VI «Рівність перед законом (стаття 12 Конвенції про права осіб з інвалідністю)» Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затвердженого розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р, завданням щодо вивчення Міністерством соціальної політики України, Міністерством юстиції України та Міністерством охорони здоров'я України питання щодо можливості звільнення від сплати за проведення судово-психіатричної експертизи особи, щодо якої розглядається справа про поновлення цивільної дієздатності чи продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною [2].

Стан дослідження. Різних аспектів задекларованого в цій статті питання та дотичних тем торкалися В.В. Курдюков, І.В. Стародубов, С.С. Шум,

В.Д. Юрчишин та інші. Однак воно досі потребує конкретної відповіді в частині визначення із суб'єктом сплати відповідних судових витрат з точки зору науки.

Метою цієї статті є спроба аналізу законодавчого забезпечення та практики проведення судово-психіатричної експертизи в контексті її оплатності чи безоплатності в рамках судових процесів із розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи із формулюванням відповідних висновків.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні закріплено низку норм про судово-психіатричну експертизу, які стосуються також судового вирішення питань про обсяг дієздатності повнолітньої особи. Окрім іншого, цими нормами регулюється і фінансовий аспект її здійснення. Зокрема загальні засади фінансування судово-психіатричних експертиз визначені у статті 15 Закону України «Про судову експертизу», а саме:

- проведення судових експертиз судово-психіатричними установами здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету, за винятком передбачених законодавством випадків [6]. Варто акцентувати, що такі винятки не стосуються питання визначення обсягу дієздатності повнолітньої особи;
- витрати на проведення судових експертиз судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України в цивільних справах відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством [6].

Що стосується порядку проведення судово-психіатричної експертизи, його затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14 червня 2018 р. за № 719/32171) [3].

За потреби встановлення психічного стану особи суд зобов'язаний призначити експертизу (стаття 105 ЦПКУ) [8].

Також статтею 298 ЦПКУ визначено, що суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю

лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу [8].

Важливо зазначити, що за змістом вказаної статті призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення психічного стану особи з метою подальшого визначення з питанням про її дієздатність, недієздатність чи обмежену дієздатність є обов'язком суду, а не його правом. У протилежному випадку відповідна законодавча норма була б сформульована із застосуванням словесної конструкції «може призначити».

Згідно з частиною четвертою статті 300 ЦПКУ скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Водночас частина восьма цієї статті містить норму про те, що клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи [8].

Процитовані положення ЦПКУ дають підстави для висновку про обов'язковість відповідної процедури з проведення судово-психіатричної експертизи для правильності вирішення питання про позбавлення, обмеження чи поновлення дієздатності повнолітньої особи. Тому, аспект оплатності чи безоплатності такої експертизи видається важливим поготів.

У цьому контексті важливо зазначити, що нормою частини другої статті 299 ЦПКУ судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави. І лише якщо суд установить, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, він стягує із заявника всі судові витрати. Про безоплатність судового розгляду справ окремого провадження, зокрема про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, зазначено і в частині сьомій статті 294 ЦПКУ, а саме: «при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом» [8].

Принагідно судові витрати - це судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема і з проведенням експертизи.

С.С. Шум у своїй науковій статті за темою «Нормативно-правове регулювання отримання судовим експертом винагороди за проведення судової експертизи» також акцентує, що при розгляді справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи визнання фізичної особи недієздатною судові витрати, у тому числі і витрати пов'язані з проведенням експертизи, відносяться на рахунок держави [10, с. 538].

Крім того, частиною першою статті 136 ЦПКУ суду надано право з урахуванням майнового стану сторони ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Своєю чергою в частині третій зазначеної статті вказано, що з підстав, зазначених у частині першій цієї статті, суд у порядку, передбаченому законом, може зменшити розмір належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх сплати [8].

Що стосується судової практики, прикладом вирішення питання із судово-психіатричною експертизою є Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 30 листопада 2021 р. про призначення судової експертизи у справі № 757/52376/21-ц, якою призначено у справі судово-психіатричну експертизу, проведення якої доручено експертам Київського центру судово-психіатричної експертизи з попередженням їх про кримінальну відповідальність за відмову від дачі та за дачу завідомо неправдивого висновку. Аргументував таке рішення Печерський районний суд м. Києва, посилаючись на встановлені статтею 103 ЦКУ умови призначення експертизи (необхідність спеціальних знань, ненадання сторонами відповідних висновків експертів), на частину першу статті 298 ЦПКУ стосовно призначення судом судово-психіатричної експертизи для встановлення психічного стану особи за наявності достатніх даних про психічний розлад її здоров'я, а також на визначене статтею 84 ЦПКУ право учасника справи в разі неможливості самостійно надати докази подати клопотання про витребування доказів судом, якими в цьому конкретному випадку є висновок судово-психіатричної експертизи [5].

Із зазначеного питання є також офіційна позиція Верховного Суду України, який на підставі перевірки правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального

права дійшов таких висновків. По-перше, правило частини другої статті 299 ЦПКУ про віднесення на рахунок держави судових витрат, пов'язаних із провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, є спеціальним під час визначення того, чи повинен заявник під час звернення до суду з такими заявами сплачувати судовий збір. По-друге, на рахунок держави у справах окремого провадження про визнання фізичної особи недієздатною відносяться всі судові витрати - як судовий збір, так і витрати, пов'язані з розглядом справи, що узгоджується з правилом частини першої статті 133 ЦПК України. По-третє, відмінне від наведеного розуміння частини другої статті 299 ЦПКУ призведе до порушення права заявника на доступ до правосуддя, доступ до суду, що є неприпустимим [1].

Однак процитоване на початку цієї статті завдання низці центральних органів виконавчої влади з розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р [2] засвідчує позицію Уряду про те, що він допускає можливість покладання відповідних витрат не на державу, а на замовника, що не узгоджується з вищезазначеним рішенням Верховного Суду України.

Висновки. Проведений аналіз задекларованої теми дає підстави для висновку, що відповідь на запитання про фінансування судово-психіатричної експертизи очевидна - ця експертиза в рамках розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи повинна проводитися за державні кошти.

Однак практика засвідчує часті випадки покладання обов'язку зі сплати за проведення судово-психіатричної експертизи в рамках відповідного окремого провадження заявниками. Така ситуація спричинена або правовою необізнаністю суб'єктів звернення до суду та безпосередньо суддів, або умислом. Вбачаємо одним зі шляхів вирішення цього питання - вжиття на державному та місцевому рівнях заходів із підвищення рівня обізнаності населення та працівників судової системи щодо особливостей судового розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи загалом, а також щодо порядку проведення та фінансування судово-психіатричної експертизи зокрема.

Література

1. Постанова Верховного Суду України від 14 груд. 2022 р. у справі № 637/909/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/108025974>
2. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квіт. 2021 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>
3. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>
4. Про надання інформації : лист Міністерства юстиції України від 9 трав. 2023 р. № 57451/62322-26-23/11.7.
5. Про призначення судової експертизи у справі № 757/52376/21-ц : Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 30 листопада 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101578844>
6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
7. Тарифи на платні послуги, що надаються комунальним некомерційним підприємством «Вінницька обласна клінічна психоневрологічна лікарня ім. акад. О. І. Ющенка Вінницької обласної Ради» (відділення № 9 судово-психіатричної експертизи). URL: https://vopnl.vn.ua/file/Tariffs_9.pdf
8. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
9. Шум С.С. Деякі процесуальні аспекти проведення судово-психіатричної експертизи // *Форум права*. 2013. № 1. С. 1212-1218. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_201.pdf
10. Шум С.С. Нормативно-правове регулювання отримання судовим експертом винагороди за проведення судової експертизи // *Форум права*. 2014. № 1. С. 537-541. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_94.pdf

Соцька А. М.,

orcid.org/0000-0002-6633-9192

кандидат юридичних наук,

заступник завідувача відділу Офісу Президента України,

старший викладач кафедри філософії,

права та соціально-гуманітарних дисциплін

Фінансово-економічного факультету

Національної академії статистики,

радник Голови Національної Асамблеї людей з інвалідністю України»

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА МАТИ ЗАХИСНИКА НЕПОВНОЛІТНІМ ПІДОЗРЮВАНИМ, ОБВИНУВАЧЕНИМ З ПРАВОМ МАТИ ПРЕДСТАВНИКА НЕПОВНОЛІТНІМ ПОТЕРПІЛИМ

Стоянов К. С.

Стаття присвячена дослідженню співвідношення права мати захисника неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим з правом мати представника неповнолітнім потерпілим. Розглядаємо обов'язкове представництво неповнолітнього потерпілого, яке здійснює особа, яка може бути адвокатом, як аналог захисту, в ході якого неповнолітній потерпілий отримує кваліфіковану юридичну допомогу з боку обраного або призначеного адвоката. Запропоновано внести до КПК перелік випадків щодо забезпечення у кримінальному провадженні обов'язкової участі представника потерпілого. Пропонується, що у цих випадках, як представник потерпілого допускається адвокат, обраний потерпілим чи його законним представником. У разі, якщо адвоката не запрошено самим потерпілим або його законним представником, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення представництва за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Запропоновано порядок дій щодо постанови (ухвали) про доручення призначити представника, визначені окремі питання оплати праці адвоката у разі відсутності у потерпілого чи його законного представника коштів.

Ключові слова: неповнолітній підозрюваний, неповнолітній обвинувачений, неповнолітній потерпілий, представник неповнолітнього потерпілого, адвокат, юридична допомога.

Stoyanov K. S. The article is attributed to the extension of the right of the mother of the defendant to the incompetent suspect, accusing the representative of the incompetent victim of the right of the mother

The article is devoted to the study of the relationship between the right to have a defense attorney for minor suspects, the accused and the right to have a representative

for minor victims. We consider mandatory representation of a minor victim, which is carried out by a person who may be a lawyer, as an analogue of protection, during which the minor victim receives qualified legal assistance from a selected or appointed lawyer. It is proposed to add to the Code of Criminal Procedure a list of cases regarding ensuring the mandatory participation of the victim's representative in criminal proceedings. It is proposed that in these cases, a lawyer chosen by the victim or his legal representative is allowed as a representative of the victim. In the event that the lawyer is not invited by the victim himself or his legal representative, the investigator, the prosecutor issues a resolution, and the investigating judge and the court issue a resolution instructing the relevant body (institution), authorized by law to provide free legal aid, to appoint a lawyer to provide representation for appointment and ensure his arrival at the time and place specified in the resolution (resolution) to participate in criminal proceedings. The procedure for actions regarding the resolution (resolution) on the mandate to appoint a representative is proposed, and separate issues of remuneration for the lawyer's work in the event that the victim or his legal representative do not have funds are defined.

Key words: minor suspect, minor accused, minor victim, representative of minor victim, lawyer, legal aid.

Постановка проблеми. З прийняттям нового КПК України одинадцять років тому радикальним чином змінено порядок кримінального судочинства. Після прийняття до КПК 2012 року було внесено багато змін та доповнень, але окремі напрями процесуальної діяльності залишаються дискусійними і потребують подальшого наукового розроблення, врахування законодавцем та впровадження в практичну діяльність. На нашу думку однією із загальних наукових проблем у вказаному КПК залишається встановлення розумного балансу між правом мати захисника неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим з правом мати представника неповнолітнім потерпілим. При цьому необхідно дотримати процесуальні права

осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності.

Метою цієї наукової статті виступає вивчення окремих проблем співвідношення права мати захисника неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим з правом мати представника неповнолітнім потерпілим.

Аналіз наукових публікацій. Питаннями дослідження процесуального статусу захисника як учасника кримінального провадження в різні періоди займалися такі науковці як Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, А. М. Бірюков, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Галаган, І. Ю. Гловацький, В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко, Ю. М. Грошевой, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, О. Д. Святоцький, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, А. М. Тітов, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші. Однак одним з перспективних напрямів залишається вивчення окремих проблем співвідношення права мати захисника неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим з правом мати представника неповнолітнім потерпілим.

Виклад основного матеріалу. Після прийняття КПК у 2012 році сторона захисту набула широкі процесуальні можливості для відстоювання своїх прав та законних інтересів, у тому числі підозрювані, обвинувачені. При цьому актуальним залишається питання співвідношення прав мати захисника неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим з правом мати представника неповнолітнім потерпілим.

Частина 1 ст. 58 КПК передбачає, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Пунктом 3 ч. 3 вказаної статті повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, - якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Частиною 4 цієї статті врегульовано, що представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [1].

Якщо у кримінальному провадженні учасниками процесу є неповнолітній підозрюваний,

обвинувачений, то згідно з ч. 1 ст. 45 КПК захисником неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є адвокат, який здійснює їх захист.

При цьому, з іншої сторони, неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, тобто представник неповнолітнього потерпілого має всі права, що має адвокат неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Виникає проблемне питання співвідношення процесуальних прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та неповнолітнього потерпілого. У зв'язку з викладеним представляє інтерес викладена позиція в Рекомендації № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, відповідно до якої цілі систем кримінального правосуддя традиційно формувалися з точки зору норм, які передусім стосуються відносин між державою і правопорушником. Необхідно враховувати, що внаслідок цього функціонування такої системи може ускладнювати, а не полегшувати проблеми потерпілого, що слід приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального процесу [2].

Т. В. Омельченко в рамках КПК України 1960 року підкреслював, що право на правову допомогу повинно гарантуватися усім неповнолітнім незалежно від їх процесуального статусу. Науковцем вказується, що укласти угоду про надання правової допомоги неповнолітній особі повинен, як правило, її законний представник. У випадку виникнення між неповнолітнім і його законним представником колізії щодо вибору конкретного адвоката посадова особа, яка веде процес, має сприяти досягненню згоди сторін, а якщо це неможливо - забезпечити участь у справі іншого адвоката.

Т. В. Омельченко звертає увагу на те, що вказане законодавство передбачало обов'язкову участь адвоката лише у справах про злочини неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, а також осіб, щодо яких ведеться провадження по застосуванню примусових заходів виховного характеру. Разом з тим, як свідчила практика, потерпілий, особливо неповнолітній, є однією з найменш захищених фігур у кримінальному судочинстві. У зв'язку з цим автор підтримує позицію тих процесуалістів (О.Х. Галімов та ін.), які пропонують передбачити в законі випадки обов'язкової участі в процесі представника з числа адвокатів для захисту прав та інтересів неповнолітнього

потерпілого [1, с. 13-14] [3, с. 13-14]. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.

Також Т. В. Омельченко пропонував обов'язкову участь представника потерпілого, якщо потерпілий: через свої фізичні або психічні вади (німий, глухий, сліпий тощо) не може особисто реалізувати процесуальні права; не володіє мовою, якою ведеться судочинство [4, с. 139].

З прийняттям КПК у 2012 році станом на 2023 рік процесуальний статус неповнолітнього потерпілого в цієї частині не покращився. Необхідно констатувати про наявність не поодинокі випадки, коли слідчі внаслідок переважання кількістю кримінальних проваджень, недодержання принципу публічності, не дотримуються вимог ст. 2 КПК [1] щодо виконання завдань кримінального провадження в частині захисту особи (в нашому випадку захисту неповнолітнього потерпілого) від кримінального правопорушення, охорони його прав, свобод та законних інтересів, як учасника кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

В окремих випадках внаслідок недостатнього виконання процесуальних обов'язків прокурорами, слідчими, ними не дотримуються принцип публічності, який покладає на прокурора, слідчого обов'язок в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Тобто слідчий, як представник державного органу не виконує своїх прямих обов'язків щодо встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, хоча він зобов'язаний це робити.

Наявні статистичні відомості свідчать, що протягом 2022 року в Україні вчинено 4684 кримінальних правопорушень стосовно дітей, з них лише 2146 проваджень направлені до суду з обвинувальним актом, тобто лише по 45,8 %. Протягом 5-ти місяців 2023 року вчинено 2712

кримінальних правопорушень стосовно дітей, з них 1079 провадження направлені до суду з обвинувальним актом, тобто лише по 39,8 % [5]. Таким чином має місце зниження кількості направлених до суду з обвинувальним актом проваджень на 6,0 %.

При цьому розповсюдженою є позиція, яка є цілком вірною, у відповідності до якої права неповнолітнього потерпілого на стадії досудового розслідування повинна відстоювати держава в особі прокурорів, слідчих, але останні по вищевказаним причинам не завжди можуть це здійснити належним чином внаслідок завантаження, інколи неповного виконання вимог ст. ст. 2, 25 КПК.

В науковій літературі неодноразово зазначалося про роль адвоката, захисника у стимулюванні виконання слідчим, прокурором належним чином своїх процесуальних обов'язків. Так, треба погодитися з думкою С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова, що адвокат безпосередньо реалізовує правозахисні гарантії прав людини. Вказується на його функції щодо правових установ, правосуддя, які можна назвати контрольно-стимулюючою, адже участь адвоката в різноманітних процесах змушує їх учасників працювати більш доброякісно, виважено, відповідно до букви і духу закону. До того ж, сама наявність інституту адвокатури створює можливості для надання широкого кола правових послуг усім верствам населення, особливо тоді, коли без втручання кваліфікованого юриста не обійтись [6, с. 242].

Представляє інтерес підхід законодавців Республіки Молдова до забезпечення права на захист. Так, ч. (1) ст. 17 «Забезпечення права на захист» КПК Республіки Молдова регламентує, що протягом усього кримінального судочинства сторони (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач) мають право користуватися допомогою захисника або бути представленими обраним ними захисником або адвокатом, який надає юридичну допомогу, яка гарантується державою [7]. Тобто за КПК Республіки Молдова потерпілий має право користуватися допомогою захисника або бути представленим обраним ним захисником або адвокатом, який надає юридичну допомогу, що гарантується державою. Іншими словами, потерпілий має право отримувати як захист від адвоката, так й бути представленим обраним ним захисником або адвокатом. Таким чином в рамках КПК Республіки Молдова підозрюваний, обвинувачений, підсудний,

потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач фактично мають рівні можливості на право користуватися допомогою захисника або бути представленими обраним ними захисником або адвокатом, який надає юридичну допомогу, яка гарантується державою. Відповідно, процесуальний статус потерпілого за КПК Республіки Молдова краще ніж за КПК України.

На наш погляд, таку саме роль повинен мати представник неповнолітнього потерпілого. Саме, як стимулюючу роль необхідно розглядати процесуальну діяльність представника неповнолітнього потерпілого, який має необхідну підготовку та процесуальні можливості для активізації діяльності прокурора, слідчого щодо вжиття всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, тобто розкриття кримінального правопорушення.

Необхідно констатувати, що словосполучення «розкриття кримінального правопорушення» майже не використовується у кримінальному процесуальному законодавстві України в рамках чинного КПК, хоча можна вважати, що вказане словосполучення має право на існування, як таке, що підкреслює кінцевий результат кримінальної процесуальної діяльності уповноважених державних органів. Лише один раз вказана дефініція зустрічається у абз. 3 ч. 5 ст. 216 КПК, де зазначено, що детективи Національного антикорупційного бюро України з метою попередження, виявлення, припинення та *розкриття кримінальних правопорушень* (курсив наш - С.К.), які віднесені цією статтею до його підслідності, за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України та за погодженням із прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури можуть також розслідувати кримінальні правопорушення, які віднесені до підслідності слідчих інших органів [1].

Іншими словами, представник неповнолітнього потерпілого, користуючись наданими повноваженнями, здійснює заходи щодо активізації прокурора, слідчого для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, тобто розкриття кримінального правопорушення, вчиненого у відношенні його клієнта - неповнолітнього потерпілого.

Цікавим уявляється, що згідно з п. 6 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності. Але у п. 24-1 вказаної статті поліція здійснює заходи із

запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури [8]. Тобто терміни «розкриття кримінального правопорушення», «розкриття кіберзлочинів» використовується у законодавчій техніці України.

Представляє інтерес, що термін «розкриття злочину» використовується у КПК інших держав, наприклад у КПК Азербайджанської Республіки. Так, згідно пп. 85.2.1. ст. 82 вказаного КПК слідчий повинен виконувати такі обов'язки у випадках та у порядку, передбачених цим Кодексом: розглядати заяви, що надійшли, та інші повідомлення щодо скоєних або підготовчих злочинів, за наявності достатніх причин і підстав порушити кримінальну справу, вжити справу до свого провадження, вжити необхідних заходів для розкриття злочину, всебічного, повного та об'єктивного розслідування справи, в межах своїх повноважень провести всі слідчі та інші процесуальні дії [9].

При цьому згідно ч. 2 ст. 52 КПК обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні:

1) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

2) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [1].

Тобто неповнолітні підозрювані та обвинувачені обов'язково забезпечується захисником, але рівнозначного за своєю сутністю обов'язкового права на представництво не мають неповнолітні потерпілі, що невиправдано зменшує зміст процесуальних прав неповнолітніх потерпілих, у тому числі можливостей поновлення порушених прав внаслідок вчинення кримінального правопорушення стосовно неповнолітніх. При цьому ми розглядаємо обов'язкове представництво неповнолітнього потерпілого, яке здійснює особа, яка може бути адвокатом, як аналог захисту, в ході якого неповнолітній потерпілий отримує кваліфіковану юридичну допомогу з боку обраного або призначеного адвоката.

Представляє інтерес підхід законодавців Республіки Казахстан до вказаного питання. Так, згідно ч. 2 ст. 76 КПК Республіки Казахстан, для захисту прав та законних інтересів потерпілих, які є неповнолітніми або не володіють мовою

судочинства або за своїм фізичним чи психічним станом позбавлених можливості самостійно захищати свої права та законні інтереси, до обов'язкової участі у процесі залучаються їхні законні представники та представники. У таких випадках як представник потерпілого допускається адвокат, обраний потерпілим чи його законним представником. У разі, якщо адвоката не запрошено самим потерпілим або його законним представником, участь адвоката забезпечується органом, який веде кримінальний процес, шляхом винесення постанови, обов'язкової для професійної організації адвокатів або її структурного підрозділу. Орган, який здійснює кримінальний процес, немає права рекомендувати запросити як захисника конкретного адвоката. Оплата праці адвоката у разі відсутності у потерпілого чи його законного представника коштів провадиться за рахунок бюджетних коштів у порядку, встановленому цим Кодексом.

Частина 3 вказаного КПК передбачає, що законні представники та представники потерпілого, цивільного позивача та приватного обвинувача мають ті ж процесуальні права, що й фізичні та юридичні особи, які вони представляють, у межах, передбачених цим Кодексом [10].

Висновки.

1. Неповнолітні підозрювані та обвинувачені обов'язково забезпечується захисником, але рівнозначного за своєю сутністю обов'язкового права на представництво не мають неповнолітні потерпілі, що не виправдано зменшує зміст процесуальних прав неповнолітніх потерпілих, у тому числі можливостей поновлення порушених прав внаслідок вчинення кримінального правопорушення стосовно неповнолітніх. При цьому ми розглядаємо обов'язкове представництво неповнолітнього потерпілого, що здійснює особа, яка може бути адвокатом, як аналог захисту, в ході якого неповнолітній потерпілий отримує кваліфіковану юридичну допомогу з боку обраного або призначеного адвоката.

2. Враховуючи наукову позицію Т. В. Омельченка, положення 76 КПК Республіки Казахстан, з урахуванням положень ст. 49 КПК України, пропонуємо вирівняти процесуальні можливості неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та неповнолітнього потерпілого, для чого внести до КПК зміни, а саме ст. 58 КПК «Представник потерпілого» сформулювати у наступній редакції:

«1. Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути

захисником. Обов'язкова участь представника забезпечується у кримінальному провадженні, якщо потерпілим є:

1) неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною;

2) особа, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатна повною мірою реалізувати свої права, - з моменту встановлення цих вад;

3) особа, які не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження - з моменту встановлення цього факту.

2. У випадках, передбачених ч. 1 цієї статті, як представник потерпілого допускається адвокат, обраний потерпілим чи його законним представником. У разі, якщо адвоката не запрошено самим потерпілим або його законним представником, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення представництва за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

3. Постанова (ухвала) про доручення призначити представника негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити представника тягнуть відповідальність, встановлену законом.

4. Оплата праці адвоката у разі відсутності у потерпілого чи його законного представника коштів провадиться за рахунок бюджетних коштів у порядку, встановленому законодавством».

Частини 2, 3, 4 ст. 58 КПК вважати відповідно частинами 5, 6, 7.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.06.2023).

2. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів

28 черв. 1985 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47E0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47E0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 14.06.2023).

3. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.

4. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 142 с.

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.06.2023).

6. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні і деонтологічні аспекти) : навч.-метод. посіб. Київ, 2000. 376 с.

7. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова : Закон Республіки Молдова от 14 мар. 2003 г. № 122-XV. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=5732;-46 (дата звернення: 17.06.2023).

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top> (дата звернення: 14.06.2023).

9. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки : Закон Азербайджанської Республіки от 14 июля 2000 г. № 907-IQ. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280#pos=6;-144 (дата звернення: 22.06.2023).

10. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан: Закон Республіки Казахстан от 4 июля. 2014 г. № 231-V. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 17.06.2023).

Стоянов К. С.,
*аспірант кафедри кримінального процесу,
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВЧИХ ТА ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО УРЕГУЛЬОВУЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Титикало Р. С.

Здійснивши аналіз нормативно-правового регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування можемо відзначити, що наразі функціонує розгалужена система делегування повноважень, тобто повноваження можуть бути делеговані як місцевим органам виконавчої влади, так і іншим суб'єктам, наприклад, територіальній громаді чи органу самоорганізації населення. В той же час, органи місцевого самоврядування також можуть бути суб'єктами, яким дані повноваження делегуються.

Місцеві державні адміністрації можуть делегувати значну частину своїх повноважень органам місцевого самоврядування, які в силу наданого їм Конституцією України права мають можливість більш мобільніше реагувати на виклики, що стоять перед кожною територіальною громадою та ефективніше вирішувати проблеми, які виникають на певній адміністративно-територіальній одиниці. Саме тому, вважаємо за необхідне розглянути можливість законодавчого визначення передачі повноважень та компетенції місцевих органів виконавчої влади до відання органів місцевого самоврядування, які можуть бути ефективно реалізовані на рівні територіальної громади. І наділення даними повноваженнями органи місцевого самоврядування не як делегованими, а як власними з відповідними юридичними наслідками, що виникають з даних правомочностей.

Не можна ототожнювати відносини делегування повноважень та відносини взаємодії між зазначеними суб'єктами. Адже, делегування повноважень передбачає наділення правами та обов'язками орган, якому дані повноваження делегуються; можливістю вільно розпоряджатися фінансовими ресурсами, які виділені на реалізацію делегованих повноважень; юридичну відповідальність несе суб'єкт, якому такі повноваження делеговані. В той час, як взаємодія - це діяльність на паритетних засадах для досягнення спільних завдань.

Органам місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення)

рада) можуть делегувати повноваження органам самоорганізації населення в порядку визначеному Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Ключові слова: публічна влада, механізм держави, місцеве самоврядування, публічно-правова сфера, публічне адміністрування, територіальна громада, районні ради, обласні ради, делегування повноважень, нормативно-правове регулювання.

Tytykalo R. S. General characteristics of legislative and sub-legislative legal acts regulating the activities of local self-government in Ukraine

Having analyzed the regulatory and legal regulation of the delegation of powers to local self-government bodies, we can note that an extensive system of delegation of powers is currently functioning, that is, powers can be delegated both to local executive bodies and to other subjects, for example, a territorial community or a body of self-organization of the population. At the same time, local self-government bodies can also be subjects to which these powers are delegated.

Local state administrations can delegate a significant part of their powers to local self-government bodies, which, by virtue of the right granted to them by the Constitution of Ukraine, have the opportunity to respond more mobile to the challenges facing each territorial community and to more effectively solve problems that arise in a certain administrative-territorial unit. That is why we consider it necessary to consider the possibility of legislatively defining the transfer of powers and competences of local executive bodies to local self-government bodies, which can be effectively implemented at the territorial community level. And the granting of these powers to local self-government bodies not as delegated, but as their own with the corresponding legal consequences arising from these powers.

It is not possible to identify relations of delegation of powers and relations of interaction between the specified subjects. After all, the delegation of powers involves the granting of rights and duties to the body to which these powers are delegated; the ability to freely dispose of financial resources allocated for the implementation

of delegated powers; the entity to which such authority is delegated bears legal responsibility. At the same time, interaction is an activity on a parity basis to achieve common goals.

Local self-government bodies (rural, settlement, city, district council in the city (if it is created) council) can delegate powers to the bodies of self-organization of the population in the manner specified by the Law of Ukraine "On Bodies of Self-Organization of the Population".

Key words: *public power, state mechanism, local self-government, public-legal sphere, public administration, territorial community, district councils, regional councils, delegation of powers, regulatory and legal regulation.*

На виконання відповідних договірних зобов'язань передбачено делегування повноважень на підписання угод про фінансування, контракти на закупівлю та надання грантів.

Ст.43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що виключно на пленарних засіданнях районної, обласної ради вирішуються питання делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад. А в ст.44 наведено перелік повноважень, які районними, обласними радами можуть бути делеговані відповідним місцевим державним адміністраціям: 1) підготовка і внесення на розгляд ради проектів програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей, цільових місцевих програм підготовки територіальної оборони та підготовки населення до участі в русі національного спротиву, цільових програм з інших питань, а в місцях компактного проживання національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку, проектів рішень, інших матеріалів з питань, передбачених цією статтею; забезпечення виконання рішень ради; 2) підготовка пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку, розвитку молоді відповідно областей та загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального та культурного розвитку України; 3) забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 4) підготовка і подання до відповідних органів виконавчої влади фінансових показників і пропозицій до проекту Державного бюджету України; 5) сприяння інвестиційній діяльності на території району, області; 6) об'єднання на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території,

і населення, а також бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури, шляхів місцевого значення, на капітальний та поточний ремонт вулиць і доріг населених пунктів та інших доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах) та на заходи щодо охорони праці та охорони навколишнього природного середовища; 7) залучення в порядку, встановленому законом, підприємств, установ та організацій, які не належать до комунальної власності, до участі в обслуговуванні населення відповідної території, координація цієї роботи; 8) затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту незалежно від форм власності, узгодження цих питань стосовно транзитного пасажирського транспорту; 9) підготовка питань про визначення у встановленому законом порядку території, вибір, вилучення (викуп) і надання землі для містобудівних потреб, визначених містобудівною документацією; 10) організація охорони, реставрації, використання пам'яток історії та культури, архітектури і містобудування, палацово-паркових, паркових та садибних комплексів, природних заповідників місцевого значення; 11) підготовка висновків щодо проектів місцевих містобудівних програм відповідних адміністративно-територіальних одиниць, що затверджуються сільськими, селищними, міськими радами; 12) видача замовникам відповідно до законодавства містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок, розташованих на територіях територіальних громад, у яких не утворені уповноважені органи містобудування та архітектури; 13) забезпечення відповідно до законодавства розвитку науки, усіх видів освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, туризму; сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел, роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, сім'ї та молоді; 14) підготовка і подання на затвердження ради пропозицій щодо організації територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну,

культурну або наукову цінність, пам'ятками історії або культури, які охороняються законом, підготовка і подання на затвердження ради пропозицій щодо оголошення в місцях масового розмноження та вирощування потомства дикими тваринами "сезону тиші" з обмеженням господарської діяльності та добуванням об'єктів тваринного світу; 15) вжиття необхідних заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до закону, інформування про них населення, залучення в установленому законом порядку до цих робіт підприємств, установ та організацій, а також населення; 16) координація на відповідній території діяльності місцевих земельпорядних органів; 17) здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок; 18) забезпечення виконання заходів з відстеження результативності регуляторних актів, прийнятих районними, обласними радами; 19) сприяння розвитку молодіжної інфраструктури, молодіжних центрів, інших суб'єктів молодіжної роботи [1].

Таким чином, законодавець закріпив вичерпний перелік повноважень, які можуть делегувати органи місцевого самоврядування місцевим органам виконавчої влади, що дає можливість вести мову про розмежування сфер впливу та відповідальності за невиконання взятих на себе зобов'язань.

Районні і обласні ради відповідно до вимог Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у двомісячний термін після набрання чинності цим Законом обирають голів рад (де ці посади суміщають керівники місцевих державних адміністрацій) та утворюють виконавчий апарат рад, а також приймають рішення про делегування повноважень відповідним місцевим державним адміністраціям [1].

Право на делегування повноважень місцевими органами виконавчої влади органам місцевого самоврядування визначено і в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», де передбачено, що служба в органах місцевого самоврядування спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади [2].

Законом України «Про місцеві державні адміністрації» визначено, що місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження, делеговані їм відповідними обласними, районними радами.

Делегування радами повноважень місцевим державним адміністраціям супроводжується передачею фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення. Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні відповідним радам у частині делегованих повноважень. Голови місцевих державних адміністрацій мають право вносити на розгляд відповідних рад питання, пов'язані з виконанням делегованих повноважень, та інші пропозиції. Голови обласних державних адміністрацій мають право дорадчого голосу на засіданнях обласних рад. Голови районних державних адміністрацій мають право дорадчого голосу на засіданнях районних рад. Голови місцевих державних адміністрацій щорічно звітують перед відповідними радами з питань виконання бюджету, програм соціально-економічного та культурного розвитку територій і делегованих повноважень. Обласна та районна ради можуть висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого, з урахуванням пропозицій органу виконавчої влади вищого рівня, Президент України приймає рішення і дає відповідній раді обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові обласної чи районної державної адміністрації висловили дві третини від складу відповідної ради, Президент України приймає відставку голови відповідної місцевої державної адміністрації [3].

У разі делегування місцевим державним адміністраціям районними чи обласними радами відповідних повноважень в їх управлінні перебувають також об'єкти спільної власності територіальних громад. Місцевим державним адміністраціям забороняється використовувати об'єкти державної власності, власності територіальних громад, що перебувають в їх управлінні, як заставу чи інші види забезпечення, а також здійснювати операції уступки вимоги, переведення боргу, прийняття переведення боргу, дарування, пожертвування [3].

Місцеві державні адміністрації на відповідній території взаємодіють з сільськими, селищними і міськими радами, їх виконавчими органами та сільськими, селищними і міськими головами, сприяють у здійсненні ними власних повноважень місцевого самоврядування, зокрема у вирішенні питань економічного, соціального та культурного розвитку відповідних територій, зміцнення матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування, контролюють виконання наданих їм законом повноважень органів виконавчої влади, розглядають та враховують у своїй діяльності

пропозиції депутатів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. У разі розгляду місцевою державною адміністрацією питань, які зачіпають інтереси місцевого самоврядування, про це повідомляється заздалегідь відповідним органам місцевого самоврядування. Представники цих органів та посадові особи територіальних громад мають право брати участь у розгляді таких питань місцевою державною адміністрацією, висловлювати зауваження і пропозиції. Голови місцевих державних адміністрацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів місцевої державної адміністрації або їх представники мають право бути присутніми на засіданнях органів місцевого самоврядування та бути вислуханими з питань, що стосуються їх компетенції. Місцеві державні адміністрації не мають права втручатися у здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень. Для здійснення спільних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування можуть укласти договори, створювати спільні органи та організації. Місцеві державні адміністрації мають право укласти договори у випадках, встановлених законами [3].

Територіальна громада міста Києва реалізує свої владні повноваження безпосередньо або через органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Територіальна громада міста Києва має право вирішувати усі питання місцевого значення, які пов'язані з життєдіяльністю членів територіальної громади міста Києва, а також розвитком міста Києва, які віднесені Конституцією та законами України до відання місцевого самоврядування. Київський міський голова здійснює керівництво діяльністю виконавчого органу Київської міської ради, несе відповідальність за виконання ним функцій виконавчої влади в частині здійснення повноважень місцевих державних адміністрацій та, у зв'язку з цим, виконує відповідні повноваження. Київська міська рада відповідно до чинного законодавства здійснює управління районами у місті Києві, визначає обсяги і межі повноважень районних у місті Києві рад та їх виконавчих органів. Власний виконавчий орган ради є підзвітним і підконтрольним Київській міській раді, а з питань здійснення ним повноважень органів виконавчої влади - підконтрольним відповідним органам виконавчої влади [4].

Київська міська рада в межах наданих повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень. Рішення Київської міської ради приймаються на пленарних засіданнях більшістю

депутатів від загального складу ради. Територіальна громада міста Києва в установленому порядку може порушити питання щодо дострокового припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують Конституцію України або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують наданих їм законом повноважень. Бюджет міста Києва містить в собі надходження і витрати на виконання повноважень міського та районних органів місцевого самоврядування, міської та районних державних адміністрацій. Ці надходження і витрати складають єдиний баланс бюджету [4].

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначає, що окремі повноваження місцевого самоврядування делегуються місцевим органам виконавчої влади. Зокрема:

1) надають висновок щодо відповідності проекту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад чи добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади, а у разі виявлення невідповідності повертає його на доопрацювання [5];

2) звернення до Центральної виборчої комісії для прийняття нею рішення про призначення перших виборів депутатів сільської, селищної, міської ради та відповідного сільського, селищного, міського голови в установленому законом порядку. Про таке звернення Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація одночасно інформує Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, відповідні обласні ради, відповідні ради, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад [5];

3) здійснює заходи з метою забезпечення організаційної підтримки та інформаційно-просвітницького сприяння добровільному об'єднанню територіальних громад та приєднанню до об'єднаних територіальних громад [6];

4) вносить пропозиції щодо надання фінансової підтримки об'єднаній територіальній громаді;

5) розробляє перспективний план формування територій громад, який Рада міністрів Автономної Республіки Крим чи відповідної обласної державної адміністрації подає на затвердження Кабінету Міністрів України.

Органам місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада) можуть делегувати повноваження органам самоорганізації населення в порядку

визначеному Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Так, сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада може додатково наділяти частиною своїх повноважень орган самоорганізації населення з одночасною передачею йому додаткових коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень, здійснює контроль за їх виконанням. Сільська, селищна, міська або районна у місті (у разі її створення) рада не може делегувати органу самоорганізації населення повноваження, віднесені законами України до виключної компетенції місцевої ради. За рішенням сільської, селищної, міської або районної у місті (у разі її створення) ради орган самоорганізації населення може бути достроково позбавлений повноважень, делегованих йому цією радою. Якщо рішення ради про наділення органу самоорганізації населення повноваженням відповідної ради не забезпечене фінансами і майном, збори (конференція) жителів за місцем проживання, на яких обирався цей орган, можуть на цій підставі звернутися до відповідної ради про виключення такого повноваження з числа делегованих органу самоорганізації населення [7, ст. 15].

Законом України «Про співробітництво територіальних громад» визначено такі форми співробітництва в межах делегування повноважень: 1) делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів; 2) реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; 3) спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності, об'єктів інфраструктури; 4) утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій, спільних об'єктів інфраструктури; 5) утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень [8].

Для забезпечення виконання повноважень згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів органи місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва на підставі договору про співробітництво можуть делегувати одному із суб'єктів співробітництва

виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів [7].

Договір про співробітництво у частині делегування виконання окремих завдань повинен, зокрема, містити: 1) перелік завдань, що делегуються органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва; 2) найменування органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва, якому делегуються завдання інших органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва; 3) найменування органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, які делегують завдання відповідному органу місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва; 4) вимоги до виконання органом місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва делегованих іншими суб'єктами співробітництва завдань; 5) обсяг коштів місцевих бюджетів, що передаються місцевому бюджету органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва на виконання делегованих завдань; 6) строк, на який делегуються завдання; 7) форму і порядок звітування про стан виконання та фінансування делегованих завдань; 8) порядок припинення договору та розв'язання спорів під час його виконання [7].

Договір про співробітництво у частині реалізації спільного проекту повинен, зокрема, містити: 1) мету спільного проекту; 2) строки та умови його реалізації; 3) перелік заходів органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, що передбачається здійснити у рамках реалізації спільного проекту; 4) обсяги фінансування спільного проекту органами місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва; 5) форму участі органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва у рамках реалізації спільного проекту; 6) механізм координації діяльності органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва; 7) порядок припинення дії договору та розв'язання спорів під час його виконання; 8) відповідальність сторін [7].

Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» визначено правові засади організації і діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань, їх взаємовідносин з державними органами та органами місцевого самоврядування [9].

Асоціація органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання (далі - асоціації) - добровільні неприбуткові об'єднання, створені органами місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень,

узгодження дій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку [8].

До повноважень Асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань належить виконання наступних повноважень: 1) об'єднує зусилля органів місцевого самоврядування щодо захисту прав і законних інтересів відповідних територіальних громад, розв'язання спільних для територіальних громад проблем, обміну досвідом, створення умов для більш ефективного здійснення повноважень місцевого самоврядування; 2) розробляє та подає державним органам пропозиції щодо розвитку місцевого самоврядування, які підлягають обов'язковому розгляду у порядку; 3) надає методичну, правову та інформаційну допомогу органам місцевого самоврядування у здійсненні ними своїх повноважень; 4) сприяє підвищенню ефективності підготовки та перепідготовки посадових осіб місцевого самоврядування, підвищенню їх кваліфікації; 5) узагальнює та поширює досвід діяльності органів місцевого самоврядування з питань соціально-економічного та культурного розвитку; 6) сприяє органам місцевого самоврядування у підготовці проектів їх актів, програм соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад; 7) засновує медіа, здійснює видавничу діяльність; 8) готує пропозиції щодо структури та штату виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у місті, районних та обласних рад, а також умов оплати праці їх працівників; 9) готує пропозиції щодо типових (примірних) статутів територіальних громад, положень про виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у місті рад, органи самоорганізації населення; 10) обстоює інтереси територіальних громад за зверненням органів місцевого самоврядування, які не є членами асоціації, із суспільно важливих питань; 11) здійснює інші повноваження. Крім вищевизначених повноважень, всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання також: 1) бере участь у роботі консультативно-дорадчого органу з питань місцевого самоврядування при Голові Верховної Ради України; 2) готує висновки до проектів законів України, інших нормативно-правових актів з питань, що стосуються місцевого і регіонального розвитку; 3) готує та подає до Міністерства фінансів України пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України в частині, що стосується показників місцевих

бюджетів та міжбюджетних трансфертів; 4) бере участь у розробленні проектів загальнодержавних програм щодо розвитку регіонів, проектів та програм місцевого і регіонального розвитку; 5) представляє і захищає місцеві та регіональні інтереси органів місцевого самоврядування при прийнятті державними органами рішень щодо соціально-економічного та культурного розвитку територій; 6) організовує або бере участь в організації та проведенні загальнонаціональних конкурсів на кращий проект чи програму місцевого і регіонального розвитку; 7) сприяє методичному забезпеченню навчання депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, спеціалістів, які працюють у системі місцевого самоврядування, та підготовці, перепідготовці і підвищенню кваліфікації службовців органів місцевого самоврядування; 8) готує пропозиції до Положення про атестацію посадових осіб місцевого самоврядування [8].

З метою сприяння налагодженню ефективної взаємодії державних органів з органами місцевого самоврядування у питаннях вироблення пріоритетів державної регіональної політики та механізмів сталого розвитку територіальних громад з урахуванням стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування та новітніх підходів у сфері регіонального розвитку, вирішення проблемних питань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць у 2019 році Президентом України було утворено Раду розвитку громад та територій як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, а обласним, Київській міській державним адміністраціям утворити в установленому порядку ради розвитку громад та територій як консультативно-дорадчі органи на чолі з головами відповідних місцевих державних адміністрацій [10].

Втім, даний консультативно-дорадчий орган на думку законодавця та місцевих органів публічної адміністрації не реалізовував в повній мірі взяті на себе повноваження. Саме тому 25 лютого 2021 року даний орган було ліквідовано, а утворено *Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України* [11].

Окрім того, консультативно-допоміжним органом при Президентові України є *Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні*.

Основними завданнями Фонду є: консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України з питань місцевого самоврядування, місцевого і регіонального розвитку, забезпечення взаємодії

органів державної влади з органами місцевого самоврядування, їх асоціаціями та об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на розвиток місцевого самоврядування; забезпечення діяльності Ради регіонів у частині, що стосується питань місцевого самоврядування та підготовки матеріалів із цих питань для розгляду на засіданнях Ради; участь у розробленні пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування, проведення реформи місцевого самоврядування; вивчення практики застосування законодавства з питань місцевого самоврядування та внесення в установленому порядку пропозицій щодо його вдосконалення, участь у підготовці висновків до проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування; розроблення пропозицій стосовно підвищення кваліфікації кадрів для системи місцевого самоврядування; підготовка пропозицій щодо розвитку міжнародного співробітництва у сфері місцевого самоврядування, забезпечення діяльності делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Європи [11].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2022-2025 роки. В якій першочергово визначено, що для підвищення рівня доступності адміністративних послуг необхідно продовжувати роботу щодо децентралізації (делегування) повноважень з надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування, а також забезпечення відповідними ресурсами; врегулювати на законодавчому рівні питання плати за надання адміністративних послуг (адміністративного збору), зокрема оновити методика розрахунку розміру плати за такі послуги (адміністративного збору) та забезпечити приведення законодавства у відповідність із Законом України "Про адміністративні послуги". Важливою також є система моніторингу, яка, зокрема, повинна включати проведення оцінки якості надання адміністративних послуг, у тому числі через центри надання адміністративних послуг.

Література

1. Про місцеве самоврядування: *Відомості Верховної Ради України*), 1997. № 24. Ст.170.
2. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 33. Ст. 175.
3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, 1999. № 20-21. Ст.190.
4. Про Статут територіальної громади міста Києва.
5. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 13. Ст.91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
6. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 48. Ст. 254.
7. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 року № 1508-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2014. № 34. Ст.1167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
8. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2009. № 38. Ст.534.
9. Про Раду розвитку громад та територій: затв. Указом Президента України від 18 грудня 2019 року № 909/2019. (*втратив чинність*)
10. Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президенті України: затв. Указом Президента України від 25 лютого 2021 року № 73/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2021#Text>
11. Про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні: затв. Указом Президента України від 24 червня 2010 року N 723/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/2010#Text>

*Тутикало Р. С.,
orcid.org/0000-0002-6406-8800
кандидат юридичних наук, адвокат,
асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Інституту післядипломної освіти
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця*

ЩОДО ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Уткіна М. С.

Однією із найбільш глобальних проблем суспільства останніми часами є боротьба, протидія та запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом або ж так званих злочинних доходів. Зокрема, процес відмивання такого роду доходів необхідно розглядати не лише в контексті надзвичайної загрози для дестабілізації фінансової та економічної систем, але й для національної безпеки країни в цілому. На даний час існує нагальна потреба у розробці стратегії, яка дозволить оперативну та ефективно протидіяти випадкам зловживання фінансовою системою держави. З урахуванням вищезазначеного, актуалізується питання дослідження фінансового моніторингу в системі таких заходів. Стаття містить комплексний теоретико-правовий аналіз принципів фінансового моніторингу із урахуванням норм закону та доктринальних джерел. Надано авторське визначення поняттю принципи фінансового моніторингу, під якими запропоновано розуміти об'єктивно властиві певні відправні, вихідні положення, на яких базуються суспільні відносини щодо здійснення уповноваженими суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу заходів, спрямованих на виконання вимог чинного законодавства в контексті протидії та запобігання легалізації коштів злочинного походження. У статті автори узагальнили перелік принципів фінансового моніторингу, а також провели аналіз наступних принципів фінансового моніторингу: законності; об'єктивності та реальності; незалежності; загальності; системності; застосування ризик-орієнтованого підходу (принцип ризик-орієнтованого підходу); пріоритетності захисту законних інтересів громадян, суспільства і держави, від шкоди, заподіяної внаслідок легалізації «злочинних доходів»; координованості взаємодії, співпраці та співробітництва органів, що здійснюють фінансовий моніторинг як на національному, так і міжнародному рівнях; таємності інформації, отриманої внаслідок здійснення фінансового моніторингу; збереження, захисту інформації та повноти, актуальності та своєчасності інформаційного обміну; інформаційної прозорості.

Ключові слова: легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом; принципи; фінансовий моніторинг; фінансово-економічна безпека.

Utkina M. S. As to the principles of financial monitoring

One of the most global problems of society in recent times is the struggle, counteraction, and prevention of the legalisation of proceeds obtained through crime, or the so-called criminal proceeds. In particular, the process of laundering this kind of income must be considered in the context of an extreme threat to the destabilisation of the financial and economic systems and the national security of the country as a whole. There is an urgent need to develop a strategy that will allow to quickly and effectively counter cases of abuse of the state's financial system. Considering the above, the question of researching financial monitoring in the system of such measures is brought up to date. The article contains a complex theoretical and legal analysis of the principles of financial monitoring, considering the norms of the law and doctrinal sources. The author's definition of the concept of principles of financial monitoring is given, under which it is proposed to understand objectively certain inherent starting and starting positions, which are based on social relations regarding the implementation by authorised subjects of primary and state financial monitoring of measures aimed at fulfilling the requirements of the current legislation in the context of countermeasures and prevention of legalisation of funds of criminal origin. In the article, the authors summarised the list of principles of financial monitoring and also conducted an analysis of the following principles of financial monitoring: legality; objectivity and reality; independence; generalities; systematicity; application of a risk-oriented approach (principle of a risk-oriented approach); the priority of protecting the legitimate interests of citizens, society, and the state against damage caused by the legalisation of "criminal proceeds"; coordination of interaction, cooperation and cooperation of bodies performing financial monitoring both at the national and international levels; confidentiality of information obtained as a result of financial monitoring; preservation, protection of information and completeness, relevance and timeliness of information exchange; information transparency.

Key words: legalisation of proceeds obtained through crime; principles; financial monitoring; financial and economic security.

Постановка проблеми та її актуальність. В контексті фінансової глобалізації однією із найголовніших проблем, що постає перед кожною державою є стрімкий розвиток легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансування тероризму. Це пояснюється тим, що власники тіньових доходів намагаються надати їм законного походження. Так звані «злочинні доходи» становлять собою загрозу не лише для економіки будь-якої держави, але і для національної системи в цілому. За О. Резніком, фінансова криза та низка інших загроз безпосередньо визначили необхідність звернення державами уваги на захист своїх фінансових інтересів. З урахуванням цього питання фінансової безпеки набуло особливої актуальності як на національному, так і на міжнародному рівнях [1].

Низький рівень ефективності механізмів регулювання фінансової системи сприяє пришвидшеному переміщенню доходів, одержаних злочинним шляхом, що призводить до розвитку тіньової економіки. Зважаючи на це, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, становить собою системну загрозу для фінансової, економічної сфер, національної безпеки усіх країн. З урахуванням цього актуальності набуває питання результативності провадження фінансового моніторингу. В даному контексті актуалізується питання важливості базисних засад провадження фінансового моніторингу, оскільки як і будь-яке явище правничої дійсності, фінансовий моніторинг ґрунтується на відповідних принципах. Принципи фінансового моніторингу певним чином є сталою категорією, проте повинні вдосконалюватись та корелюватись із змінами у міжнародному та національному законодавстві, а також відповідно до розвитку фінансових технологій та злочинних схем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи доробки представників наукової спільноти, слід наголосити, що питання принципів фінансового моніторингу було предметом дослідження лише епізодично. Зокрема, В. Прасюк [2] досліджував питання принципів державного фінансового контролю, який доволі часто ототожнюють із фінансовим моніторингом. В. Зайчикова [3] аналізувала й комплексно досліджувала аспекти методологічних принципів фінансового моніторингу виконання місцевих бюджетів. Питання організації фінансового моніторингу в цілому досліджувались представниками як вітчизняної, так і зарубіжної наукової спільноти. Зокрема, до таких науковців слід віднести С. Єгоричеву [4], Б. Сюркало [5], О. Балануца [6], В. Першина [7].

Метою цієї статті є комплексний аналіз та характеристика принципів провадження фінансового моніторингу як одного із основних засобів у сфері протидії та превенції легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблематику питання подолання та превенції легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно зосередити увагу на такій важливій складовій як фінансовий моніторинг. Це зумовлено, у першу чергу, тим, що даний правовий засіб розглядається як один із найбільш ефективних й дієвих у системі протидії та запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, задля мінімізації та реальної протидії організованій злочинності та легалізації «злочинних доходів». Високий рівень розвитку тіньової економіки, корупційні діяння, недієвість нормативно-правового забезпечення, а також дублювання функцій окремих інституцій стали передумовами у формуванні системи фінансового моніторингу. Зважаючи на це, під час становлення й розвитку національних систем фінансового моніторингу для країн принциповим стало використання абсолютно нового підходу - забезпечення взаємозв'язку приватного сектору із структурами правоохоронних органів. Передовими країнами світу було запропоновано створити орган нової формації - підрозділ фінансової розвідки (ПФР) (у більшості країн має таку назву або у випадку іншої назви - є аналогом). Основною функцією такого органу стало отримання та аналіз інформації щодо підозрілої діяльності, передача звітів щодо діяльності, ідентифікованої та представленої приватним сектором. Можна констатувати, що такі органи почали виступати як посередники між приватними організаціями та правоохоронними органами.

З урахуванням того, що будь-яке явище правничої дійсності ґрунтується на відповідних принципах, фінансовий моніторинг не є виключенням. В даному контексті актуалізується питання важливості базисних засад провадження фінансового моніторингу. Задля комплексної характеристики принципів фінансового моніторингу, потрібно надати визначення дефініції «фінансовий моніторинг». Зазначаємо, що в контексті виокремлення комплексу заходів із запобігання легалізації коштів злочинного походження дана дефініція з'явилася порівняно нещодавно. До початку нинішнього століття вона використовувалася у переважній більшості у своєму вихідному семантичному значенні - як визначення деяких систематизованих, регулярних спостережень

і заснованих на них діях у галузі фінансів, незалежно від специфіки предмета їхньої спрямованості. Водночас у другій половині 1990-х рр. вона стала використовуватися і як спеціальний термін, що належить до сфери процедур банкрутства й антимонопольних розслідувань.

В економічному аспекті представники наукової спільноти зазначають, що фінансовий моніторинг необхідно розглядати як складову частину фінансового контролю. Неоднозначним є визначення фінансового моніторингу, яке надає Ясуі Тошиюкі [8]. Зокрема, під фінансовим моніторингом науковець пропонує розуміти інформацію для забезпечення національної безпеки, яка потрібна, збирається та аналізується фінансово-орієнтованими установами за допомогою використання певних фінансових методів для надання у фінансовому форматі особам, які визначають політику.

Законодавець на нормативному рівні (у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а саме - п. 66 ч. 1 ст. 1) закріпив визначення категорії «фінансовий моніторинг». Відповідно до визначення, фінансовий моніторинг - це сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [9]. На нашу думку, фінансовий моніторинг становить собою комплекс визначених на законодавчому рівні заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу, що спрямовані на виконання вимог чинного законодавства в контексті протидії та запобігання легалізації коштів злочинного походження [10].

З урахуванням проаналізованого визначення «фінансовий моніторинг», необхідно дослідити категорію «принципи фінансового моніторингу». Констатуємо, що вони відіграють принципове значення, оскільки становлять собою певні вихідні положення щодо провадження фінансового моніторингу. По-перше, необхідно надати визначення категорії «принцип», що є однією із складових елементів вищезазначеного терміну.

Аналізуючи дефініцію «принцип», відмічаємо, що єдиного трактування, що превалує немає, а тому в науковій царині існує плюралізм наукових позицій щодо категорії «принцип». У загальній теорії права знаходимо наступне визначення

категорії «принцип», надане О. Скакун, - це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку; вони є підставою права, що містяться у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі [11].

Знаходимо визначення категорії «принципи» і у словнику іншомовних слів [12], відповідно до якого це те, що «знаходиться в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки. Також звертаємось до трактування, закріпленого у філософській довідковій літературі (філософському енциклопедичному словнику) [13]. Принципи визначено як загальні вимоги до побудови системи теоретичного знання, сформульовані як те первинне, першопочаткове, що лежить в основі певної сукупності фактів. Таким чином, принцип необхідно розглядати як основну ідею, концепцію, що служить базисом для певної системи. Вони відображають фундаментальні концепції, які можуть використовуватися як орієнтири для дій, сприяючи досягненню бажаних результатів або відповідній поведінці.

На законодавчому рівні не було закріплено визначення дефініції «принципи фінансового моніторингу». Зважаючи на це, пропонуємо під даною категорією розуміти об'єктивно властиві певні відправні, вихідні положення, на яких базуються суспільні відносини щодо здійснення уповноваженими суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу заходів, спрямованих на виконання вимог чинного законодавства в контексті протидії та запобігання легалізації коштів злочинного походження

Слід констатувати, що фінансовому моніторингу притаманні принципи, на яких ґрунтується кожна правова система окремої із країн. З урахуванням цього, фінансовому моніторингу в Україні притаманними є ті принципи, на яких ґрунтується вітчизняна правова система, а також - які закріплені в Основному законі України, а також інших нормативно-правових актах. Серед представників наукової спільноти також існує думка щодо можливості віднесення до принципів фінансового моніторингу й викладених у Лімській декларації керівних принципів контролю [14]. Зокрема, до них віднесено принцип незалежності, об'єктивності та компетентності органів фінансового контролю.

Зважаючи на це, вищезазначені принципи пропонується віднести до основних принципів

фінансового моніторингу, які необхідно розуміти наступним чином:

(1) принцип законності - органи, які здійснюють фінансовий моніторинг повинні керуватись у своїй діяльності нормативними актами та діяти у межах їх компетенції;

(2) принцип об'єктивності та реальності - уся інформація, отримана під час проведення фінансового моніторингу повинна обов'язково мати документальне підґрунтя (докази), що відображатиме об'єктивність фактичного стану речей;

(3) принцип незалежності - органи здійснення фінансового моніторингу повинні бути незалежними у прийнятті рішень щодо аналізу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу. До цього принципу також необхідно віднести і принцип політичної незалежності.

В. Зайчикова [3, с. 159] наголошує на тому, що серед найбільш істотних принципів організації системи моніторингу слід виокремлювати принципи

- безперервності;
- системності;
- варіантності;
- адаптивності методу проведення моніторингу;
- верифікованості;
- оперативності й ін.

Проте, до цього переліку вважаємо за необхідне віднести і (4) принцип загальності, який становить собою базовий принцип побудови будь-якої системи фінансового моніторингу. В цілому, його слід трактувати наступним чином: до об'єкту фінансового моніторингу належать всі фінансові операції та транзакції, як із грошима, так і іншими активами. Проте, даний принцип в контексті суб'єктно-об'єктних відносин припускає участь усіх суб'єктів фінансового моніторингу, а також здійснення усіх операцій, що підпадають до цієї категорії. Погоджуємось із В. Зайчиковою щодо виокремлення (5) принципу системності у системі принципів фінансового моніторингу. Його необхідно розглядати в контексті формування фінансового моніторингу як системи, суб'єкти якої здійснюють діяльність в межах єдиного правового та методологічного поля.

Проте, на нашу думку, одним із основним є (6) принцип застосування ризик-орієнтованого підходу. Це зумовлено тим, що такий ризик-орієнтований підхід має бути основним підґрунтям для ефективної імплементації всіх рекомендацій FATF Він проявляється у тому, що органи, що здійснюють фінансовий моніторинг повинні виявляти, оцінювати та розуміти ризики легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та/або фінансування

тероризму, виходячи із цього мають вживати усіх відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня. Таким чином, суб'єкт фінансового моніторингу розробляє внутрішні документи, в яких враховує критерії ризиків щодо операцій та щодо клієнтів, на підставі яких він може виявити ризиковану операцію без необхідності детального та скрупульозного вивчення кожної господарської операції кожного клієнта.

Деякі науковці наголошують на тому, що принцип ризик-орієнтованого підходу, у свою чергу, умовно можна поділити на ряд принципів. Зокрема: принцип ефективного витрачання наявних ресурсів (принцип ефективності); принцип пропорційності застосовуваних заходів ризику залучення до протиправної діяльності (принцип пропорційності) і принцип гнучкості, що дозволяє своєчасно змінювати систему в залежності від зміни навколишньої дійсності; принцип законності, який передбачає, що всі дії (бездіяльності) в рамках реалізації ризикового підходу не порушують чинного законодавства про фінансовий моніторинг.

Також увагу слід зупинити і на положеннях Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [9]. У статті 3 даного нормативного акту чітко визначені основні принципи запобігання та протидії, що можуть бути застосовані і до фінансового моніторингу. Зокрема:

(7) принцип пріоритетності захисту законних інтересів громадян, суспільства і держави, від шкоди, заподіяної внаслідок легалізації «злочинних доходів»;

(8) принцип координованості взаємодії, співпраці та співробітництва органів, що здійснюють фінансовий моніторинг як на національному, так і міжнародному рівнях;

(9) принцип таємності інформації, отриманої внаслідок здійснення фінансового моніторингу;

(10) принцип збереження, захисту інформації та повноти, актуальності та своєчасності інформаційного обміну.

В. Першин [7] до основних принципів фінансового моніторингу як організаційно-правового явища відніс наступні:

- принцип законності, відповідність вимогам чинної нормативно-правової бази;

- принцип презумпції невинуватості суб'єктів фінансових операцій. Зокрема, даний принцип актуалізується в контексті відповідності загальним

правовим положенням врегулювання суспільних відносин, посилення інвестиційної привабливості держави як за кордоном, так і всередині держави. Науковець наголошує на тому, що цей принцип слід розглядати як додаткове свідчення фінансової цивілізованості українського суспільства та держави;

- принцип багатосуб'єктності. Задіяння у процесі фінансового моніторингу значної кількості суб'єктів відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;

- принцип наявності у державі спеціально уповноваженого органу, який координуватиме та самостійно здійснюватиме заходи, спрямовані на запобігання та протидію легалізації так званих злочинних доходів;

- принцип тісної міжнародної співпраці. Це зумовлено тим, що значна кількість злочинних коштів має джерелом походження саме зарубіжні країни.

На нашу думку, до даної системи принципів доцільно також віднести і (11) принцип інформаційної прозорості, який передбачає побудову системи фінансового моніторингу базуючись на досвіді провідних країн світу щодо його здійснення; комплексне співробітництво із міжнародними організаціями, об'єднаннями та ПФР інших країн, а також обмін інформацією, сучасними технологіями та методами легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом.

Висновки. На нашу думку, вищеперераховані принципи дозволяють чітко виокремити об'єкт фінансового моніторингу, а також його межі в контексті протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. В цілому, реалізація зазначених принципів є можливою зважаючи на комплекс процедур, що забезпечують створення та функціонування інформаційної бази фінансового моніторингу, сукупності методів обробки інформації, законодавчої бази щодо фінансового моніторингу та організаційної структури фінансового моніторингу в контексті протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму.

Література

1. Reznik, O., Olga Getmanets, O., Kovalchuk, A., Nastyuk, V., Andriichenko, N. (2020). Financial security of the state. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 843-852. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(10\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(10)).

2. Прасюк В. М. Принципи державного фінансового контролю: загальна характеристика. Прикарпат-

ський юридичний вісник. 2019. Випуск 4 (29). Том 2. С. 155-160. [https://doi.org/10.32837/ryuv.v2i4\(29\).454](https://doi.org/10.32837/ryuv.v2i4(29).454)

3. Зайчикова В. В., Грапчев Є. В. Методологічні принципи фінансового моніторингу виконання місцевих бюджетів. *Бізнесінформ*. 2011. № 11. С. 158-160.

4. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 291 с.

5. Сюркало Б. І. Напрями вдосконалення системи державного фінансового моніторингу. *Ефективна економіка*. 2011. № 11.

6. Балануца О. О. Особливості формування системи фінансового моніторингу в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 6. С. 38-40.

7. Першин В. Державний фінансовий моніторинг: загальні правові характеристики. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 70-74.

8. Yasui, Toshiyuki. (2009). Birth and Development of Financial Intelligence. *Intelligence management*, no. 1, 23-34. DOI: 10.9764/jsciim.1.23.

9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

10. Уткіна М. С. Фінансовий моніторинг як один із засобів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 292-295.

11. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

12. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1974. 776 с.

13. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

14. Лімська декларація керівних принципів контролю : міжнародний документ від 01. 01. 1977 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text

Уткіна М. С.,

orcid.org/0000-0002-3801-3742

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач*

*Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету,*

науковий дослідник

Університету Ворик, м. Ковентрі,

Велика Британія

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПРАВОПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Ярошак О. Я.

В статті досліджено суб'єктів забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів. У розвитку та становленні будь-якої демократичної держави у внутрішній політиці провідним напрямом є забезпечення охорони прав і свобод людини, її інтересів, боротьба із негативними проявами правопорушень у різних сферах діяльності. Будь-які правопорушення особливо у сфері публічної безпеки і правопорядку призводять до дестабілізації устанавленого ладу, погіршенням криміногенної ситуації, порушенням прав та основних свобод людини. При таких проявах втрачається довіра народу до влади та відповідно до органів, які мають стояти на забезпечення охорони законів. Особлива увага має приділятися суб'єктам забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів, оскільки у разі переростання у безладу призведе до тяжких наслідків, якими можуть скористатися ворожі угруповання, особлива увага у військовий час.

Визначено, що будь-яка діяльність, у нашому випадку по забезпеченню охорони публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів, скерована на виконання певних дій направлених на дотримання встановлених правил поведінки, недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина.

Доведено, що коло суб'єктів, що здійснюють забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів є досить широким, однак основними є Національна поліція України. Виходячи із структури якої та основних завдань то саме забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів покладається майже на всі структурні підрозділи, які з урахуванням методів та засобів забезпечення публічної безпеки і порядку визначають підстави та порядок їх застосування; 2) визначають процес забезпечення публічної безпеки та порядку встановлюючи першочерговість та порядок застосування окремих поліцейських заходів; 3) здійснюють охоронну діяльність визначаючи порядок особливостей щодо спеціальних об'єктів; 4) здійснюють діяльність у сфері забезпечення публіч-

ної безпеки і порядку у визначених законодавством конкретних формах тощо.

Ключові слова: забезпечення публічної безпеки, охорона громадського порядку, суб'єкти, національна поліція, масові заходи, правоохоронні органи.

Yaroshak O. Ya. The National Police as the subject of ensuring public safety and law order during mass events

The article examines the subjects of ensuring public safety and law and order during mass events. In the development and formation of any democratic state, the leading direction in internal politics is to ensure the protection of human rights and freedoms, its interests, and the fight against negative manifestations of offenses in various spheres of activity. Any offenses, especially in the field of public safety and law and order, lead to destabilization of the established order, deterioration of the crime-generating situation, violation of human rights and basic freedoms. With such manifestations, the people's trust in the authorities and, accordingly, in the bodies that should stand to ensure the protection of laws, is lost. Special attention should be paid to the subjects of public security and law and order during mass events, because in the event of a riot, it will lead to serious consequences, which can be used by enemy groups, special attention in wartime.

It was determined that any activity, in our case to ensure the protection of public safety and law and order during mass events, is directed to the implementation of certain actions aimed at observing the established rules of conduct, preventing violations of human and citizen rights and freedoms.

It has been proven that the range of entities that ensure public safety and law and order during mass events is quite wide, but the main ones are the National Police of Ukraine. Based on its structure and main tasks, ensuring public safety and law and order during mass events is entrusted to almost all structural units, which, taking into account the methods and means of ensuring public safety and order, determine the grounds and order of their application; 2) determine the process of ensuring public safety and order by establishing the priority and order of application of individual police measures; 3) carry out security activities, determining the order of features

in relation to special objects; 4) carry out activities in the field of ensuring public safety and order in specific forms defined by legislation, etc.

Key words: *ensuring public safety, public order protection, subjects, national police, mass events, law enforcement agencies.*

Актуальність дослідження. У розвитку та становленні будь-якої демократичної держави у внутрішній політиці провідним напрямом є забезпечення охорони прав і свобод людини, її інтересів, боротьба із негативними проявами правопорушень у різних сферах діяльності. Будь-які правопорушення особливо у сфері публічної безпеки і правопорядку призводять до дестабілізації установленого ладу, погіршенням криміногенної ситуації, порушенням прав та основних свобод людини. При таких проявах втрачається довіра народу до влади та відповідно до органів, які мають стояти на забезпечення охорони законів. Особлива увага має приділятися суб'єктам забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів, оскільки у разі переростання у безладу призведе до тяжких наслідків, якими можуть скористатися ворожі угруповання, особливо увага у військовий час.

Огляд останніх досліджень. Питання щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів розглядали науковці - адміністративісти: М. Ануфрієв, О. Бандурка, В. Березан, М. Бурбика, А. Васишин, М. Вознюк, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гусарєв, Е. Демський, А. Доллиний, В. Заросило, Р. Калюжний, Р. Кацуба, Ю. Кікінчук, В. Курило, А. Мартишко, Р. Мельник, В. Олефір, М. Небеська, М. Пихтін, В. Фатхутдінов, В. Шакун, О. Ярмиш тощо. Проте вони розглядали більш загальні чи суміжні проблеми. На сьогодні питання суб'єктів забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів, їх ролі, потребує деталізації та додаткового вивчення з метою покращання діяльності в Україні під час охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Мета статті полягає в тому щоб на основі діючого законодавства дослідити роль Національної поліції, як одного із суб'єктів, під час охорони громадського порядку та під час проведення масових заходів в Україні.

Виклад основних положень.

Будь-яка діяльність, у нашому випадку по забезпеченню охорони публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів,

скерована на виконання певних дій направлених на дотримання встановлених правил поведінки, недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина.

Виходячи із тлумачення слова «забезпечення», то, Великий тлумачний словник сучасної української мови, визначає його, як створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1], академічний словник української мови як: постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [2]. У трактуваннях одного і того ж значення є різні підходи та визначення. На нашу думку, у академічному словнику, трактується дещо ширше. Надання та створення будь чого не можливо без носіїв цієї діяльності, відповідних суб'єктів.

У адміністративному праві суб'єкти визначаються, як, по-перше, реальні учасники адміністративно - правових відносин, які володіють адміністративно-правовим статусом і беруть участь в організації державного управління; по-друге, одна зі сторін публічної управлінської діяльності, яка наділена відповідною компетенцією, повноваженнями, наданими законодавством; по-третє, вони можуть бути конкретними учасниками адміністративно-правових відносин, у які вступають за власним бажанням або в силу обов'язку (як громадяни чи посадові особи) [3].

Тлумачні словники визначають «суб'єкт», як: особу, групу осіб, організацію тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті [4]; що походить від (лат. sub - «під» і jacio - «кидаю, закладаю основу» або ж «subjectus» - «який лежить внизу, перебуває в основі») істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності та до цілеспрямованої діяльності; особа, група осіб, організація й таке інше, яким належить активна роль у певному процесі, акті; особа чи організація як носій певних прав та обов'язків; людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження; людина, особа; предмет судження [5].

На сьогодні у чинному законодавстві чітко не визначено кола суб'єктів забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів. Так, в Україні створено функціональну підсистему забезпечення охорони публічного

(громадського) порядку і організації безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту, до якої входять завчасно визначені сили і засоби, Національна поліція України, Національна гвардія України, органи управління та підпорядковані їм сили цивільного захисту, суб'єкти господарювання, що належать до сфери їх управління та виконують завдання цивільного захисту [6]. Під час дії воєнного стану до заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку можуть бути залучені здобувачі освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ, які мають спеціальне звання поліції [7]. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» також у число завдань участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів; участь у гарнізонних заходах тощо [8]. В охороні громадського порядку можуть приймати і громадяни України. Так, відповідно першої статті Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяти органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин [9].

Статтею 7 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» до суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з проведенням футбольних матчів віднесено: 1) оператора спортивної споруди; 2) організатора футбольного матчу; 3) спеціальних суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; 4) футбольні клуби; 5) місцеву державну адміністрацію та орган місцевого самоврядування.

До спеціальних суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки

законодавець відносить: Національну поліцію та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, в особі їх органів або підрозділів, які у встановленому законодавством порядку та у межах своєї компетенції відповідають за забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольного матчу [10]. Певним чином, деталізує та більш тлумачить повноваження цих суб'єктів Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів»: 1) місцеві держадміністрації в межах повноважень здійснюють державний контроль за додержанням громадського порядку у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів, фінансування заходів, пов'язаних з охороною громадського порядку, а також реалізують інші передбачені законом повноваження щодо забезпечення громадського порядку, у тому числі сприяють діяльності аварійно-рятувальних служб; 2) органи місцевого самоврядування, які реалізують повноваження щодо забезпечення законності та правопорядку, здійснюють контроль за забезпеченням громадського порядку під час проведення футбольних матчів, а також вживають необхідних заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 3) організатор футбольного матчу, оператор спортивної споруди та футбольний клуб забезпечують громадський порядок та громадську безпеку на території спортивної споруди, її трибунах; 4) органи Національної поліції - на прилеглий до спортивної споруди території, шляхах евакуації глядачів та в громадських місцях населеного пункту, де проводиться футбольний матч, якщо іншого не вимагає характер матчу або перебіг подій під час його проведення; 5) територіальні органи та підрозділи ДСНС здійснюють нагляд (контроль) за забезпеченням пожежної та техногенної безпеки, станом шляхів евакуації глядачів під час проведення планових та позапланових перевірок (заходів), організацію виведення постраждалих осіб з осередку ураження в разі виникнення надзвичайної ситуації або пожежі на спортивній споруді та прилеглий до неї території, ліквідувати надзвичайну ситуацію або пожежу та окремі їх наслідки. Окрім того, для виконання допоміжних функцій із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки можуть залучатися обслуговуючий персонал оператора спортивної споруди (волонтери, стюарди, контролери), працівники суб'єктів охоронної діяльності,

що мають відповідні ліцензії, а також члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону [11]. Таким чином, ми бачимо, що Національну поліцію України віднесено лише до спеціальних суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час футбольних матчів.

Однак, Національна поліція займає ключове та основне місце у забезпеченні публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів. Відповідно до законодавства Національна поліція України (поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. До основних завдань якої віднесено: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [12]. Аналізуючи структуру Національної поліції та їх основні завдання то саме забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів покладається майже на всі структурні підрозділи.

Так, відповідно до Положення про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ, завданнями патрульної служби є: 1) забезпечення публічного порядку і громадської безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їх прав, свобод та законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій [13]. На поліцію охорони, як структурного підрозділу Національної поліції, окрім основних завдань щодо різних видів охорони покладаються і забезпечення публічної безпеки і порядку (громадського порядку і громадської безпеки) в межах постів і маршрутів охорони, беруть участь у здійсненні державної охорони, профілактичних заходів, спеціальних операцій (оперативних планів), запобігають, виявляють і припиняють правопорушення в місцях несення служби [14]. На дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням покладено завдання проводити відкриті зустрічі та гласні виступи щодо стану дотримання законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результатів своєї діяльності на відповідній поліцейській дільниці [15]. Забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України полягає в тому, що вони:

1) з урахуванням методів та засобів забезпечення публічної безпеки і порядку визначають підстави та порядок їх застосування (*наприклад*, оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та ін.); 2) визначають процес забезпечення публічної безпеки та порядку встановлюючи першочерговість та порядок застосування окремих поліцейських заходів (*наприклад*, затримання транспортного засобу, вилучення водійських посвідчень, тощо); 3) здійснюють охоронну діяльність визначаючи порядок особливостей щодо спеціальних об'єктів (*наприклад*, охорона майна державної, особистої та комунальної власності); 4) здійснюють діяльність у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку у визначених законодавством конкретних формах [16].

Таким чином, коло суб'єктів, що здійснюють забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів є досить широким, однак основними є Національна поліція України. Виходячи із структури якої та основних завдань то саме забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів покладається майже на всі структурні підрозділи, які з урахуванням методів та засобів забезпечення публічної безпеки і порядку визначають підстави та порядок їх застосування; 2) визначають процес забезпечення публічної безпеки та порядку встановлюючи першочерговість та порядок застосування окремих поліцейських заходів; 3) здійснюють охоронну діяльність визначаючи порядок особливостей щодо спеціальних об'єктів; 4) здійснюють діяльність у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку у визначених законодавством конкретних формах тощо.

Література

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ. «ВТФ Перун». 2003. 1440 с.
2. Академічний український словник у 11 томах. Т.1. Київ. Аконіт. 620 с.
3. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
4. Словник української мови. Київ. Наукова думка, 1972. Т. 3. 744 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення охорони публічного

(громадського) порядку і організації безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту. Наказ МВС від 04.10.2019 № 835. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1199-19#Text/> (дата звернення 20.05.2023)

7. Про додаткові заходи із забезпечення публічної безпеки і порядку під час дії воєнного стану. Розпорядження КМУ від 02 грудня 2022 р. № 1078-р. URL. <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-dodatkovii-zakhody-iz-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-pid-chas-dii-voiennoho-stanu-1078-021222> (дата звернення 20.05.2023)

8. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Закон України. URL. https://protocol.ua/ua/pro_viyskovu_slugbu_pravoporyadku_u_zbroynih_silah_ukraini_statty (дата звернення 20.05.2023)

9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону. Закон України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text/> (дата звернення 25.02.2023)

10. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів. Закон України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text/> (дата звернення 20.05.2023)

11. Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів. Постанова Кабінету Міністрів від 25 квітня

2012 р. № 341. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2012-%D0%BF#Text/> (дата звернення 20.05.2023)

12. Про Національну поліцію. Закон України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text/> (дата звернення 20.05.2023)

13. Про затвердження Положення про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ» від 2 липня 2015 року. Наказ МВС України № 796. URL. onsultant.parus.ua/?doc=09NK68F509&abz=H8ZZL (дата звернення 20.05.2023)

14. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів. Наказ МВС України від 07.07.2017 року № 577. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/378401___480230/ (дата звернення 20.05.2023)

15. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад. Наказ МВС України від 28.07.2017 року № 650. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text/> (дата звернення 20.05.2023)

16. Поліцейське право України. підручник/ за заг.ред. С. Брателя, А. Денисової. Одеса. 2023. 674с

*Ярошак О. Я.,
orcid.org/0000-0001-9179-1837
аспірант*

Класичного приватного університету

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАННЯ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Казарян І. С.

У статті розглядається психологічна система прийняття рішень слідчим суддею під час розгляду клопотань про надання дозволу на проведення необхідних слідчо-розшукових дій (НСРД). Визначено психологічні чинники, що впливають на процес прийняття цього рішення.

Стаття досліджує вплив психічних процесів та особистісних властивостей на прийняття рішень під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення необхідних слідчо-розшукових дій (НСРД). Зокрема, розглядаються когнітивні процеси, такі як відчуття, сприйняття, пам'ять, увага, мислення і уява, які є важливими для прийняття рішень. Також зазначаються індивідуальні особливості особистості, такі як рівень домагань, переваги та когнітивні стилі, які також впливають на процес прийняття рішень.

Стаття акцентує увагу на суб'єктивних факторах, таких як освіта, професійний досвід, психологічні властивості та підходи до прийняття рішень (інтуїція, судження, раціональність), які також впливають на процес розгляду клопотання. Особистісні особливості, зокрема впевненість у собі та своїх переконаннях, відіграють важливу роль під час прийняття рішень.

Особлива увага приділяється особливостям мислення слідчого судді, таким як глибина, широта, швидкість і гнучкість, а також процесу оцінки доказів, який вимагає логічного та розумового аналізу ролі та значення зібраних доказів. Розрізнення між дослідженням і оцінкою доказів вимагає складної розумової діяльності.

Стаття підкреслює важливість дотримання конституційних норм та прав людини під час розгляду клопотань про проведення НСРД.

Автор ідентифікує три функціональні підсистеми психологічної системи винесення ухвали слідчим суддею після розгляду клопотань про проведення НСРД. Перша підсистема - індивідуально-особистісні компоненти - описує властивості особистості, які впливають на прийняття рішень. Друга підсистема - компоненти взаємодії з середовищем - розглядає вплив особистості на пошук стратегій, дій, оцінку та про-

гнозування наслідків рішень. Третя підсистема - компоненти рішучості - стосується координації вибору, його реалізації та прогнозу наслідків.

Аналізуючи ці аспекти, стаття підкреслює важливість забезпечення системи гарантій і прав людини в процесі прийняття рішень під час НСРД.

Ключові слова: клопотання, прийняття рішення, негласні слідчі (розшукові) дії, психологічні чинники.

Kazaryan I. S. Some psychological aspects of decision-making by an investigative judge during the consideration of a motion for granting permission for conducting covert investigative (search) actions

The article explores the psychological decision-making system of an investigating judge during the consideration of motions for granting permission to conduct necessary investigative and detective actions. The psychological factors influencing the process of making this decision are determined. It examines the influence of mental processes and personal characteristics on decision-making in the context of reviewing motions for granting permission for investigative (detective) actions. Specifically, cognitive processes such as perception, attention, memory, thinking, and imagination, which are essential for decision-making, are discussed. Individual personality traits, such as levels of aspirations, preferences, and cognitive styles, are also noted to impact the decision-making process.

The article emphasizes subjective factors, including education, professional experience, psychological attributes, and decision-making approaches (intuition, judgment, rationality), which also influence the motion review process. Personal traits, particularly self-confidence and convictions, play a significant role in decision-making.

Special attention is given to the characteristics of the investigative judge's thinking, such as depth, breadth, speed, and flexibility, as well as the process of evidence evaluation, which requires logical and cognitive analysis of the role and significance of the collected evidence. Distinguishing between the investigation and evaluation of evidence necessitates complex cognitive activity.

The article emphasizes the importance of adhering to constitutional norms and human rights during the consideration of motions for conducting necessary investigative and detective actions.

The author identifies three functional subsystems of the psychological decision-making system of an investigative judge after the review of motions for investigative (detective) actions. The first subsystem, individual-personality components, describes personality traits that influence decision-making. The second subsystem, components of interaction with the environment, examines the impact of the individual on the search for strategies, actions, evaluation, and prediction of decision outcomes. The third subsystem, components of determination, relates to the coordination of choice, its implementation, and the anticipation of consequences.

By analyzing these aspects, the article emphasizes the importance of ensuring a system of guarantees and human rights in the decision-making process during investigative (detective) actions.

Key words: *petition, decision-making, covert investigative (detective) actions, psychological factors.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розслідування кримінальних правопорушень вимагає законних, тактично правильних та ефективних негласних слідчих (розшукових) дій, підпорядкованих цілям кримінального судочинства, для забезпечення оперативного, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду кримінального провадження з метою дотримання законних прав та інтересів громадян.

Концепція проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі НСРД) розроблена в науці та практиці і є всеосяжною, оскільки її можна охарактеризувати з кримінально-процесуальної, організаційно-тактичної, моральної та психологічної точки зору. Так, важливо зазначити, що психологічні особливості прийняття слідчим суддею рішення за результатом розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД залишаються недостатньо дослідженими. Процес розгляду вищевказаного клопотання, за нашим робочим визначенням, носить визначальний характер і має суттєвий вплив на подальше розслідування кримінального правопорушення.

Дослідження питання психологічних аспектів прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій є актуальним. На сьогоднішній день, було проведено деякі дослідження в цій області, проте їх обсяг і глибина все ще обмежені.

Наукові дослідження в цій галузі спрямовані на розуміння впливу психологічних процесів, особистісних характеристик та суб'єктивних факторів на процес прийняття рішень слідчим суддею. Дослідження зосереджуються на аналізі когнітивних процесів, а також на розумінні впливу особистісних властивостей, таких як рівень домагань, переваги та когнітивні стилі, на прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо проблем подання, розгляду та вирішення клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій розглядали у своїх працях такі вчені, як Ю. П. Аленін, Р. І. Благута, В. І. Бояров, В. П. Власова, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші.

Аналіз психологічної літератури з питань проблем прийняття рішень у професійній діяльності знайшов відображення як в роботах зарубіжних, так і у дослідженнях вітчизняних вчених, де розглянуто структуру, види, форми прийняття рішень, чинники, які впливають на процеси прийняття рішень тощо: С. Ю. Головін, С. В. Заваленко, Ю. П. Кондратенко, Л. В. Помиткіна, О. І. Санніков, Н. О. Соколова, О. О. Тополенко та ін.

Питання щодо прийняття рішень у науці розглядається як етап переробки інформації в системі цілеспрямованої діяльності людини та найбільш узагальнено визначається як формування та вибір дій та операцій (R. L. Aschoff, F. E. Emery, W. James).

Проблема «прийняття рішень» розглядається на рівні інтегрального психічного процесу як вид діяльності, яка пов'язана зі зняттям невизначеності ситуації (О. Ф. Бондаренко, І. О. Зазюн, Л. Н. Карамушка, В. А. Моляко, В. Г. Панок, Н. І. Повякель, А. Я. Чебікін, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченка, А. Adler, W. James, G. A. Kelly, K. Lewin, R. R. May та ін).

Основні положення психології особистості про місце смислової регуляції серед чинників, що визначають зміст діяльності особистості, зокрема прийняття нею рішень (Г. О. Балл, Ф. Зімбардо, Т.В. Корнілова, Д.О. Леонтьєв, А. П. Назаретян, В.А. Роменець).

Наразі, огляд джерел показав, що питання особливостей прийняття рішень слідчим суддею по результатам розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД, з точки зору психології, ґрунтовному дослідженню не підлягали та у наукових працях не висвітлювалися.

Існує потреба у подальшому дослідженні, щоб отримати більш глибоке розуміння процесу прийняття рішень слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Додаткові дослідження можуть сприяти вдосконаленню практики і встановленню ефективних систем гарантій в цій сфері правосуддя.

Метою наукової статті є дослідження та аналіз деяких психологічних аспектів прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, розширення наукового розуміння прийняття рішень слідчим суддею та впливу психологічних факторів на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення будь-яких рішень особистістю завжди було і залишається актуальною проблемою для вчених різних галузей знань. Психологія посідає серед них одне з визначальних місць, оскільки прийняття рішень як суб'єктивний вибір особистості, найяскравіше виявляє її індивідуальні особливості, здібності та можливості, впливаючи на зміну різних ситуацій, формуючи активну життєву позицію, визначаючи вибір оптимального шляху професійного становлення.

Теорія прийняття рішень у науці виходить на перший план ще й тому, що сьогодні уявлення про можливість досягнення об'єктивного знання в науці проблематично [1, с. 132].

Поняття «рішення» представляє, незалежно від сфери, в рамках якої воно досліджується, певну розумову діяльність, що здійснюється суб'єктом з метою зменшення якоїсь невизначеності, неточності, неоднозначності [2, с. 67]. У психологічній теорії рішення прийняття рішення розуміється як вольовий акт формування послідовності дій, які ведуть до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності [3, с. 89]. Прийняття рішень є складовою частиною пізнавальної і практичної діяльності людини.

У психологічній енциклопедії О. М. Степанова прийняття рішення розглядається, передусім, з позиції волі, мислення та бажань особистості, як етапу або фази вольового акту, пов'язаних з остаточним вибором цілі чи способу виконання дії [4, с. 264].

Відповідно до нашого дослідження прийняття рішення необхідно вивчати в сукупності з особливостями професійної діяльності. Прийняття рішення як діяльнісний акт вимагає від слідчого судді адекватної оцінки ймовірності досягнення оптимального результату (мети) у конкретних умовах, для чого необхідно правильно оцінити ситуацію та власні можливості й ресурси.

Як зазначала І. М. Ушакова, раніше невідома інформація або новизна ситуації вимагає від професіонала, в даному випадку, слідчого судді, вибору певного способу дії. Відповідно від фахівця це вимагає критичного мислення та інтуїції, з врахуванням певного досвіду [5, с. 144].

Н. О. Соколова, зазначає, що не зважаючи на те, що в професійній діяльності суб'єкт покладається на свою компетенцію (професіоналізм, досвід), важливу роль в ухваленні рішення відіграють властивості самої особистості [6, с. 158].

О.О. Тополенко, зазначав, що достатньою умовою прийняття ефективного рішення є наявність у особистості, психологічних якостей що відповідають чинникоутворюючій групі - рівня знань для оцінки ситуації, навичок за рішенням подібних проблем, певних здібностей, уміння знайти вихід із ситуації з урахуванням зовнішніх умов й умов в організації, уміння передбачати результат своєї діяльності й визначати своє відношення до проблеми [7, с. 163].

Отже, ефективній структурі прийняття рішень у конкретному виді професійної діяльності відповідає структура конкретних властивостей особистості, а менш ефективною (відповідною до рівня розвитку професіонала) - більшою мірою розрізнені зв'язки з окремими якостями.

Так, виникає необхідність у детальному вивченні особистості, яка приймає рішення в умовах нестабільності ситуації та спрямовуванні своєї активності на самореалізацію та самоактуалізацію.

Під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД на слідчого суддю впливають різні психічні процеси, стани та властивості. Для прийняття певного рішення в процесі розгляду клопотання найбільш важливою групою є когнітивні або пізнавальні процеси, що включають відчуття, сприйняття, пам'ять, увагу, мислення і уяву.

Крім психічних процесів виділяється ряд індивідуальних особливостей чи властивостей особистості слідчого судді, які впливають на процес розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД. Також, можна стверджувати, що

впливають й інші характеристики особистості, що формуються під впливом індивідуальних психічних властивостей, такі як рівень домагань, переваги та когнітивні стилі.

Особистісні особливості, що впливають на процес прийняття рішень, становлять так звану категорію «суб'єктивних факторів», що зумовлює важливий фундаментальний феномен теорії прийняття рішень: розбіжність реальної (дескриптивної) і ідеально раціоналістичної (нормативної) ситуації.

До основних суб'єктивних чинників, що впливають на процес прийняття рішень можна віднести: освіту і професійний досвід, психологічні властивості особистості, психологічні підходи для прийняття рішень (інтуїція, судження, раціональність) тощо [8, с. 94]

Також, на нашу думку, основну увагу слід приділяти таким суб'єктивним чинникам, як: відсутність необхідних знань та навичок; професійна некомпетентність; особисті проблеми та низька самооцінка.

У психологічних дослідженнях з питань прийняття рішення використовуються три синонімічні поняття: людський фактор, особистісні якості та особистісні характеристики. Людський фактор впливає на процеси підготовки рішення, оцінки корисності альтернатив, а також результатів його виконання. До особистісних характеристик, що впливають на процес прийняття рішень, відносяться особливості мислення, відповідальність, реакції, готовність до ризику, темперамент, рівень емоційності, увага, досвід і воля [9, с. 147].

З погляду підготовки та реалізації рішень, найбільший інтерес становлять особливості мислення слідчого судді, зокрема, глибина, широта, швидкість і гнучкість.

Особливо необхідно зазначити, що оцінка доказів здійснюється слідчим суддею у формі логічного, розумового процесу визначення ролі та значення зібраних доказів.

Дослідження і оцінка доказів тісно пов'язані між собою, оскільки з'ясування достовірності, належності, допустимості та достатності доказів здійснюється у процесі складної розумової діяльності і провести чітку межу між цими процесами надзвичайно складно. Відмінність між цими різновидами діяльності особистості, в нашому випадку, слідчого судді під час проведення НСРД, полягає в тому, що дослідження здійснюється як через практичні дії, так і розумові операції, а оцінка відбувається внаслідок розумової діяльності [10, с. 20].

У процесі прийняття рішення під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД особливу роль відіграють такі особливості особистості слідчого судді, як впевненість у собі та своїх переконаннях.

Впевненість у собі відображається в рішучості та впевненості слідчого судді у своїх власних здібностях, знаннях та професійному досвіді. Це може мати прямий вплив на процес оцінки доказів та прийняття рішень. Слідчий суддя, який має високий рівень впевненості, може бути більш схильним до вживання рішучих дій та висунення суворих вимог щодо проведення негласних слідчих дій.

Свої переконання слідчий суддя формує на основі свого професійного досвіду, знань, аналізу доказів та відповідних юридичних норм. Ці переконання можуть впливати на спосіб оцінки доказів та прийняття рішень. Слідчий суддя, який має стійкі переконання, може бути більш схильним до прийняття рішень, які відповідають його власним цінностям та поглядам на справедливість.

Проте, важливо підкреслити, що впевненість у собі та переконання слідчого судді повинні бути збалансовані з об'єктивністю, справедливістю та дотриманням процесуальних гарантій. Слідчий суддя повинен забезпечити ретельний аналіз доказів, розглянути всі аргументи сторін і діяти відповідно до закону та принципів справедливості.

Так, при прийнятті рішення під час розгляду клопотання на проведення НСРД, від слідчого судді вимагається унікальна здатність здійснювати вибір у вкрай складних умовах. До таких умов належать висока відповідальність вибору, обмеження конституційних прав та свобод громадян при проведенні відносно них НСРД, необхідність урахування безлічі важко порівнянних факторів, неявних, неструктурованих альтернатив, у ситуаціях високої невизначеності, за значних емоційних навантажень на психіку, в умовах дефіциту часу та прогнозу можливих наслідків тощо.

Також треба враховувати й інші умови, які можуть впливати на процес прийняття рішень слідчим суддею під час розгляду клопотання на проведення НСРД. Деякі з цих умов включають:

1. Обмеженість інформації: Слідчий суддя може бути обмежений обсягом доступної інформації, особливо на початкових етапах розгляду клопотання. Він повинен працювати з обмеженими даними та доказами, що може вплинути на його здатність прийняти обґрунтоване рішення.

2. Неоднозначність: клопотання про надання дозволу на проведення НСРД можуть бути суперечливими або містити різні інтерпретації. Слідчий суддя повинен уважно аналізувати і вирішувати невизначеність або суперечливість інформації перед прийняттям рішення.

3. Терміновість: У деяких випадках, розгляд клопотання може потребувати негайної реакції, особливо у випадках, де є загроза безпеці або необхідність в оперативному розслідуванні. Слідчий суддя повинен швидко аналізувати факти та приймати рішення в обмежений часовий період.

4. Відповідальність: Рішення, прийняте слідчим суддею, може мати серйозні наслідки для всіх сторін, що залучені до справи. Суддя повинен нести відповідальність за свої рішення та гарантувати їх об'єктивність та законність.

5. Етичні питання: При розгляді клопотання про проведення НСРД, слідчий суддя повинен дотримуватися етичних стандартів, зокрема забезпечувати права людини, зберігати конфіденційність.

Урахування цих умов та здатність працювати в них є важливими аспектами для слідчого судді під час прийняття рішень щодо надання дозволу на проведення негласних слідчих дій.

Самі НСРД посідають у структурі діяльності слідчого судді особливе місце, оскільки відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [11, ст.246]. Вони мають пізнавальний характер та процесуально-правову природу.

Процес подання, розгляду та вирішення клопотань про проведення НСРД є одним із найбільш складних видів соціальної діяльності. Так, у відповідних статтях Основного Закону держави відтворено ряд конституційних норм, які мають найважливіше значення для захисту прав і законних інтересів людини і громадянина. Відповідно до вимог ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини не можуть бути обмежені, крім випадків, що передбачені Конституцією України [12].

Аналізуючи положення КПК, можна стверджувати, що в кримінальному процесуальному законодавстві містяться певні правила, при дотриманні яких втручання у приватне спілкування є правомірним. Зокрема, це стосується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, таких як прослуховування телефонних розмов, аудіо- та відеозаписів та ін.

Проте, важливо підкреслити, що такі втручання повинні бути здійснювані з дотриманням встановлених правових процедур та гарантій,

а також з урахуванням засад конституційних прав людини. КПК містить вимоги щодо отримання дозволу від компетентних органів, визначення строків, обмежень та інших умов, які дозволяють збалансувати необхідність проведення слідчих дій зі збереженням прав особи на приватність та конфіденційність.

Також, аналіз положень Конституції України, міжнародно-правових актів дає змогу зробити висновок, що втручання у приватне спілкування можливе лише за наступних умов:

а) може застосовуватися лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини, а також для запобігання заворушенням чи злочинам;

б) відповідні випадки повинні бути передбачені КПК. За порушення зазначених правил особи можуть нести відповідальність, передбачену законом [11].

Кожна негласна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності. Тому інститут НСРД має встановлювати певну систему гарантій виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод людини.

Отже, з огляду на вищевказане це накладає на слідчого суддю високу відповідальність при винесенні слідчим суддею ухвали про надання дозволу на проведення НСРД.

Аналізуючи наведені положення, ми можемо визначити психологічну систему, яка включається в процес прийняття ухвали слідчим суддею після розгляду клопотань щодо проведення негласних слідчих дій (НСРД). В рамках цієї системи можна виділити три функціональні підсистеми, які мають свої особливості:

- *блок індивідуально-особистісних компонентів* (сукупність властивостей особистості, які забезпечують прийняття певної ситуації, висування варіантів вибору та прийняття відповідного рішення). Ця підсистема описує особистісні властивості слідчого судді, які впливають на прийняття рішень. Сюди входять такі аспекти, як впевненість у собі, своїх переконаннях, професійні знання та досвід, етичні принципи, а також ставлення до прав людини та законності;

- *блок компонентів взаємодії з середовищем* (властивостей особистості, які забезпечують пошук її стратегій, дій щодо реалізації, оцінки та прогнозу наслідків прийнятого рішення). Ця підсистема відображає вплив особистості слідчого судді на пошук стратегій, дій, оцінку та

прогнозування наслідків рішень. Сюди входять такі аспекти, як взаємодія з іншими учасниками процесу, а також вплив зовнішніх обставин, які можуть вплинути на рішення;

- *блок компонентів рішучості* (координація вибору, його реалізація та прогноз наслідків). Ця підсистема стосується координації вибору, його реалізації та прогнозу наслідків. Вона описує процес прийняття рішення, включаючи здатність до аналізу, логічного мислення, врахування ризиків та відповідальності

Аналізуючи ці функціональні підсистеми, ми можемо отримати більш повне уявлення про психологічний аспект процесу прийняття рішень слідчим суддею під час розгляду клопотань на проведення негласних слідчих дій. Детальне вивчення кожної підсистеми дозволяє зрозуміти, як різні психологічні фактори впливають на процес винесення ухвали та як можна забезпечити більш об'єктивне та законне прийняття рішень.

Окрім ключових та когнітивних компонентів, діяльність слідчого судді, в рамках розгляду клопотання на проведення НСРД, складається з конструктивних, комунікативних, організаційних та перевіряючих компонентів, спрямованих на вивчення матеріалів кримінального провадження для підтвердження необхідності проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Співвідношення властивостей особистості слідчого судді, які утворюють функціональні підсистеми прийняття рішення під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення НСРД визначають особистісно-стильові прояви та типи вибору.

Провідною властивістю слідчого судді, який приймає рішення, є рішучість, що охоплює систему різнорівневих ознак. Рішучість як багатоконпонентна, цілісна властивість, характеризує здатність особистості свідомо та незалежно приймати зрілі рішення, вибірково використовуючи при цьому особистісні ресурси. Рішучість представлена різнорівневими характеристиками особистості, що утворюють наступні складні компоненти: орієнтацію, налаштованість на прийняття даного рішення; ергічність (активність); стійкість (стійкість) та розумність (мудрість).

У ситуації розгляду клопотання на проведення НСРД актуалізуються відповідні властивості особистості слідчого судді - предиктори, які забезпечують особливості сприйняття ситуації, пошук альтернативних варіантів, їх аналіз, вибір, реалізацію та оцінку продуктивності. Властивості особистості слідчого судді, що забезпечують

прийняття рішення, стають предикторами вибору на наступних етапах і переходять в арсенал його засобів.

Значимість властивостей особистості слідчого судді як ресурсу вибору визначається послідовністю їх включення до ситуації прийняття відповідного рішення (порядком їх актуалізації, появи), здатністю до «аглотинації» один з одним, посилення спільної дії за рахунок взаємосприяння (кумулятивності, інтегративності, циклічності) та ітеративності (нелінійності динаміки) їх розвитку).

Структурно-функціональну модель психічної регуляції системи розгляду клопотання на проведення негласних слідчих дій (НСРД) слідчим суддею утворюють різні компоненти, які взаємодіють для забезпечення ефективного прийняття рішень, а саме: когнітивні, емоційні, вольові та мотиваційні сфери психіки, їх структурну єдність та функціональну цілісність, що забезпечують ефект активації впливу слідчого судді на його власний вибір.

Вибір у прийнятті даного рішення є одним із детермінант розвитку особистості слідчого судді (відповідні зміни, трансформації), а його збереження - джерелом формування практичного досвіду. Керівним механізмом прийняття даного рішення є самореалізація особистості, що включає механізми вольової, емоційної, когнітивної та мотиваційної регуляції, кожна з яких має свою специфіку.

Давайте розглянемо кожен з цих компонентів детальніше:

1. Когнітивна сфера: Цей компонент охоплює когнітивні процеси, такі як сприйняття, увага, пам'ять, мислення, оцінка та розуміння інформації. Під час розгляду клопотання, слідчий суддя здатний аналізувати інформацію, розробляти стратегії розслідування та оцінювати значення зібраних доказів. Когнітивні процеси допомагають слідчому судді зробити обґрунтовані та логічні рішення.

2. Емоційна сфера: Цей компонент включає емоції, настрій та емоційну стійкість слідчого судді. Емоції можуть впливати на сприйняття інформації, оцінку ситуації та прийняття рішень. Наприклад, впевненість у собі та здатність контролювати емоції можуть допомогти слідчому суддею зберегти об'єктивність та раціональність під час розгляду клопотання.

3. Вольова сфера: Цей компонент охоплює вольові процеси, такі як самоконтроль, самодисципліна та здатність до прийняття рішень. Слідчий

суддя повинен мати достатню вольову силу для здійснення своїх функцій та прийняття необхідних рішень відповідно до закону.

4. Мотиваційна сфера: Цей компонент стосується мотивації, цілей та цінностей слідчого судді. Мотивація може впливати на ступінь зосередженості, наполегливості та рішучості слідчого судді під час розгляду клопотання. Мотивована особистість може бути більш ефективною в прийнятті рішень, оскільки вона має чітку мету і визначені пріоритети.

Висновки. Підсумовуючи усе викладене, необхідно зазначити, що психологічні особливості прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотань на проведення негласних слідчих (розшукових) дій залишаються недостатньо дослідженими. Такі рішення, за нашим робочим визначенням, носять визначальний характер і мають суттєвий вплив на подальше розслідування кримінального правопорушення та забезпечення гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

В процесі дослідження визначено, що на процес прийняття рішення під час розгляду клопотань на проведення НСРД впливають різні психічні процеси, стани та властивості особистості слідчого судді.

Прийняття рішення як діяльнісний акт вимагає від слідчого судді адекватної оцінки ймовірності досягнення оптимального результату (мети) у конкретних умовах, для чого необхідно правильно оцінити ситуацію та власні можливості й ресурси.

Також на процес прийняття рішень впливають і інші характеристики особистості, що формуються під впливом індивідуальних психічних властивостей, такі як рівень домагань, переваги та когнітивні стилі.

Також, впевненість у собі та переконання слідчого судді можуть впливати на прийняття рішень під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих дій, проте це повинно здійснюватись у межах об'єктивності та з урахуванням прав і гарантій всіх сторін.

Визначено, що до основних суб'єктивних чинників, що впливають на процес прийняття рішень слідчого судді під час розгляду клопотань на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слід віднести: відсутність необхідних знань та навичок, недостатній професійний досвід, професійну некомпетентність; психологічні властивості особистості, психологічні особисті проблеми, низьку самооцінку та підходи для прийняття рішень (інтуїція, судження, раціональність) тощо.

На основі аналізу положень різних авторів, нами визначено психологічну систему винесення ухвали слідчим суддею за результатами розгляду клопотань на проведення НСРД та відокремити в неї три функціональні підсистеми: *блок індивідуально-особистісних компонентів* (сукупність властивостей особистості, які забезпечують прийняття певної ситуації, висування варіантів вибору та прийняття відповідного рішення); *блок компонентів взаємодії з середовищем* (властивостей особистості, які забезпечують пошук її стратегій, дій щодо реалізації, оцінки та прогнозу наслідків прийнятого рішення); *блок компонентів рішучості* (координація вибору, його реалізація та прогноз наслідків).

Проведений аналіз з питання прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотання на проведення НСРД не вичерпує всіх психологічних аспектів розглянутої проблеми і потребує більш детального дослідження психологічного механізму прийняття відповідного рішення.

Література

1. Тіщенко А. Ю., Ушакова І. М., Т. В. Селюкова Особливості прийняття рішення та життєстійкості в організації у співробітників із різним типом когнітивного стилю особистості: залежність та полenezалежність. *Габітус*. 2021. Вип. 24(1). С. 131-135. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24(1)_25)
2. Кондратенко Ю. П. Оптимізація процесів прийняття рішень в умовах невизначеності: навч. посіб. Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2006. 96 с.
3. Степура Є.В. Ціннісно-сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Київ, 2016. 204 с.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.
5. Ушакова І. М. Теоретичний аналіз проблеми прийняття рішень працівниками ДСНС в надзвичайних ситуаціях. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 1. С. 141-145.
6. Соколова Н. О. Креативність як чинник ефективного прийняття рішень психологом-консультантом. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2011. № 11. С. 156-160.
7. Тополенко О. О. Модель впливу психологічних чинників на процес прийняття управлінських рішень. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2008. № 3(24). С. 162-167.

8. Журавльов В. В. Особливості прийняття управлінських рішень керівниками органів охорони державного кордону: організаційно-психологічний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 89-99.

9. Черевичний С. В. Підходи до проблеми прийняття рішень в філософії та психології. *Вісник національного університету оборони України*. Зб-к. наук. праць. К. : НУОУ, 2019. Вип. 2 (52). С. 146-154.

10. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ, 2005. 245 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: URL : zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

13. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально- процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2002. 1056 с.

14. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання у процесі розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 21 с.

*Казарян І. С.,
аспірант кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ: ЧАС ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Куліков О. П.

В статті досліджуються окремі питання, пов'язані із формуванням суддівського корпусу в Україні. Зокрема, аналізуються два важливих показники, які використовуються членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для оцінювання діяльності діючих суддів та визначення готовності кандидатів на посаду судді до вступу на цю посаду - це показник "ефективності здійснення правосуддя" та показник "діяльності щодо підвищення фахового рівня". Аналіз торкається як загальних питань, що вказують на важливість даних показників в системі критеріїв оцінювання, так і більш вузьких питань, що стосуються визначення правильної кількісної ваги цих показників. Автор статті схиляється до думки, що діюча вагова система показників містить певний дисбаланс і особливо це виявляється у вагових значеннях згаданих двох показників. У дослідженні аргументується необхідність перегляду вагових значень показників "ефективності здійснення правосуддя" та "діяльності щодо підвищення фахового рівня". Зокрема, здійснення змін у бік збільшення ваги кожного з цих показників у більшій мірі відповідатимуть їх фактичному значенню в оцінюванні діяльності діючих суддів та кандидатів на посаду судді.

Збільшення вагового значення для показника "діяльності щодо підвищення фахового рівня" пояснюється загальними трендами присутніми в організації процесів управління людськими ресурсами і значенням, яке відіграють заходи, спрямовані на системний розвиток професійних знань та вмінь фахівців судової галузі. Заходи, пов'язані з додатковим навчанням суддів, розглядаються як необхідна передумова для формування сучасного судді, обізнаного з останніми змінами в законодавстві, кращою судовою практикою, інноваційними елементами процесу здійснення правосуддя, сучасною управлінською практикою тощо.

Підвищення значення показника "ефективність здійснення правосуддя" розглядається як один із ключових показників, який дозволяє отримати найбільш об'єктивну інформацію про результати діяльності судді. Зокрема, в рамках даного показника аналізуються такі питання як своєчасність судового розгляду, правильність судових рішень, відсоток скасування судових рішень тощо. Проводяться відповідні паралелі щодо використання зазначених даних в оцінюванні суддів закордоном.

Автор статті послідовно підтримує точку зору щодо необхідності підвищення ваги зазначених показників у загальному значенні показників, що формують систему оцінювання суддів. Даний підхід дозволяє відобразити значимість даних показників у процесі формування професійного суддівського корпусу в Україні.

Ключові слова: оцінювання суддів, система показників оцінювання суддів, ефективність здійснення правосуддя, підвищення фахового рівня суддів, формування суддівського корпусу.

Kulikov O. P. Judge performance indicator evaluation system: time for improvement

The article examines certain issues related to the formation of the judicial corps in Ukraine. In particular, two important indicators are analyzed, which are used by members of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine to evaluate the performance of current judges and determine the readiness of candidates for the position of judge before entering this position - the indicator of "effectiveness of administration of justice" and the indicator of "activities to increase the professional level". The analysis touches both general issues indicating the importance of these indicators in the system of evaluation criteria, and narrower issues related to determining the correct quantitative weight of these indicators. The author of the article is inclined to the opinion that the current weight system of indicators contains a certain imbalance, and this is especially evident in the weight values of the mentioned two indicators. The study argues for the need to revise the weighting values of the indicators of "effectiveness of administration of justice" and "activities to increase the professional level". In particular, the implementation of changes in the direction of increasing the weight of each of these indicators will correspond to a greater extent to their actual value in evaluating the performance of current judges and candidates for the position of judge.

The increase in the weight value for the indicator "activities to increase the professional level" is explained by the general trends present in the organization of human resources management processes and the importance

of measures aimed at the systematic development of professional knowledge and skills of judicial branch specialists. Measures related to the additional training of judges are considered a necessary prerequisite for the formation of a modern judge who is familiar with the latest changes in legislation, better judicial practice, innovative elements of the justice administration process, modern management practices, etc.

Increasing the value of the "effectiveness of administration of justice" indicator is considered as one of the key indicators that allows obtaining the most objective information about the results of the judge's activity. In particular, within the framework of this indicator, such issues as the timeliness of court proceedings, the correctness of court decisions, the percentage of cancellations of court decisions, etc., are analyzed. Corresponding parallels are made regarding the use of the specified data in the evaluation of judges abroad.

The author of the article consistently supports the point of view regarding the necessity of increasing the weight of the specified indicators in the general meaning of the indicators that form the system of judges evaluation. This approach allows us to reflect the significance of these indicators in the process of forming a professional judicial corps in Ukraine.

Key words: *evaluation of judges, system of indicators for evaluation of judges, efficiency of administration of justice, improvement of the professional level of judges, formation of the judicial corps.*

Негативний досвід комплектування суддівського корпусу, який накопичувався в Україні впродовж останніх десятиліть, разом з низькою якістю українського правосуддя, яка також лишалася незмінною, формували у суспільства, бізнесу та держави вимоги у розробленні і запровадженні нових досконалих методик добору та оцінювання суддів. Нові методики повинні були включати в себе проведення комплексної оцінки претендентів на судові посади. Окрім загальних ділових та професійних рис, вони повинні були оцінювати й їх інтелектуальні, морально-етичні, психологічні та інші якості та властивості. Після затвердження Радою суддів України у 2016 році документу під назвою "Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення" (далі - Положення про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів), відповідні методологічні засади добору та оцінювання суддів були розроблені, систематизовані та закріплені у вигляді положень згаданого нормативно-правового акту [1].

Разом з цим, з моменту прийняття Положення про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів пройшло чимало часу. Даний факт провокує думку про необхідність проведення перегляду існуючої методології добору суддів на предмет її відповідності викликам часу та, можливо, потребу у її вдосконаленні.

Варто зазначити, що процедура добору та оцінювання діяльності суддів традиційно займала важливе місце в концепції створення ефективної судової системи саме тому цим питанням широко цікавилися багато українських вчених, у тому числі Л.М. Москвич, О.З. Хотинська-Нор, Р.О. Куйбіда, В.С. Бігун, С.В. Прилуцький та інші. В своїх працях вони аналізували різні аспекти даної процедури. Зокрема, досліджували організаційну складову процесу оцінювання, розмірковували про склад та види органів, яким доцільніше надавати повноваження щодо проведення добору та оцінювання суддів (О.З. Хотинська-Нор, Р.О. Куйбіда, В.С. Прилуцький), вивчали набори показників, за якими проводиться таке оцінювання (Л.М. Москвич) [2,3]. Для пошуку найбільш оптимальних моделей добору суддів в Україні - зверталися до міжнародної практики і досвіду (Л.М. Москвич, Р.О. Куйбіда) [3,4]. Питання добору суддів викликали інтерес і серед іноземних авторів. Зокрема, цими питаннями цікавилися В.Е. Рафтері (William E. Raftery), С.Д. О'Коннор (Sandra D. O'Connor), Р.М. Хардінг (Ray M. Harding) та інші.

І якщо загальні аспекти добору та оцінювання діяльності суддів вивчалися доволі широко, то такі специфічні питання як визначення важливості у кількісному вимірі окремого показника (так звана вага показника) у загальній системі критеріїв, досліджувалися в меншому обсязі. Саме це й спонукало автора статті розпочати серію дискусій щодо доцільності перегляду існуючої на сьогоднішній день в Україні системи показників, зокрема в частині уточнення важливості окремих показників для добору найбільш гідних кандидатів на посаду судді.

Однак, перед початком аналізу важливості окремих показників, уточнення та визначення їх справедливої ваги доцільно було б зрозуміти для себе наскільки все ж таки є правильним підхід, який передбачає проведення глибокого, детального аналізу профілю особи в рамках відповідних процедур оцінювання. Можливо більш раціональним буде використання традиційних загальноділових показників, які дозволяють сформувати загальний професійний портрет людини, на підставі найбільш важливих ділових рис? В той час як

модель використання розширеного набору показників вважатиметься необґрунтованим і складним процесом?

Так, з одного боку, вибір невеликої кількості ключових показників, може суттєво полегшити завдання для органу, який здійснюватиме перевірку компетентностей судді. Для прикладу можна зупинитися на таких показниках як рівень знань законодавства та інтелектуальний рівень - який визначається на підставі аналізу здібностей учасника оцінювання до абстрактного, числового та вербального мислення - як це здійснюється під час проведення конкурсів на посади державної служби [5]. Проте, чи дає змогу, такий укрупнений або ж узагальнений підхід, виявити та ідентифікувати всі негативні риси особи, встановити чи спрогнозувати випадки, коли кандидат на посаду судді або ж суддя демонстрували або могли б продемонструвати якості, які не можуть бути сумісними з тими вимогами, які ставляться суспільством, мораллю та законом до суддів. Швидше за все відповідь буде негативною.

У свою чергу, другий варіант, який передбачає використання широкого переліку показників, в такому разі матиме відповідні переваги. Так, значна деталізація критеріїв, за якими може оцінюватися суддя допомагатиме скласти більш повну і різносторонню картину - по-перше, про професійні компетентності та здатності судді як фахівця, по-друге, про його морально-етичний профіль. Мінусом такої скуппульозності може бути прихований ризик невинувато тривалого оцінювання, що в очах пересічної людини шкодитиме процедурі оцінювання та навіть певною мірою може дискредитувати таку процедуру. Адже зрозуміло, що для збору великого масиву даних та відомостей (до яких можуть відноситися інформація про кількість розглянутих судових справ, середній час, який витрачається на розгляд судових справ, навантаження порівняно з іншими суддями, кількість скарг, кількість скасованих рішень, інформація щодо стресостійкості, комунікативності, урівноваженості, здатності до навчання та підвищення професійного рівня, дотримання правил орфографії та пунктуації, тощо) необхідно витратити незрівнянно більше часу та провести більшу кількість організаційних етапів процедури добору і оцінювання, аніж у випадку, коли данні аналізуються за кількома ключовими критеріями, для прикладу - рівнем знання законодавства та вмінням розв'язувати логічні та арифметичні завдання. В українських реаліях тривалі процедури оцінювання поряд

з тивалими процедурами призначення суддів залишають суддівський корпус роками у стані хронічного кадрового дефіциту. Про критичність ситуації із комплектуванням штату суддів свідчить й нещодавнє відкрите звернення Вищої ради правосуддя до Президента України з даного приводу [6]. Проте, не зважаючи на даний бік проблеми, підхід, який передбачає використання широкого набору показників для визначення знань, навичок, умінь та характеру претендента на судову посаду, є більш виправданий з точки зору забезпеченості судової системи кваліфікованими та добросовісними професіоналами. Саме такий підхід наразі реалізовано в законодавстві.

Статтею 83 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та Положенням про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів визначаються три базові інтегральні (складаються з кількох підкритеріїв або показників) критерії, за якими проводиться кваліфікаційне оцінювання діючих суддів або кандидатів на посаду судді [7]. До них, зокрема, відносяться:

- 1) критерій компетентності (який складається з підкритеріїв або показників професійної, особистої, соціальної компетентності, а також інших показників);
- 2) критерій професійної етики;
- 3) критерій добросовісності [7].

Кожен з перелічених основних інтегральних критеріїв містить свою систему показників, які в різних аспектах дозволяють більш глибоко та ретельніше проаналізувати різні сторони особистості відповідного учасника оцінювання і на підставі оцінки яких формується висновок про відповідність або невідповідність судді або кандидата на посаду судді тому чи іншому критерію та посаду в цілому [1].

Показники мають свою власну вагу у загальній кількості балів. Вага кожного показника коливається в межах від 10 (мінімальна кількість) до 150 (максимальна кількість) балів за один показник. Загальна максимальна кількість балів, яку можна отримати за результатами проходження кандидатом на посаду судді або суддею оцінювання, становить 1000 балів [1].

На сьогоднішній день система критеріїв та показників оцінювання суддів в кількісному вимірі (з урахуванням значення ваги окремого показника) виглядає наступним чином (зауважимо, що система критеріїв оцінювання кандидатів на посаду судді дещо відрізняється переліком показників) (табл. 1).

Таблиця 1

№	Назва критерію	Назва показника	Кількість балів
1	Критерій компетентності:		500 балів, у т.ч.:
1.1		Професійна компетентність (за показниками, отриманими під час іспиту)	300 балів, у т.ч.:
а)		Рівень знань у сфері права, у тому числі рівень практичних навичок та умінь у правозастосуванні	90 балів
б)		Уміння та навички проведення судових засідань та ухвалення судових рішень	120 балів
в)		Ефективність здійснення суддею правосуддя (для кандидата на посаду судді вивчається його фахова діяльність)	80 балів
г)		Діяльність щодо підвищення фахового рівня	10 балів
1.2		Особиста компетентність	100 балів
1.3		Соціальна компетентність	100 балів
2	Критерій професійної етики		250 балів
2.1		Морально-психологічні якості	100 балів
2.2		Інші показники	150 балів
3	Критерій доброчесності		250 балів
3.1		Інтегративність	100 балів
3.2		Інші показники	150 балів

Важливим аспектом, на який автор статті пропонує звернути увагу під час аналізу системи оцінювання показників - це величина значення, яка присвоюється тому чи іншому показникові. У даній роботі будуть проаналізовані два показника. Перший показник - це показник "діяльність щодо підвищення фахового рівня", що оцінюється в рамках підкритерію "професійної компетентності". Другий показник - показник "ефективності здійснення суддею правосуддя", що також оцінюється в рамках підкритерію "професійна компетентність". У подальшому аналіз значення (ваги) інших показників буде продовжено в наступних дослідженнях.

Так, відповідно до Положення про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів (п. 5.1.1.4, глава 6) вага показника "діяльність щодо підвищення фахового рівня" підкритерію "професійної компетентності" складає 10 балів [1]. Враховуючи, що максимальна кількість балів, які можна набрати за результатами проходження кваліфікаційного оцінювання становить 1000 балів, величина показника у 10 балів складатиме лише 1 відсоток від загальної ваги показників. Ця величина є настільки несуттєвою, що її можна вважати "похибкою вимірювання", якою можна знехтувати під час оцінювання результатів, оскільки вона фактично не впливатиме на істинність рішення про позитивну чи негативну оцінку судді чи

кандидата на посаду судді. Від так її роль в системі показників та критеріїв оцінювання є вкрай низькою. У такому випадку виникає обгрунтований сумнів про доцільність впровадження даного показника в систему критеріїв оцінювання і про можливість його вилучення через незначущість із даної системи взагалі.

На нашу думку, подібний підхід є помилковим. Поряд з цим, для формулювання обгрунтованої думки про більшу значимість показника, що характеризує діяльність із підвищення фахового рівня, в системі критеріїв оцінювання варто додатково проаналізувати, які переваги отримуватиме, з одного боку, суддя (кандидат на посаду судді), а з іншого - суспільство, якщо під час оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді) цей показник все ж таки буде використовуватися, його вага буде вищою ніж є зараз, а учасники оцінювання заохочуватимуться до покращення значення цього показника.

Відповідно до Положення про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів під час оцінювання показника "діяльність щодо підвищення фахового рівня" аналізується інформація про:

- дані про проходження підвищення кваліфікації;
- участь у професійних заходах (дискусіях, круглих столах, конференціях тощо) в якості доповідача;

- проходження стажування у наукових установах чи навчальних закладах;
- для адвокатів - здійснення адвокатом наукової та викладацької діяльності, наявність публікацій у галузі права, наукового ступеня, вченого звання [1].

Дана інформація представляє собою набір фактичних даних про заходи, в яких взяв участь суддя, кандидат на посаду судді з метою розвитку і вдосконалення своїх вмінь та навичок, подальшого особистого та професійного зростання. Ця інформація є об'єктивним і прямим підтвердженням існування у судді, кандидата на посаду судді бажання продовжувати подальшу капіталізацію власного інтелектуального і професійного ресурсу.

Показники, які використовуються для оцінювання професійного та особистісного профілю судді, кандидата на посаду судді та які спираються на фактичні реальні дані (такі як кількість конференцій, круглих столів, наукових публікацій, заходів з підвищення кваліфікації), на думку автора статті, мають перевагу над показниками, які визначаються за результатами виконання тестових завдань. Це пояснюється наступними причинами. Так, об'єктивна фактомістка інформація з більшою долею достовірності дозволяє репрезентувати як особисті так і професійні якості особи, аніж відповідна інформація отримана за результатами тестування. Для прикладу зазначимо, що регулярна робота, спрямована на підвищення свого професійного рівня, вимагає постійної внутрішньої дисципліни, самоконтролю та гарних навичок організації свого робочого часу. Враховуючи систематичну перевантаженість суддів та адвокатів робочими завданнями, уміння планувати цією категорією осіб додаткового часу для заняття науковою діяльністю, для участі в освітніх, наукових інших професійних заходах, є безумовно позитивною рисою. Вона може вказувати на фактичну, а не гіпотетичну, наявність у судді або кандидата на посаду судді таких особистих та професійних якостей та властивостей як дисциплінованість, цілеспрямованість, гарні організаційні навички тощо. Відмітимо, що ці самі якості (дисциплінованість, цілеспрямованість) відповідно до Положення про методологію кваліфікаційного оцінювання суддів також визначаються за результатами тестування. Але у випадку тестування ми отримуємо в більшій мірі теоретичний профіль особи - таке собі уявлення про наявність у неї певного набору рис в штучних умовах, які у реальному житті можуть бути істотно

“скориговані” під впливом безлічі зовнішніх факторів.

Аналізуючи важливість показника “діяльність щодо підвищення фахового рівня”, необхідно враховувати й те, що законодавством у сфері судоустрою передбачено також функціонування окремої, спеціалізованої інституції - Національної школи суддів України, до компетенції якої віднесено проведення заходів, спрямованих на професійний розвиток суддів [7]. Тобто питання щодо удосконалення професійних навичок суддів було визначено законодавцем настільки важливим, що для цього було утворено окрему інституцію, що утримується за рахунок коштів платників податів. Варто відмітити й те, що в рамках системи професійного навчання відбувається також поточний моніторинг за темпами засвоєння нової інформації та зріз знань суддів. Це є також підтвердженням усвідомлення важливості концепції безперервного навчання та професійного розвитку особи та свідченням важливості даного показника у загальній системі критеріїв оцінювання.

Відмітимо й те, що увага до питання щодо підвищення кваліфікації спеціалістів як невід'ємної складової їх особистого і професійного розвитку приділяється не лише у законодавстві з питань функціонування судової системи, але й у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність в інших професійних сферах.

Для прикладу, вимоги щодо підвищення кваліфікації передбачені: 1) законодавством про державну службу; 2) законодавством про адвокатську діяльність; 3) законодавством про освіту; 4) законодавством про охорону здоров'я та іншими нормативно-правовими актами, що встановлюють фахові вимоги до спеціалістів в інших сферах професійної діяльності.

Так, відповідно до статті 4 Закону України “Про державну службу” розкриття змісту принципу професіоналізму державного службовця передбачає серед іншого постійне підвищення рівня своєї професійної компетентності [8]. Згідно статті 48 зазначеного закону “підвищення рівня професійної компетентності державних службовців проводиться протягом проходження служби, а підвищення кваліфікації - не рідше одного разу на три роки” [8].

У свою чергу, Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” (стаття 21) відносить до професійних обов'язків адвоката завдання щодо підвищення його професійного рівня [9]. Постійне професійне вдосконалення адвокатської майстерності, яке відбувається на спеціалізованих

тренінгах, навчаннях, інших спільних професійних та наукових заходах, є невід'ємною частиною сучасного адвоката.

Аналогічні підходи містяться і в законодавстві, що регулює діяльність педагогічних працівників. Так, Законом України “Про освіту” (стаття 54) передбачено, що “педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов’язані: постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність” [10].

В медичній галузі вимоги щодо підвищення кваліфікації також є обов’язковою складовою професії. Зокрема, Законом України “Основи законодавства України про охорону здоров’я” (стаття 75) передбачено, що “підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації медичних, фармацевтичних працівників та фахівців з реабілітації здійснюються відповідними закладами фахової передвищої та вищої освіти, а також через інтернатуру, лікарську резидентуру, клінічну ординатуру, аспірантуру і докторантуру згідно із законодавством про освіту.” [11].

Таким чином, постійний професійний розвиток є невід’ємною складовою кар’єрного шляху сучасного фахівця, не залежно від сфери його професійної діяльності.

З огляду на викладені аргументи, автору дослідження вбачається недостатнім оцінювання показника, що характеризує діяльність судді або кандидата на посаду судді, пов’язану з підвищенням фахового рівня, на рівні 10 балів. Натомість мінімально прийнятним варіантом може бути збільшення вагової величини даного показника щонайменше до позначки у 50 балів. Оптимальним же варіантом, на нашу думку, буде встановлення величини цього показника на рівні 100 балів. Такий підхід буде належним чином відображати важливість постійного особистого та професійного розвитку для суддів або кандидатів на посаду судді. Необхідно додати й те, що підвищення ваги даного показника також неодмінно буде виступати додатковим стимулом до продовження постійного вдосконалення майстерності суддів (кандидатів на посади суддів), розширюватиме їх світогляд, сприятиме розвитку організаційних, аналітичних, комунікативних та інших навичок.

Наступний важливий показник, який на думку автора дослідження, також має занижену вагу (а від так і значення в загальному рейтингу показників) та потребує перегляду для підвищення ролі об’єктивних фактичних даних в оцінці діяльності суддів це показник “ефективності здійснення суддею правосуддя”. Необхідно відмітити, що даний

показник, вивчається лише під час оцінювання діяльності діючих суддів. Поза тим його оцінка може бути необхідною й у випадку, коли діючий суддя проходить конкурс на посади у вищій судовій інстанції чи у суди іншої спеціалізації.

Виключна важливість показника “ефективності здійснення суддею правосуддя” пояснюється тим, що він, по суті, є єдиним найбільш об’єктивним показником, який може всебічно характеризувати практичну сторону діяльності судді. Щоб детальніше пояснити цю думку, наведемо такий приклад. Суддя, який проходить кваліфікаційне оцінювання гіпотетично може продемонструвати високі результати за підсумками виконання практичних і тестових завдань за показниками “рівень знань у сфері права” та “уміння та навички проведення судових засідань та ухвалення судових рішень”. Адаже доволі часто в українській практиці зразки як і практичних так і тестових завдань є доступними для широкого загалу [12]. В той же час, за результатами вивчення суддівського досьє може бути встановлено велику кількість скасованих рішень цього судді судами апеляційної або касаційної інстанцій, а також він матиме низькі показники розгляду справ. Крім того, рішення такого судді також можуть бути успішно оскаржені до Європейського суду з прав людини або ж в його роботі буде виявлено систематичне порушення статті 6 Європейської конвенції про права людини щодо розгляду спору у розумний строк [13]. Подібна ситуація буде вказувати на те, що високий теоретичний рівень знань і навичок судді не підтверджуватиметься його досягненнями у практичній діяльності. І не дивлячись на такий дисбаланс між теорією та практикою (високі показники теоретичних знань та низькі практичні показники) за результатами підрахунку кількісної ваги показників судді зберігатимуть свої посади. Це свідчитиме про істотні недоліки в системі оцінювання. Наслідками подібних недоліків, буде як і раніше високе невдоволення суспільства судовою владою та низький рівень захищеності в країні прав і свобод фізичних та юридичних осіб, адже якість судових рішень лишатиметься незадовільною.

Враховуючи зазначені аргументи, автор дослідження вважає, що показник ефективності здійснення суддею правосуддя повинен мати більшу кількісну вагу аніж такі показники як “рівень знань у сфері права (у тому числі його складова “рівень знань та умінь у правозастосуванні”) та “уміння і навички проведення судових засідань та ухвалення судових рішень”.

Дані твердження підтверджуються також і результатами вивчення закордонного досвіту. Якщо проаналізувати набір показників, за якими оцінюється діяльність суддів в Європі або Сполучених Штатах Америки, то ми знов таки побачимо, яка увага приділяється статистичній інформації. Так, збір аналітичних даних щодо кількості справ, що розглядаються суддею, кількості скасування суддівських рішень, своєчасність розгляду судових справ, відсутність або наявність дисциплінарних проваджень є невід'ємною складовою показників, за якими оцінюється діяльність суддів в європейських країнах [14][15].

У США для аналізу діяльності суддів також використовуються такі показники як кількість справ, що розглядаються суддею, кількість оскаржень суддівських рішень, своєчасність розгляду судових справ тощо [16].

Наступним доводом, який також може посилити аргументованість позиції щодо необхідності збільшення вагового значення показника “ефективності здійснення правосуддя” є поширена нині в Україні (зокрема у державному секторі) практика використання системи KPI (*Key Performance Indicator*) ключових показників результативності (ефективності) [17].

По суті, система ключових показників результативності може бути визначена як один з найбільш об'єктивних і дієвих інструментів, який дає достатньо повну характеристику і оцінку діяльності працівників [18]. Цікавою особливістю нових підходів до оцінювання діяльності державних службовців в Україні впродовж їх професійної кар'єри є використання саме системи ключових показників. У даному разі увага суб'єкту моніторингу концентрується виключно на фактичних результатах роботи державного службовця. При цьому, дана система поточного моніторингу не передбачає проведення періодичної перевірки рівня знань державним службовцем законодавства. Хоча очевидно, що гарні показники роботи державного службовця на пряму залежать від високого рівня його теоретичної підготовки.

З огляду на об'єктивність та неупередженість статистичних даних, які характеризують саме практичний бік діяльності судді, автор дослідження вважає, що під час проведення кваліфікаційного оцінювання суддів показник ефективності здійснення правосуддя повинен мати більшу величину, аніж та величина, яка наразі встановлена в українському законодавстві. На нашу думку, вона повинна вимірюватися в діапазоні від 150 балів і вище.

Висновки

Таким чином, існуюча система показників вцілому може бути охарактеризована як ефективна, оскільки вона надає змогу проаналізувати значну кількість професійних рис та особистих якостей судді або кандидата на посаду судді. Безумовно подібний рівень інформативності дозволяє зробити обґрунтований вибір на користь одного або іншого претендента на суддівське крісло. В той же час, вагові значення окремих показників, на думку автора, можуть бути уточнені. Зокрема, такі два важливих показника як “діяльність щодо підвищення фахового рівня” та “ефективність здійснення правосуддя” потребують збільшення значення їх ваги з огляду на їх беззаперечно важливу роль у формуванні майбутніх професіоналів у суддівському корпусі.

Література

1. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення : рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016 № 143/зп-16 / Вища кваліфікаційна комісія суддів України. URL: https://new.vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/143_zp_03.11.2016.pdf (Дата звернення: 15.05.2023).
2. Хотинська-Нор О. З. Принципи кваліфікаційного оцінювання суддів у світлі реалізації судової реформи в Україні : матер. кругл. столу: Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана. Одеса : Юридична література, 2018, С. 109-111. URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/handle/11300/9876> дата звернення: 10.05.2023).
3. Р. Куйбіда, М. Серєда. Кваліфікаційне оцінювання суддів: короткий огляд проміжних результатів (станом на 1 квітня 2019 року) URL: <https://pravo.org.ua/en/books/kvalifikatsijne-otsinyuvannya-suddiv-korotkij-oglyad-promizhnih-rezultativ-standom-na-1-kvitnya-2019-roku/> (дата звернення: 15.05.2023).
4. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с. ISBN 978-966-8030-88-8.
5. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 28. С. 179. Ст. 1116.
6. Публічне звернення до Президента України Володимира Зеленського щодо призначення суддів. URL: <https://konstruktiv-news.com/vrp-spilno-z-profesijnimi-organizacijami-zvernulis-do-prezidenta->

shhodo-priznachenja-suddiv/ (дата звернення: 25.04.2023).

7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII / *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

8. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2016. № 4. Ст.43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

9. Про адвокатуру та авдокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI / *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст.282 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 15.05.2023).

10. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. Ст.380 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

11. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

12. Відповіді до тестів на посаду судді. URL: <https://test.gudsweb.org/justice/> (дата звернення: 20.03.2023).

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04 листопада 1950 р./

Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.03.2023).

14. Questionnaire for 2008 CCJE Opinion concerning the quality of judicial decisions: reply submitted by the delegation of Germany Strasbourg, 21 February 2008 CCJE/REP(2008)35 URL: <https://rm.coe.int/1680747b9e> (дата звернення: 20.03.2023).

15. Performance indicators and evaluation for judges and courts. Pim Albers Special advisor of the CEPEJ. URL: <https://rm.coe.int/performance-indicators-and-evaluation-for-judges-and-courts-dr-pim-alb/16807907b0> (дата звернення: 20.03.2023).

16. U.S. Court of Appeals - Judicial Caseload Profile. URL: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/data_tables/fcms_na_appprofile1231.2022.pdf (дата звернення: 20.03.2023).

17. Порядок проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640. Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2124.

18. Самойленко А.А. Особливості застосування КПЕ в системі мотивації персоналу на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3030> (дата звернення: 20.04.2023).

Куліков О. П.,
orcid.org/0000-0002-9856-4431
аспірант
Академії адвокатури України

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ МЕДІА-ЗАСОБІВ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ МОЛОДІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Закалик Г. М., Шувар Н. М., Коропатов С. О.

Існування особистості у сучасному просторі завжди перебуває у зв'язку із певними взаємодіями, спілкуванням, отриманням та переробкою інформації. Сучасні системи обміну інформації не вимагають прямої взаємодії і зустрічі учасників спілкування, а часто здійснюється опосередковано - через мережі. Важливим інструментом зв'язку і посередником у передачі інформації виступають засоби масової інформації, які постійно набувають нових технологічних можливостей для контактів зі своєю аудиторією.

Вплив масмедіа може бути різним - від позитивного і схвалюваного, до негативного неприйняттого. Загрозу становлять сучасні мережі, які створюються із шаленою швидкістю, шукають своїх реципієнтів, подаючи їм різноманітну інформацію. За допомогою цієї інформації може бути здійснено психологічний вплив і складати певну напружену ситуацію, породжувати нестабільність або ж спровокувати емоційні переживання. Під такий вплив частіше потрапляють особи, яким властива схильність до навіювання.

Використання психологічного впливу на особистість сьогодні є достатньо поширеним явищем. Комунікатори через ЗМІ використовують відповідні форми класичних технологій, що спираються на емоційну модель масової комунікації, перш за все на використанні страху та віри, замість логічного мислення і переконання, становлячи серйозну психологічну загрозу для молоді. Їхня не завжди стабільна емоційність, невпевненість у власні можливості, почуття недовіри та сугестивність можуть використовуватися ворожо налаштованими елементами.

Проведене дослідження показало схильність молоді до навіюваності, що породжене їхньою невпевненістю у собі, нездатністю до глибокого аналізу поданої інформації та неспроможність до її перевірки на достовірність.

Переважно для таких особистостей характерна висока емоційна лабільність, тривожність, нездатність відстояти власну думку чи позицію, що якраз і підсилювали схильність до навіювання.

Такі дані свідчать, що частина студентської молоді ще недостатньо готова до аналізу певних суспільних явищ і легко піддається маніпулятивним впливам засобів масової інформації.

Ключові слова: студентська молодь, емоційна стабільність, сугестія, масмедіа, інформаційний вплив, психічний стан.

Zakalyk H. M., Shuvar N. M., Koropatov S. O.
Psychological influence of the media on the emotional sphere of a person

The existence of an individual in the modern space is always connected with certain interactions, communication, receiving and processing of information. Modern systems of information exchange do not require direct interaction and meeting of communication participants, but are often carried out indirectly - through networks. An important tool of communication and an intermediary in the transmission of information is the mass media, which are constantly acquiring new technological opportunities for contacts with their audience.

The influence of mass media can be different - from positive and approved to negative and unacceptable. The threat is posed by modern networks, which are created at breakneck speed, looking for their recipients, providing them with a variety of information. This information can cause a psychological impact and create a certain tense situation, generate instability or provoke emotional experiences. Individuals who are prone to suggestion are more likely to fall under this influence.

The use of psychological influence on the individual today is quite common. Communicators through the media use appropriate forms of classical technologies based on the emotional model of mass communication, primarily on the use of fear and faith, instead of logical thinking and persuasion, posing a serious psychological threat to young people. Their not always stable emotionality, self-doubt, sense of distrust and suggestibility can be used by hostile elements.

The conducted research showed the tendency of young people to be suggestive, which is caused by their self-doubt, inability to deeply analyze the information provided and inability to verify its reliability.

Mostly such personalities are characterized by high emotional lability, anxiety, inability to defend one's

own opinion or position, which precisely strengthened the tendency to suggestiveness.

Such data indicate that part of the student youth is not yet sufficiently ready to analyze certain social phenomena and is easily susceptible to the manipulative influence of mass media.

Key words: *students, emotional stability, suggestion, massmedia, information influence, mental state.*

Постановка проблеми. Людина як соціальна істота, потребує постійного перебування, взаємодії та спілкування із собі подібними членами суспільства. На сьогодні для цього існує величезна кількість способів забезпечення цих взаємодій і безмежні можливості. Однак, людина все ж є невеликою часткою «сконструйованого системного обміну» інформацією із зовнішнім середовищем, щодо її прийому й переробки, що здійснюються нею в точній відповідності з особливими властивостями її психіки. Добре відомо, що один і той самий факт відтворюється, описується й оцінюється різними людьми по-різному. Кожна індивідуальна картина світу як інформація, проходить систему каналів -візуальних, слухових і переробляється ними. Далі ця інформація об'єднується зі схожими, потім із менш схожими, формуючи всі уявлення людей про навколишній світ. Так виводяться певні правила співіснування зі світом, закладаються основи поведінки, створюються певні емоційні реакції та переконання, на основі чого відбувається формування масової свідомості.

Чималу роль у цьому відіграє інформація медіапростору. В умовах глобалізації виникає потреба у глибокому дослідженні впливу як традиційних, так і інтерактивних засобів масової інформації на поведінку різних суспільних груп.

Проблеми суспільства сьогодні змусили науковців звернути увагу на людину в концепції сучасної дійсності та створити нову галузь для вивчення людської поведінки - медіапсихологію [3, с. 201]. Саме через великі можливості сучасних медіа легко створюються штучні реалії, організовуючи життєвий простір через віртуальну реальність. Ще актуальнішими стають дослідження медійного контенту, особливо такого, який розповсюджується в on-line просторі. Творці медіаконтенту, володіючи знаннями про лінгвістичні конструкції, впливають як на окрему особистість, так і на визначену спільноту - суспільну групу, змінюють масову свідомість.

Медіапсихологія є тією галуззю психології, яка концентрує напрям своєї уваги на людині та розглядає її у концепції інформативного світу. Галузь

швидко стала розвиватися у відповідь на поширення серед людей впливу мас-медіа [8, с. 14]. Адже відомо, що соціальні мережі об'єднують людей з різних міст і країн світу, найрізноманітніших професій, а також віку. В одну групу об'єднуються люди за спільними інтересами, поглядами, міркуваннями, а згодом переймаючи поведінку, способи мислення та змінюючи свій світогляд. Саме це спонукало до аналізу поведінки різних людей, об'єднаних в інтернет-просторі [2, с. 36].

Феномен формування медіа культури та її вплив на особистість досліджували Р. Арнхейм, А. Базен, Р. Барт, В. Беньямін, Ж. Бодрійяр, С. Жижек, М. Кастельс, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Н. Луман, М. Маклюен та інші. Однак, як зазначають О. Волошенюк, Д. Дзюба, О. Хоменок, Г. Онкович, Н. Череповська, не можливо приміряти закордонний досвід аж ніяк не слід копіювати чи адаптувати його до українського соціуму та реалій, адже це досвід, який вироблявся за інших умов, на основі іншого суспільства [10, с. 178].

З огляду на це вивчення впливу масмедіа на особистість, зокрема на її емоційний стан через навіювання, є актуальною темою дослідження в умовах сьогодення.

Мета - проаналізувати психологічний вплив медіа на емоційний стан людини та її схильність до сугестії.

Виклад основного матеріалу. Суспільство здебільшого зараз набирає рис постіндустріального, інформаційного, а оскільки історія людства крім всього іншого є історією боротьби за владу, панування, то в контексті нинішньої ситуації влада опиняється в руках тих, хто має більші можливості і ширший доступ до інформації, вміють нею маніпулювати для ідентифікації внутрішнього світу людини й змістових картин. Найбільшого значення для цієї мети набувають засоби масової інформації -і це не лише газети, журнали теле- і радіопроекти, кінодокументалістику, інформаційні агенції, але й соціальні мережі та інші форми публічного розповсюдження масової інформації. Вони виступають медіа-посередником між журналістом, дослідником та аудиторією.

Медіасфера виступає важливою галуззю та прикладом гармонійного поєднання між собою наукових знань і технічного розвитку, завдяки яким був отриманий простір для створення нового інформаційного поля. Цю сферу можна назвати прогресом, який подарував суспільству новий простір для розвитку [2, с. 40].

Діяльність у сфері медіапсихології вимагає від спеціалістів відповідати певним критеріям, які стають необхідними для професійної діяльності. У список таких критеріїв входять: важливість обізнаності у сфері медіа; уміння ставити власні експериментальні дослідження у медіапросторі; здатність вивчати сферу медіа і впроваджувати новітні технології та інформації для розвитку простору; постійно доповнювати медіасферу. При цьому спеціалісти постійно нашоухуються на швидкий темп розвитку медіасфери. Це призводить до того, що стає неможливим вчасність оновлення інформації чи її узагальнення через величезні обсяги. Значна частина інформації залишається без уваги [9, с. 225].

Інтернет-простір має здатність впливати на особистість, викликаючи у неї певний емоційний сплеск. З одного боку - це може бути позитивний вплив і розвиток її, як креативної інтелектуальної особистості, або ж принаймні при правильному використанні інформації як корисне проведення часу. Однак, інформаційне поле може мати й негативний вплив, особливо, коли несе у собі неприємний або небезпечний контент, неправдиву інформацію, булінг зі сторони інших людей у соцмережах чи пропаганду небезпечних дій або неприйнятну інформацію, що супроводжуватиме виникнення певних емоційних станів, відчуттів та переживань.

Емоції, як психологічний стан, виражають внутрішнє ставлення особистості до подій, що проявляє її особистісну сутність. Емоції умовно можна поділити на нижчі та вищі, де нижчі - це емоції до задоволення необхідних фізіологічних потреб особистості, а вищі - відповідають за вдосконалення духовних, моральних та психологічних потреб людини, і в більшості випадків вони залежать від інших осіб [7, с. 2]. Переживані людиною емоції - це найважливіший її скарб, над яким треба працювати та удосконалювати, завдяки урізноманітненню дій. Емоційний стан людини сприяє прояву рівня її духовного досягнення [6, с 85].

Особистісна обробка, отриманих від засобів масової інформації повідомлень, та реакції на них формують двобічний зв'язок системі «комунікатор - реципієнтом», у межах якої відбувається своєрідне спілкування - не особисте, а за допомогою масових форм зв'язку. Людина потребує інформації і найнеобхідніші відомості для орієнтації у повсякденному житті вона отримує саме зі ЗМІ. Різноманітні знання світоглядного й ідеологічного характеру цілком задовольняють «інформаційний голод». Подаючи їх, ЗМІ

здійснюють вплив на суспільство, його розвиток. Особливістю масово-інформаційних процесів останнього часу є їхня «демасифікація» - можливість вибору для індивіда тієї інформації, яку він сам хоче отримати, а не яку йому нав'язують ззовні, хоча у кожному випадку це буде впливом того, хто подає інформацію на того, хто її споживає.

Залишається актуальним вислів Г. Тарда, «під впливом преси в суспільстві створюється колективна свідомість, об'єднана атмосферичною оболонкою, коли певні якості індивідів взаємно позначаються одне на одному, а їх дії зливаються в унісон, спрямовуються загальною течією ідей й пристрастей. Така духовна єдність індивідів породжується одночасністю їхніх переконань, що формуються пресою» [цит. за 5, с. 13].

У демократичному суспільстві, здійснюється своєрідне вимушенебалансування як мінімум між двома крайнощами: має бути свобода слова, без якої не може існувати демократії, але існує небезпека використання свободи слова для маніпулювання масовою свідомістю. Так чи інакше таке маніпулювання існує і без нього не подається жодна інформація.

Маніпулювання - це система засобів ідеологічного й соціально-політичного впливу з метою зміни мислення й поведінки людей всупереч їх інтересами. При цьому зачасту люди не усвідомлюють, що їхні світогляд, потреби, інтереси йзагалом спосіб життя багато в чому залежать від маніпуляторів. Виходячи з цього визначення, виділяють два основних види маніпуляції: оперативну маніпуляцію свідомістю й поведінкою людей та стратегічну маніпуляцію [4, с. 81].

Оперативна (або ситуаційна) маніпуляція заснована на вже наявних свідомості людей цінностях, потребах, стереотипах, звичках. Маніпулятор змушує їх певну соціальну інформацію так, як йому вигідно, й спрямовує їхні соціально значущі дії у потрібне для себе річище. Широки маси людей діють так, як це планує маніпулятор: голосують чи не голосують, мітингують, створюють хаос або ж, навпаки, дотримуються порядку й демонструють велику організованість.

В основі стратегічної маніпуляції закладається формування в свідомості людей упродовж багатьох років тих цінностей, потреб, ідей, стереотипів, звичок, які й самі по собі сприяють підтримці стабільності вигідного маніпуляторіві політичного й економічного ладу й можуть бути використані в оперативній маніпуляції, якщо з'явиться така потреба [1, с. 102].

База дослідження ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» м. Одеси та Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом». В дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти, віком від 17 до 22 років. Група досліджуваних - 70 осіб. Стать - 35 дівчат та 35 хлопців. В діагностиці використані методика «Шкала емоційна стабільність - нестабільність» (Г. Айзенк) та «Конформність-навіювання» (С. В. Клаучек, В. В. Деларю). Обробка даних здійснювалася програмою Statistica (розробка компанії StatSoft).

Результати дослідження показали, що для 60% респондентів характерний високий рівень і для 17% - середній рівень стабільності емоційної сфері. Для них притаманна впевненість та здатність контролювати ситуацію. Поряд із цим виявлено 23% осіб, які мали низькі показники стабільності емоційної сфері, що несе у собі емоційну нестійкість, низький рівень самоповаги, а іноді становить загрозу виникнення вегетативних розладів, що негативно впливатиме на життя та діяльність людини.

Тобто можна припустити, що 23% осіб можуть легко піддаватися під вплив різних джерел засобів масової інформації. Вони не мали належного рівня впевненості в собі, а емоційна сфера - загалом достатньо слабка. Швидше за все їм властиве сприймання інформації «на віру», оскільки не встигатимуть належним чином її опрацювати та переконатися у її достовірності.

Результати дослідження за тестом «Конформність-навіювання» (С. В. Клаучек, В. В. Деларю) показали, що для 65% опитаних характерні схильність до конформності - від помірного до високого рівня і поряд із цим вони ж відзначалися схильністю до навіювання.

Ті особистості, які стараються висловити свої думки чи припущення, виносять їх на обговорення в колективі, навіть якщо їхня думка є протилежною до думки оточення - є нонконформістами. Упевненість в собі, критичне мислення дають змогу переробляти подану інформацію, аналізувати її і робити правильні відповідні висновки. Вони не піддаватимуться впливу навіювання.

Схильність до конформності - це цілком законмірне явище як знак причетності до групи. Однак, за даним тестом відзначається своєрідне «копіювання» знайомих і навіть незнайомих людей, які для даної особистості постають у якості кумирів або принаймні тих, до чийої думки необхідно дослухатися.

За рахунок цього втрачається сама оригінальність та автентичність особистості. Така

особистість готова приймати рішення так, як каже робити група чи окремі особи і діяти так, як вони вимагає. Їй потрібні підтримка, схвалення та підбадьорення з боку оточення. Невпевненість настільки оволодіває нею, що не існує власної думки, а є думка інших, яка більш точна, справедливіша. Те, що пропонують інші - краще за власні ідеї та помисли.

Необхідно відзначити, що для 94% опитаних важливою є законослухняність і вони готові виконувати усі правила та підпорядковуватися під те, що пропонує суспільство. Насторожило й те, що 14% осіб вважали, що відносять себе до категорії «недовірливої людини». Недовірливими вважають чутливих, невпевнених у собі особистості. Але ця якість по-різному притаманна кожній людині. Часом почуття недовіри виникає при відчутті тривоги, от тоді й з'являється підозрілість та ба, навіть й розгубленість. Проблема у тому, що деякі люди не надають цьому особливого значення, а інші - зациклюються на них. Для таких осіб характерним стає відчуття постійної напруги, передчуття загрози, виникає недовіра до себе і світу. Їм важко розслабитися, хоча зовні виглядає, що все гаразд, а проблема - всередині. Так з'являється хвороблива недовірливість. Людина може перебувати у стані фонові тривожності, це неприродний стан, який заважає жити і радіти життю. Недовірливість проявляється як нездатність людини розслабитися чи невміння відпустити ситуацію. Натомість вона продовжує себе накручувати, постійно підвищуючи напругу. Негатив накопичується та вкорінюється, стає частиною способу життя. Це негативний стан. Часто такі особистості потрапляють у вир інформаційного поля, яке також породжує у них тривожність. Нав'язаний страх - це явище, яке несе у собі загрозу переживання стресу, паніки й розпачу.

До прикладу, реакція таких людей на повідомлення «. щойно з'явилася інформація про замінування шкіл у місті N...», «... потрібно бути максимально уважними, оскільки нам поступили сигнали...», «... Вас обрав адміністратор Т-каналу, як найактивнішого користувача і Вам надано доступ до закритого каналу, де міститься інформація про...» тощо. Особистості, схильні до навіювання піддаються психологічній атаці і тиску, що породжує стан тривоги і страху. Навіть не дивлячись на те, що не вказано автора цього повідомлення, нема посилання на офіційне джерело, звідки така інформація надійшла - такі особи зациклюються на тому, що інформація негативного змісту і несе у собі віщування небезпеки, загрози.

Однак недовірливість може нести у собі й потребу у перевірці фактів, інформації, яка надходить до споживача. Тоді її можна сприймати як частково позитивне явище. Хоча на загал це негативний стан.

Як уже згадувалося, людина сприймає навколишній світ через сенсорну систему - органи відчуттів, і хоча ЗМІ мають справу лише із зором та слухом (на щастя запахи, смаки та тактильно-дотикові відчуття вони передавати не в змозі), певні формулювання завдають непоправної шкоди психологічному здоров'ю та викликають негативні психічні стани у людей, які схильні до навіювання. Основні технічні можливості ЗМІ, що оперують цілими просторами: інтернет, телебачення, преса й радіомовлення мають значний вплив на свої аудиторії. Але навіть цей невеликий перелік включеності сенсорних систем може забезпечити досить сильний психологічний тиск і навіть пресинг на людей, які піддаються сугестивним впливам.

Виявлений за результатами кореляційного аналізу статистично значущий від'ємний зв'язок між рівнем емоційної стійкості та рівнем навіюваності ($r = -0,447$, $\text{прир} < 0,01$) вказував на те, що емоційно стабільні особистості більш захищені від інформаційного впливу ЗМІ.

Отриманий результат емпіричного дослідження підтверджує отримані раніше теоретичні емпіричні дані про те, що навіюваність може розглядатися не лише як результат впливу зовнішніх факторів, але і як характеристика особистості, що забезпечує прийняття зовнішнього психічного впливу.

Водночас, високий рівень емоційної стійкості, прояв нонконформізму можуть слугувати особистісними детермінантами критичного сприйняття інформації. Особистість з високим рівнем впевненості в собі та емоційно стабільна сприймає події навколишнього середовища як так, які вона може контролювати.

Висновки. На підставі аналізу наведених результатів психологічних досліджень та наукової літератури можна констатувати, що медіа має свої плюси та мінуси при поданні інформації своїм споживачам. Однак, не завжди ЗМІ добросовісно подає інформацію та використовує не правдиві факти, чим і викликає обурення зі сторони своїх реципієнтів. Адже на сьогодні є можливості для зрівняння правдивості фактів.

Водночас, медіа можуть слугувати сферою пропаганди або ж навіювання при роботі на всіх кіберпросторах.

Використання психологічного впливу на особистість сьогодні є достатньо поширеним явищем. Комунікатори через ЗМІ використовують відповідні форми класичних технологій, що спираються на емоційну модель масової комунікації, перш за все на використанні страху та віри, замість логічного мислення і переконання, становлячи серйозну психологічну загрозу для молоді. Їхня не завжди стабільна емоційність, невпевненість у власні можливості, почуття недовіри та сугестивність можуть використовуватися ворожо налаштованими елементами.

Небезпеку становить те, що інформаційний простір може використовуватися найменшими російськими спецслужбами, що відкриває другий фронт - гібридну війну і викликати дестабілізацію у суспільстві. Особливо в умовах сьогодення не можна відхилити активність гібридної війни, що триває зараз і вона точно не остання у російсько-українській війні. Небезпека полягає у тому, що стан невизначеності, втрата віри у день завтрашній можуть увімкнути паніку, дезорієнтувати, стимулювати хибні дії не лише молодих людей, але й медіа та влади.

Тому необхідні психологічні заходи щодо вироблення у молоді психологічної стійкості, критичного мислення та здатності до перевірки інформації, яку вони черпають із масмедіа.

Література

1. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: *навчальний посібник* / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор.: О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
2. Гриценко Є. О. Освітній медіапростір. *Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 57. С. 32-42.
3. Кияниця Є. О. Роль медіапсихології у формуванні контенту сучасних медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ. 2020. Т. 31(70). № 1. Ч. 4. С. 200-202.
4. Корнієнко В.В., Колодка К.А. Індивідуально-психологічні особливості навіюваності в умовах інформаційної пропаганди. *Молодий вчений. Психологічні науки*. 2020. № 2 (78). С.80-83.
5. Любимый Я. В. Современное массовое сознание; динамика и тенденциразвития. К.: Наук. думка, 1993. 141 с.
6. Марусинець М. М. Психологічні ідеї в педагогічній практиці Василя Сухомлинського. *Психологічні ідеї в педагогічній практиці Василя Сухомлинського*. 2015. С. 84-88.

До нової концепції юридичної освіти

7. Міхова А. Г. Емоції і прояви емоцій: історичний екскурс (стресові та стресоподібні стани). *Наука і освіта*. 2010. № 3. С. 1-3.

8. Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів: *монографія* / [О. Т. Баришполець, О. Л. Вознесенська, О. Є. Голубєва та ін.]; за наук. ред. Л. А. Найдьонової, Н. І. Череповської; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2014. 348 с.

9. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу. *підручник*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.

10. Суятинова Катерина, Древняк Лада. Медіакультура як компонент медіа простору. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2022. Вип 49. Т. 2. С. 176-181.

Закалик Г. М.,
orcid.org/0000-0001-6387-8871
старша викладачка кафедри психології
Львівського інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Шувар Н. М.,
orcid.org/0000-0002-5714-6751
кандидат біологічних наук,
доцент кафедри психології
Львівського інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Коропатов С. О.,
студент 3 курсу
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У ФРАНШИЗИ «СУДНА НІЧ»

Дробишевська В.

Метою статті є дослідження франшизи «Судної ночі» яке дозволяючи насильство протягом обмеженого періоду, суспільство впроваджує спосіб відпущення пари, зменшення злочинності і загального напруження. Цей концепт порушує важливі питання про мораль, етику та психологічні аспекти людської природи. Розглянуто вплив насильства на героїв фільмів франшизи «Судна ніч» та проаналізовані моральні дилеми, з якими вони стикаються в умовах екстремальних обставин.

Тема варта уваги та обговорення з психологічної та етичної точок зору тому, що фільми франшизи «Судна ніч» ставлять перед нами важкі питання щодо меж насильства, моральних норм і цінностей, і вимагають глибокого аналізу та роздумів.

Ключові слова: франшиза, «Судна ніч», мораль, етика, екстремальні умови.

Drobyshevska V. Psychological aspects in the "The Purge" franchise

The main material of the research is the media franchise "The Purge" (2013-2018), in which an attempt was made to visualize ideological projects, to legislate social inequality and to use danger and threats as an effective tool for self-purification of society in order to imitate a harmonious social environment.

«The Purge» films create interest and excitement in audiences by exploring extreme scenarios in which society allows all kinds of violence for 12 hours on one night every year. In such a terrible and extremely bloody way, a mechanism of unconscious, at its core, total power-media control over society is created and quite successfully implemented. To do this, she forcibly knocks the baited people into a single monolith, into a blind and brutalized mass (which always seeks only violence and blood), and in fact - into herds of "predators" and "victims", brutally competing with each other in the "civilized" jungle for the right to quench the animal's thirst for "first blood". Such a concept raises important questions about human psychology and its ability to cope with violence and moral dilemmas.

"The Purge" is filled with complex psychological aspects that open up opportunities for a deeper understanding of human nature, moral dilemmas, ethical questions, and responses to violence. In the films, a whole series of characters are faced with difficult choices, where they are forced to struggle with their own beliefs and solve morally difficult situations.

One of the ethical dilemmas that arise in the franchise is one of self-defense and survival. The characters are forced to decide whether to obey their base instincts and commit acts of violence in self-defense, or to maintain their moral integrity and renounce violence, even for their own survival. In addition, an important aspect is the psychological reaction of the characters to an extreme situation. "The Purge" films show how people can experience post-traumatic stress, fear, anxiety, and other emotional reactions that result from violence and threats to life. The characters are forced to face their demons, indecision and fear, which can affect their decisions and behavior.

It's also worth paying attention to character interactions and power dynamics in the context of the franchise. In the setting of a special night, "The Purge" films, one can observe various forms of power emerging among the characters. Some heroes use violence and control to ensure their survival and power over others. This may take the form of physical force, manipulation strategies, or forming alliances to achieve one's goals.

All these psychological aspects interact with each other and form a complex mosaic of characters in the "The Purge" franchise. This makes this franchise interesting for psychological analysis.

Key words: franchise, "The Purge", morality, ethics, extreme conditions.

«Насильство не вирішує жодних проблем,
його наслідки завжди ведуть
до нових проблем»

Мартін Лютер Кінг-молодший

Постановка проблеми та її актуальність. Основним матеріалом дослідження виступає медіа-франшиза «Судна ніч» (2013-2018), в якій зроблено спробу візуалізації ідеологічних проєктів, законодавчо закріпити соціальну нерівність і використовувати небезпеку та загрози як ефективний інструмент самоочищення суспільства з метою імітації гармонійного соціального середовища.

Фільми «Судна ніч» викликають інтерес та хвилювання у глядачів, досліджуючи екстремальні

сценарії, в яких суспільство дозволяє будь-яке насильство протягом 12 годин однієї ночі щороку. У такий жахливий та надзвичайно кривавий спосіб створюється і цілком успішно впроваджує механізм несвідомого, у своїй основі, тотального владно-медійного контролю над суспільством. Для цього вона примусово збиває зацькованих людей у єдиний моноліт, у сліпу та озвірілу масу (яка завжди прагне тільки насильства і крові), а фактично - у стада «хижаків» і «жертв», жорстоко конкуруючих один з одним у «цивілізованих» джунглях за право вгамування тваринної спраги «першої крові» [1, с.10]. Така концепція порушує важливі питання про психологію людини та її здатність справлятися з насильством та моральними дилемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Чистка» (Судна ніч) (англ. *The Purge*) - є американською франшизою, яка включає серію фільмів-жахів, фільмів-антиутопій, виробництва Blumhouse Productions і Platinum Dunes і розповсюдженого Universal Pictures, в основному створена Джеймсом ДеМонако. Фільми представляють найближче антиутопічне майбутнє Америки, яка відзначає щорічне національне свято, відоме як «Чистка», в якому всі злочини, включаючи вбивства, є законними протягом 12 годин, а ті громадяни, які не хочуть брати в «Чистці» участь, намагаються зберегти своє життя.

Мета статті полягає у дослідженні психологічних факторів, що впливають на поведінку героїв фільмів франшизи «Судна ніч» у ситуаціях насильства та психологічні наслідки, що супроводжують їх дії.

Виклад основного матеріалу.

Вплив насильства на психіку героїв:

«Психічна травма від насильства може перетворити найсильніших людей на найвразливіших.» Джуді Льюїс

Першим важливим аспектом, який слід розглянути, є вплив насильства на психіку героїв у франшизі «Судна ніч». В умовах екстремальних обставин люди стикаються з жорстокістю та загрозою для свого життя. Герої можуть стикатися з внутрішніми конфліктами та емоційною турбулентністю, а також виявляти виживання та силу волі в умовах екстремального насильства.

Герої франшизи «Судна ніч» можуть мати наслідки посттравматичного стресового розладу (ПТСР) після переживання насильства протягом особливої ночі.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - відстрочена за часом психопатологічна

комплексна реакція на психотравматичні події, що сформувалися в цілісний синдром.

Основні симптоми ПТСР включають:

Повторні спогади та кошари: Людина може переживати неприємні спогади про травматичну подію, які нав'язливо повторюються. Це можуть бути як явні спогади, так і навіть візуальні візії чи кошари.

Уникання: Людина може намагатися уникнути нагадувань про травматичну подію, уникаючи місць, людей чи ситуацій, що з нею пов'язані. Вони також можуть відчувати емоційну відстороненість від інших та втрату інтересу до звичних діяльностей.

Гіперзбудженість: Людина може переживати підвищену збудливість, яка виявляється у постійній пильності, подразливості, проблемах зі сном, концентрації та здатності розслабитися. Вони можуть реагувати перебільшено на навколишні подразники та швидко спалахувати емоційно.

Негативні зміни в настрої та мисленні: Людина може відчувати поганий настрій, втрату інтересу до раніше приємних промов, негативні думки про себе чи світ, відчуття провини, нездатність пам'ятати події чи концентруватися.

Крім цього деякі автори виділяють так звані вторинні ознаки ПТСР. До них відносять: алкогольну, медикаментозну або наркотичну залежність; схильність до суїцидальних думок і спроб; депресію; захворювання серцево-судинної системи; болі різної етіології, сексуальні дисфункції, девіантну поведінку та інше [2, с. 6].

Лікування ПТСР включає психотерапевтичні підходи та за необхідності медикаментозну терапію. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є одним із найефективніших методів лікування ПТСР. Вона допомагає особі переробити травматичні спогади та навчитися керувати негативними емоціями та стресом.

Інші підходи, такі як емоційно-орієнтована терапія, групова терапія та сімейна терапія, також можуть бути корисними у лікуванні ПТСР.

Крім професійної допомоги, підтримка близьких людей також має велике значення. Розуміння і підтримка з боку оточуючих можуть допомогти особі з ПТСР впоратися зі своїми симптомами та покращити якість їхньої життя.

У контексті франшизи «Судна ніч», герої, які пережили екстремальне насильство, можуть демонструвати ознаки ПТСР, такі як повторні спогади, гіперзбудженість та уникання. Це може додати реалізму та глибини їх персонажам, а також спонукати глядачів задуматися про вплив

насильства на психологію та добробут людей.

Крім того, екстремальні умови особливої ночі можуть викликати у героїв тривогу та страх. Страх перед насильством та втратою життя може сильно вплинути на емоційний стан та призвести до різних стратегій виживання. Також одним із станів, які можуть виникнути, є гіпервігілья - стан посиленої пильності, коли герої постійно перебувають у стані тривоги та очікування небезпеки. Це може спричинити великі ризики та загрози, з якими вони стикаються під час «Судної ночі». Також виникає феномен виживання, коли герої мобілізують свої ресурси та виявляють силу волі для того, щоб вижити. Вони демонструють наступність та рішучість у боротьбі з небезпекою. Важливим фактором є також здатність до адаптації до екстремальних ситуацій та швидка оцінка ризиків.

Крім того, вплив насильства на психіку героїв може також мати важливі соціальні наслідки. Насильство може викликати стигматизацію та виключення з суспільства, оскільки герої можуть бути сприйняті як небезпечні чи непередбачувані. Це може вплинути на їхні взаємини з батьківщиною, друзями та іншими людьми.

Типи героїв у франшизі «Судна ніч» та їх психологічна характеристика:

Кожен герой має унікальні характеристики та мотивації, що визначає їх роль і поведінку під час особливої ночі. Ось деякі типи героїв, які можна виділити:

Втікач - це герої, які прагнуть уникнути будь-яких загроз у «Судну ніч». Як правило це люди, які або надмірно бояться стати жертвою або люди, які на відріз відмовляються від участі в даній дії. Вони не прагнуть зайняти якусь позицію. Їх єдина мета - уникнути будь-яких наслідків і неважливо які ті будуть нести забарвлення.

Той, хто *вижив*, - це герой, який стикається з загрозою і насильством, але прагне зберегти своє життя. Вони можуть виявляти витримку, пристосовність та інтуїцію в екстремальних ситуаціях. Герої, що вижили, можуть бути гранично раціональними і приймати рішення, ґрунтуючись на своїх навичках та досвіді. Вони також можуть відчувати посттравматичний стрес і пройти через емоційну турбулентність, що робить їх більш людяними та відображає їхню силу волі.

Захисник - це герой, який прагне захистити інших людей від насильства та небезпеки. Вони можуть виявляти сміливість, відвагу та відданість у своїй ролі. Захисники можуть бути мотивовані емпатією та почуттям справедливості, їх головна мета - забезпечити безпеку та захист тих, хто

потребує допомоги. Вони можуть приймати ризиковані рішення та демонструвати героїзм, щоб урятувати інших.

Месник - це герой, який використовує особливу ніч для помсти або покарання злочинцям, які завдали йому або його близьким страждань. Вони можуть бути пройняті гнівом, амбіцією та жагою до справедливості. Месники можуть бути емоційно завантаженими та іноді навіть жорсткими у своїх діях. Вони прагнуть виконати свою місію і досягти своєї мети, незважаючи на всі перепони.

Незгодний - це герой, який не згоден з ідеологією та системою, що лежить в основі особливої ночі. незгодні герої можуть бути ідеалістами, активістами та прихильниками миру та гуманності. Вони можуть брати участь в організації протестів, боротися за зміну системи та відновлювати справедливість. Вони можуть бути мотивовані етичними переконаннями та прагненням створити найкраще суспільство для всіх людей.

Страж порядку - це герой, який має підтримувати правопорядок під час особливої ночі. Вони можуть бути представлені у вигляді поліцейських, військових чи інших офіційних правоохоронців. Головна мотивація правоохоронців - забезпечити безпеку суспільства та припинити насильство. Вони можуть виявляти дисципліну, професіоналізм та відповідальність у своїй роботі. Проте правоохоронці також можуть стикатися з етичними дилемами та внутрішніми конфліктами, особливо коли йдеться про виконання своїх обов'язків у рамках сумнівної традиції «Судної ночі».

Волонтери - це герої, як правило, з чіткою позицією вони розуміють, що якщо не можна вплинути на систему, то можна допомогти іншим. Як правило, це медики і люди, які створюють певні центри притулку для всіх охочих, намагаються забезпечити людей водою та їжею, а найголовніше захистом. У «Судну ніч» існує так зване негласне правило, що медиків не можна чіпати, але, на жаль, не всі його дотримуються. Так що медики, які працюють у цю ніч, все одно залишаються в небезпеці. Вони ризикують своїм життям заради порятунку інших і працюють просто в жалких умовах. Цієї ночі сховатися можна в підвалах і гаражах, де повністю відсутня чистота та гігієна не кажучи вже про елементарне про світло. Хірурги проводять операції практично в польових умовах, медсестри не сплять і дають консультації всім охочим по телефону.

У франшизі «Судна ніч» можна зустріти героїв, які виявляють яскраво виражені ознаки *соціопатії*. Вони не відчувають співчуття та емпатії до

інших людей і можуть використовувати особливу ніч для своїх власних егоїстичних цілей. Вони можуть бути холоднокровними і байдужими до страждань інших, а також мати маніпулятивні навички для досягнення своїх цілей.

У франшизі «Судна ніч» можна знайти героїв, які є жертвами насильства та травми. Вони можуть бути фізично та емоційно пошкоджені та страждати від наслідків насильства. Жертви травми можуть переживати посттравматичний стрес та намагатися впоратися з наслідками свого досвіду. Вони можуть виявляти симптоми тривоги, депресії та постійної боротьби з внутрішніми демонами. Їх історії можуть наголошувати на важливості підтримки, зцілення та подолання травми.

У фільмах «Судна ніч» також присутні герої, які мають складний і багатогранний характер. Вони можуть мати змішані мотивації та проходити через еволюцію протягом сюжету. Ці герої можуть зіштовхуватися з внутрішніми конфліктами, моральними дилемами та емоційними викликами. Вони можуть бути приведені у сумнів своїх переконань та змушені робити складні вибори. Комплексні персонажі наголошують на різноманітності психологічних аспектів і можуть викликати у глядачів змішані почуття та реакції.

Важливо, що кожен герой у франшизі «Судна ніч» має свою унікальну історію, мотивацію та

психологічний портрет. Деякі герої можуть переживати еволюцію протягом фільмів та змінювати своє ставлення до особливої ночі. Психологічний розбір типів героїв допомагає нам краще зрозуміти та оцінити їх вчинки, мотивації та внутрішній світ, а також викликає важливі питання про мораль, етику та психологічний вплив насильства на різні персонажі.

Шоу масок та приховані мотиви

«Судна ніч» є серією фільмів, де головною концепцією є один день на рік, коли всі злочини, включаючи вбивства, стають легальними протягом 12 годин. У цьому контексті використання масок має свій психологічний аспект, який можна розглянути з декількох точок зору.

Анонімність і приховання особистості: Маски дозволяють людям ховатися під ними, надаючи їм анонімність і захист від ідентифікації. Це може викликати в них відчуття безпеки та знижувати рівень страху в середовищі, де злочини дозволені.

Вираження злочинних намірів: Використання масок може мати символічне значення, яке передає ідею влади та загрози. Відігравання ролі або вибір конкретної маски може викликати в людей почуття влади та відчуження, що допомагає їм відчувати себе більш сильними і безпечними під час судної ночі.

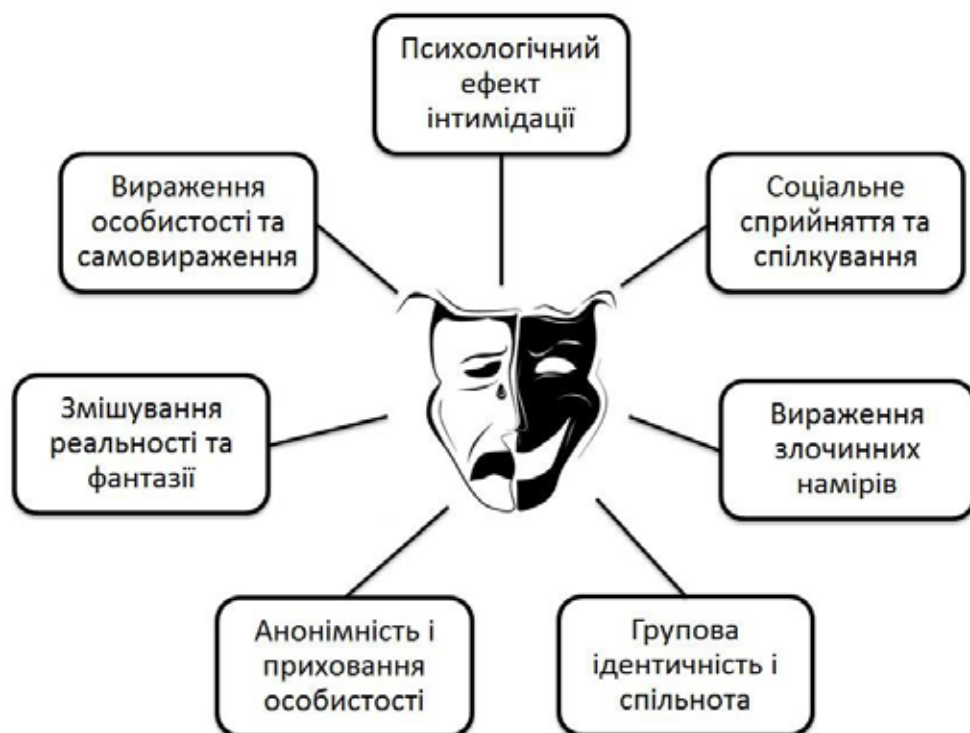

Рис. 1

Психологічний ефект інтимідації: Маски можуть викликати психологічний ефект інтимідації у потенційних жертв або відповідаючих правопорушників. Вони створюють загадковість і невизначеність, що може залякувати людей і змушувати їх відступати.

Соціальне сприйняття та спілкування: Використання масок під час судної ночі може впливати на соціальне сприйняття і спілкування між людьми. У такому небезпечному середовищі маски можуть створювати загальний стандарт, що допомагає уникнути побоювання або страху.

Групова ідентичність і спільнота: Використання масок може сприяти формуванню групової ідентичності та почуття належності до певної спільноти. Люди, які носять подібні маски, можуть відчувати себе частиною однієї команди або групи, що зміцнює їх зв'язок та сприяє співпраці та солідарності

Вираження особистості та самовираження: Вибір конкретної маски може відображати особистість та індивідуальність людини. Це може бути способом самовираження та вираження своєї унікальності в середовищі, де немає правил і обмежень.

Змішування реальності та фантазії: Використання масок може допомогти перетворити реальний світ на фантастичне середовище. Це може викликати у людей почуття захоплення та екскурсії у світ фікції, де вони можуть відчувати себе як герої або персонажі.

Враховуючи ці психологічні аспекти, використання масок у франшизі «Судна ніч» може впливати на сприйняття та поведінку персонажів, а також підсилювати напруження, емоції та загадковість цього світу.

Моральні дилеми та етичні питання

Значну роль відіграє також психологічна трансформація героїв під час «Судної ночі». Вони можуть змінити свої цінності, переглянути свої пріоритети та знайти нові резерви в собі для протистояння насильству. Цей процес може включати переживання внутрішніх конфліктів, переоцінку своїх стереотипів та вироблення нових стратегій виживання.

Крім того, франшиза «Судна ніч» відкриває питання моралі та етики. Герої стикаються з моральними дилемами, коли вони змушені приймати важкі рішення щодо самозахисту, захисту близьких або дотримання етичних принципів. Це породжує питання про внутрішній конфлікт героїв, їх моральний суперечку та вплив цих рішень на їхній психологічний стан.

Наприклад, герої можуть бути змушені вибрати між рятуванням однієї людини або кількох, прийняти рішення про вбивство у самозахисті чи виживання. Ці моральні дилеми можуть викликати почуття провини, сумнівів та внутрішньої боротьби у героїв.

Моральні дилеми, з якими стикаються герої, викликають питання про межі моралі, права людини та цінності суспільства. Дослідження цих людських питань може допомогти нам краще зрозуміти, як люди в екстремальних обставинах можуть реагувати та приймати рішення. Деякі герої можуть зіткнутися з моральним конфліктом між самозахистом та захистом інших, їх особистими цінностями та вимогами суспільства. Це порушує питання про те, які норми та цінності визначають нашу поведінку в умовах екстремального насильства.

Також важливо враховувати психологічний вимір взаємодії героїв між собою та з оточуючими. Умови «Судної ночі» створюють атмосферу підвищеної напруги, де партнерство, довіра та співробітництво можуть бути надзвичайно важливими для виживання. Герої можуть виявляти емоційну підтримку, співчуття, але також можуть стикатися з конфліктами, зрадою та підозрою. Це може відображати різні аспекти людської природи, включаючи конкуренцію, взаємодію та бажання захисту власної життя.

Психологічні механізми виживання та трансформації

Франшиза «Судна ніч» досліджує психологічні механізми виживання та трансформації в умовах екстремального насильства. Деякі з цих механізмів включають:

Бій або втеча: в умовах загрози насильства герої часто використовують механізм боротьби чи втечі. Вони можуть намагатися захистити себе та інших, використовуючи фізичну силу або виявляючи надзвичайну стрімкість та винахідливість для уникнення небезпеки.

Пристосування: герої можуть швидко адаптуватися до нових умов та довкілля, знаходячи способи пристосуватися до насильства. Вони можуть розвивати нові навички, стратегії та тактики, які допомагають їм виживати у небезпечних умовах.

Психологічна оборона: герої можуть використовувати психологічні механізми оборони, такі як заперечення, раціоналізація та відокремлення, щоб заспокоїти себе та зберегти свою психологічну стійкість. Ці механізми допомагають їм впоратися зі стресом та шоком, що супроводжує насильство.

Пошук підтримки: у фільмах «Судна ніч» герої можуть шукати підтримки у співбійців чи інших людей, які переживають подібні ситуації. Вони розуміють важливість взаємодії та спільної підтримки для збереження своєї психологічної стійкості та виживання.

Крім того, ця ніч може стати періодом трансформації для героїв. Вони можуть переглянути свої переконання, пережити особисті зміни та подолати свої внутрішні демонів. Цей процес трансформації може бути пов'язаний із переглядом моральних цінностей, усвідомленням власної сили та здатності протистояти насильству.

Франшиза «Судна ніч», як спосіб масового залучення до насильства

«Фільми жахів відкривають двері до нашої психіки і розкривають тім'яні страхи, змушуючи нас замислюватися про найтемніші куточки нашої свідомості.» Даррен Аронофський

Франшиза «Судна ніч» стала одним із найбільш обговорюваних явищ у кінематографі останнього десятиліття. Цей футуристичний хорор-трилер є альтернативною реальністю, де одну ніч у році всі злочини, включаючи вбивства, стають законними. Ідея франшизи викликає багато питань про її вплив на психологію глядачів та суспільство загалом. У цій статті ми розглянемо психологічні аспекти, пов'язані із залученням до насильства в рамках франшизи «Судна ніч».

Однією з ключових причин, через яку франшиза «Судна ніч» приваблює глядачів, є пов'язана з нею атравматична фантазія. Люди можуть відчувати таємничий потяг до вивчення насильства та екстремальних ситуацій без реальної небезпеки для

себе. Франшиза пропонує їм можливість поринути у світ, де всі заборони знімаються, та дослідити свої приховані бажання та страхи у небезпечній обстановці.

Катарсис:

Катарсис, поняття, запроваджене античним філософом Аристотелем, описує емоційне очищення чи визволення, що відбувається в глядачів у результаті переживання сильних емоцій у художньому творі. Франшиза «Судна ніч» породжує емоційну напругу та страх, і через перегляд фільму глядачі можуть випробувати катарсис, відчуючи, що звільнилися від своїх власних пригнічених негативних емоцій.

Вплив насильства на агресію:

Одним з найбільш обговорюваних аспектів франшизи «Судна ніч» є її потенційний вплив насильства на агресію у глядачів. Дослідження в галузі медіа-психології вказують на те, що тривала дія насильницьких сцен може збільшувати агресивну поведінку у деяких людей. Однак важливо відзначити, що цей вплив не є універсальним і залежить від багатьох факторів, включаючи особистісні особливості глядача, його попередній досвід, контекст і т.д.

Франшиза «Судна ніч» репрезентує насильство у край екстремальній формі, де люди вільно скоюють вбивства та інші злочини. Це може викликати емоційні та фізіологічні реакції у глядачів, включаючи підвищений пульс, збільшення агресивних думок та збудження. Однак більшість глядачів здатні відрізнити фікцію від реальності та усвідомлювати, що те, що відбувається на екрані, є вигадкою.

Рис. 2

Ідентифікація з героями та антигероями:

Один із психологічних механізмів, які можуть бути активовані при перегляді франшизи «Судна ніч», це ідентифікація глядачів із героями чи антигероями. Деякі люди можуть відчувати емпатію та співпереживання до героїв, які змушені виживати в умовах насильства. Водночас, інші можуть ідентифікуватися з антигероями, які скоюють злочини цієї ночі. Це може викликати внутрішній конфлікт та стимулювати обговорення моральних дилем, пов'язаних із насильством.

Незважаючи на те, що франшиза може викликати емоційні та фізіологічні реакції, слід зазначити, що вона залишається художнім твором, створеним для розваги та стимулювання роздумів. Відповідальність за свої дії лежить на глядачах, які повинні відрізнити фікцію від реальності і приймати усвідомлені рішення у своєму житті.

Крім того, важливо проводити додаткові дослідження, щоб краще зрозуміти довгострокові ефекти франшизи «Судна ніч» на психологічний добробут глядачів. Такі дослідження можуть включати вивчення емоційних наслідків, впливу світогляд і моральні цінності, і навіть можливі соціальні ефекти.

«Судна ніч» та війна одна й та сама історія

«Війна - це акт безумства, в якому ніхто не виграє, а всі страждають». - Джон Ф. Кеннеді

«Судна ніч» хоч і є вигадкою, але має певне відображення і в сучасних реаліях. Так війна яка може тривати від декількох місяців до декількох років є своєрідною «Судною ніччю». Ми спостерігаємо, що під час війни, як і в умовах «Судної ночі», для військових рф діють ті ж самі закони. Повне беззаконня, невинне насильство до людей, дітей, тварин надмірна жорстокість та її демонстрація у відео, намагання використати анонімність під час відео: зміна голосу, приховування обличчя тощо.

Крім того франшиза «Судна ніч» і проблема війни у світі можуть бути порівняні з психологічного погляду, зокрема в контексті впливу на людей. Це:

Страх і тривога: Як у фільмах «Судна ніч», так і в умовах війни, страх і тривога є поширеними психологічними реакціями. У війні страх пов'язаний з реальними загрозами для життя, втратами та невизначеністю майбутнього.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): Як у війні, так і у фільмах жахів може бути досліджено подібні наслідки, такі як ПТСР. Після жаклих подій або війни люди можуть відчувати повторні спогади, кошмари, тривожність,

психологічну напругу та занепокоєння, які можуть впливати на психічне та емоційне благополуччя.

Ефект дезорієнтації: Як у фільмах «Судна ніч», де герої знаходяться в небезпечних та незвичайних ситуаціях, так і в умовах війни люди можуть відчувати дезорієнтацію і втрату орієнтації. Відсутність контролю та невизначеність можуть спричинити психологічний дискомфорт і негативний вплив на психічне здоров'я.

Відчуття солідарності та співчуття: Як у фільмах жахів, де герої об'єднуються для боротьби зі спільною загрозою, так і в умовах війни може виникати відчуття солідарності та співчуття серед людей. У фільмах «Судна ніч» герої змушені протистояти загрози разом і поклатися один на одного, щоб вижити. Аналогічно, в умовах війни люди можуть об'єднуватися, підтримувати один одного та проявляти співчуття до тих, хто страждає.

Втрата невинності та травма: Як у фільмах жахів, де герої стикаються з насильством, жакливими зображеннями та втратами, так і в умовах війни люди можуть досліджувати втрату невинності та травму. Війна може призводити до втрати близьких людей, руйнування оточуючого середовища та тяжких емоційних травм, що можуть залишити довготривалий вплив на психіку людини.

Відсутність безпеки та постійний стрес: Як у фільмах «Судна ніч», де герої постійно перебувають у ситуації загрози та небезпеки, так і в умовах війни, люди можуть постійно переживати відчуття небезпеки та стресу. Війна може створювати непередбачуваність, постійну побоювання за власну безпеку та безпеку близьких, що може призводити до хронічного стресу та впливати на психічне здоров'я.

Вплив на моральність і етику: Як у фільмах жахів, де герої часто стикаються з моральними дилемами та етичними випробуваннями, так і в умовах війни люди можуть знаходитися у складних ситуаціях, де їхні моральні цінності та етичні принципи піддаються випробуванню. Війна може змушувати людей вибирати між власними переконаннями та виживанням, що може мати значний психологічний вплив.

Посттравматичний ріст і відновлення: Незважаючи на негативний вплив війни та фільмів жахів, обидва можуть сприяти також посттравматичному росту і відновленню. У деяких випадках, після пережитих жаклих подій, люди можуть розвиватися, набувати нових ресурсів та змінюватися як особистості. Цей процес може включати підвищену самосвідомість, зміну життєвих

цінностей та більш глибоке розуміння власного стану.

Потреба в підтримці та психологічній допомозі: Як у фільмах жахів, де герої шукають підтримки один у одного для подолання небезпеки, так і в умовах війни люди потребують підтримки та психологічної допомоги. Важливо мати доступ до професійної психологічної допомоги для тих, хто стикається з психологічними труднощами внаслідок війни або переживань, спричинених переглядом фільмів жахів.

Варто зазначити, що франшиза «Судна ніч» є фікційною розвагою, в той час як війна - реальний конфлікт зі всіма своїми серйозними наслідками. Хоча можна провести певні паралелі з психологічної точки зору, варто розуміти, що вплив війни на людей є значно складнішим і болючим, а її наслідки мають далекосяжний вплив на фізичне і психічне благополуччя людей і суспільства в цілому.

ВИСНОВКИ

«Судна ніч» наповнена складними психологічними аспектами, які відкривають можливості для глибокого розуміння людської природи, моральних дилем, етичних питань та реакцій на насильство. У фільмах ціла низка персонажів стикається зі складними виборами, де вони змушені боротися із власними переконаннями та вирішувати морально складні ситуації.

Один з етичних дилем, який виникає у франшизі, полягає у самозахисту та виживанні. Герої змушені приймати рішення, чи підкоряться своїм базовим інстинктам та здійснювати акти насильства для власного захисту, чи збережуть свою моральну цілісність та відмовлятися від насильства, навіть заради власного виживання. Крім того, важливим аспектом є психологічна реакція персонажів на екстремальну ситуацію. Фільми «Судна ніч» демонструють, як люди можуть переживати посттравматичний стрес, страх, тривогу

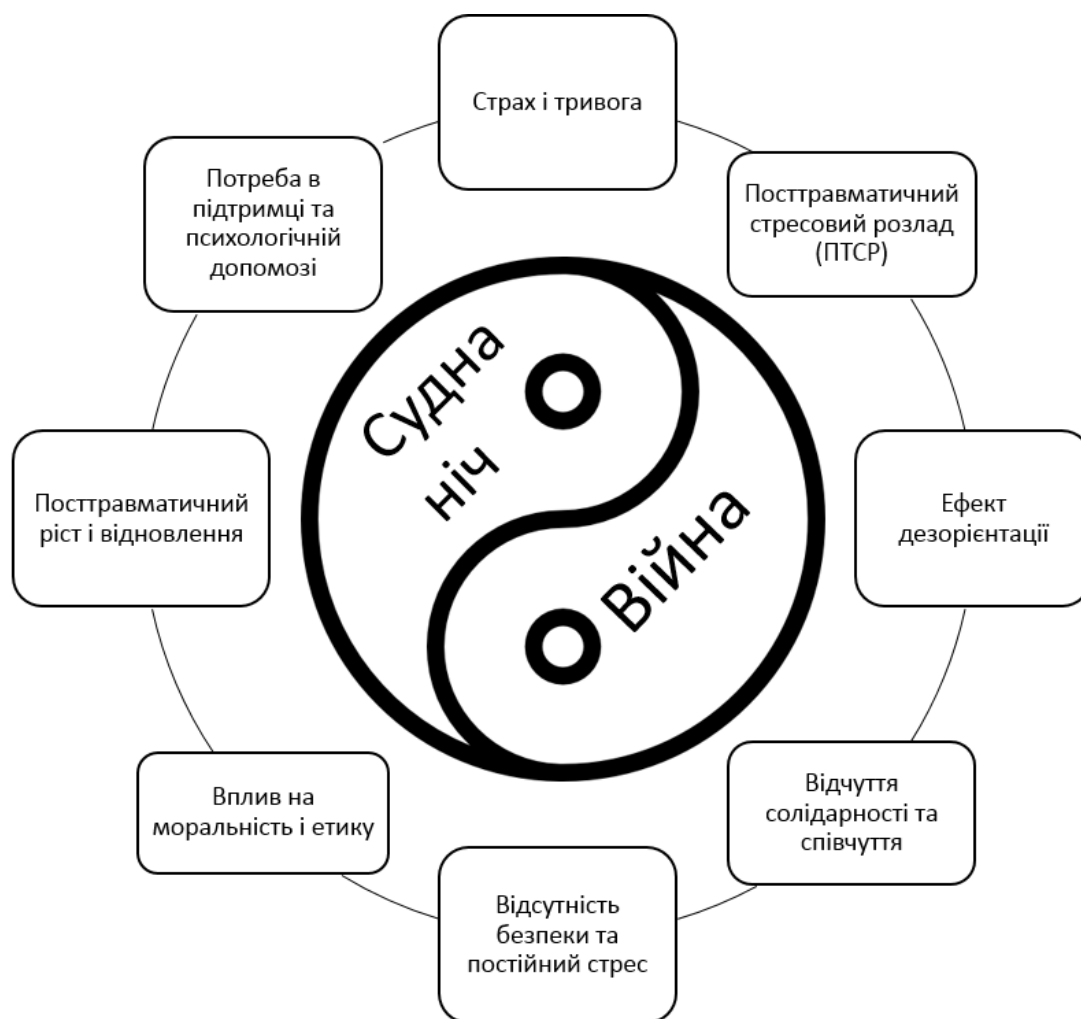

Рис. 3

та інші емоційні реакції, що виникають внаслідок насильства та загрози для життя. Герої змушені зіткнутися зі своїми демонами, нерішучістю та страхом, що може вплинути на їх рішення та поведінку.

Також варто звернути увагу на взаємодію персонажів та динаміку влади в контексті франшизи. В умовах особливої ночі, коли закон і порядок відмінюються, виникає питання про владу та контроль. У фільмах «Судна ніч» можна спостерігати різні форми влади, що виникають серед персонажів. Деякі герої використовують насильство та контроль, щоб забезпечити своє виживання та владу над іншими. Це може виявлятися у формі фізичної сили, стратегій маніпуляції чи утворення союзів для досягнення своїх цілей.

Всі ці психологічні аспекти взаємодіють між собою та формують складну мозаїку персонажів

у франшизі «Судна ніч». Це робить цю франшизу цікавою для психологічного аналізу.

Література

1. Маленко С.А., Некита А.Г. Фантомний страх майбутнього: візуальна саспенс-ідеологія голлівудських антиутопічних та постапокаліптичних проєктів.
2. Блінов О. А. Прояви посттравматичних стресових розладів. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/20650/1/Блінов%20О.А.%20Прояви%20посттравматичних%20стресових%20розладів.pdf>

*Дробишевська В.,
студентка факультету № 1
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ІНСТИТУТ ВИПРОБУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Мурадян Г. Р.

Стаття присвячена висвітленню історії та розвитку інституту випробування у кримінальному законодавстві України. Визначено, що протягом усього часу формування інституту випробування існували суперечки. З'ясовано окремі причини, які їх обумовили, серед них, зокрема ті, що пов'язані із існування покарань, які через свою малозначність по суті не мали карального змісту, хоча формально містили елемент кари, а також позначилася тенденція до гуманізації кримінальної політики, до вдосконалення її в контексті більш справедливого і людського ставлення до злочинців. Доведено, що історично сформовані шість етапів становлення та розвитку інституту випробування: перший етап (з 1918 по 1930 р.р.) - формується інститут умовного засудження, який полягає в тому що у законодавстві того часу, не регламентований контроль за умовно засудженими та форми здійснення умовного засудження базуються на суддівському розсуді; другий етап (з 1930 по 1958 р.р.) - визначає мінімальне застосування умовного засудження із широким впровадженням репресивних форм кримінально-правового впливу; третій етап (з 1958 по 1970 р.р.) - відбувається прогресивний розвиток інституту умовного засудження, так як характеризується правовою регламентацією виконання умовного засудження, появою інститутів засудження з відстрочкою виконання вироку (випробування), а також умовного засудження з обов'язковим залученням до праці; четвертий етап (з 1970 по 1992 р.р.) - вдосконалюється інститут умовного засудження, адже відбувається поступова зміна кримінально-правової політики в бік гуманізації і відходу від репресивного напрямку застосування кримінального закону; п'ятий етап (з 1992 по 2001 р.р.) - формується інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням (складова інституту випробування); шостий етап (з 2001 р. - до теперішнього часу) - відбувається подальше удосконалення інституту випробуванням. Кримінальний кодекс України 2001 року у рамках Розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» закріпив поняття випробування, а також норми, які

у сукупності можуть сформувати у КК України самостійний інститут «випробування».

Ключові слова: випробування, інститут, звільнення, іспитовий строк, покарання.

Muradyan H. R. Institute of probation in the criminal legislation of Ukraine: history, formation and development

The article is devoted to highlighting the history and development of the institution of probation in the criminal legislation of Ukraine. It has been established that throughout the entire time of the formation of the testing institute, there were disputes. The individual reasons that caused them were found out, among them, in particular, those related to the existence of punishments, which, due to their insignificance, did not essentially have a punitive content, although they formally contained an element of punishment, and also reflected a tendency to humanize criminal policy, to improve it. In the context of a more just and humane treatment of criminals. It is proved that six stages of formation and development of the institution of probation were historically formed: the first stage (from 1918 to 1930) - the institution of probation is being formed, which consists in the fact that the legislation of that time did not regulate control over probationers and the forms of implementation of probation are based at the discretion of the judge; the second stage (from 1930 to 1958) - determines the minimum use of probation with the widespread introduction of repressive forms of criminal law influence; the third stage (from 1958 to 1970) - there is a progressive development of the institution of probation, as it is characterized by legal regulation of the execution of a conditional sentence, the emergence of institutions of conviction with a suspension of the execution of a sentence (part of the institution of probation), as well as conditional conviction with mandatory involvement in labor; the fourth stage (from 1970 to 1992) - improves the institution of probation, because there is a gradual change in the criminal-legal policy towards humanization and departure from the repressive direction of the application of the criminal law; the fifth stage (from 1992 to 2001) - the institution of release from serving a sentence with a trial is being formed (a component of the institution of trial); the sixth stage (from 2001 to

the present) - there is a further improvement of the testing institute. The Criminal Code of Ukraine of 2001, within the framework of Section XII "Exemption from punishment and its serving", fixed the concept of probation, as well as norms that together can form an independent probation institute in the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *probation, institution, dismissal, probationary period, punishment.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Вивчення історичних аспектів цінне для будь-якого правового дослідження, зокрема для кримінально-правового. Заглиблення в історію кримінального законодавства цікаве та корисне не тільки для істориків, а для дослідників чинного законодавства. Дослідження історії може допомогти краще зрозуміти сучасні проблеми. Отже, з'ясування сучасного стану, сутності та особливостей будь-якого інституту кримінального права, зокрема інституту випробування за чинними КК України, вимагає аналізу становлення та розвитку цього інституту у кримінальному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженнями пов'язаними з питаннями умовного засудження та відстрочки виконання вироку займалася такі вчені як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, І.І. Карпець, О.О. Книженко, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, М.Ф. Саввін, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, М.І. Якубович та інші, проте на сьогодні інституалізація випробування складна і неоднозначна, так як пов'язана з багатьма причинами. Серед проблем, які мають на сьогодні важливе значення мають ті, що пов'язані із відсутністю конкретних досліджень, які б підтверджували існування самостійного інституту випробування через історичний аналіз кримінального законодавства в цьому напрямі.

Отже, метою статті є висвітлення історичних витоків та розвиток положень інституту випробування у кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Інститут випробування в Україні має не настільки давню історію, як, наприклад, у Німеччині або США. У порівнянні з більшістю західних країн, де такі заходи кримінальної відповідальності з'явилися на законодавчому рівні вже в XIX в. в Україні в цей час тільки ще велися наукові дискусії з приводу обґрунтованості існування його в кримінальному праві. Хоча, при бажанні, норми з схожим змістом в дореволюційному законодавстві відшукати все-таки можна. Так, прототипом заходів випробування з певною часткою умовності можна назвати, наприклад,

види звільнення від покарання винних в незначних злочинах під порукою, переважно громад, що містяться в Соборному уложенні 1649 р. По суті, це положення (яке стосувалося, наприклад, погрози вбивством або заподіяння майнової шкоди) виступало одним із проявів кругової поруки. Однак були в цьому, тепер вже пам'ятнику права, і такі ж заходи особистого характеру. Вони були спрямовані на забезпечення мирного співіснування людей і полягали у покладанні на «небезпечних» (тобто загрозливих вчинити злочин) осіб обов'язків дотримуватися певних правил поведінки під страхом застосування суворого покарання.

Безсумнівно, наведені вище положення дуже далекі від норм сучасного кримінального законодавства, що становлять інститут випробування. Проте, сенс їх досить помітно наближений до сучасної ідеї застосування умовного засудження. Вбачається, те, що законодавець вже тоді замислювався, якщо не про справедливість, то, про доцільність надання злочинцю можливості виправитися без реального виконання покарання. Причому використання цього заходу, що не можна не відзначити як позитивний момент, допускався тільки щодо осіб, винних у вчиненні вкрай незначних діянь.

Розвиток ідеї умовності покарання у дорадянський період до початку XX ст., коли ідея умовності покарання вже була повністю підтримана в тій або іншій формі законодавчо та закріплена у більшості розвинених країн світу, однак щодо нашого законодавства дискусія ще тривала про доцільність такої новації (Кримінальне Уложення 1903 року). Після невдалих спроб все ж таки реалізувати положення Уложення, у 1904 році, вони були відхилені та не були проваджені у кримінальне законодавство. Цей законопроект пропонував інститут умовного засудження розглядати як відстрочку виконання покарання, що не передбачала ніякого контролю за поведінкою засуджених. У радянському кримінальному праві умовне засудження вперше отримало визнання в законодавстві саме Української Республіки. Перший Радянський уряд в Україні 4 січня 1918 р. прийняв постанову «Про запровадження народного суду», яка поширювала на територію України основні положення Декрету про суд № 1, затвердженого 22 листопада 1917 р., а також внесла в цей правовий документ низку важливих змін і доповнень. Зокрема, враховуючи, що умовне засудження фактично застосовувалося багатьма судами, Народний Секретаріат УСРР узаконив його, вказавши в ст. 20 постанови на право судів застосовувати

умовне засудження. У подальшому таке право було надано і революційним трибуналам України, про що спеціально зазначалося в ст. 9 Положення про революційні трибунали від 23 січня 1918 р. Отже, ми згодні із думкою Михайленко П.П., який зазначав, що в радянській Україні цей вид кримінально-правового впливу виник як факт суддівського розсуду, і визнає першість запровадження законодавчого закріплення інституту умовного засудження в Україні [6, с. 280-283; 5, с. 12].

Ломако В.А., у своїх працях, також підтверджує наявність умовного засудження саме в Україні, з прийняттям першого акту, який нормативно закріпив інститут умовного засудження - Декрет про суд № 2 від 04 січня 1918 р., прийнятий Народним Секретаріатом України, та ст. 9 «Положення про революційні трибунали» від 23 лютого 1918 р. [4, с. 4, 17]. Ці акти не мали детальної регламентації щодо призначення і виконання умовного засудження, але мотиви його застосування були ідеологічно обумовленими, оскільки умовне засудження суд та революційні трибунали мігли застосувати, керуючись революційною правосвідомістю, інтересами пролетарської держави та класової боротьби.

Наступним кроком до регламентації умовного засудження мав Декрет РНК УСРР від 17 березня 1919 р. «Про умовне засудження», а у РРФСР 12 грудня 1919 р. були прийняті Керівні засади з кримінального права РРФСР, які діяли на території України. П.П. Михайленко також визначає, що Керівні засади з кримінального права РРФСР в питанні регламентації не були доскональними, в тому числі і щодо здійснення контролю за умовно засудженими [6, с. 284-285].

Загалом, норми кримінального права у вказаний період не передбачали контроль за умовно засудженими протягом випробувального терміну, що свідчить про сприйняття радянським законодавцем франко-бельгійської моделі умовного засудження, та визначення ознак випробування, як складових умовного засудження.

Інститут умовного засудження знайшов свій подальший розвиток у Кримінальному кодексі РРФСР (далі - КК РРФСР) 1922 р., який був своєрідним еталолом для інших радянських республік, хоча останні у разі потреби могли доповнювати і змінювати окремі норми [6, с. 284-285, 421]. В тому ж 1922 р. було прийнято Кримінальний кодекс УСРР (далі - КК УСРР, КК УРСР), який містив норми про умовне засудження. КК РРФСР 1922 р. містив положення про порядок застосування умовного засудження і розглядав останнє як

один із видів кримінального покарання. Ідентичні норми про умовне засудження були розміщені у розділі КК УСРР 1922 р. «Про покарання». Кримінальний кодекс 1922 р. який фактично повністю сприйняв положення Керівних засад 1919 р. вже набагато докладніше регламентував інститут умовного засудження. Незважаючи на те, що названа міра розташовувалася в ньому серед видів покарань (ст. 32 КК РРФСР), суть її багато в чому відповідала сучасному уявленню про умовне засудження, особливо в частині визначення підстав і умов його застосування. Деякі його положення були сформульовані, на наш погляд, цілком вдало навіть з точки зору сучасної законодавчої техніки.

Після створення у 1922 р. СРСР, у 1924 р. були прийняті Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік, які виключили умовне засудження із видів кримінального покарання і розмістили його у спеціальному розділі «Про умовне засудження та умовно-дострокове звільнення», на основі чого були прийняті КК УСРР 1927 р. З прийняттям «Основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік» у 1924 р. погляд законодавця на умовне засудження як на особливий вид покарання припинив своє існування. В даному нормативному акті умовне засудження зникло з їх числа. Надалі захід, кримінально-правова характеру міцно закріпився у гл. 5 КК РРФСР «Про призначення покарання і звільнення від покарання», що стало причиною поширення на досить довгий період уявлення про нього як про вид звільнення від покарання.

Неспроможність цього твердження розкривається, на наш погляд, вже в тому, що звільнення від покарання за змістом не передбачає його застосування взагалі, але при умовному засудженні воно все ж призначається, а при порушенні встановлених судом вимог і виконується. Зміст нормативного матеріалу Керівних засад 1924 року, а пізніше і Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р., надавали суду право при винесенні вироку, що примушує до примусових робіт або до позбавлення волі, якщо виявиться, що ступінь суспільної небезпеки засудженого не вимагає його ізоляції або призначення йому примусових робіт, постановляє про не приведення вироку у виконання під умовою ..., дозволило також деяким вченим стверджувати, що умовне засудження - це умовне невиконання вироку.

Отже, ще одним етапом розвитку інституту умовного засудження стали Основи кримінального

законодавства Союзу СРСР і союзних республік, затверджених Президією Верховної Ради СРСР 25 грудня 1958 р. (далі - Основи), які на виконання рішень XX з'їзду КПРС та керівництва СРСР щодо зміцнення законності зберегли новели і узагальнили досвід застосування інституту умовного засудження, перевірених більш як тридцятирічним періодом його існування в СРСР. Так, ст. 45 Основ надавала суду право застосування умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням - покладати на трудовий колектив або особу (за її згодою) обов'язок зі спостереження за цими особами і проведення з ними виховної роботи. Ст. 38 Основ передбачала можливість здійснення спостереження за умовно засудженими громадськістю або трудовим колективом за місцем роботи. Сам порядок здійснення спостереження за умовно засудженими Основи перекладали на законодавство союзних республік.

Наведена у законі позиція, не отримала широкої підтримки в літературі. Законодавчу неточність відразу ж помітили багато криміналістів, які привели ряд незаперечних аргументів на доказ того, що розробники КК допустили техніко-юридичну помилку. Зокрема, автори нагадали про те, що при невиконанні вироку неможливо здійснювати контроль за умовно засудженим і вимагати від нього виконання встановлених судом обов'язків, застосовувати додаткові покарання, простежити протягом судимості. Адже невиконання вироку, по суті, означає нівелювання зазначених вище юридичних наслідків, фактичне незастосування заходів державного примусу.

Нарешті, досить довгий час в кримінальному законодавстві РРФСР інститут умовного засудження був представлений двома досить близькими по змістом підінститутами. У КК РРФСР 1960 р. містилося умовне засудження (ст. 44) і його ускладнений різновид - відстрочка виконання вироку (ст. 46-1), яка передбачала можливість накладення на засудженого ряду обов'язків і обов'язковий розгляд судом результатів цієї відстрочки.

Об'єднання їх одним поняттям в теорії кримінального права було обумовлено наявністю ряду схожих сутнісних ознак - і умовне засудження, і відстрочка виконання вироку представляли собою форму реалізації кримінальної відповідальності, яка виражалась у звільненні засудженого від відбування призначеного покарання при певній умові. Застосування цих норм в процесі засудження виступало різновидами умовного

засудження, а під час відбування покарання - особливим видом умовно-дострокового звільнення від покарання.

В результаті актуалізувалося уявлення про такий досліджуваний кримінально-правовий феномен, як про відстрочку виконання покарань. Однак дана позиція не стала переважаючою. Відстрочка застосування покарання передбачає, що покарання після закінчення певного терміну виконання ж його відкладається, коли це пов'язано з будь-якими значними, несприятливими для засудженого або його сім'ї, або іншими винятковими обставинами, які дозволяють виконати вирок негайно [3, с. 25]. Але умовне засудження має інше завдання - домогтися виправлення засудженого і попередження вчинення ним злочинів в майбутньому взагалі без реалізації покарання. Надалі інститут умовного засудження ще більш міцно закріпився в системі кримінального законодавства, хоча із часом і не зазнав значних перетворень.

Прийнятий у 1960 р. КК УРСР розглядав умовне засудження як особливий порядок вироку і передбачав, що, якщо у разі призначення покарання у виді позбавлення волі чи виправних робіт суд, враховуючи обставини справи та особистість винного, дійде переконання про недоцільність відбування винним реальної міри призначеного покарання, він може ухвалити умовне незастосування покарання. У такому разі суд ухвалював рішення не приводити вирок до виконання, якщо протягом визначеного судом іспитового строку засуджений не вчинить нового однорідного чи менш тяжкого злочину [1, с. 32].

Отже, у зазначені роки радянське законодавство в частині регламентації умовного засудження розвивалося поступово, неодноразово змінювалася його юридична природа, правові норми насичувались додатковою конкретикою. Так, за КК УСРР 1922 р. умовне засудження фактично ототожнювали з особливим різновидом покарання, а після прийняття в 1924 р. Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік воно виключалося з переліку покарань. КК УСРР 1927 р. вже розглядав умовне засудження як особливий порядок виконання вироку. Ухваливши КК УРСР 1960 р., законодавець передбачив, що якщо при призначенні покарання у виді позбавлення волі чи виправних робіт суд, враховуючи обставини справи та особу винного, дійде висновку про недоцільність відбування винним призначеного покарання, він може ухвалити рішення про умовне незастосування покарання.

Схожий підхід до формулювання підстав та умов застосування досліджуваного заходу кримінально-правового впливу залишився донині, що, вочевидь, дозволяє деяким юристам навіть з позиції чинного законодавства писати про умовне засудження особи [7, с. 240].

У 70-ті роки відповідно регламентації умовного засудження також можна спостерігати деякі положення, так поява у 1970 р., відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1970 р. «Про умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці», нового заходу кримінально-правового впливу, що поєднував у собі ознаки, властиві умовному засудженню і покаранню у виді виправних робіт - умовного засудження з обов'язковим залученням до праці. Його застосування робило покарання умовним, але без встановлення випробувального терміну. Обов'язковим залишалось залучення до праці за направленням органів, що виконували покарання. Складність його юридичної природи, недостатньо чітка правова регламентація окремих питань застосування, виконання та відсутність практики відразу ж поставили перед ученими й практичними працівниками ряд питань. З'явилася значна кількість публікацій і дисертаційних досліджень, що аналізували характер нового інституту і його призначенням.

Таким чином, у радянському кримінальному праві утворилося три різновиди умовного засудження до кримінального покарання: умовне засудження; відстрочка виконання вироку неповнолітнім та умовне засудження з обов'язковим залученням до праці. Деякі із зазначених, вважаємо складовими інституту випробування.

Кінець 80-х та 90-ті роки можна визначити, як новий поштовх для розгляду існуючих проблем у кримінально-правовій політиці у бік гуманізації відхід від репресивного напрямку застосування кримінального закону, що позначилося на визначені деяких положень щодо умовного засудження (зокрема, випробування).

З набуттям незалежності України розпочався новий етап формування кримінально-правової політики та реформування законодавчого забезпечення кримінально-правової сфери. Відправною точкою в історії розвитку та становлення інституту умовного засудження (інституту випробування) в незалежній Україні є прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України. Прийняття 05 квітня 2001 р. нового КК України, який набрав чинності з 01 вересня 2001 р., було зумовлено

зміною парадигми кримінально-правової політики до розширення сфери застосування покарання без позбавлення волі. КК України 2001 р. поряд із новими видами покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, передбачав можливість застосування до окремих осіб кримінально-правового впливу, не пов'язаного з відбуванням призначеного покарання, зокрема звільнення від відбування покарання з випробуванням, яке увібрало найкращі якості умовного засудження й відстрочки виконання вироку, які передбачалися КК 1960 р.

Цей інститут поєднав у собі принципи призначення і звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання, даючи можливість засудженому самому відхилити відбування призначених за вироком суду виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження або позбавлення волі. Окремо у межах цього інституту слід вирізнити субінститути звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років [1, с. 4, 8, 32].

Так, діючий Кримінальний кодекс України визначив окремий інститут кримінального права - звільнення від покарання та його відбування. Одним із відносно молодих інститутів у системі кримінального права є інститут звільнення від покарання та його відбування, закріплений у Розділі XII КК України. Зазначений розділ КК визначив різні види звільнення від покарання та його відбування, їх частіше за все об'єднують у дві групи: звільнення безумовні та звільнення умовні. Нашої уваги, привертають саме умовні звільнення від покарання та його відбування, які пов'язані з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку (випробувального строку), а їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання та його відбування. До умовних звільнень від покарання та його відбування належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75-79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), тощо. Таким чином, КК 2001 року закріпив відповідні види із певною їх характеристикою, як умовні, а отже, визначив положення які відповідають такому інституту кримінального права, як інститут випробування [2].

Висновки. Отже, вищезазначене надає підстав, вказати на те, що увесь час становлення та розвитку інституту випробування, існували суперечки навколо цього інституту. Причини таких дискусій можна визначити: по-перше, в тому, що в кримінальному законодавстві того часу, існували покарання, які через свою малозначність, по суті, не мали карального змісту, хоча формально містили елемент кари. Такими можна визначити, зокрема символічні штрафи і короткострокове тюремне ув'язнення, в тому числі і на одну добу. Природно, що в їх застосуванні багато хто не бачив ніякого сенсу і тому пропонували передбачити в законі альтернативи покаранню для випадків, коли вчинені діяння не відрізнялися підвищеною суспільною небезпекою, але в той же час були злочинами і вимагали застосування заходів кримінально-правового впливу; по-друге, в тому, що позначилась тенденція до гуманізації кримінальної політики, до вдосконалення її в контексті більш справедливого і людяного ставлення до злочинців. Крім цього, необхідність використання умовного засудження обґрунтовувалася з позиції суспільної користі, з точки зору економічної виправданості.

Крім того, нами була визначена певна періодизація інституту умовного засудження, і визначення випробування: перший етап (з 1918 по 1930 р.р.) - формується інститут умовного засудження, який полягає в тому, що в законодавстві того часу, не регламентований контроль за умовно засудженими та форми здійснення умовного засудження базуються на суддівському розсуді; другий етап (з 1930 по 1958 р.р.) - визначає мінімальне застосування умовного засудження з широким запровадженням репресивних форм кримінально-правового впливу; третій етап (з 1958 по 1970 р.р.) - відбувається прогресивний розвиток інституту умовного засудження, оскільки характеризується правовою регламентацією виконання умовного ув'язнення, появою інститутів засудження з відстрочкою виконання вироку (частина інституту випробування), а також умовного засудження з обов'язковим залученням; четвертий етап (з 1970 по 1992 р.р.) - удосконалює інститут умовного укладання, адже відбувається поступова зміна кримінально-правової політики у бік гуманізації та відходження від репресивного спрямування застосування кримінального закону; п'ятий етап (з 1992 по 2001 р.р.) - формується інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням (складова інституту випробування); шостий етап (з 2001 р. - до теперішнього часу) - відбувається подальше вдосконалення

інституту випробування. Кримінальний кодекс України 2001 року в рамках Розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» закріпив поняття випробування, а також норми, які у сукупності можуть формувати у КК України самостійний інститут випробування. До такої сукупності норм, слід віднести: звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75-79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), через те, що вони пов'язані з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку (випробувального строку). Проте, відносно сутності вказаних видів існують дискусії щодо їх правового регулювання. Зокрема, відсутність єдиної позиції щодо того, чи усі види відповідного розділу є складовими зазначеного інституту або деякі з них утворюють все ж таки самостійний інститут; відсутність з'ясування кримінально-правової природи умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, як таких що мають особливість визначення випробувального строку. Зазначені питання потребують більш детального подальшого вивчення та дослідження.

Література

1. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально виконавче право»; Національний університет внутрішніх справ, м. Харків, 2003. 207 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 15.05.2023).
3. Ломако В. А. Применение условного осуждения. Харьков, 1976. 273 с.
4. Ломако В. А. Условное осуждение по советскому уголовному праву и эффективность его применения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 1969. 350 с.
5. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Киев : Высшая школа, 1967. Т. 2: 1926-1967 гг. 952 с.
6. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. I. К.: АН УРСР, 1959. 435 с.

7. Юрченко Л.В., Забабуріна А.Г. Притягнення до кримінальної відповідальності - як стадія кримінального провадження. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2012. Том 25 (64), № 2. С. 238-243.

*Мурадян Г. Р.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

НОВА ВОЄННА КОНТРРОЗВІДКА - РЕФОРМИ НА ЗМІНУ РЕОРГАНІЗАЦІЯМ

Горб В. В.

Досліджено проблемні питання розвитку вітчизняної військової контррозвідки з часів здобуття Україною незалежності до сьогодення. Проведено ретроспективний аналіз найбільш визначних етапів становлення військової контррозвідки, підпорядкованості її органів і підрозділів у різні часи, принципів контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань держави. Окреслено перспективні тенденції, законодавчі ініціативи, що можуть прогнозувати майбутній статус військової контррозвідки як однієї з сучасних спеціальних служб у складі розвідувального співтовариства України. Здійснена критична характеристика внутрішніх трансформаційних процесів, які відбувались та продовжують протікати у військовій контррозвідці, акцентовано увагу на деструктивних наслідках таких змін, їх суперечність окремим діалектичним законам розвитку. Висунуто і обґрунтовано альтернативний принцип контррозвідувального забезпечення та співвідносності організаційно-штатної структури військової контррозвідки з органами військового командування, об'єднаннями та з'єднаннями. Виокремлено найбільш гострі проблеми нинішньої військової контррозвідки та запропоновані оптимальні шляхи їх вирішення, зокрема, через забезпечення її усталеної, наукомісткої та територіально-лінійної структури, запровадження прозорих «кадрових ліфтів» для співробітників, автономності у питаннях матеріально-технічного забезпечення оперативно-службової діяльності, соціально-побутових потреб співробітників. Вказано на притаманну негативну внутрішньокорпоративну етику в колективах Служби безпеки України, обумовлену певною закритістю системи її складових елементів. Зроблений висновок про необхідність викорінення традиційної управлінської практики, впровадження нових підходів до роботи з кадрами та водночас обумовлене війною затягування довгоочікуваних реформ.

Ключові слова: військова контррозвідка, воєнна контррозвідка, Служба безпеки України, контррозвідувальне забезпечення, непотизм, реформи, територіально-лінійна структура.

Gorb V. V. New military counterintelligence - reforms instead of reorganizations

The problematic issues of the development of domestic military counter-intelligence from the time of Ukraine's independence to the present have been studied. A retrospective analysis of the most significant stages of the formation of military counterintelligence, the subordination of its bodies and units at different times, the principles of counterintelligence support of the Armed Forces of Ukraine and other military formations of the state was carried out. Prospective trends, legislative initiatives that can predict the future status of military counterintelligence as one of the modern special services in the intelligence community of Ukraine are outlined. A critical characterization of the internal transformational processes that took place and continue to take place in military counterintelligence is carried out, attention is focused on the destructive consequences of such changes, their contradiction to certain dialectical laws of development. An alternative principle of counterintelligence support and the correlation of the organizational and staff structure of military counterintelligence with military command bodies, associations and formations has been put forward and substantiated. The most acute problems of the current military counterintelligence are highlighted and the optimal ways to solve them are proposed, in particular, through ensuring its established, knowledge-intensive and territorial-linear structure, the introduction of transparent «personnel elevators» for employees, autonomy in matters of material and technical support of operational and service activities, social -household needs of employees. It is pointed out the inherent negative intra-corporate ethics in the teams of the Security Service of Ukraine, caused by a certain closedness of the system of its constituent elements. A conclusion was made about the necessity of eradicating traditional management practices, introducing new approaches to work with personnel, and at the same time delaying the long-awaited reforms caused by the war.

Key words: military counterintelligence, military counterintelligence, Security Service of Ukraine, counterintelligence support, nepotism, reforms, territorial and linear structure.

Постановка проблеми.

Російське вторгнення в Україну послугувало рушійною силою багатьох приспаних рані процесів. Як і масовий перехід співробітників Служби безпеки України на службу в ФСБ РФ у лютому-березні 2014 року, так і початок війни став індикатором добросовісності кадрів. 31 березня 2022 року Президентом України позбавлено генеральських звань ексначальників Головного управління внутрішньої безпеки СБУ Андрія Наумова та УСБУ у Херсонській області Сергія Криворучко, 17 липня усунуто з посади Голову СБУ Івана Баканова. Чимало питань щодо готовності чинити опір ворогові, здатності виконувати посадові обов'язки в умовах психологічного стресу та прямої загрози життю і здоров'ю виникло до ряду співробітників спецслужби. Після прийняття кадрових рішень по топ-керівникам, так звані «чистки» торкнулися широкого кола осіб.

Необхідність посилення контррозвідувальної складової в умовах широкомасштабної війни, довготриваюча криза в усіх сферах діяльності СБУ та багатообіцяючий дух замріяних реформ поклали надії суттєвої перебудови і змін. Гостро такі питання стояли і у військовій контррозвідці. 12 липня минулого року звільнено з посади начальника Департаменту військової контррозвідки СБУ генерал-майора Сергія Левченка та призначено його наступника полковника Олександра Дубровіна. Вказане спричинило черговий цикл реорганізацій у військовій контррозвідці в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Діяльність військової контррозвідки систематично висвітлюється у засобах масової інформації. Позитивні досягнення оперативного і керівного складу - викриття і затримання ворожої агентури, виявлення і припинення фактів розвідувально-підривної діяльності, попередження настання негативних наслідків на шкоду державної безпеки України є проявами зовнішньої функції військової контррозвідки та професіоналізму окремих співробітників.

Наукове узагальнення організаційно-функціонального становлення військової контррозвідки у 1991-2021 роках, змісту й основних результатів її діяльності із контррозвідувального забезпечення військових формувань України проводив С. Левченко.

Останнім часом чимало веб-ресурсів розміщують публікації з приводу законодавчих ініціатив у парламенті щодо реформування військової контррозвідки. Єдності і остаточного бачення майбутньої структури досі немає. Дослідженню внутрішніх процесів всередині військової контррозвідки, причин і умов, що визначають вектор її розвитку, приділено не достатньо уваги.

Мета статті.

Здійснити аналіз основних етапів становлення військової контррозвідки, встановити характерні закономірності та притаманні проблеми. Доповнити вже відомі підходи в організаційній побудові ВКР, запропонувати шляхи подолання деструктивних явищ. Акцентувати увагу на нагальній потребі в дієвих реформах та запровадженні нових управлінських підходів.

Виклад основного матеріалу.

В системі СБУ одним з найбільш «реформованих» елементів є військова контррозвідка. Тридцятирічний шлях розвитку ВКР досить суперечливий, в деякій мірі віддзеркалює військово-політичні процеси всередині держави та Збройних Силах України. Наведена нижче таблиця відображає ключові етапи реорганізації ВКР з пострадянських часів до сьогодні [1] (табл. 1).

Аналіз етапів історії вітчизняної військової контррозвідки свідчить про їх повторюваність за принципом спіралевидності і водночас суперечність останньому по причині відсутності незворотності, поступальності, усталеного прогресу в результаті проведених змін. На наш погляд, що не варто ототожнювати проведені організаційно-штатні зміни з поняттям «реформа», адже такий термін по своїй суті в історичному аспекті означає корінний перелом усталених процесів, традицій тощо у різних галузях державного та/або суспільного життя та позитивні результати таких змін у підсумку [2]. Численні зміни або реорганізації ВКР, які як вже було зазначено, повторюють себе у часі, не відповідають сутності реформи, а її головний критерій - якісні зміни на краще натомість часто заміщується відтоком кадрів, зниженням рівня володіння оперативною обстановкою, зниженням престижності служби у підрозділах ВКР у порівнянні з іншими органами і напрямками діяльності СБУ.

Відсутність наукового обґрунтування проведених змін, комплексного застосування таких методів пізнання як експертних оцінок, історичний, аналітичний, призводить до циклічного «наступу на ті ж самі граблі».

Полеміка навколо перспективної моделі військової контррозвідки не вщухає і сьогодні: 17 травня 2022 року на розгляд Верховної Ради України подано проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організаційно-правових засад розвідувальної та контррозвідувальної діяльності № 7380. Його ідея полягає в утворенні замість Головного управління розвідки МОУ нового органу - Служби воєнної розвідки та контррозвідки України (СВРКУ), який

Таблиця 1

18 грудня 1991 року	Створення Управління військової контррозвідки Служби національної безпеки України, якому були підпорядковані колишні Особливі відділи КДБ СРСР, дислоковані на території України
Липень 1992 - лютий 1993 року	Створено Головне управління військової контррозвідки Служби безпеки України (ГУ ВКР СБУ) та підпорядковані йому органи військової контррозвідки: - Управління ВКР СБ України по Західному оперативному командуванню; - Управління ВКР СБ України по Південному оперативному командуванню; - Управління ВКР СБ України по Військово-повітряних силах; - Управління ВКР СБ України по Військово-морських силах України та Чорноморському флоту; - Управління ВКР СБ України по Прикордонних військах; - Головний відділ ВКР СБ України по Рaketних військах стратегічного призначення; - Головний відділ ВКР СБ України по Військах Протиповітряної оборони; - Головний відділ ВКР СБ України по Національній гвардії та Внутрішніх військах МВС України
Березень 1998 року	Створено Управління ВКР СБ України по Північному оперативному командуванню
Червень 1998 року	Головне управління ВКР СБ України переформовано в Управління ВКР СБ України у складі Департаменту контррозвідки СБ України
17 квітня 2000 року	Запроваджено регіональний принцип контррозвідувального забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань України
01 грудня 2003 року	Створено Департамент військової контррозвідки Служби безпеки України (ДВКР СБУ)
22 червня 2005 року	Створено Головне управління контррозвідувального захисту і забезпечення військових формувань України 1-го Департаменту (контррозвідувального) СБ України (ГУ КЗЗВФУ)
30 грудня 2005 року	ГУ КЗЗВФУ перейменовано в Управління військової контррозвідки Департаменту контррозвідки СБ України (УВКР ДКР СБУ)
12 січня 2009 року	УВКР ДКР СБУ перейменовано в 4 управління (військової контррозвідки) Департаменту контррозвідки СБ України
Лютий 2010 року	Відновлено назву Управління військової контррозвідки ДКР СБ України
30 квітня 2011 року	Управління військової контррозвідки СБ України у Центральному, Південному та Північному регіонах ЗС України були скасовані. Наказом Голови СБ України запроваджено регіональний принцип контррозвідувального забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань України (у складі регіональних органів СБ України)
25 липня 2014 року	Наказом Голови СБ України утворено Головне управління військової контррозвідки (ГУ ВКР ДКР СБУ), до складу якого увійшли: - 1, 2 управління; 3, 4 головні відділи (з дислокацією у м. Києві); - 5 управління (з дислокацією у м. Дніпро); 6 управління (з дислокацією у м. Рівне); - 7 головний відділ (з дислокацією у м. Вінниця); 8 відділ (з дислокацією у м. Житомир); - 9 відділ (з дислокацією у м. Черкаси); 10 відділ (з дислокацією у м. Чернігів)
11 липня 2016 року	Наказом Голови СБ України у складі Головного управління створені: - 7 управління (з дислокацією у м. Одеса); 8 управління (з дислокацією у м. Чернігів); - 7 головний відділ перейменовано у 9 головний відділ (з дислокацією у м. Вінниця); - 9 відділ перейменовано у 10 відділ (з дислокацією у м. Черкаси)
Грудень 2018 року	- 9 головний відділ (з дислокацією у м. Вінниця) перейменовано у 9 управління (контррозвідувальне забезпечення частин і підрозділів Повітряних Сил ЗС України)
13 жовтня 2020 року	Указом Президента України № 431/2020 створено Департамент військової контррозвідки Служби безпеки України (ДВКР СБУ)

підпорядковуватиметься Президентові України. Доопрацьований варіант даного проєкту датований 01.06.2022 року за № 7380-2 [3].

В межах попередніх законопроектів № 7267 та № 7267-1 [4], що визнані менш комплексними та прийнятними для подальшого розвитку, передбачалось покласти на розвідувальний орган Міноборони України виконання функцій контррозвідувального забезпечення ЗС України, а також інших військових формувань у період дії воєнного стану.

Однак такі спроби реформування військової контррозвідки не є новаторськими. Ще у 2003 році за часів керівництва СБУ Ігорем Смешком організаціїні заходи для передачі ВКР до МОУ, в т.ч. і створення Департаменту військової контррозвідки, були проведені. З цією ж ініціативою І. Смешко звертався до Президента України Петра Порошенка у 2015 році [5].

Існування єдиної спеціальної служби держави у форматі об'єднання воєнної розвідки

і контррозвідки притаманне 70% країн євроатлантичної спільноти [5]. Натомість основний законопроект № 3196-д від 26.10.2020 р. [6], що є концептуальним баченням новітньої спецслужби, передбачає майбутнє органів військової контррозвідки у структурі СБУ.

Серед діючих і колишніх співробітників сектору безпеки та оборони єдності щодо структури військової контррозвідки у мирний час та під час війни також не має. На підґрунті окремих позитивних аспектів функціонування сформовані групи прихильників функціонування підрозділів ВКР як у складі регіональних органів СБУ, так і за принципом військово-адміністративного поділу України, інші схиляються до думки, що ВКР має гармонізувати зі структурою ЗСУ, тобто видами і окремими родами військ (сил) ЗСУ, підрозділами інших військових формувань України.

На думку автора статті, вихідною точкою для припинення даних дискусій є розбір сьогоденного трактування головного завдання органів військової контррозвідки, закріплене у статті 12 Закону України «Про Службу безпеки України»: контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України і Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України [7]. Так, контррозвідувальне забезпечення - сукупність заходів контррозвідувальної діяльності, спрямованих на своєчасне інформування військового командування та суб'єктів владних повноважень щодо загроз іноземної розвідувальної, підривної, терористичної чи іншої протиправної діяльності та захисту від них, а також підтримання належного рівня готовності військових формувань (установ) до виконання завдань за призначенням.

В теорії воєнного мистецтва питанням бойового забезпечення військ, його видам, цілям та основним завданням відводиться особлива увага. Найбільш поширеним визначенням бойового забезпечення є «комплекс заходів, що мають на меті запобігти раптовому нападові ворога і дають можливість своєму війську своєчасно і організовано вступити в бій в найвигіднішій формі групування» [8]. Бойове забезпечення військ складається з розвідки, охорони, маскувannya, радіоборотби, протиповітряної оборони та радіаційного, хімічного, біологічного захисту. В цьому контексті розширення терміну «бойове забезпечення військ» шляхом включення до його складу контррозвідки може послугувати фундаментом для побудови структури військової (воєнної) контррозвідки незалежно від умов її функціонування

(миру чи війни) та підпорядкованості СБУ, МОУ чи іншому новоутворенню. Відтак, життєздатній архітектоніці військової контррозвідки годиться організаційно і пропорційно корелюватися зі структурою та чисельністю національних військових формувань. Етимологічна характеристика такого підходу є територіально-лінійною. Якраз науково-містка та усталена структура ВКР стане стрижнем володіння оперативною обстановкою на об'єктах оперативного забезпечення і здатності здійснювати вплив на її розвиток, що, згідно з внутрішніми інструкціями, є визначальним критерієм ефективності роботи оперативного співробітника, підрозділу СБУ.

З приводу застосування термінів «воєнний» та «військовий» висловлюємо солідарність з авторами публікації на веб-порталі інформаційного агентства «Оборонно-промисловий кур'єр» [9]. Враховуючи, що національному законодавстві поняття «воєнний» та «військовий» мають різне тлумачення, так як перше з них вживається у «широкому» сенсі і стосується війни, оборони тощо, тоді як друге - у «вузькому» сенсі, стосується лише «війська» - Збройних Сил та інших військових формувань, перенайменування «військової контррозвідки» на «воєнну контррозвідку» є затребуваним, актуальним та відповідає умовам сучасності.

Вирішення питання організаційної структури та відомчої підпорядкованості ВКР дозволить викоринити комплекс хронічних і притаманних проблем. Перш за все йдеться про роботу з кадрами. Як вже було зазначено, численні оргштатні зміни є рушійною силою кадрових перестановок, адже механізм таких змін зазвичай один - виведення особового складу у розпорядження керівників функціональних підрозділів або органів з подальшим пере-призначенням на посади нових штатів. Саме цей кадровий «фокус» є можливістю для «кадрових маневрів», тому що процедура виведення в розпорядження керівників під час організаційно-штатних змін є обов'язковою, а от подальше призначення - ні, оскільки піддане впливу ряду ризиків: особиста думка про кандидата керівника, проходження ним поліграфу та психологічного вивчення, погодження кандидата підрозділом внутрішньої безпеки тощо.

Ризик-менеджмент, або ризик-орієнтований підхід як елемент системи управління існує в установах фінансової, страхової, правоохоронної спрямованості доволі давно. Така система управління ризиками за допомогою сукупності методів та інструментів дозволяє прогнозувати ризики, визначати їхні ймовірні розміри і наслідки, запобігати чи мінімізувати можливі втрати [10]. Таке

новаторство не оминуло і СБУ, хоча здебільшого на рівні бюрократичної писанини. У сфері управління кадрами СБУ основними ризиками, в загальному випадку, залишаються відсутність кваліфікованого персоналу та недосконала кадрова політика.

Цілеспрямована ризикова поведінка переважно обумовлена: власним баченням ситуації, в т.ч. під приводом благих намірів, особистою вигодою, індивідуальними цінностями відмінними від цінностей більшості, внутрішньокорпоративними політичними інтригами, міжгруповими конфліктами, конфліктами керівника з конкретними особами.

Чимало кадрових перестановок, під гаслами оптимізації, підвищення ефективності функціонування, усунення помилок «попередників» ставали причинами масового відтоку кваліфікованих фахівців. Основними негативними проявами сучасної кадрової політики в СБУ в цілому сьогодні можна виокремити найбільш поширені:

- не врахування професійних і ділових якостей, рівня освіти та практичного досвіду, здобутих раніше досягнень і відзнак;
- апелювання упередженими даними, чутками, недостовірною компрометуючою інформацією, а також ігнорування незалежних характеристик на співробітників;
- усунення з посад «ворогів» та тих, кого призначали на посади за протекціями попередніх керівників;
- призначення на ключові, насамперед керівні посади «своїх», тобто за принципом особистого позитивного знайомства, спільного проходження служби та інтересів.

Незважаючи на інтенсивну трансформацію системи правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів, в СБУ такий термін як «непотизм» маловідомий і наразі чужерідний. *Довідково: непотизм - надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей. Одна з частин політичної корупції, різновид фаворитизму. Інша назва - кумівство, тобто «потування по службі своїм друзям або родичам на шкоду справі» [11].* Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 року резолюцією № 58/4), набула чинності в грудні 2005 року після її ратифікації 30 країнами. Україна ратифікувала дану конвенцію 18 жовтня 2006 року. Цей міжнародний договір передбачає заходи із запобігання корупції, покаранню винних, а також механізми міжнародної співпраці в боротьбі з нею. Він зобов'язує держави-члени

проводити політику протидії корупції, схвалити відповідні закони і заснувати спеціальні органи боротьби з цим явищем. До корупційних явищ згадана Конвенція відносить і непотизм [12].

Кількісні показники такої управлінської діяльності наразі виражаються у сотнях співробітників, що перебувають у розпорядженні різних керівників. Питання щодо виправданості такої кадрової політики в умовах війни вважаємо риторичним, адже відсутність справедливості, коли кожен отримує відповідно до своїх здібностей є причинами перебування людини у стані когнітивного дисонансу, тоді як відчуття власної гідності, при тому більшості адекватних офіцерів знаходиться у протиріччі кадровій політиці в службі. Не розуміння, невдоволення, розчарування, образа або зневіра співробітників продовжують підривати імідж СБУ, посилювати прояви професійної деформації та вигорання, а інколи стають провідними мотивами вчинення дій на шкоду інтересам служби, держави.

Колегіальним дорадчим органом в СБУ, який утворюється для погодженого вирішення питань її діяльності, колективного обговорення важливих напрямів оперативно-службової діяльності є Колегія. Саме вона уповноважена розглядати та вносити Голові служби пропозиції щодо шляхів виконання покладених на неї завдань та з основних напрямів і проблем оперативно-службової діяльності та роботи з кадрами, вдосконалення контррозвідвальної та інших видів оперативно-службової діяльності СБУ, пропозиції з питань організації взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також взаємодії з органами безпеки іноземних держав з питань забезпечення національної безпеки України [13].

З метою реалізації конституційного права на участь громадян в управлінні державними справами, надання їм ширших можливостей для вільного доступу до інформації та забезпечення гласності, відкритості і прозорості в діяльності правоохоронних органів в СБУ створено Громадську раду. Вона покликана сприяти здійсненню цивільного контролю у сфері безпеки держави, забезпечення інформування громадськості про діяльність СБУ, проведення консультацій та обговорення проектів найважливіших рішень і врахування при цьому громадської думки, зміцнення довіри до СБУ з боку населення [14].

Поряд з цим до завдань Головної інспекції СБУ віднесено вивчення стану та ефективності

управлінської діяльності в органах і підрозділах, внесення пропозицій щодо її вдосконалення, а також вивченні позитивного досвіду службової діяльності та аналізу типових проблем й недоліків в роботі.

Провідний «ревізор» законності і добросовісності в СБУ - Головне управління внутрішньої безпеки, якому сьогодні наданий надширокий спектр повноважень у секторі кадрової політики, питаннями непотизму як різновидом корупції нині також не опікується, натомість за час керівництва ГУ ВБ А. Наумова під особистою протекцією посадовця в СБУ здійснена низка значимих призначень, більшість з яких скасовано після його втечі.

Про прийняття виважених рішень керівником, наділений відповідними повноваженнями, відстоювання особистої професійної честі та гідності і своїх колег, недопущення розголошення недостовірної інформації та упередженої критики на їхню адресу, примноження кращих традицій свого колективу і спецслужби йдеться в Кодексі добросовісності, Кодексі професійної етики співробітника СБУ.

Вищенаведене засвідчує, що в систему СБУ включено достатню кількість елементів, покликаних забезпечувати регламентований статтею 3 Закону України «Про Службу безпеки України» принцип поєднання єдиначальності і колегіальності [7]. Разом з тим, характер процесів, що протікають всередині спеціальної служби зазвичай доводить недовіру і формалізм задекларованих відомчих норм, їх низьку фактичну релевантність. Наперекір діалектичним законам розвитку, очікувані якісні зміни ВКР досі не відбулись. Першорядною причиною такого стану справ є відсутність остаточного бачення ефективної структури ВКР в умовах сучасності.

На наш погляд, одним з найсуттєвіших кроків реформ, реалізація яких забезпечить значиме підвищення ефективності контррозвідального забезпечення національних військових формувань є також запровадження новочасної організації проведення заходів, що тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина в ВКР. В нинішні часи головним виконавцем таких заходів для функціональних підрозділів Центрального управління СБУ є Департамент оперативно-технічних заходів і Департамент оперативного документування, а для підрозділів регіонального дислокування, для військової контррозвідки зокрема, підрозділи оперативно-технічних заходів і оперативного документування управлінь СБУ областей України. Історично

сформований негативний прояв зазначеного стану справ є «залишковий» принцип проведення негласних технічних заходів саме для підрозділів військової контррозвідки, дислокованих на місцях. Причини цього практично скрізь однакові: дефіцит техніки, міжособистісні відносини керівників, конкурентність в ході оперативно-службової діяльності, відсутність вертикалі підпорядкованості між співробітниками регіонального органу та регіонального підрозділу військової контррозвідки. Єдиний шлях побороення існуючої колізії - повна незалежність та відокремленість військової контррозвідки у питаннях реалізації своїх повноважень, як у сфері застосування спеціальних технічних засобів, так і інших напрямках матеріально-технічного, організаційного, кадрового забезпечення потреб контррозвідки.

Підводячи підсумки викладених у даному дослідженні ідей можна резюмувати наступні затребувані кроки реформування ВКР:

1. Територіально-лінійна, наукомістка та усталена структура військової контррозвідки.

2. Конкурсна основа кадрової політики, робота незалежних атестаційних комісій, комплексна і прогностична оцінка кандидата на посаду, що заміщується.

3. Самостійність та відокремленість військової контррозвідки в питаннях забезпечення потреб оперативно-службової діяльності, достатній рівень матеріально-технічного забезпечення службових і побутових потреб співробітників.

В. Зеленський неодноразово зазначав на кадровому голоді в державі, які, з його слів, стали причинами допущених ним помилок у кадровій політиці [15]. Достатньо уваги було привернуто і до гострого кадрового дефіциту в СБУ. Професія контррозвідника є симбіозом обширного обсягу теоретичних знань і практичного досвіду, високих розумових, вольових якостей і здатності до саморозвитку. Ця робота не опановується швидко, вона вимагає сприятливих умов зростання співробітників, активного практичного пізнання. Вивчення оперативної обстановки на доручених об'єктах чи лініях контррозвідального забезпечення процес також не швидкий.

Регулярність чергових реорганізацій у військовій контррозвідці сприймається співробітниками, переважно, інертно і стримано, як речі прийнятні, історично закоренілі. Одні відмовчуються, дехто в узькому оточенні має сміливість оцінювати ситуацію критично. Військова організація СБУ обумовлює притаманний тип внутрішньокорпоративної етики: більшість побоюється висловлюватися

відкрито, декому байдуже, певний сегмент все влаштовує. І це додатковий аргумент щодо доцільності демілітаризації СБУ.

Зазначені реалії дуже нагадують спадок наших східних «братів» і таємницю «загадкової російської душі»: ідеї «руського миру» в рф або всіляко виправдовуються, або мовчазно спостерігаються. Можливо пройдений спільно радянський шлях та властиве тоталітаризму боягузтво досі заважає усвідомленню національної ідентичності та піднесенню притаманного українцям духу волелюбства та бунтарства?

Авангард реформаторів сьогодні чималий. Концепція реформування СБУ містить ряд визначних рис її майбутнього: нові пріоритети в роботі, підвищення ефективності, збереження кращих кадрів та залучення нових, конкурсна основа призначення на посади та прозоре кар'єрне зростання.

Вважаємо, що під час війни привабливі розмови про анонсовані внутрішні реформи та жадані від них докорінні зміни виглядають захмарними. Проте відома філософська думка Магатми Ганді прорікає: «Ти повинен сам змінити в собі те, що хочеш побачити в зміненому світі». Залишаючись рабами в своїй свідомості ми не станемо справжніми воїнами.

Література

1. Сергій Левченко, «Становлення військової контррозвідки Служби безпеки України: до 30-ї річниці створення». Воєнно-історичний вісник 4(42)/2021, DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-144-156> (дата звернення: 25.01.2023).

2. Матеріали універсальної інтернет-енциклопедії, URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Реформа> (дата звернення: 07.03.2023).

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організаційно-правових засад розвідувальної та контррозвідувальної діяльності від 01.06.2022 р. № 7380-2, URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39724>.

4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових основ організації та здійснення контррозвідувальної діяльності в Україні від 25.04.2022 р. № 7267-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39498>.

5. Звернення І. Смешка до Президента України, веб-ресурс URL: <http://opk.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%92%D0%9A%D0%A0-%D0%B2%D1%96%D0%B4-14.05.15.pdf>, (дата звернення: 05.03.2023).

6. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України від 26.10.2020 р. № 3196-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39498>.

7. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 року № 2229-XII. Редакція від 04.12.2022 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>, (дата звернення: 07.03.2023).

8. Матеріали універсальної інтернет-енциклопедії, URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бойове_забезпечення_військ (дата звернення: 04.03.2023).

9. Інформаційне агентство «Оборонно-промисловий кур'єр». «Служба воєнної розвідки та контррозвідки України: наскільки доцільно, наскільки реально», веб-ресурс URL: <https://opk.com.ua/%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0-%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0-D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2/>.

10. Юридична газета online. «Ризик-менеджмент у роботі юридичного департаменту у воєнний час», веб-ресурс URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/rizikmenedzhment-u-roboti-yuridichnogo-departamentu-u-voennyi-chas.html>.

11. Матеріали універсальної інтернет-енциклопедії, URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Непотизм> (дата звернення: 28.02.2023).

12. Інтернет-сайт Рахункової палати. «Міжнародний день боротьби з корупцією», веб-ресурс URL: <https://rp.gov.ua/Corruption/corruption/?id=208&lang=ukr>.

13. Указ Президента України «Про Положення про колегію Служби безпеки України» 08.07.2009 року № 515/2009. Редакція від 08.07.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/515/2009#Text>, (дата звернення: 24.03.2023).

14. Розпорядження Президента України «Про Громадську раду при Службі безпеки України» 20.07.2006 року № 269/2006-рп. Редакція від 20.07.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269/2006-%D1%80%D0%BF#Text>, (дата звернення: 24.03.2023).

15. Веб-журнал LB.ua, «Зеленський поскаржився на кадровий голод», веб-ресурс URL: https://lb.ua/news/2020/05/20/457948_zelenskiy_pozhalovalsya_kadroviy.html.

Горб В. В.,
полковник,
співробітник Служби безпеки України (м. Одеса)

ПОРУШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Кобко Є. В.

У статті проаналізовано порушення політичних прав та свобод як загрозу національній безпеці України. Зростаюча увага до питань прав людини, демократії та національної безпеки в сучасному світі ставить перед Україною виклик із забезпеченням дотримання політичних прав і свобод своїх громадян. Дослідження висвітлює зв'язок між демократичними інститутами, політичними правами та стабільністю країни.

Автором досліджено вплив порушень політичних прав та свобод на стабільність країни, а також їх можливі наслідки для національної безпеки України. Особлива увага приділена зростанню загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, пов'язаних із обмеженням політичних прав, репресіями опозиції, цензурою ЗМІ та іншими проявами недемократичного режиму. В статті висвітлено причини порушення таких прав та свобод, негативні наслідки, що спричиняються внаслідок існування такого феномену, а також досліджено питання спотворення реалізації інституту прав людини на тимчасово окупованих територіях. Проілюстровано загострення проблем в сфері політичних прав, а також відмінності у реалізації цих прав на окупованій території в порівнянні з територією контрольованою законними владами. Стаття аналізує основні аспекти порушення політичних прав на окупованих територіях, включаючи обмеження свободи слова, зборів та об'єднання, дискримінацію національних меншин та репресивні заходи проти опозиційних груп. Розглядаються також вплив зовнішньої державної агресії та маніпуляції політичним процесом на окупованій території, що призводить до підриву демократичних інститутів та легітимності влади.

В результаті дослідження висновок робиться про те, що порушення політичних прав та свобод не лише підривають довіру громадян до державних інституцій, але й можуть призвести до загострення конфліктів, дестабілізації суспільства та загрози національній безпеці. Автор робить акцент на важливості побудови ефективної системи захисту прав людини, сприянні розвитку демократії і впровадженні реформ, спрямованих на зміцнення правової дер-

жави та забезпечення гармонійного функціонування суспільства. Запропоновані рекомендації мають на меті посилення ролі громадянського суспільства, розвитку медіа-вільності, а також забезпечення незалежності та розбудови правової держави.

Ключові слова: політичні прав, безпека, національна безпека, загроза національній безпеці, права людини, свободи людини, національні інтереси, громадянське суспільство, суспільна стабільність, правова держава, система забезпечення національної безпеки, механізми забезпечення національної безпеки.

Kobko Ye. V. Violation of political rights and freedoms as a threat to national security of Ukraine

The article analyzes the violation of political rights and freedoms as a threat to Ukraine's national security. The growing attention to human rights, democracy and national security in the modern world poses a challenge to Ukraine in ensuring the observance of political rights and freedoms of its citizens. The study highlights the relationship between democratic institutions, political rights and the stability of the country.

The author analyzes the impact of violations of political rights and freedoms on the stability of the country, as well as their possible consequences for the national security of Ukraine. Particular attention is paid to the growth of internal and external threats related to the restriction of political rights, repression of the opposition, censorship of the media and other manifestations of an undemocratic regime. The article highlights the reasons for the violation of such rights and freedoms, the negative consequences resulting from the existence of this phenomenon, and also examines the issue of distortion of the implementation of the human rights institution in the temporarily occupied territories. The author illustrates the aggravation of problems in the field of political rights, as well as the differences in the realization of these rights in the occupied territory compared to the territory controlled by the legitimate authorities. The article analyzes the main aspects of violations of political rights in the occupied territories, including restrictions on freedom of speech, assembly and association, discrimination against national minorities and repressive measures against opposition groups. It also examines the impact of external state aggression and manipulation of the political process in

the occupied territories, which undermines democratic institutions and the legitimacy of the authorities.

The study concludes that violations of political rights and freedoms not only undermine public confidence in state institutions, but can also lead to aggravation of conflicts, destabilization of society and threats to national security. The author emphasizes the importance of building an effective system of human rights protection, promoting democracy and implementing reforms aimed at strengthening the rule of law and ensuring the harmonious functioning of society. The proposed recommendations are aimed at strengthening the role of civil society, developing media freedom, as well as ensuring independence and building the rule of law.

Keywords: *political rights, security, national security, threat to national security, human rights, human freedoms, national interests, civil society, social stability, rule of law, system of national security, mechanisms of national security.*

Аналіз досліджень. Наукова спільнота України виявила значний інтерес до досліджень, пов'язаних із сферою порушення політичних прав та свобод, особливо з погляду їх впливу на національну безпеку. Ряд науковців, серед яких О.В. Шмоткін, О.О. Іляшко, М.В. Корнієнко, О.В. Кузьменко, Н.В. Камінська, А.М. Колодій, О.В. Горун, Д.В. Часник, В.О. Антонов та інші, привернули увагу до цієї актуальної проблеми та здійснили значний прогрес у її дослідженні та аналізі. Основний фокус досліджень спрямований на розкриття різних аспектів проблеми. Вчені звертають увагу на характеристики порушень політичних прав та свобод, а також розкривають методи їх застосування. Дослідження також охоплюють мотивації зацікавлених сторін у здійсненні таких порушень. Загалом, наукові дослідження з цієї теми грають важливу роль у свідомому розумінні проблеми порушення політичних прав та свобод як загрози національній безпеці України, сприяють розробці ефективних заходів її протидії та сприяють розвитку стабільного та демократичного суспільства.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є проблема порушення політичних прав і свобод громадян та їх вплив на національну безпеку України. Дослідження спрямоване на вивчення різних аспектів цієї проблематики, виявлення механізмів та причин, що стоять за такими порушеннями, а також на усунення наслідків цих дій.

Постановка завдання. У сучасному світі, де глобалізація та технологічний прогрес впливають на розвиток країн та взаємодію між ними, Україна знаходиться під великим тиском зовнішніх

і внутрішніх факторів, що ставить під загрозу національну безпеку країни. Порушення політичних прав та свобод відіграють значущу роль у цій загоді, оскільки вони можуть призвести до послаблення демократичних інститутів, неповноцінності інституту прав людини та загострення політичних конфліктів.

Внутрішні конфлікти, викликані порушенням політичних прав та свобод, можуть подальше заглибити роздрібненість суспільства, виникнення соціальних розколів та національних протиріч. Це створює несприятливе підґрунтя для сприяння зовнішніх втручань та маніпуляцій у внутрішніх справах України, загрожуючи національній єдності та безпеці. З урахуванням цих викликів, дослідження проблеми порушення політичних прав та свобод як загроза національній безпеці України має велике значення для розуміння та здійснення заходів щодо захисту національних інтересів, демократичних цінностей та стабільності в Україні. Це дозволить сформулювати ефективні стратегії, спрямовані на забезпечення національної безпеки, зміцнення демократії, правової держави та розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Права та свободи людини є невід'ємними атрибутами гідності і особистості кожного індивіда, а також фундаментальними засадами демократичного суспільства. Визнання, захист та охорона політичних прав і свобод в Україні є пріоритетним завданням держави та ключовим фактором забезпечення гармонійного розвитку суспільства.

Забезпечення політичних прав та свобод є важливими аспектами демократичної системи та правової держави. Вони становлять основу громадянського суспільства, де громадяни мають право виражати свої думки, об'єднуватись в організації, участь у прийнятті рішень та перевіряти діяльність державних органів. Проте, порушення політичних прав та свобод може призвести до підризу демократії, зміни правового ладу та, що в своєї сукупності становить серйозну загрозу національній безпеці та постає своєрідним викликом, який потребує прискіпливої уваги як з боку Законодавця, так і наукової спільноти.

Політичні права та свободи як понятійна та системна видова категорія завжди була в центрі уваги багатьох науковців. Всі вони ставили перед собою різні завдання в ході своїх науково-правових досліджень, проте кожен погоджувався з тим, що політичні права та свободи є «невід'ємними» та слугують своєрідним фундаментом правової, демократичної та суспільної держави.

Шмоткін О.В. наголошує на тому, що пріоритет прав і свобод людини перед державою становить одну з найзначніших цінностей, яка характеризує всі цивілізовані держави світу. В контексті національної безпеки, цей пріоритет впливає на всю структуру взаємозв'язків між компонентами національної безпеки, зокрема на діяльність органів, що забезпечують безпеку держави. Гарантування пріоритетного ставлення до прав та свобод особи серед інших об'єктів національної безпеки, зазначає О.В. Шмоткін, досягається завдяки створенню нормативно-правових актів, які безпосередньо закріплюють пріоритетне ставлення до прав і свобод особи в суспільних відносинах, визнаючи його як головний принцип, що існує у суспільстві та державі [1, с. 118].

Політичні права та свободи закріплюються та розкриваються в Конституції України, яка виступаючи основним фундаментальним законом, одночасно проголошує такі права та свободи, встановлює гарантії їх забезпечення та реалізації, а також створює перед державою низку обов'язків щодо їх утвердження, забезпечення, захисту та охорони. Відповідно до Конституції України, до "політичних" варто віднести такі права та свободи як право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (стаття 36-37); право на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (стаття 38); право збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (стаття 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися (стаття 40) та ін. [2].

Якщо узагальнити наведені положення та звести їх до однієї концепції, варто зазначити слова Л. Гураль, про те, що політичні права та свободи, які є невід'ємними та невідчужуваними, представляють собою важливість участі людини в державному та громадському житті, її здатність впливати на діяльність різноманітних державних органів та інших об'єднань громадян політичного спрямування [3, с. 125].

Відтак, визначені законом межі політичних прав і свобод є важливим елементом у забезпеченні гармонії та балансу між інтересами окремої особи і суспільства в цілому. Ці права гарантують громадянам можливість брати активну участь у формуванні політичних рішень, прийнятті

законів, а також вираженні своїх поглядів та думок щодо важливих питань. Недоторканість та гарантія політичних прав і свобод є показником зрілості та демократичної стійкості країни. Розвинена система захисту цих прав допомагає забезпечити взаємовідносини між громадянами та органами влади на принципах взаємоповаги та довіри.

На превеликий жаль, порушення політичних прав та свобод є не гіпотетичною проблемою, яка потребує наукового дослідження з метою протистояння потенційному виклику, а доволі сумним феноменом з науково-правової точки зору. Переважно, таке порушення має місце в сфері виборчих прав і свобод громадян України.

Наталія Кононенко, досліджуючи політичні права та свободи громадян України в їх історичному вимірі в період з 1996 по 2013 наголосила на цілому комплексі причин та фактичних проявів такого порушення, серед яких можна виокремити: спроба легітимізувати політичну еліту за рахунок фальсифікації виборчих голосів; незбалансованість у представленні різних політичних сил в телевізійному полі, зокрема на користь "партії влади"; наявність законодавчих актів, які легалізують технології, що сприяють створенню умов для різноманітних зловживань та маніпуляцій з виборчими процедурами; зловживання адмінресурсом з метою впливу на результати виборів, та ін [4, с. 160-162].

Наведені вище тези дозволяють прийти до висновку, що порушення політичних прав і свобод громадян відбувається, переважно, у зв'язку із зацікавленістю певної політичної еліти у результатах виборів, що змушує підкупати виборців, фальсифікувати голоси та використовувати правові колізії нормативної бази - регулятора виборчого процесу. В результаті таких порушень відбувається спотворення картини розподілу голосів, і як результат до влади допускається не політичні кандидати-переможці, що відображає дійсну волю населення України, а певна політична еліта.

Зовсім іншу картину має порушення політичних прав і свобод на тимчасово окупованих територіях. Це зумовлюється спробою держави-окупанта встановити свій порядок та свій політичний режим шляхом контролювання засобів масової інформації, цензурування новин та критичної думки, а також переслідування журналістів, які намагаються розкрити правдиву картину подій.

Відповідно до щорічного звіту «Свобода у світі 2020», російська влада на території окупованого Криму серйозно обмежила політичні права та свободи громадян, призвела до придушення

опозиційної політичної діяльності та переслідує будь-які вияви інакодумства [5].

Ляшко О.О., доповнює, що окупаційна російська влада активно прагне не тільки обмежити політичні права та свободи, а й еродувати національну ідентичність корінних народів Криму, зокрема кримсько-татарського народу та самих українців. Прийоми та дії окупантів спрямовані на знищення ознак національної самосвідомості, мови, культури та традицій, що становлять основу національної ідентичності народів Криму [6, с. 24-25].

Ситуація на інших тимчасово окупованих територіях, таких як Донецька та Луганська області має аналогічний прояв порушення політичних прав та свобод українців та їх утиску з боку окупаційної влади. У доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні Організації об'єднаних націй з прав людини зазначається, що на окупованих територіях, що перебувають під контролем так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», значно обмежено простір для свободи вираження поглядів та роботи засобів масової інформації [7, с. 25].

Таким чином, ці порушення політичних прав стимулюють дестабілізацію регіону та зростання конфлікту. Використання таких методів окупантами має за мету підірвати національну ідентичність та зв'язок населення з Україною, що становить загрозу для нашої національної безпеки.

Варто зазначити, що сьогодні демонструє різні прояви як реалізації, так і обмеження прав і свобод людини та громадянина. Сучасні умови, такі як збройна агресія Російської Федерації та воєнний стан, що діє на території України, здійснюють інший вплив на політичні права та свободи, та як наслідок на національну безпеку в цілому.

Як слушно зазначає Часник Д.В., при введенні воєнного стану передбачається обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Важливо підкреслити, що йдеться саме про обмеження, а не про можливість порушення чи відсутність відповідальності за їх порушення. При цьому таке обмеження матиме правову підставу у факті введення воєнного стану [8, с. 65].

Відтак, дійсно, згідно Законодавства України, під час воєнного стану можливі обмеження прав і свобод людини, якщо це прямо передбачено Законом. Особливо це стосується саме політичних прав і свобод, оскільки в таких умовах проведення виборів є неможливим, а отже і право обиратися та бути обраним не може бути реалізованим. Право

збиратися мирно на мітинги, походи та демонстрації також підлягає обмеженню, оскільки колективне зібрання людей, їх скупчення в одному місці становить суттєву загрозу національній безпеці, яка і так протипостає багаточисельним викликам в умовах воєнного стану.

Таким чином, воєнний стан вносить корективи в реалізацію в тому числі, але не виключно політичних прав і свобод людей, оскільки за таких умов ставить у пріоритет національну безпеку над правами людини.

Якщо досліджувати вплив порушення політичних прав та свобод як загрозу національній безпеці України, варто зазначити, що неповага до прав громадян, обмеження свободи слова та виразу думок, переслідування опозиційних груп, корупція та недостатність демократичних інститутів можуть призвести до наростання соціальних конфліктів та зниження довіри до державних органів. Внутрішня напруга - це прямий оппонент стабільності, відтак невдоволеність населення владою та її державними структурами, несе ризик терористичних дій та екстремізму.

Порушення політичних прав та свобод на тимчасово окупованих територіях впливає на національну безпеку з іншого боку. Порушення цих прав створює нестабільність, підтримує конфлікт, сприяє гуманітарній кризі та загрозі миру. Зменшення гуманітарних стандартів, обмеження доступу до основних потреб та загострення внутрішніх конфліктів ставлять під загрозу безпеку країни. Варто пам'ятати і про те, що дестабілізація будь-якої території - це пряма можливість для втручання третіх осіб та зовнішніх акторів, які керуючись власними інтересами будуть ігнорувати потреби України як держави та її стратегічні цілі в контексті збереження та відновлення національної безпеки.

Висновки. Порушення політичних прав та свобод на території держави, зокрема на тимчасово окупованих територіях, має серйозні наслідки для національної безпеки. Зазначений аналіз і дослідження підтверджують, що інтенсифікація таких порушень створює загрозу для стабільності, суспільної гармонії та суверенітету України.

Наукові докази вказують на те, що зловживання та ігнорування політичних прав та свобод громадян обмежують можливість участі громадян у прийнятті рішень, демократичному процесі та громадському житті. Це може призвести до збільшення соціально-політичної напруги, масових протестів та дезінтеграції суспільства, що загрожує національній єдності та безпеці.

Дослідження також підкреслюють, що порушення політичних прав громадян на тимчасово окупованих територіях сприяє дестабілізації регіону і збільшує ризик збройних конфліктів. Зовнішні актори можуть використовувати таку нестабільність для втручання військ та впливу на ситуацію на окупованих територіях.

Серйозним викликом є також загроза тероризму, яка може наростати на фоні таких порушень. Відсутність правового захисту і збільшений ступінь нестабільності на окупованих територіях створюють сприятливі умови для радикалізації і формування терористичних груп, які можуть здійснювати теракти на території України та навіть за її межами.

Враховуючи високий ризик, що створюють порушення політичних прав та свобод для національної безпеки, важливим стає підтримка демократичних інститутів, правовий захист прав людини та громадянське суспільство. Такі заходи сприятимуть збереженню стабільності, утриманню розвитку тероризму та запобіганню конфліктам, спричиненим порушенням політичних прав і свобод.

Література

1. Шмоткін О.В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Том 200. С. 115-120 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK &P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=NaUKMAun_2017_200_24

2. Конституція України. *Верховна Рада України*; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Гураль Л. Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2016. Вип. 10. С. 125-130. URL:

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK &P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vpu_Polit_2016_10_22

4. Кононенко Н. Політичні права і свободи в сучасній Україні: проблеми політичної практики. *Наукові записки*. Випуск 6 (68) С. 145-167. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kononenko_politychni.pdf

5. Щорічний звіт неурядової організації Freedom House «Свобода у світі 2020». URL: https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2020?fbclid=IwAR3pE-1kcMISZ5hDRBhcNaMXh6nllhy_8D8ALP6Azp9Uk8HICjKnnEу 9Y9E

6. Іляшко О.О. Порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29 (68) № 4. 2018. С. 19-27 URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/6.pdf

7. Report on the human rights situation in Ukraine 16 November 2018 to 15 February 2019. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. p. 36 URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019.pdf>

8. Часник Д.В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військової агресії Російської Федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34/2022. С. 61-67 URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105142>

Кобко Є. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ*

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ОСКАРЖЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Шинкар Т. І.

У статті, з огляду на актуальність і значущість проблеми обмеження права на інформацію викладено результати проведеного узагальнення та аналізу форм та способів оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки.

Наголошено, що однією з гарантій забезпечення права на інформацію є практична реалізація права на оскарження його обмеження.

Звернуто увагу, що у вітчизняній правовій науці не визначені основні завдання судочинства, насамперед адміністративного в аспекті забезпечення можливості оскарження та одночасного застосування принципів національної безпеки, що мало би гарантувати особі скаржника як доступ до суду та ефективний судовий захист права на інформацію, так і не допущення свавільних рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень сектору безпеки і оборони.

Право на оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки розглянуто у поєднанні: 1) права на захист особою своїх інформаційних прав (можливостей) від незаконного втручання чи обмеження; 2) права особи вимагати від держави та/або окремих органів публічної влади - суб'єктів забезпечення національної безпеки дотримуватися, охороняти і захищати право на інформацію; 3) права особи звернутися до примусової сили держави загалом з метою захисту своїх інформаційних прав від неправомірних дій (бездіяльності) окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх службових (посадових) осіб.

Наголошено, що незалежно від обраної форми, всі «скарги» повинні містити вмотивовані вимоги, які стосуються захисту права на інформацію в аспекті «документа» відносно якого застосоване обмеження, що становить можливе або наявне порушення права на інформацію.

На підставі проведеного аналізу встановлено визначну роль, яку має відігравати Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо узагальнення та аналізу практики оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки в сучасних умовах, у той час як представники громадських організацій не мають вважатися суб'єктом вирішення відповідних скарг.

Ключові слова: національна безпека, права і свободи людини і громадянина, право на інформацію,

обмеження прав і свобод, обмеження права на інформацію, оскарження.

Shinkar T. I. Forms and methods of appealing against restrictions on the right to information in the interests of national security

Given the relevance and significance of the issue of restriction of the right to information, the article presents the results of the generalization and analysis of the forms and methods of appealing against restriction of the right to information in the interests of national security.

It is emphasized that one of the guarantees of the right to information is the practical realization of the right to appeal against its restriction.

It is noted that the national legal science does not define the main tasks of legal proceedings, primarily administrative proceedings in terms of ensuring the possibility of appeal and simultaneous application of national security principles, which should guarantee the complainant's access to court and effective judicial protection of the right to information, and also prevent arbitrary decisions, actions or omissions of the security and defense sector authorities.

The right to appeal against the restriction of the right to information in the interests of national security is considered in combination with: 1) the right of a person to protect his/her information rights (opportunities) from unlawful interference or restriction; 2) the right of a person to demand that the State and/or individual public authorities - national security entities - observe, protect and defend the right to information; 3) the right of a person to use coercive force of the State in general in order to protect his/her information rights from unlawful actions (inaction) of individual national security entities and their officials.

It is emphasized that regardless of the form chosen, all "complaints" should contain motivated requirements relating to the protection of the right to information in terms of the "document" in respect of which the restriction is applied, which constitutes a possible or existing violation of the right to information.

Based on the analysis, the author establishes the significant role which the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights should play in summarizing and analyzing the practice of limiting restrictions on the right to information in the interests of national security in the current conditions, while representatives of non-governmental organizations should not be considered the subject of relevant complaints.

Key words: national security, human and civil rights and freedoms, right to information, restriction of rights and freedoms, restriction of the right to information, appeal.

Постановка проблеми та її актуальність. Однією з гарантій забезпечення права на інформацію, яка покладає на державу відповідні зобов'язання, є практична реалізація права на оскарження його обмеження [1, с. 72], у т.ч. шляхом реалізації громадянами держав-учасниць ООН можливості направляти Комітету ООН з прав людини індивідуальні повідомлення щодо фактичних порушень [2, с. 25].

За позицією Конституційного Суду України кожному гарантується право на оскарження безпосередньо в суді [3], « протек... закон ... в ряді випадків обмежує судовий захист ... встановивши дещо інший порядок ніж той, що передбачений ч.2 ст. 55 Конституції України» [3].

Конституційний Суд України також уточнив, що судовий захист необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина та саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України [4]. При цьому слід мати на увазі, що чинне законодавство України містить лише один приклад визначення терміну «оскарження» який пов'язаний із Міжнародною конвенцією про спрощення та гармонізацію митних процедур й спрямований на відшкодування завданих збитків [5], а також відносить «подання скарги» до одного з різновидів звернення громадян [6].

Згадане право на судовий захист передбачає конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя та у відповідності до ч. 2 ст. 64 Конституції України не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В.Г. Буткевичем зроблено висновки, що у суді можна оскаржити будь-яке діяння чи рішення таких органів і осіб [7, с. 412].

За позицією Новожилова В.С., основними завданнями процедури оскарження є, по-перше, встановлення фактичної обґрунтованості скарги,

а якщо така встановлена, то, по-друге, виправлення допущених порушень при прийнятті / вчиненні рішень, дій чи бездіяльності, а також, якщо можливо, компенсація шкоди (за наявності такої) [8, с. 108], що відповідає вимогам Комітету ООН з прав людини та Управління Верховного комісара ООН з прав людини до процедури оскарження.

У дисертаційному дослідженні В.В. Реви звернуто увагу на «наявність вагомих правових підстав для захисту прав та свобод громадян і юридичних осіб, які є найвищою цінністю держави» [9, с. 18], як на історичну основу побудови процедур оскарження.

Цельєв О.В. прийшов до висновків, що «правова визначеність процедури оскарження надає людині можливість ефективно нею скористатися» [1, с. 72].

«Теорію практичного оскарження», яка побудована на описі природи публічно-правового спору та визнанні за громадянином правової можливості висловити свою незгоду із накладеними на нього (його права і свободи) обмеженнями обстоювали у своїх працях Бондаренко К.В., Бородин І.Л., Галай В.О., Грибок І.О., Давиденко Л.М., Заєць А.П., Ігонін Р.В., Крупнова Л.В., Лученко Д.В., Мацелик Т.О., Мельник Р.С., Осадчий А.Ю., Парашич І.М., Плукар В.В. та інші вітчизняні фахівці.

Разом із цим поєднання наукових здобутків зі сферою національної безпеки та аналіз можливості обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки у вітчизняній правовій науці фактично не здійснювався, не визначені основні завданнями судочинства, насамперед адміністративного, в аспекті оскарження та одночасного застосування принципів забезпечення національної безпеки, що мало би гарантувати особі скажника як доступ до суду та ефективний судовий захист права на інформацію, так і не допущення свавільних рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень сектору безпеки і оборони.

Яскравим прикладом невирішеності проблеми виглядає цитата із виступу 10 грудня 2022 року у м. Осло лауреата Нобелівської премії миру 2022 року Центру громадянських свобод у виконанні Олександри Матвійчук: «...люди в Китаї опираються цифровій диктатурі...» [10].

Метою цієї статті є викладення результатів проведеного узагальнення та аналізу форм і способів оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. За умов, де ні право на оскарження, ні інститут оскарження напряму не реалізують завдань (інтересів)

національної безпеки, вони виступають засобом контролю належного функціонування відповідного механізму реалізації завдань кожного суб'єкта забезпечення національної безпеки, що включений до складу сектора безпеки і оборони, та, відповідно, можуть набувати характеристик ключових засобів (елементів) самого механізму.

Загалом право на оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки має охоплювати: 1) право на захист особою своїх інформаційних прав (можливостей) від незаконного втручання чи обмеження; 2) право особи вимагати від держави та/або окремих органів публічної влади - суб'єктів забезпечення національної безпеки дотримуватися, охороняти і захищати право на інформацію; 3) право особи звернутися до примусової сили держави загалом з метою захисту своїх інформаційних прав від неправомірних дій (бездіяльності) окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх службових (посадових) осіб.

При цьому слід передбачити можливість реалізації права на оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки у будь-якій з існуючих форм оскарження, а саме: позасудовому (адміністративному), судовому оскарженні. Як вважають представники ГО «Центр демократії та верховенства права» (ЦЕДЕМ): «з метою захисту свого порушеного права на доступ до публічної інформації запитувач може звернутися: 1) зі скаргою до керівника розпорядника або вищого органу; 2) з адміністративним позовом до суду; 3) зі скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [11]. Таким чином, не зважаючи на власне «активну позицію» представники громадських організацій не можуть вважатися суб'єктом вирішення скарги.

Як констатує В.В. Рева відмінності між зазначеними інститутами обумовлюються суб'єктним складом щодо прийняття рішення за скаргою, правовою регламентацією процедур захисту, рівнем їх забезпеченості, юридичними гарантіями тощо [9, с. 186]. Так, Законом України «Про національну безпеку України» однією зі складових сектора безпеки і оборони визнано окремих громадян та представників громадянського суспільства, які виконуючи завдання із забезпечення національної безпеки набувають здатності обмежувати право громадян на інформацію та які, фактично, набувають ознак «розпорядника інформації», а їх дії підлягають адміністративному оскарженню. Зокрема, на офіційному інтернет-сайті «Миротворець» вказано, що: по-перше, він є незалежним

недержавним ЗМІ, по-друге, містить окремий розділ «подати скаргу», у межах якого розміщено мету оскарження дій цієї організації - виключення із загального доступу відомостей про об'єкти досліджень центру «Миротворець» [12].

Вважаємо, що незалежно від обраної форми, всі «скарги» суб'єктів інформаційної діяльності, у т.ч. окремих громадян, мають бути спрямовані до персоніфікованих органів державної влади - суб'єктів забезпечення національної безпеки та/або складових сектора безпеки і оборони, а також містити вмотивовані вимоги, які стосуються захисту права на інформацію в аспекті «документа», що містить певний контент чи є результатом (предметом) інформаційної діяльності, відносно якого застосоване обмеження, що становить можливе або наявне порушення права на інформацію.

З іншого боку, у відповідності до ст. 9 Закону України «Про національну безпеку України», рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, посадових і службових осіб сектору безпеки і оборони країни (за необхідності) мають бути оскаржені в суді із подальшим здійсненням судами контролю за виконанням судових рішень [13]. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [14].

Також прикладом обрання особою форми оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки слід вважати здійснення особою звернення до суб'єкта забезпечення національної безпеки щодо роз'яснення його дій на виконання вимог ст. 40 Конституції України, а також Закону України «Про звернення громадян», що в аспекті нашого дослідження не може бути частиною (різновидом) адміністративного оскарження, яке, відповідно, має виступати: «одним з елементів правозахисного механізму, що утворюють правові норми, які регулюють суспільні відносини, що виникають в результаті звернення фізичної чи юридичної особи до суб'єкта публічної адміністрації, в межах його повноважень, з вимогою про відновлення прав і законних інтересів особи, котра вважає, що вони були порушені відповідним рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, зміст якого характеризується наявністю правовідносин між громадянином та органами публічної адміністрації, що виникають у зв'язку з реалізацією ними управлінських функцій» [9, с. 186].

Не зважаючи на те, що Закон України «Про національну безпеку України» визначає судові

оскарження основною формою оскарження рішень складових сектора безпеки і оборони, розділ III Закону, в аспекті демократичного цивільного контролю та контролю держави (її представників) за власною діяльністю, передбачає форми «представницького» оскарження Президентом України, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, комітетами Верховної Ради України, тимчасовими спеціальними комісіями Верховної Ради України, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, громадянами України через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України.

У свою чергу, повертаючись до «адміністративного оскарження», звернемо увагу на ст. 7 Закону України «Про інформацію», яка уповноважує суб'єктів інформаційних відносин вимагати усунення будь-яких порушень їх права на інформацію, що, загалом кореспондується із загальними обов'язками складових сектора безпеки і оборони, але може тлумачитися останніми як завдання певних підрозділів «зв'язків із громадськістю», «прес-служби» тощо. При цьому у відповідності до ч. 3 згаданої статті «забороняється вилучення і знищення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів, крім встановлених законом випадків або на підставі рішення суду» [15], що слід вважати першочерговим предметом оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки.

Також слід мати на увазі, що у відповідності до ч. 9 ст. 26 Закону України «Про інформацію» обмеження, які стосуються професійної інформаційної діяльності, зокрема журналістів чи працівників засобів масової інформації, можуть бути оскаржені до суду в установленому порядку [15].

У відповідності до наявного у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» складу сектора безпеки і оборони та повноважень

складових сектора безпеки і оборони, що викладені у ст. 15-23 цього Закону, безпосередня реалізація права на оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки залежить від наявності у «скаржника» статусу спеціального суб'єкта адміністративних відносин (переважно це військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, члени їх сімей). Наприклад, у відповідності до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» військовослужбовці мають право подавати звернення за Законом України «Про звернення громадян», які не стосуються їх службової діяльності [16].

У відповідності до п. 5 загальних положень Інструкції про організацію розгляду звернень та проведення особистого прийому громадян у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України до рішень, дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, належать такі у сфері управлінської діяльності дії, унаслідок яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина будь-які обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності [17].

Відповідно, оскарження обмеження права на інформацію керівникові органу військового управління, командирові військової частини тощо має відбуватися з урахуванням: по-перше, обов'язкової класифікації за встановленими ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» видами звернень (віднесення звернення саме до «скарги»); по-друге - проходження «етапу» безпосереднього розгляду скарги посадовими особами органів військового управління, військових частин під час особистого прийому громадян, який проводиться згідно із затвердженим графіком або за допомогою засобів зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії»; по-третє, відокремлення такого звернення від категорії звернень громадян з повідомленнями про надзвичайні ситуації, правопорушення або події, які загрожують національній безпеці України, можуть викликати суспільний резонанс та потребують невідкладного вжиття заходів, повідомлень про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» за участю військовослужбовців, працівників Міністерства оборони України, Збройних Сил України; по-четверте, унесення інформації до електронних реєстраційних карток у системі електронного

документообігу Міністерства оборони України (СЕДО-М) (внесення записів до журналів особистого прийому); по-п'яте, повернення звернення заявникові з відповідним роз'ясненням у термін не пізніше ніж через десять днів з дня його надходження, крім випадків, передбачених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про звернення громадян» у разі його оформлення без дотримання встановлених у Законі та вказаній вище Інструкції вимог (копія такого звернення залишається у провадженні того органу військового управління, військової частини, до якого звернувся громадянин); по-шосте, не пізніше ніж у п'ятиденний термін прийняття одного з таких рішень: прийняти до провадження; передати на вирішення до іншого органу військового управління; надіслати за належністю до іншого центрального органу виконавчої влади, якщо питання, порушені у зверненні, не входять до компетенції органів військового управління, військової частини, про що одночасно повідомляється заявнику; залишити без розгляду за наявності підстав, визначених у ст. 8 Закону України «Про звернення громадян».

Враховуючи наявність класифікації оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки за видами та формами діяльності у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України фактично утворено інституційну класифікацію суб'єктів розгляду відповідних скарг. При цьому слід врахувати, що одним із ключових завдань кожного з виділених суб'єктів розгляду є надання обґрунтованої оцінки факту обмеження права на інформацію, яка, на думку В.В. Реви, має бути визначена як «юридичне обґрунтування висунутих вимог ... за наступних підстав: юридична оцінка фактів, викладених у скарзі заявником не має вказівного значення для суб'єкта, що здійснює вирішення спору; дослідження фактичних обставин справи, їх юридична оцінка є обов'язком суб'єкта владних повноважень, який розглядає справу; покладення обов'язку на заявника надати належну аргументацію по справі, може створювати для нього труднощі в оформленні скарги» [9, с. 187].

У практиці Служби безпеки України, МВС України використано тіж самі підходи до розбудови інституційної класифікації суб'єктів розгляду скарг щодо обмеження права на інформацію з урахуванням відмінностей їх організаційно-штатної структури.

У практиці Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини право на інформацію віднесено до напрямку діяльності «громадянські та

політичні права», що знайшло своє відображення й у підходах до «оскарження» безпосередньо Уповноваженим (його представниками), або за його сприяння, обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки [18]. При цьому, за зауваженням представників ГО «ЦЕДЕМ» «омбудсмен не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, (тобто порушення Вашого права уже оскаржується у судовому порядку), зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду» [11]. Теж саме вказано й у Рекомендаціях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації. [19, с. 261].

Також, у вказаних Рекомендаціях Уповноважений визнає обґрунтованими в умовах воєнного стану окремі обмеження (ускладнення) реалізації права на інформацію через: впровадження контролю за змістом і поширенням інформації; тимчасове призупинення роботи державних реєстрів та баз даних; запровадження особливого режиму роботи та посилення охорони об'єктів державного значення; запровадження комендантської години; відстрочення в задоволенні запитів на інформацію тощо [20]. Відповідно, за позицією Уповноваженого, окремі обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки є такими, що можуть істотно ускладнити та впливати на можливість громадян в реалізації свого права на інформацію, що й має бути враховане під час «юридичного обґрунтування висунутих вимог».

Окрім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини при судовому оскарженні обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки України на рівні Європейського Суду з прав людини може діяти Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини [21]. При цьому сучасна практика заходів забезпечення національної безпеки, окрім сталих представницьких функцій та завдань інформаційно-аналітичного забезпечення оскарження порушень Конвенції, передбачає його залучення до роботи: міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України; Міжвідомчої комісії з питань відступу України від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод; Міжвідомчої комісії з питань узагальнення правової позиції держави щодо відсічі і стримування збройної агресії Російської

Федерації та підготовки консолідованої претензії України до Російської Федерації щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України; Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Висновки. Враховуючи викладене вбачається, що обмеження щодо реалізації права на інформацію мають бути першочерговим предметом як судового, так і адміністративного (представницького) оскарження. Узагальнення та аналіз практики оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки в сучасних умовах має бути покладений на Секретаріат Уповноваженого, у той час як представники громадських організацій не мають вважатися суб'єктом вирішення відповідних скарг.

При цьому у вказаному аспекті Секретаріат має здійснювати: моніторинг додержання визначених форм реалізації конституційного права на інформацію, надавати пропозиції Уповноваженому щодо запровадження нових форм або скасування неефективних та таких, що не відповідають інтересам національної безпеки, не забезпечують права і свободи людини; аналіз економічних, політичних, соціальних та інших процесів, що відбуваються в країні і за її межами, стосовно реалізації права на інформацію, захисту прав і свобод людини та готувати відповідні пропозиції Уповноваженому; моніторинг чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів щодо їх відповідності вимогам та стандартам у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина, у т.ч. щодо права на інформацію; прийом та розгляд звернень громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, відповідно до чинного законодавства України та роз'яснювати заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення до Уповноваженого; підготовку пропозицій щодо відкриття провадження у справах про порушення права на інформацію та здійснювати реалізацію відкритих проваджень; підготовку пропозицій щодо проєктів нормативно-правових актів, що розробляються або внесені на розгляд до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, позицій та висновків Уповноваженого до проєктів нормативно-правових актів, наданих Уповноваженому їх розробниками; направлення звернень за належністю до органу, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; перевірку стану додержання форми реалізації права на інформацію органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами,

організаціями незалежно від форми власності; моніторингові візити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, без попереднього повідомлення про час і мету таких відвідувань; стале і надійне функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи та технічний захист інформації; висвітлення діяльності Уповноваженого у засобах масової інформації, на офіційному веб-порталі Уповноваженого та у соціальних мережах; оприлюднення та надання інформації за запитом, адресованим Уповноваженому, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Література

1. Цельєв О. В. Право на оскарження рішень органів публічної влади та їхніх посадових осіб як складова верховенства права. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 72-79. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd948cc4-b4e5-4e51-9853-081880346fbf/content>
2. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОРМ-Голембовська О.О. 168 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst>
5. Додаток II до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Загальний додаток): Міжнародний документ Ради митного співробітництва Всесвітньої митної організації від 26.06.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976_007/ed20110915/find?text=%CE%F1%EA%E0%F0%E6%E5%ED%ED%FF#w1_1
6. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів

місцевого самоврядування: *Указ Президента України* від 07.02.2008 № 109/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2008#Text>

7. Буткевич В.Г. Стаття 55. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. Секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2012. С. 408-417

8. Новожилов В.С. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового провадження в механізмі реалізації завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Серія ПРАВО. Випуск 56. Том 2. С. 105-113.

9. Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників. Дисертація на здобуття ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" (081 "Право"). Київ: НАУ, 2020. 235 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/44930>.

10. "Час взяти відповідальність". Промова на врученні Нобелівської премії миру. Виступ Лауреата Нобелівської премії миру 2022 року Центру громадянських свобод у виконанні Олександри Матвійчук. Осло. 10 грудня 2022. *Українська правда*. НЕДІЛЯ, 11 ГРУДНЯ 2022. URL: <https://www.prawda.com.ua/columns/2022/12/11/7380261/>

11. Як оскаржити порушення права на доступ до публічної інформації? Практичний посібник. К. ЦЕДЕМ. 2016. URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/web.pdf>

12. Порядок виключення із загального доступу відомостей про об'єкти досліджень центру «миротворець». Миротворець. URL: <https://myrotvorets.center/skarga/>

13. Про національну безпеку України Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst>

15. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

16. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

17. Про затвердження Інструкції про організацію розгляду звернень та проведення особистого прийому громадян у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 28.12.2016 № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0094-17#Text>

18. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#n80>

19. Олексюк Т., Опришко Л., Буртник Х., Барвіцький В., Кабанов О. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації. Strasbourg CEDEX. 2020. 336с. URL: <https://rm.coe.int/recomendations-final-10-02-21/1680a165f7>

20. Особливості реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Офіційне інтернет-представництво Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

21. Про заходи щодо реалізації Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини": Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text>

Шинкар Т. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя*

Восьмого апеляційного адміністративного суду

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	3
Албул С. В.	
ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	8
Джелілова М. А.	
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ ЯК СПОСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ЙОГО ВЧИНЕННЯ.....	14
Конопельський В. Я., Собко Г. М.	
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В РАЗІ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	20
Маркєлова В. М.	
ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ВИМІРАХ.....	29
Матвієнко О. В.	
КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	36
Матюшенко О. І., Лігун А. І.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	43
Мельнікова О. О.	
ПРОЦЕС ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВПІЗНАНИХ ТРУПІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	52
Оржинська Е. І., Сеніна В. О.	
ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ.....	60
Поштаренко І. В.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ.....	65
Філатов В. В.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОВИХ СПОРІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ НЕОБХІДНОСТІ ДОТРИМАННЯ ДЕРЖАВНИХ БУДІВЕЛЬНИХ НОРМ.....	70
Забзалюк Д. Є.	
ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ АГРОХОЛДИНГІВ ДО ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	76
Коваленко Т. О.	
ПРИПИНЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	83
Оскілко О. О.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ.....	89
Бабенко К. П.	

РЕАЛІЗАЦІЯ ФОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	94
Братель С. Г.	
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ.....	100
Мацелюх І. А., Мусієнко М. А.	
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	104
Моргунов О. А., Музичук О. М.	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	109
Пацеля Г. А., Поліщук Д. О.	
ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД.....	114
Сашуріна О. Ю.	
ВОЛОНТЕРСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ.....	124
Сірко В. С.	
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОПЛАТНОСТІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИ В РАМКАХ СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО ЇЇ ДІЄЗДАТНІСТЬ.....	130
Соцька А. М.	
ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА МАТИ ЗАХИСНИКА НЕПОВНОЛІТНІМ ПІДОЗРЮВАНИМ, ОБВИНУВАЧЕНИМ З ПРАВОМ МАТИ ПРЕДСТАВНИКА НЕПОВНОЛІТНІМ ПОТЕРПІЛИМ.....	134
Стоянов К. С.	
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВЧИХ ТА ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО УРЕГУЛЬОВУЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	140
Титикало Р. С.	
ЩОДО ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ.....	147
Уткіна М. С.	
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПРАВОПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ.....	152
Ярошак О. Я.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАННЯ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	157
Казарян І. С.	
СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ: ЧАС ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	165
Куліков О. П.	
ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ МЕДІА-ЗАСОБІВ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ МОЛОДІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	173
Закалик Г. М., Шувар Н. М., Коропатов С. О.	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ	
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У ФРАНШИЗИ «СУДНА НІЧ».....	179
Дробишевська В.	

ІНСТИТУТ ВИПРОБУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ:
ІСТОРІЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....188
Мурадян Г. Р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

НОВА ВОЄННА КОНТРРОЗВІДКА - РЕФОРМИ НА ЗМІНУ РЕОРГАНІЗАЦІЯМ.....195
Горб В. В.

ПОРУШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ.....202
Кобко Є. В.

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ОСКАРЖЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ
В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....207
Шинкар Т. І.

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

LEGAL BASIS OF COUNTER-INTELLIGENCE ACTIVITIES IN UKRAINE.....	3
Albul S. V.	
CAUSES AND CONDITIONS OF ORGANIZED CRIME UNDER MARTIAL LAW: REGIONAL ASPECT.....	8
Dzhelilova M. A.	
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN UNDERSTANDING THE CONCEPT OF POLITICAL TERRORISM AS A WAY OF PREVENTING ITS COMMITMENT.....	14
Konopelskyi V. Ya., Sobko G. M.	
RESTRICTION OF PROPERTY RIGHTS IN CASE OF ARREST OF PROPERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	20
Markelova V. M.	
THEFT PREVENTION IN HISTORICAL AND LEGAL DIMENSIONS.....	29
Matviienko O. V.	
COLLABORATIVE ACTIVITY: PROBLEMATIC ISSUES AND PROSPECTS FOR THEIR SOLUTION.....	36
Matushenko O. I., Ligun A. I.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	43
Melnikova O. O.	
THE PROCESS OF IDENTIFICATION OF UNIDENTIFIED CORPSES OF MILITARY SERVANTS IN COMBAT CONDITIONS.....	52
Orzhynska E. I., Senina V. O.	
HISTORICAL ANALYSIS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR USING A MINOR CHILD FOR BEGGING.....	60
Poshtarenko I. V.	

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

KEY CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF THE MODEL OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE.....	65
Filatov V. V.	

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

PECULIARITIES OF CONSIDERATION OF LEGAL DISPUTES REGARDING THE DEFINITION OF THE BOUNDARIES OF LAND PLOTS IN THE CONDITIONS OF THE NEED TO COMPLY WITH STATE BUILDING REGULATIONS.....	70
Zabzaliuk D. Ye.	
LEGAL ISSUES OF ACCESS OF AGRICULTURAL HOLDINGS TO AGRICULTURAL LANDS IN UKRAINE.....	76
Kovalenko T. O.	
TERMINATION OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS INVOLVING MILITARY PERSONNEL UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	83
Oskilko O. O.	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

THE PLACE AND ROLE OF THE COURT IN THE PROCESS OF RESOLVING TAX DISPUTES.....	89
Babenko K. P.	
FEATURES OF THE FORMS OF ADMINISTRATIVE-JURISDICTION ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE.....	94
Bratel S. H.	

TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONTENT OF ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES IN THE SCIENTIFIC LITERATURE AND LEGISLATION.....	100
Matseliukh I. A., Musiienko M. A.	
WAYS OF IMPROVING THE ACTIVITY OF STATE AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	104
Morhunov O. A., Muzychuk O. M.	
LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	109
Patsela G. A., Polishchuk D. O.	
PROFESSIONAL DEFORMATION OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: A PRACTICE-ORIENTED APPROACH.....	114
Sashurina O. Yu.	
VOLUNTEERING DURING WAR IN UKRAINE: RIGHTS AND GUARANTEES.....	124
Sirko V. S.	
PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PAYMENT OF A FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION OF A PERSON WITHIN THE FRAMEWORK OF JUDICIAL RESOLUTION OF CASES ABOUT HIS LEGAL CAPACITY.....	130
Sotska A. M.	
THE ARTICLE IS ATTRIBUTED TO THE EXTENSION OF THE RIGHT OF THE MOTHER OF THE DEFENDANT TO THE INCOMPETENT SUSPECT, ACCUSING THE REPRESENTATIVE OF THE INCOMPETENT VICTIM OF THE RIGHT OF THE MOTHER.....	134
Stoyanov K. S.	
GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGISLATIVE AND SUB-LEGISLATIVE LEGAL ACTS REGULATING THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE.....	140
Tytykalo R. S.	
AS TO THE PRINCIPLES OF FINANCIAL MONITORING.....	147
Utkina M. S.	
THE NATIONAL POLICE AS THE SUBJECT OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND LAW ORDER DURING MASS EVENTS.....	152
Yaroshak O. Ya.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION	
SOME PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DECISION-MAKING BY AN INVESTIGATIVE JUDGE DURING THE CONSIDERATION OF A MOTION FOR GRANTING PERMISSION FOR CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....	157
Kazaryan I. S.	
JUDGE PERFORMANCE INDICATOR EVALUATION SYSTEM: TIME FOR IMPROVEMENT.....	165
Kulikov O. P.	
ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION	
PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF THE MEDIA ON THE EMOTIONAL SPHERE OF A PERSON.....	173
Zakalyk H. M., Shuvar N. M., Koropatov S. O.	
TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE	
PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN THE " THE PURGE" FRANCHISE.....	179
Drobyshevska V.	

INSTITUTE OF PROBATION IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE: HISTORY, FORMATION AND DEVELOPMENT.....	188
Muradyan H. R.	

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

NEW MILITARY COUNTERINTELLIGENCE - REFORMS INSTEAD OF REORGANIZATIONS.....	195
Gorb V. V.	

VIOLATION OF POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	202
Kobko Ye. V	

FORMS AND METHODS OF APPEALING AGAINST RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO INFORMATION IN THE INTERESTS OF NATIONAL SECURITY.....	207
Shinkar T. I.	

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
2'2023

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×84/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 34,70. Ум. друк. арк. 25,58. Зам. № 0723/472
Підписано до друку 28.06.2023. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.